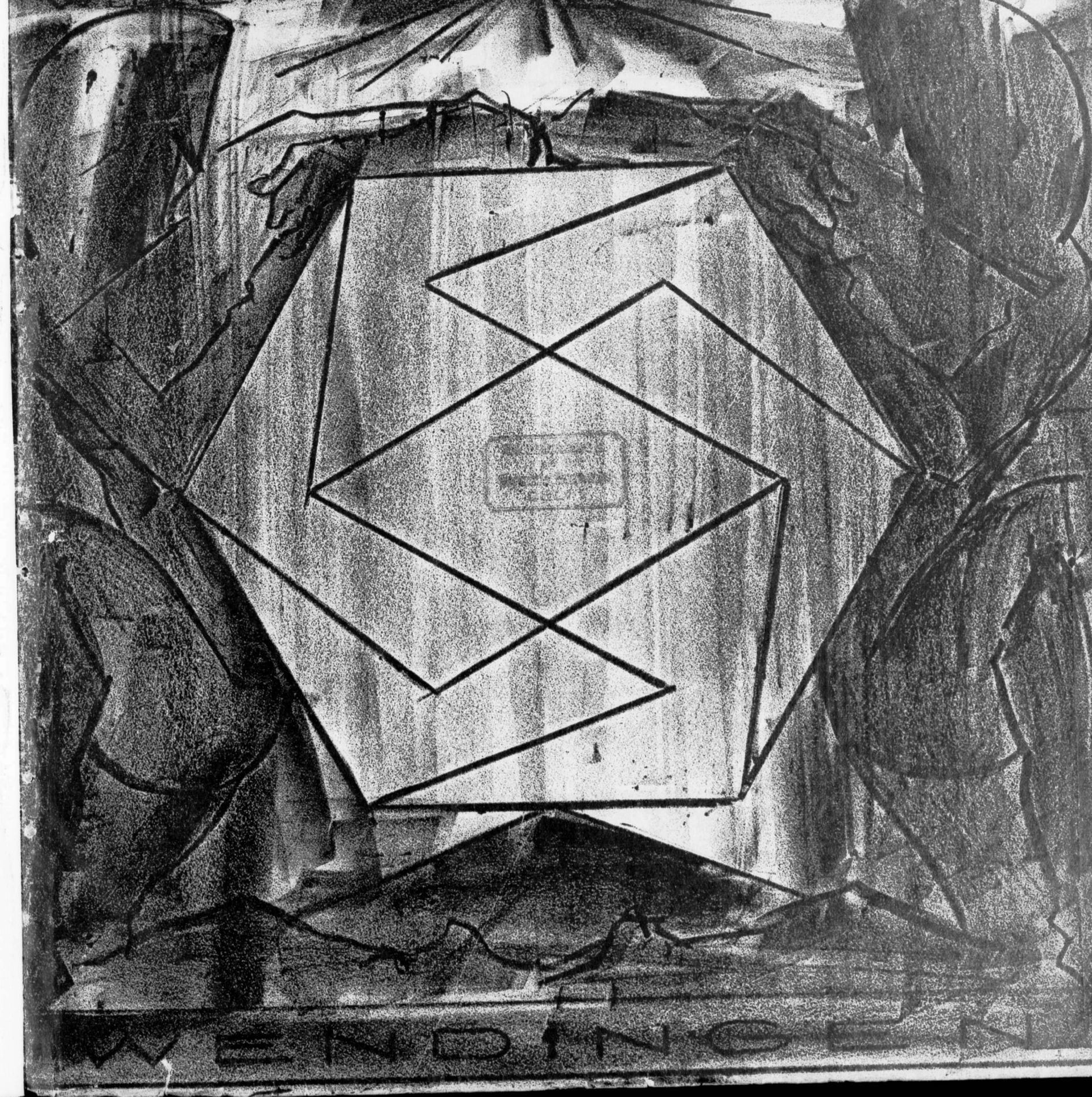

D04 0547

~~W. F.~~

SNELBLUSSCHER HOLLANDIA

DUIZENDE
REFERENTIES
ONDER WELKE DE
DEPARTEMENTEN VAN
JUSTITIE, MARINE,
OORLOG EN KOLONIËN
EN TAL VAN RIJKSGE-
BOUWEN EN GEMEEN-
TE-INSTELLINGEN EN
DE MEESTE INDUS-
TRIEËLE ONDERNE-
MINGEN IN ONS LAND

SPANJAARD
& Co.

FABRIEK ESPANA - UTRECHT

AMSTERDAMSCH ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

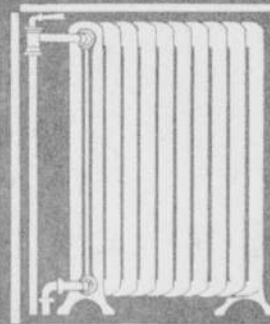
DROOGMAKEN VAN KELDERS

VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING

SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN

HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN, DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIIK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.

SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.

BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR 96

DE REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE,
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAT-
SCHAPPIJ „DE HOOG-
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD TE
MAGDEBURG; FOTOGRA-
FIEËN DOOR B. EILERS
EN JAN GREGOIRE TE
AMSTERDAM

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRE-
TARIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM. — DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.—

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOG BRUG“
KEIZERSGRACHT 431,
AMSTERDAM,
TELEFOON NOORD 3808

1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG LITHO DOOR
WILLEM
VAN KONIJNENBURG

DE INHOUD VAN DIT NUM-
MER IS HET WERK VAN
WILLEM

VAN KONIJNENBURG
MET EEN INLEIDING VAN
ALBERT PLASSCHAERT

WENDINGEN VERSCHIJNT
VANAF DEZEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCH EN ENGEL-
SCHE UITGAVE. — DE
MAANDELIJKSCHE
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHEENEN NUMMERS
BEHANDELDEN O. M.
WERK VAN JAN TOOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR-
KUNST — HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEEL ENZ.
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG-
RIJKE ARTIKELEN EN
ALLE NUMMERS VER-
SCHIJNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENOODIGDE KUNST-
NAARS. VOOR DEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR-
GANG IS EEN INTERES-
SANT PROGRAMMA SAAM-
GESTELD, O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ONDER-
WERPEN BEHANDELD
WORDEN: — MODERNE
SCHILDERKUNST —
ARCHITECTUUR —
PLASTIEK-MARIONETTEN
MASCHINE EN FABRIEKS-
GEBOUWEN — KLEEDING
ENZ.

HET VERBORGENE

DE ZIEUWER

AN MIJN VRIEND W.H. VAN KONIJNENBURG

Mijne oogen blind: de ziel in mij is zat
Van uitzien op de dingen onvolboren;
In stilte dompel de echo mijner ooren
Voor de' onrijpe' aanhef dezer ruchtge stad.

Al aanblik, al geluid dat in zich had
De kiemen tot Gods toekomst uitverkoren,
Liggen gezonken in de murwe voren,
Door lust geploegd en van leeds tranen nat.

De heemlen mijner oogen mogen zonnen
En reegen over 't toebereide land
Waar Gods oneindig voorjaar is begonnen.

En straks gaat boven u, uitslaande brand,
Ziels leeuwerik in vlammenzang opdragen
De scheemring van uw juichen en uw klagen.

P.C. BOUTENS

WENNIGEN

MANUSCRIPTO · LUDIC · BOUWEN · EN · SIEKEN · VAN · ARCHITECTURA · ET · AMICITIA

WILLEM VAN KONIJNENBURG (BIOGRAPHIE, MET ENKELE UITWEIDINGEN) DOOR ALBERT PLASSCHAERT

Er is in iedere periode der schilderkunst altijd iemand, die den dwang en den regel der schoonheid (ik schrijf niet: de regels) scherper ondervindt dan zijn tijd daaraan behoefte gevoelt, of die beide meer noodzakelijk acht dan de meesten zijner tijdgenooten ze achten te zijn. Het spreekt vanzelf, dat voor zulken de waardeering trager komt en onwilliger, naarmate de periode zich meer gaan laat naar het enkele gevoel, of naarmate zij feller gehechtheid vertoont aan wat het enkele oog waarneemt. Zeer langzaam is de waardeering voor het werk van Willem van Konijnenburg gekomen. Om die langzaamheid juist te verstaan, is het noodig de omgeving te schetsen, waarin hij zich bewoog, en de kunstuitingen te karakteriseeren, waartegen hij zich ten slotte moest verzetten.

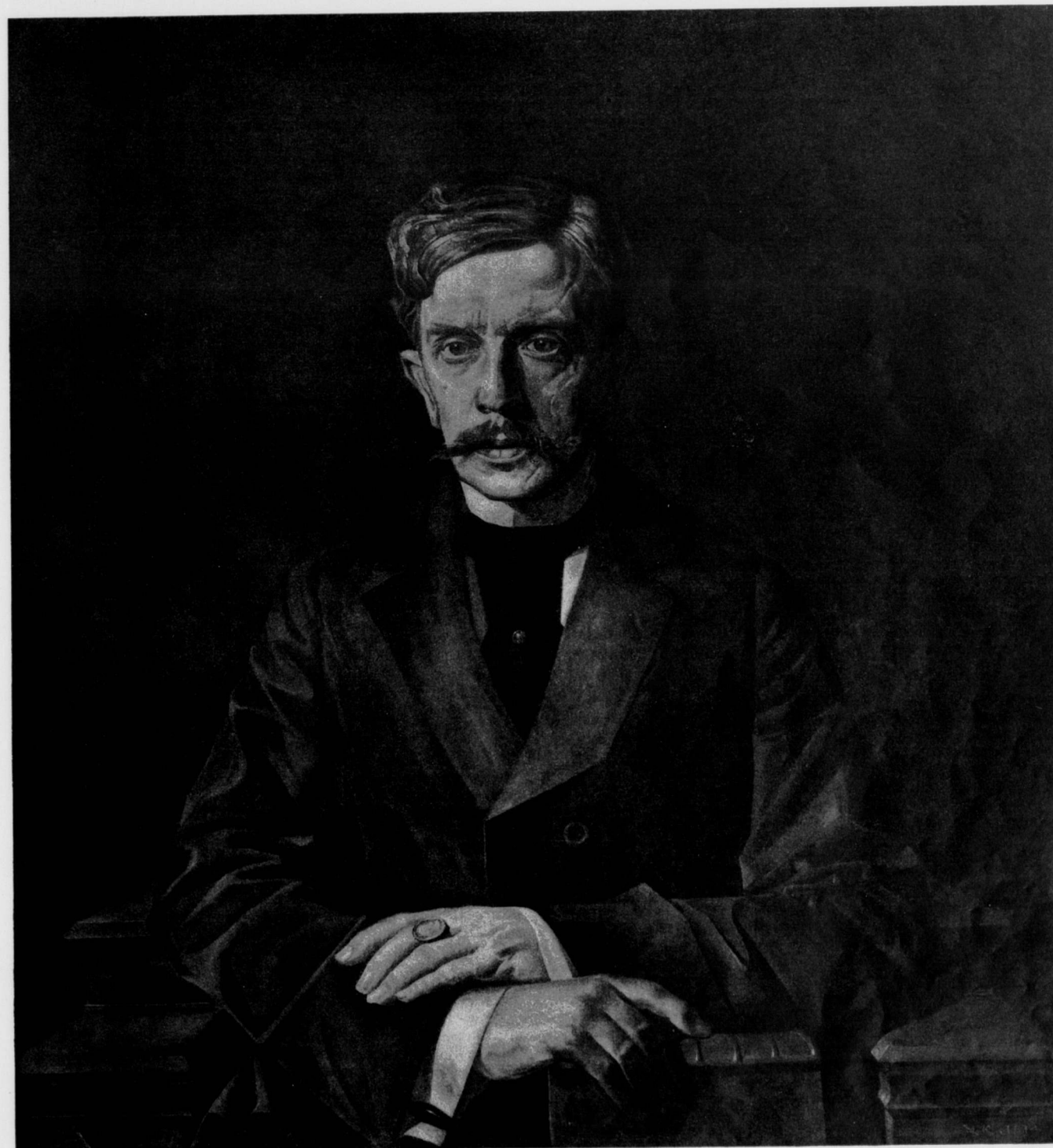
Willem van Konijnenburg is den elfden februari achttien honderd acht-en-zestig te 's Gravenhage geboren. Wanneer we den tijd van den grootsten bloei van het Hollandsch impressionisme stellen tusschen achttien honderd en zeventig tot $\pm$ negentienhonderd, dan is het dadelijk te begrijpen, dat, verkeerend in een schildersmilieu, dit impressionisme toegedaan, Van Konijnenburg een invloed daarvan moest ondervinden. Hij heeft den invloed van dit impressionisme, meer nog van de Fransche Barbizonschool, ondervonden, zoodra hij, na de lessen van zijn moeder (begonnen in 1878), na het teekenen bij d'Arnaud Gerkens, en na de Haagsche Akademie (84 [ochtendlessen], 85—86) ter bestudeering van de Barbizonschool in 1886 naar Parijs is getrokken.

De Barbizonschool was de school van een Landschap, dat de Figuur van het voorafgaand tijdperk zoo niet geheel en al verving, toch anders plaatste in de geheele beschouwing van de wereld. Vóór de Barbizonners was de figuur het middenpunt, waarop alles zich betrok — in den Barbizontijd werd de figuur eer meedoend deel der natuur. Maar ze bleef belangrijker dan bij de Hagenaars, ze was in het landschap nog van belang, en dat moet Van Konijnenburg toen nog onbewust hebben getroffen...

De Barbizonschool was naar haar aard een pantheïstische. Alles was haar in de natuur gemeenzaam, en inderdaad aanbiddelijk, te aanbidden. Dit zich gemeenzaam voelen met de verschijningen, en dit zich gemeenzaam-zijn der verschijningen is iets, dat den

romanticus een gezochte trek der dingen is — en Van Konijnenburg is een romanticus van eigenaardige gesteldheid.

De rechtstreeksche bestudeering van de Barbizonschool, het goed kennen van Courbet en het begrijpen van Daumier hebben sporen nagelaten in de werken door Van Konijnenburg gemaakt. Ik herinner me rotslandschappen, waar ge Courbets schildermanier her ziet, en boom en landschap waarin ge de dramatische groote bepaling der vormen, Daumier eigen, erkent. Maar er zouden nog andere dingen rijzen in dit schilderleven. Van Konijnenburg's moeder was afkomstig uit Limburg, een provincie weinig gezocht door de Hollandische impressionisten, die het vlakke land verkozen, en den grooten open hemel over dat land, of over de oude roode, baksteenroode steden, die ge vindt waar Holland het meest geconcentreerd heeft geleefd. Van Konijnenburg trekt in 1887 naar Limburg, het land van zijn moeder. De streek daar is door den heuvel en door de kleur ten eenenmale verscheiden van de zeeprovinciën; de bouw der boerderijen bleef een zuidelijker invloed vertoonen. Van Konijnenburg voelt zich er thuis. Hij studeert er het landschap; hij vindt er de kleur die hem meer past. Hij vindt er een uitdrukkingsvorm; met andere woorden hij erkent, theoretisch, een der noodzakelijkheden voor zijn kunst. Dit is een der eerste teekenen van den lateren Van Konijnenburg. De wikkende en wegende aard begint zich te openbaren. Zijn doen, dan, is alreë een tegenstelling tot de daden der Haagsche landschapschilders. Deze voelden zich zóózeer met de door hen geschilderde natuur, waar-in zij leefden, één, dat het hun nooit in het hoofd komen wou zich tegenover die natuur theoretisch, dat is in geestelijk spel, te objectiveren. De Hagenaars: zij zijn, bovenal, het bewogen gemoed, een telkens herhaalde, weer herleefde, uiting van het gemoed (door kleur behagend en behagelijk); zij voelen nooit een lust: wezen, grenzen, doelen der schoonheid filosofisch en physisch te bepalen. De natuur meer objectief gevend dan vele der vroegere scholen, objectiveerden zij zich nooit tegenover haar... Van Konijnenburg begon den lust der bewustheid dus te vertoonen, den lust tot een aantal zekerheden. De kennis daarvan waait niemand op één dag aan; evenmin Van Konijnenburg. Hij schildert in 1887 o. a. een weg door een akker; den Dikken boom, den Heuvel met boomen; in 1888 zijn Bosch, en akkers; vrije composities, zooals „langs den tuin; den rotsweg“ etc.

PORTRET VAN DR. P. C. BOUTENS

Dit verblijf in Limburg is belangrijk. De macht van d'evenwijdigheid van lijnen wordt begrepen (was dit een gevolg van zijn studies in bouwkunst?); een macht van een romantische verbeelding wordt aangeduid. Het werk van Van Konijnenburg wordt van nu af een worsteling om deze eigenschap vrij te maken. En eigenaardig, maar juist gezien, zocht hij deze winst niet te vinden in een stuipend neerzetten der ontroering — hij wou, en wil de Verbeelding, gevestigd op vast basement. Hij wil zooveel mogelijk nauwkeurige bepaling. Deze is in de beide Rotspartijen uit dezen tijd; in „de boomen“ (uit 88), waar ge een stemming vindt, waarop sommige schilders nu nog teren.

Uit 1889 zijn een portret, een bosch, een heigezicht, de Visscher, 't Uilenbosch etc; illustraties treft ge in de jaren 1890—92, vier portretten tevens; den Maasbrug in '92 (?); uit '94 zeker een landschap, en het groote, niet voltooide, stadsgezicht. In dat stadsgezicht vindt ge te waardeeren dingen. Er is daar de vreemde statie (ietwat karikaturaal) van den koetsier; los springt de gevlekte hond langs het rijtuig; het geheel is groot gegeven (hij woonde, toen hij dit werk maakte, te Scheveningen).

Ongeveer 1896 erkent hij, dat wat hij slechts een persoonlijk element dacht, Rhythme, algemeene regel was en algemeene noodzakelijkheid. Hij studeert opnieuw nauwkeurig naar de natuur.

De Visschen ontstaan (96), het gebrand glas (ochtend en avond); 1897 Mercurius en Neptunus.

Uit 1898 zijn de Hertten, het schilderij met de twee hinden en het mannelijk Hert.

Dit schilderij is een afkeeren van het Impressionisme; het verdraagt zich niet met de heerschende schilderkunst van dat jaar. Door twee dingen verschilt het van wat het omgaf: door een subtielen onderbouw, en door een manier, een techniek, die gesloten aandoet, waar de toets niet meer openbaar is, door een vormbepaling in die techniek, die de nauwkeurigheid bezit van een vroegeren meester. Het is een volledig werk — en het sluit een tijdperk af in Van Konijnenburg (niet technisch; meer naar het gevoel, dat opener zich zou geven, zwoeler; meer romantisch, terwijl als onderwerp de figuur van groter belang zou worden).

De „Herten“ toonen niet den invloed van de leeringen van Allebé: de houding van den geest is anders. Allebé wil de realiteit van de stof, en nauwkeurende psychologie; Van Konijnenburg, uit op verzonnen voorstelling, wil den innerlijken glans van den geest in alles. Hij schikt daarnaar alles wat hij nauwkeurig observeerde; de verdoken verbeelding vindt ge in dit schilderij, en later, veel meer geïntellectualiseerd, vindt ge haar het duidelijkst in de achtergronden. Uit 1899 zijn de kraanvogels (grijs en zilver); uit 1900: Rotsen en dal, Zee en land; schilderijtje uit het boerenbedrijf; de Stamboom. In 1901 trekt Van Konijnenburg voor de tweede maal naar Parijs. Hij schijnt naar die stad niet heen te gaan dan op momenten, dat innerlijke noodzakelijkheid van een verandering, verbetering, dieper inzicht hem drijft. Hij is toch geen vlot reiziger, en beweegt zich slechts regelmatig tusschen den Haag en Limburg. De tweede reis naar Parijs gaf aanleiding tot studies over Rubens, Puvis de Chavannes en da Vinci. Het spreekt (van-zelf nu we het later werk kennen) dat en schildering en leven en inzicht van da Vinci langdurende invloed moesten hebben op dezen Hollandschen schilder. Hij vond toch in Leonardo

dingen, die hij zocht, en dingen die hij, voor zichzelf nog niet gansch bewust, bezat. Da Vinci is een intellectueel romanticus (ik bedoel hiermee een geest, die, langs het intellect, komt tot de erkenning van den levenden samenhang der levende dingen), Van Konijnenburg is (niemand kan daar thans aan twifelen) een intellectueel romanticus. Die zinnelijkheid, die een deel der romantische geaardheid is, is in beiden, de zwoelte der zinnen is in beiden, verfijnd, gesubtiliseerd, onmiskenbaar, meer als sfeer dan als daad; ze wordt niet opgedrongen, maar altijd erkend; ze omdooit den vorm; ze geeft het schilderij 's levens adem. Ze is bij da Vinci soms bizar; ze is dat minder in Van Konijnenburg, die een trek blijft vertoonen van psychologisch realisme, dat hem met een ander tijdperk dan de Renaissance eveneens doet verwant zijn. De zinnelijkheid bij da Vinci is soms niet meer naar de sexe gedifferentieerd; ze is meer algemeenzaamheid en open vruchtbaarheid; bij Van Konijnenburg blijft man en vrouw verscheiden.

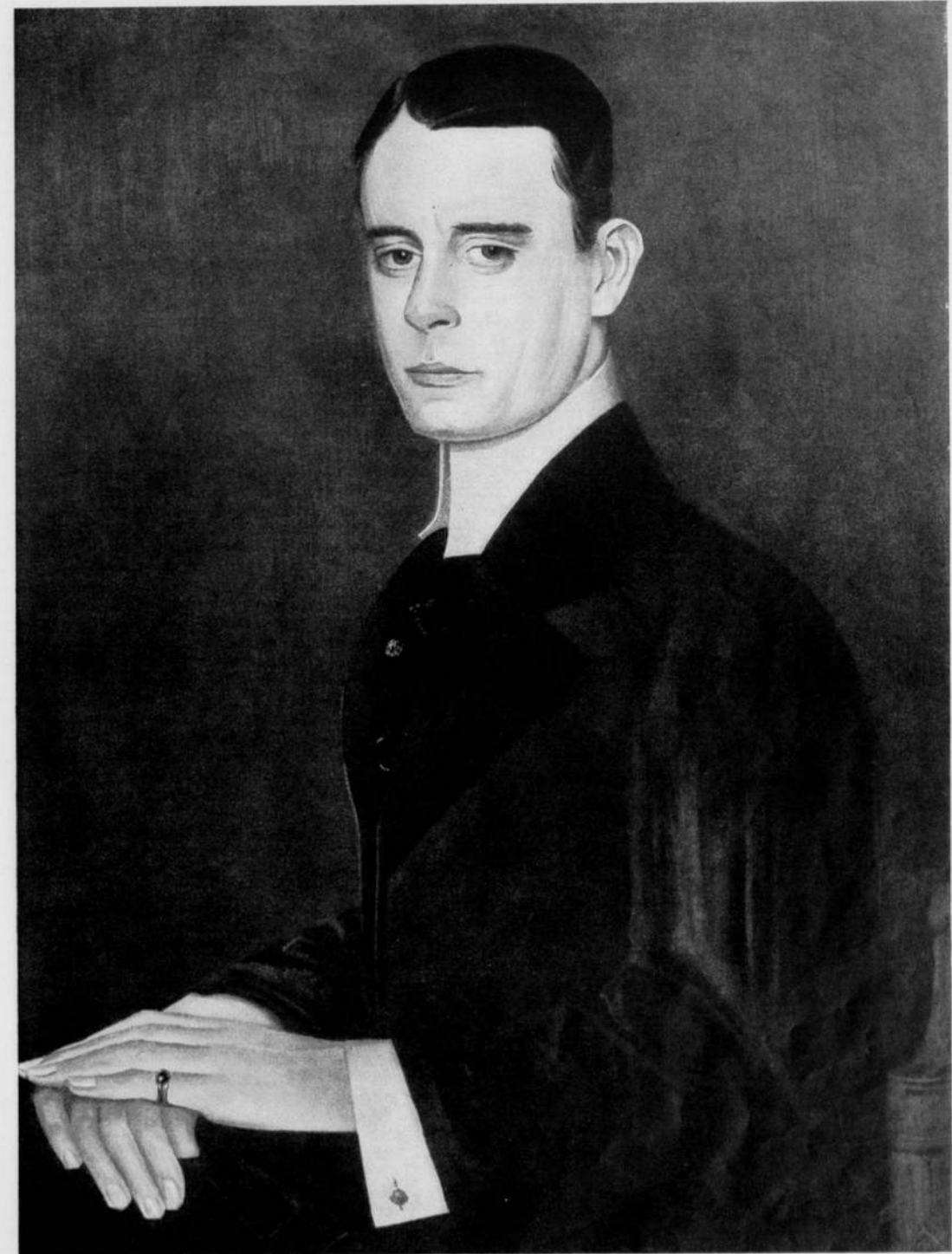
Niet enkel den invloed van da Vinci zoude ge erkennen in wat de schilder zou maken en de teekenaar zou teekenen. Het heele instinct der Renaissance is in het werk van Van Konijnenburg te vinden in analogieën. Dit berust zeker op gedeeltelijk gelijken aanleg. Ge vindt de waarheid dezer bewering bevestigd door een klein portret uit ± 1900 (dat van Mej. St. P.), met de zwiepend-gemodelleerde krullen, met de slapen, koel glad als een schelp geschilderd. Het gamma is sober, en haast duister. Misschien is hier reeds eenigszins gepoogd in dit meisje het meisje te schilderen. Een ander inzicht in het eigen wezen was op komst; een andere wensch zou bloeien — eerst meer in het landschap en het stadsgezicht met de figuur, dan meer in de figuur als eerste hoofdzaak.

Van 1901—03 valt allerlei studie (aesthetika, perspectief, logika); ook naar de natuur wordt, en veel, geteekend. Het is alles aanleiding voor het heroïsche in Van Konijnenburg's kunst.

Noodig is dat ik dit woord definieer; in zijn ommetrek bepaal. Met het heroïsche bedoel ik de neiging, en het vermogen, van het bijzonder geval het algemeen geval te maken. Het is de zucht ter Synthese: een hoedster van geiten wordt de Geite-hoedster: een voerman hooggezet op den ossewagen: de Voerman.

Er is in zulke zucht een bijzonder gevaar: dat veel tot schema wordt: dat veel niets wordt dan een procédé: dat iets, weidsch lijkend, leeg blijkt te zijn. Dit moet bovenal worden omgaan. D' innerlijke beweeglijkheid moet daar-om steeds sterk en vol leven zijn; de psychologische drift mag niet dutten. De geest moet zich telkens frisch objectiveren. Studies naar de natuur zijn daarvoor noodig: nauwkeurige kennis van veel detail geeft alleen een ware, blijvende samenvatting. Alle theorie, zonder warmte van onderen-af, vanaf den diepsten bodem van den geest waar alles nog-verbonden beweegt: alle theorie zonder dat, is schijn. Dit begrip is, in het groot, Van Konijnenburg nooit ontgaan. Er bleef bij hem warmte, glans van den geest, zwoelte der zinnen: het innerlijk leven overspoelt altijd den ondergrond, de basementen, de theorie. Dat beteekent macht. Wien die ontbreekt hem verschrakt de voorafgaande, of volgende, bepeinzing: navolgers heeft het verschrakt, bij alle nut, dat zij uit dit volgen kunnen vinden.

Uit 1902 is een portret van Goedvriend den schilder; uit 1903 zijn de Koeien naar den stal, een Boschweg

PORTRET VAN JONKHEER A. VAN HERZEELE

met den ouden boom; uit 1904 de stad; Bosch en beek; Kerk te Maastricht; uit 1905 de apotheose van het Nederlandsche landschap — en het Mimespel: schoonheid en duivel.

In 1906 trekt Van Konijnenburg opnieuw kort naar Parijs; hij bestudeert Titiaan, Veronese, en de Gothici. Dat hij Titiaan bestudeert en Veronese kan niet verwonderen; sommigen mag het echter vreemd zijn, dat hij ook de gothici betreft in zijn aandacht. Toch is dit vreemd vinden een wanbegrip. Om meer dan één reden. De gothici zijn psychische realisten; zij zijn realisten, met psychologie. Zóó de wereld en haar wezens aan te zien, is voor een Hollander, uit welken tijd ook, nooit vreemd. De Hollander houdt van reëel, en houdt ervan die realiteit uit te drukken door vele nauwkeurige details. Ge vindt dat in onze figuurschilderingen. Het is een ons eigen trek. De details zijn in de gothici, en de nauwkeurige uitdrukkingen der materie. De gothici vermijden echter het kleine, doordat zij sommige vormen door een groote lijn binden tot een geheel; zij vinden daardoor een vaste grootheid, die verhindert, dat een portret etc. wordt tot een mozaïk van kleine steentjes, niet genoeg met mekaar verbonden (zoals portretten van een Allebéschen leerling dat in den laatsten tijd zijn). Van Konijnenburg houdt ervan, en zeker hield hij ervan, wanneer hij zich tot het schilderen van portretten zette, nauwkeurig te zijn, en de materie, de stoffen uit te drukken. Hij vereenigt in zijn beste portretten psychologische nauwkeurigheid, met gansch-gegeven details; hij vereenigt daar een ruim-gemodelleerden bouw met bijzonderheden, die, vol psychische uitdrukking gebleven, de realiteit van het geheel steunen.

Hierdoor is het belang uitgedrukt, dat de schilder kon vinden in de bestudeering van een periode, die voor sommigen, ik herhaal het, een contrast lijkt te vormen met wat hij zoekt en is gebleken te zoeken.

Uit 1906 zijn St. Joris en de Draak; een vrouw met schapen, een herderin met geiten; uit 1907 weer een St. Joris, ruiters, een kinderportretje, de litho het Park; uit 1908 de Centaur (d. i. de Menschelijke geest); de eerste uitdrukkingen van zijn theoretische inzichten: het Wezen der Schoonheid; de Waarde der Impressi-onistische Schilderkunst (?) 1908—1909 Waarheid en Chimere; uit 1910 portret van een kritikus, dat van Douwe Kramer; ontwerpen beeldhouwkunst, twee maal een landschap met faun, en Het Karakter der eenheid in de Schilderkunst.

Ik had, zoo was mijn eerste plan, hier ook de theorieën van Willem van Konijnenburg willen behandelen. Ik zal dat niet doen; dit artikel is ten eerste van biographischen aard. Daarvan was tot nog toe te weinig vastgelegd — en het lijkt me toch tijd geworden dat te doen. Theoretische beschouwingen der theorieën van den schilder zullen hier niet gevonden worden. Zij blijven bewaard voor een groter essay; ge vindt dus geen bespreking ervan tusschen de andere uitweidingen. En zoo'n bespreking kan daarom gemist worden, omdat een theorie zonder werkelijkheid van geen belang is, en omdat een theorie vol werkelijkheden gevonden moet worden in des schilders werken, en er gevonden wordt.

Maar er zijn andere constateeringen te doen. De Figuur wordt belangrijk; het landschap wordt alleen een samenklank, of een contrast met de figuur. Dat is een belangrijk iets. De groote schilders zijn schilders van de Figuur. Op de afbeelding van het menschelijk wezen zijn wij, van nature uit, innerlijk en uiterlijk ten

diepste gericht. De Figuur bevat voor ons de meeste mogelijkheden, zij is het rijkst voor ons aan associaties. De Figuur in de schilderkunst, dat zijn wij, door een spel van modélé, kleur, lijnen, uit het tijdelijke gebracht en geholpen tot het eeuwige. Een schilder, die zich met kracht en welslagen tot de Figuur keert, heeft altijd mijn belangstelling, en heeft het dubbel als het de heroïsche figuur geldt.

Van Konijnenburg keert zich tot de heroïsche figuur. Of vindt ge iets anders in zijn schapehoedsters, in zijn herderin met geiten? Ik kan er niets anders in zien. Ik kan in deze schilderijen alieen hem als zoodanig vinden, in een grootgehouden modélé, en in den psychisch belangrijken uitdruk van de oogen van die vrouwefiguren.

En zóó een kunstenaar zich altijd bekend, hoe ook de elementen der bekentenis gerangschikt mogen zijn, zoo is er in den hardnekkigen wederkeer, waarmee Van Konijnenburg ook den Sint Joris heeft geschilderd, die den draak versloeg, een bekentenis te vinden. Er moest voor Van Konijnenburg iets verslagen worden, vóórdat wat hij als waar erkent ruim baan kon vinden. Het was misschien een richting van den menschelijken geest, die hij rond zich getrokken voelde; het was het Hollandsch impressionisme en zijn invloed, die hij als belemmering zeker niet kon onderschatten. Misschien waren er persoonlijke elementen tevens, die hij zich vijandig dacht, en die hij eveneens uit zijn weg wou verwijderen; misschien was het een samenstelling van dit alles — maar, hoe ook gegroepeerd, hoe ook verbonden dit alles zij tot een eenheid — de Sint Joris, die het ondiep verslaat, is een bekentenis, een dikwijls herhaalde bekentenis. Het schilderij is dat, de aquarel is dat. Het gaat niet aan te wijzen naar achter, en te zeggen, dat een Sint Joris slechts een herhaling kan zijn van wat Vroegeren gaven; evenmin juist is dat, als ge de Kentaur in de Régnier's werk als een herhaling slechts zoudt willen schetsen, en niet als weer nieuw geworden symbool van geest en tocht.

Uit 1907 is de litho, het Park. Zij wacht tot nu toe (1921) op een tweede, die hij mij beloofde te zullen maken. Zij is een samenstelling van figuur en landschap, boom en dier, menschelijk bouwsel, mensche-lijke orde, menscheijken geest, en natuurlijke nauwkeurigheid; zij is een levend bewijs van zijn theoretische beschouwingen — en ze is te weinig gewaardeerd. De figuren erin zijn innig-verbonden met de omgevende natuur; toch symboliseeren zij menscheijke daad en aard.

Uit 1910 is het portret van een kritikus; dat van Douwe Kramer; uit 1911 het portret van zijn Moeder, 't portret van het meisje met de rosa roos, een Kentaur, een kop in ramsvacht; uit 1912 Natura Integra (begonnen 1910), de zwarte ruiters, de jachtknechten, 't Rotsland-schap, de Faun en Hinde, meisjesportret, de ossewagen, droge — naalden?; uit 1913 de priesteres, St. Joris, zebu en drijver, witte ruiters; uit 1914 Boutens, de Overtuiger (of uit 1911), rotslandschap; uit 1915 van Herzele, de avond, Rha, Spaan, twee maal de man met de zwarte baret.

Tusschen 1910—1915 heeft de schilder zeker vier belangrijke portretten geschilderd, waarvan een allicht een anders-geaarden geest weergeeft dan de drie overigen. Dat van den kritikus, het oudste naar datum, geeft in den afgebeelde den verachter van wat niet schoon is eer, dan dat het hem geeft, zooals Van

PORTRET VAN ALBERT PLASSCHAERT

Konijnenburg hem nog wou schilderen, als den bouwenden Droomer. Ik herinner mij na hoeveel studies Konijnenburg aan het werk begon. Hij kon den af te beelden mensch, zooals dat heet, droomen. De details waren vertrouwd, en hem door en door gekend. De verdeeling op het paneel was slechts na te gaan. Dat werd gevonden; toen werd de kop ineens geheel af op het witte vlak van het paneel geschilderd (hij leek een masker, hangend voor een witten muur) — zóó zeker was de schilder, in zijn concentratie, hoe hij alles modelleeren zou, en zou beeinden. Het portret van zijn Moeder (1911), dat ik niet onder die vier reken, is een werk van jaren zorg. Uit 1914 is het portret van Boutens, het meest groote portret, dat Van Konijnenburg ooit heeft geschilderd, de bewondering altijd, na eenig weerstreven, van Toorop, den zoozeer andersaangelegden schilder. Het is het portret van den Dichter, door Toorop ook zeker drie keer geteekend. Het is sterk; het is psychologisch en het is breed-uit, het is vast, het is vol détail, het geeft de handen, met de typisch-uitdrukingsvolle geleidingen, het geeft zorgvuldig-geobserveerde details (in het geheel op-genomen) zooals een ring, het is stout en weidsch gemodelleerd; in het geestelijke. Het is door wezen en inzicht belangrijker dan dat van Van Herzele, het is grooter dan het portret van Spaan, met den lichte houdenden achtergrond.

Deze portretten van Willem van Konijnenburg, waarin zijn wezen en zijn onderzoekingen vereend zijn tot een daad vol drang, staan eigenaardig-afzonderlijk in den tijd, waarin zij gemaakt werden. Bij ons werd toen geen geest gevonden, gericht als die van Konijnenburg gericht was, en is. Het heroïsche portret is ons land niet eigen, enklen der allergrrootsten hebben er zich heen bewogen, of ernaar getracht. Het heroïsche portret eischt kennis van elke geestesmogelijkheid in den afgebeelde, en kennis van alle lichaamsdeel, dat dien geest kan uitdrukken, het eischt een gave voor een uitdrukkingvolle synthese, het maakt toch van het portret van een dichter, het portret van den dichter, van het portret van een aristokraat, wil het een portret maken van den aristokraat (Herzele). Het moet door bepaalde details de schakeering van het leven in deze hoogheid houden, dit vergat de schilder niet. Hij modelleerde met kracht en kennis zijn figuur, en met leven.

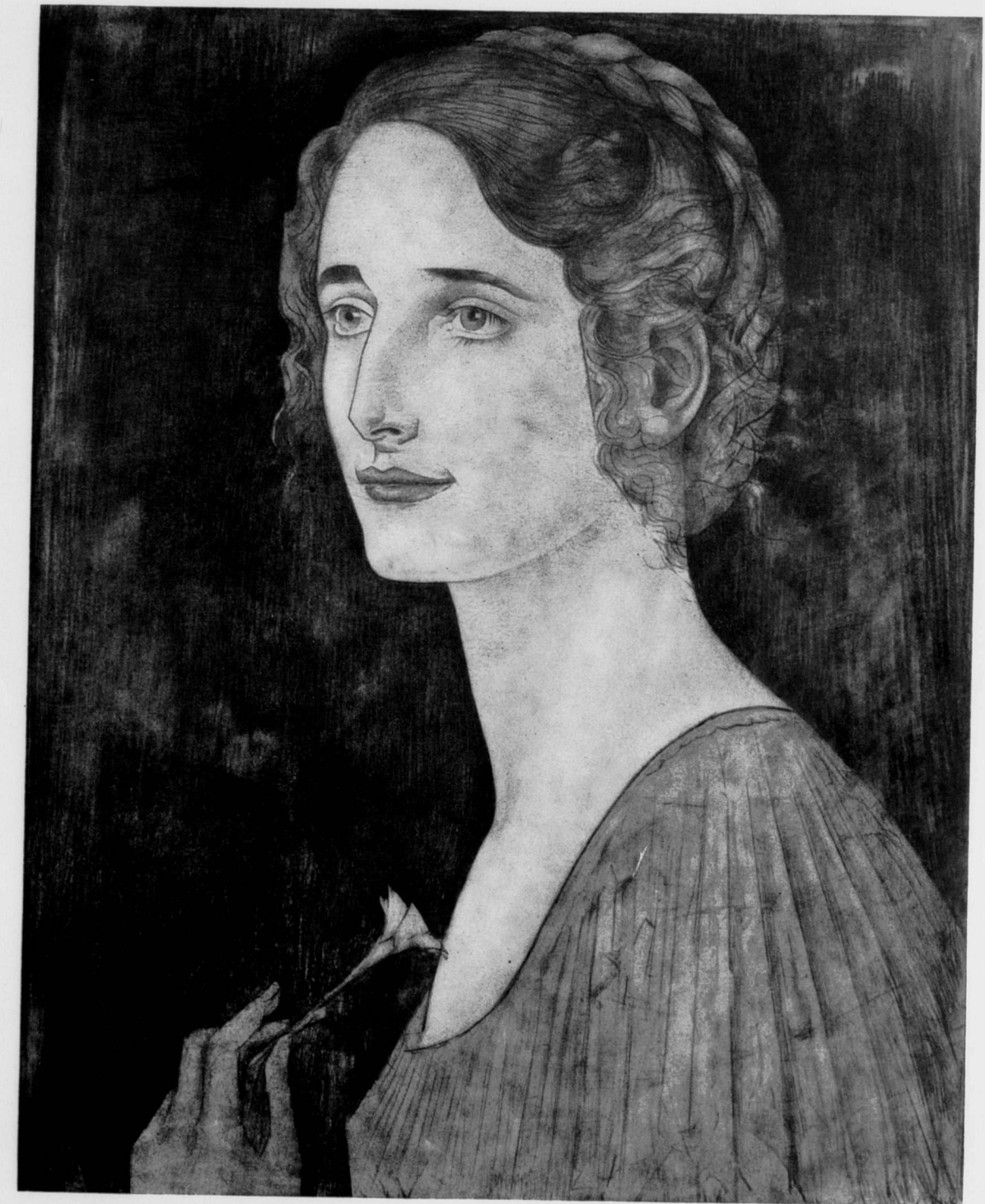
En hoe teekende hij in dezen tijd? Eind November 1912 hield hij een tentoonstelling (bij Miedema te Rotterdam). Ik karakteriseerde hem: Deze schilder is een uitmuntend teekenaar. Zijn voordracht is vleiend en vloeiend. Wellicht is er in Holland op dit oogenblik (Toorop niet uitgezonderd) geen beeldend kunstenaar, die zoo bekoorrend, zoo eenvoudig en toch zoo vol lichtwankeling, figuren en gediert kan teekenen. Dat is het merkwaardige in den Faun en de Nymph, en in de Figuren, die den Dooden reebok dragen. Beide zijn vol plastische waarden, en beide zijn vol van een vlagend licht. De twee dingen: wat van het oog is en wat van den tastzin is, heeft Willem van Konijnenburg allergelukkigst vereend. D' eene teekening stelt een vrouw voor met het achterlijf van een hinde, en een Pauw die aandringt. Het geheel is blank, en de zinnelijkheid, dezen teekenaar dikwijls eigen, stijgt hier als een ijl vuur omhoog. Het landschap is teeder-en-vurig van lichtsparkel. De tweede teekening is grootscher. Ze is, schoon gevuld, boordevol met figuren, die den dooden reebok dragen, met den man, die met een weerhouden

hond, naast ze staat, en met hen, wien 't droomen van den mondhoek zedig welt. Deze teekening vertoont verband met den aanleg van het groote schilderij van den Bouwmeester (met de Aegyptische figuren), die de schilder, zeer tot ons verlies, niet voltooid heeft.

Uit dezen tijd is de Ossewagen, zijn de Kentaur, en de Faun met de Hinde. Die Kentaur is bij Van Konijnenburg niet een zelfd symbool als bij de Régnier. Bij de Régnier is het Menschpaard een tusschenstaat tusschen de Natuur en den Mensch, bij Van Konijnenburg is de Kentaur (soms) de menschelijke Geest, die in het hooge naar het hoogste gaat springen. Hij is een symbool van den sprong, de zwaarte uit, naar het oneindige, de Faun en de Hinde, die van de natuur en den man en van de schuwe willigheid van de vrouw... Uit 1916 is de Egger met d' ossen, een Sint Joris, Dante, 't Verborgene (d' aloude aureool om het nooit ontvouwde duister), als geschreven werk: Aesthetische Idee, tot nu toe het subtielste zijner boeken. Uit 1917 is de Vechter (De Kamper), de terugkeer, de Christuskop, de vrouw met de witte kat en met de zwarte kat, Overgave, Vita summa in mortem transcendit (potl.), d' Apostel. Uit 1918 de Ritueele dans, de dans der jonkheid, Christus (het is volbracht), genegenheid (bruin hert met witte hinde), de Roeier in branding, de kraanvogels, Herderin met ram, vrouw met geiten, Alb. Roelofs, moeder en kind, Hemel, aarde en water (geest met stof), anker trekkers, man met hond, jachtknechten met honden. Uit 1919 portret van der Vegt, meisje (en profil), contemplatie, kruisafneming, de praedestinatie, krijgdsdans, heksendans, anatomische teekeningen (5 groote, 6 kleine). Uit 1920 Zacharia, twee-eenheid (5 teekeningen), meisjesportret.

Uit 1921 portret de Bloeme, Christus aan het kruis... Het jaar 1917 is de erkenning door de menigte van dit talent; vooral de tentoonstelling van zijne werken bij Kleykamp bracht de eindelijke waardeering, waarvoor velen jaren stredden. Het is tevens het jaar, waar, op de Teekenmaatschappij (Sept), de Figuur het Landschap van de Haagsche School overtrof, in de werken van Toorop en van dezen schilder. Ge vindt daar „den Landman“ en de „Figuur“. „Het eerste wat in deze twee teekeningen treft, is de eigenschap dat alles tot geest is geworden; dat de stof alleen bleef als draagster van dien geest. En dit is niet enkel in deze twee werken van Willem van Konijnenburg het geval; het is overal het streven van dezen schilder de schilderij of de teekening tot dien graad van noodige voortreffelijkheid op te voeren. Deze kunst is van grond: ideëel. Zij wil dit wit bereiken in volle vastheid van wat ge den onderbouw der schilderijen moogt noemen. Zij wil daarenboven de vormen groot geven; de persoonlijke stijl van Van Konijnenburg is op het groote gericht. Daarenboven is hij een romanticus. Dit dunkt me, in het geval bijzonder gelukkig. Het romantische in hem voorkomt het enkel-theoretische: het werk van Van Konijnenburg leeft, hoe vast gebonden, altijd rijklijk en zeker. Hij beschikt daarenboven volop over de middelen ter uitdrukking.“

Zes Werken besprak ik afzonderlijk van de tentoonstelling bij Kleykamp. Overgave (uit 1917) ten eerste. Het is de voorstelling van een man en een vrouw, die zich vinden in een diepst oogenblik. De beide figuren staan, aaneengesloten. Het kleur geheel is eenvoudig, een bruin, maar het paar is omvlaagd van dat lichtspel van W. van Konijnenburg dat steeds bekoort, en dat

PORTRET VAN JACOBA VAN DER VEGT

SINT JORIS

geestelijk is: niet van een bepaald uur, maar van een bepaalde eeuwigheid. In den Sint Joris trof de overvloedigheid der phantaisie, en de réaliseerende kracht der schilderkunst; in den gekruisten Christus de kracht ten décor (1917); in de Ruiters (1913), hoe het lichtspel als eerste kan gegeven worden; in de Jacht-knechten, de groote allure, een schijnbare gewoonte, die inderdaad meer afzonderlijks verborg en meer vreemdheid; in de tekening „het is volbracht“ de teedere zuivere innigheid om den dooden mensch; in de Visschers den bouw, het rythme bovenal.... De dansen resten mij nog, aan te duiden: de groote Anatomische teekeningen (1919) en Zacharia (1920). In de dansen vindt ge twee te melden elementen, waarvan ge 't eene, de wijze, waarop het vlak gevuld wordt, het strenge, 't Aegyptische, zoudt kunnen noemen; en, ge ten tweede daemonischen tocht erkent in den heksendans. De anatomische teekeningen waren door hun laaiende kracht een bewondering, zoodra zegezen werden; Zacharia, het groote werk, pas bekend geworden, is naast een uiting van teekenende, bindende kracht (zie de linkerzijde) een daad vol vondsten, en

een praeciseering van een trek in Van Konijnenburg's wezen: zucht ten orde; afkeer van breken en gruzien en vergooien van wezens en van schoonheid. Het is een bewijs, hoe hij kan vasthouden, kan vullen, kan modelleeren, en hoe hij eenerzijds druk, anderzijds gebonden, om een middenfiguur, den Profeet (midden der tekening en geestelijk midden) figuren in allerlei stand, van allerlei leeftijd, schikt, en stilstaand of bewegend voor d' oogen zetten kan, met een subtile, onmiskenbare macht.

SAAMVATTING

Willem van Konijnenburg, de wêerstrever tegen alles wat hij voorbijgaand meent in dezen tijd, is in hetzelfde jaar (1868) als Stefan George geboren. Dit is allicht een toevalligheid: toch is zulk samentreffen d' aandacht trekkend. Want het is niet te ontkennen, dat er gelijke neigingen en analogieën gevonden worden. En George en Van Konijnenburg willen den zuiver-getrokken vorm, het volledig modélé. In beiden herleven verlangens, die een ander eeuw eveneens kende. Beiden, sterke individualisten, scheppen, tenslotte, typen. Beiden zijn zij intellectuele romantici, en hebben het romantische in

ROTSLANDSCHAP

zich geklaard door de kracht eener sterke intellectualiteit; beiden worden, in zekeren zin, episch. In beiden is de mogelijkheid tot een edel-betoomde „wandschildering“; in beiden is de Mensch tegenover de natuur belangrijk en steeds belangrijker geworden. In George is nooit de zucht tot de gemakkelijke muziek; in Van Konijnenburg bestaat de lust niet tot de meeslepemde, moderne kleur. Beiden hebben zij de kracht tot een leeraarschap door de hoogheid van hun voorbeeld; beiden kenden eerst den vasten roem in een gesloten kring, tot hun belangrijkheid duidelijk werd aan hen, die niet tot dien „bond“ behoorden — en onaantastbaar werd; misschien te onaantastbaar. Beiden vonden zij in de Romaansche kunsten, wat hun baatte tegenover de tekortkomingen van den stam; beiden zijn ze ten eerste rijk aan constructie, bedwongen zinnelijkheid; beiden willen zij alles glanzend van geest, zeker als zij zijn van een innerlijke warmte, die het starren onmogelijk maakt....; beiden zoeken en vinden zij het heroische, de rijkste bepaling van een wezen; beiden hebben zij een stellige synthese noodig, die Van Konijnenburg levendig houdt door het nauwkeurig-bepaald détail; beiden zijn zij genoeg van het

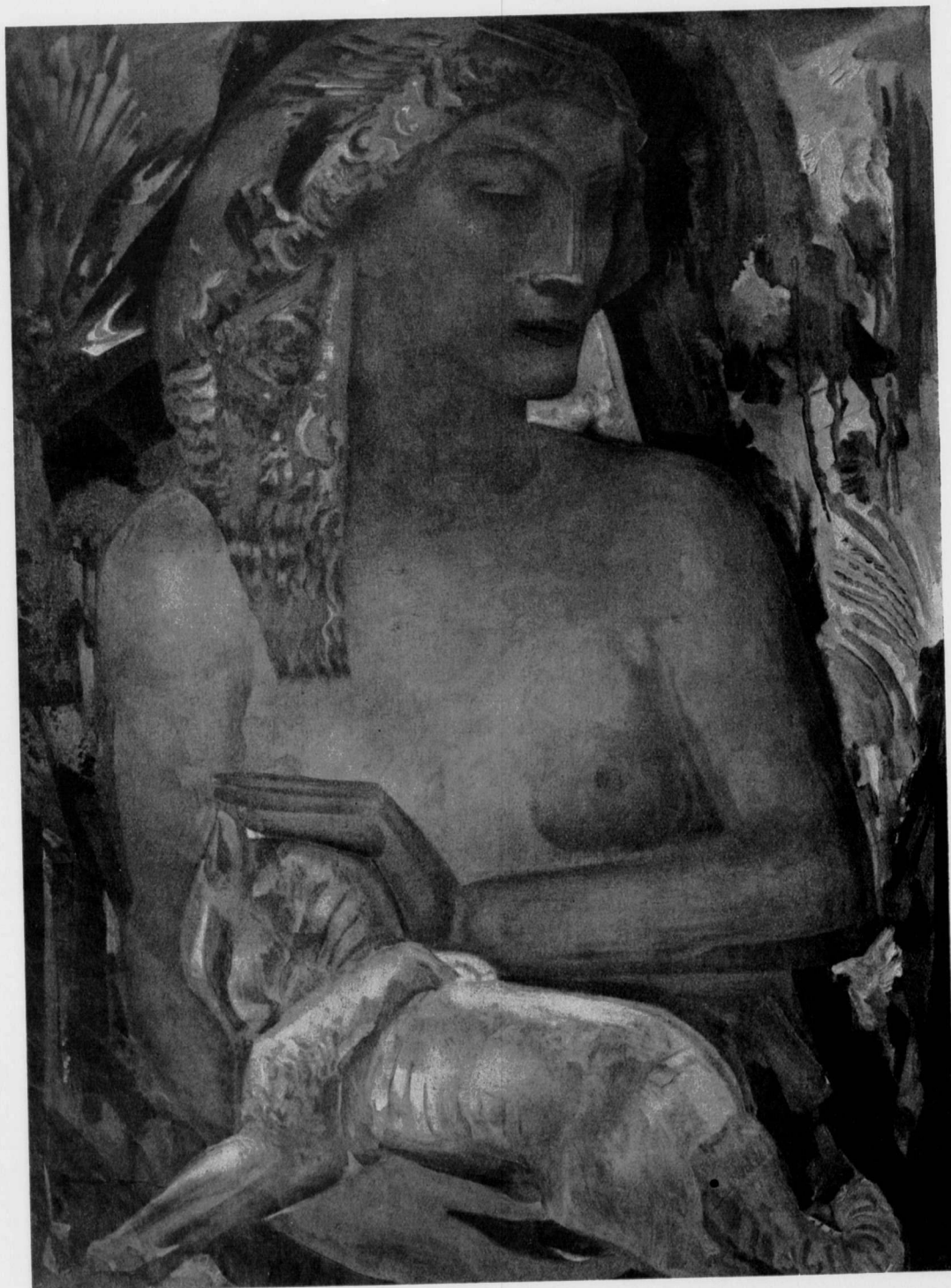
Noorden om psychische realisten te blijven, steun voor hun rijpe kracht, en voor hun aesthetische rhythmén.....

2

Van Konijnenburg bleef lang in zichzelf op-gesloten, maar dat is veranderd. Er is een wisselwerking, tegenwoordig, tusschen hem en Toorop. D' een heeft vlottter voorstelling, een bewogener phantaisie, een handelender gemoed, Van Konijnenburg gaat meer, en eer, ter diepte en heeft overwogener bouw. Verschillend gearde romantici, vervolledigen zij elkander; wikken en wegen, langzaam groeien, en onstuimigheid der levens zijn bevruchtende contrasten.... Het is een rijkdom, in Holland twee zulke geesten te bezitten. Zij geven den stam een' gehoopten glans; in hun wezens kaatsen vele stralen zich, die wij niet altijd kenden in ons land.

KWATRIJN

D' een zoekt der oogen lust, d' ander 't hart, welks daad als hevig bloed gudst door de kleuren; gij vindt gewisheid, regel, en nu beuren de Muzen al dat komt u boven de smart.

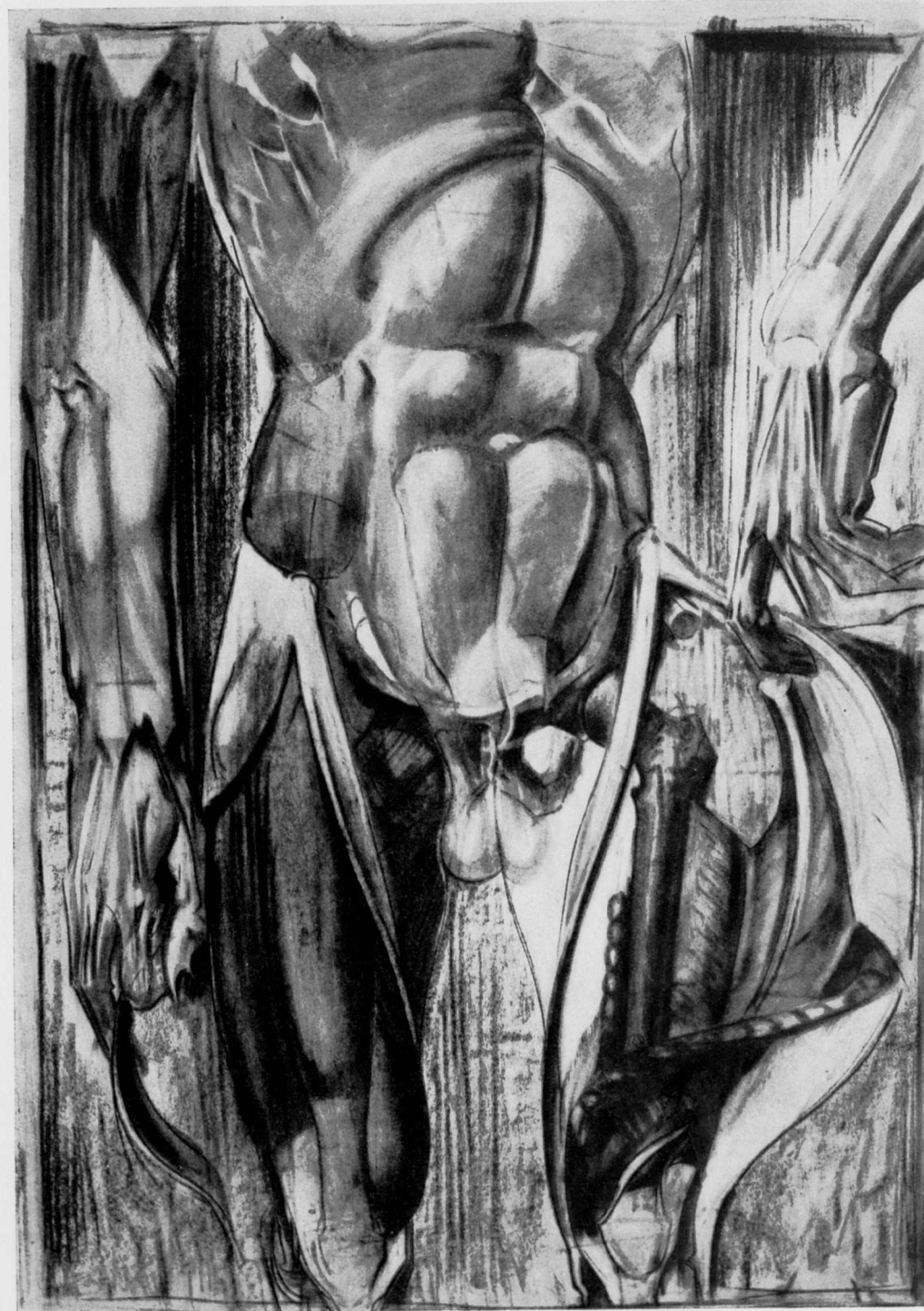
VROUW MET KAT

OVERGAVE

ANATOMISCHE VERBEELDING

ANATOMISCHE VERBEELDING

VITA SUMMA IN MORTEM TRANSCENDIT

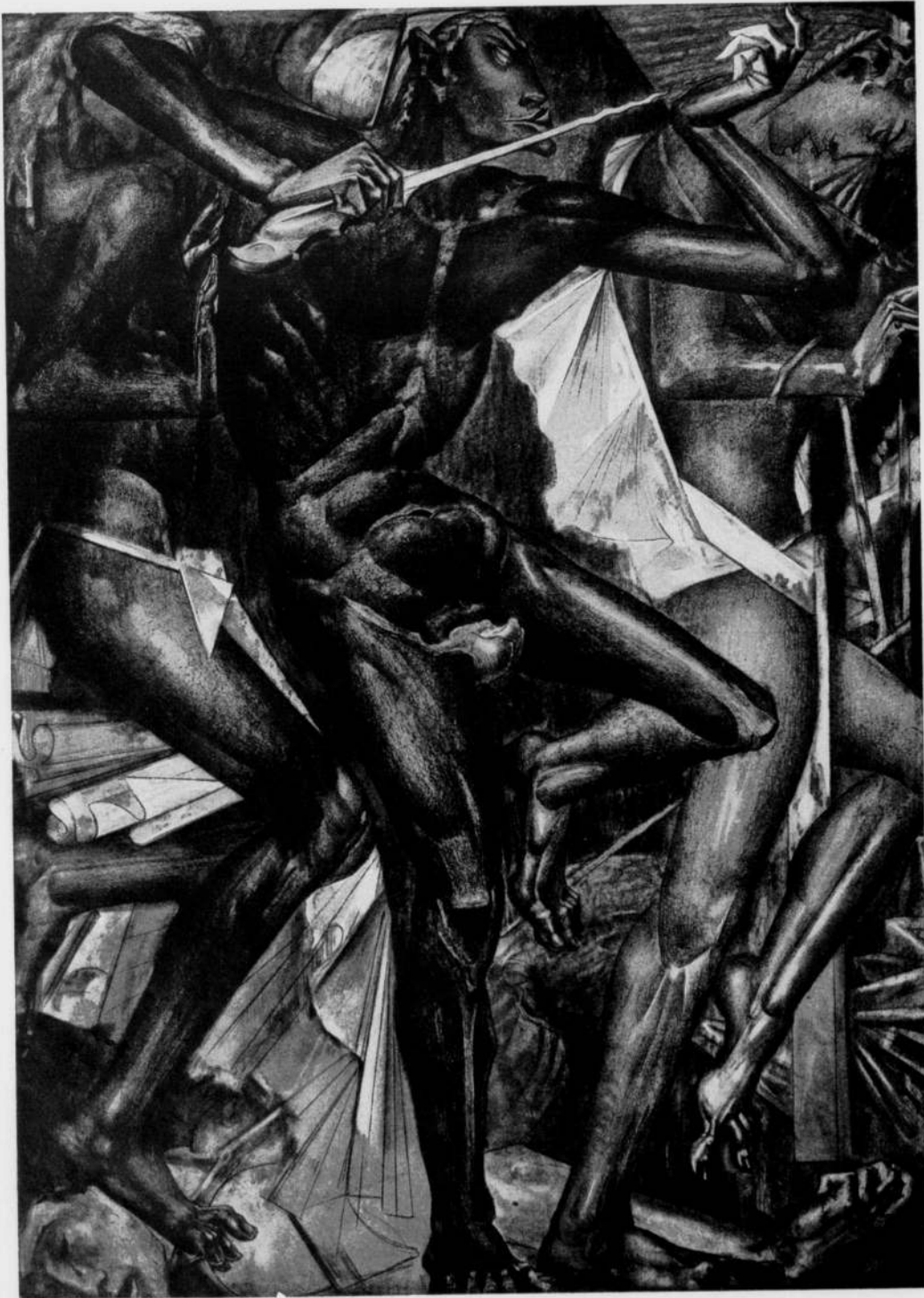
HET IS VOLBRACHT

HEKSENDANS

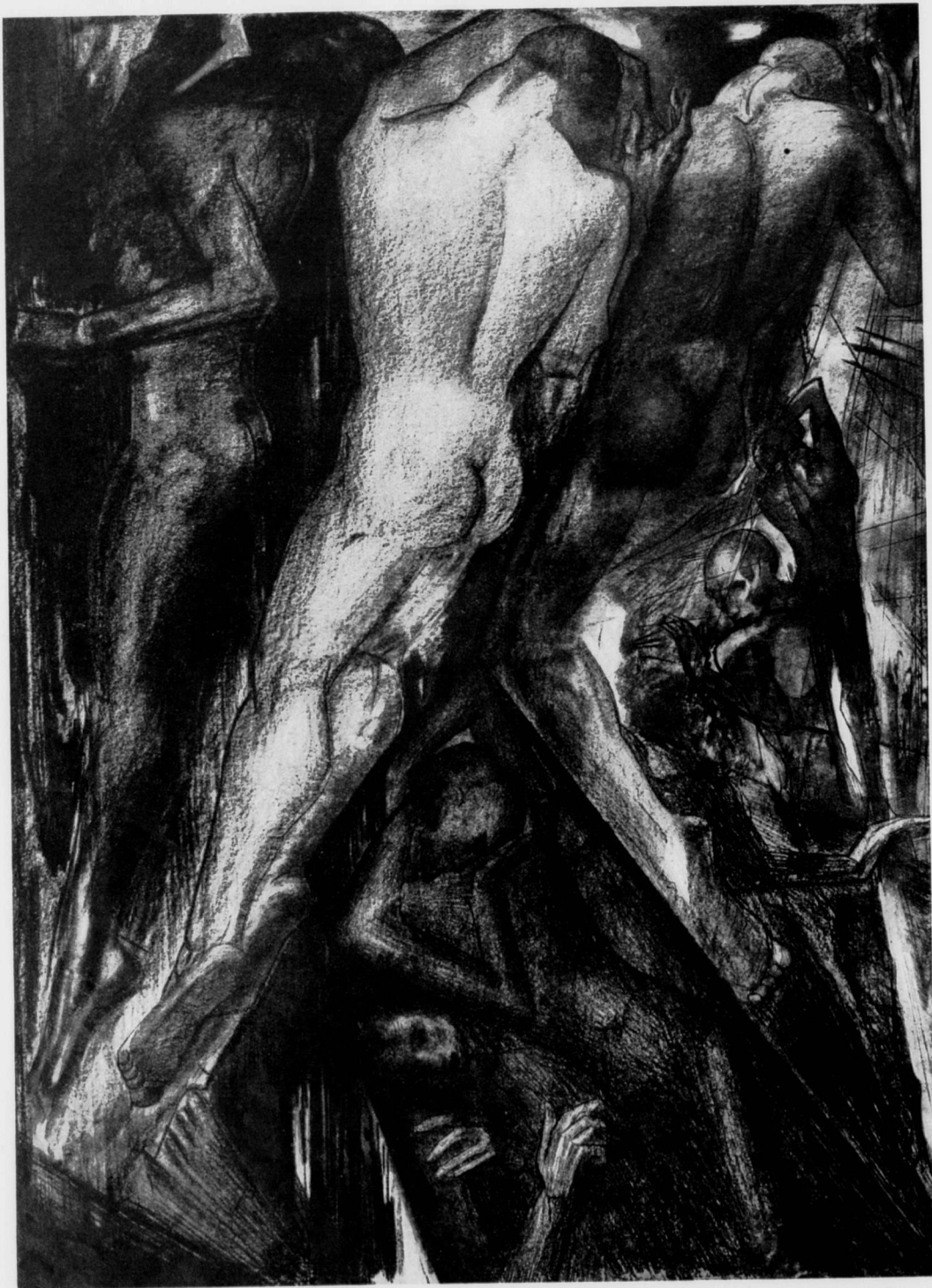
DANS DER JONKHEID

KRIJGSDANS

RITUEELE DANS

PREDESTINATIE

AFNEMING VAN HET KRUIS

ZACHARIA

DETAIL ZACHARIA KONINGSFIGUUR EN MOEDERSCHAP

DETAIL ZACHARIA HOOFD VAN DEN PROFEET

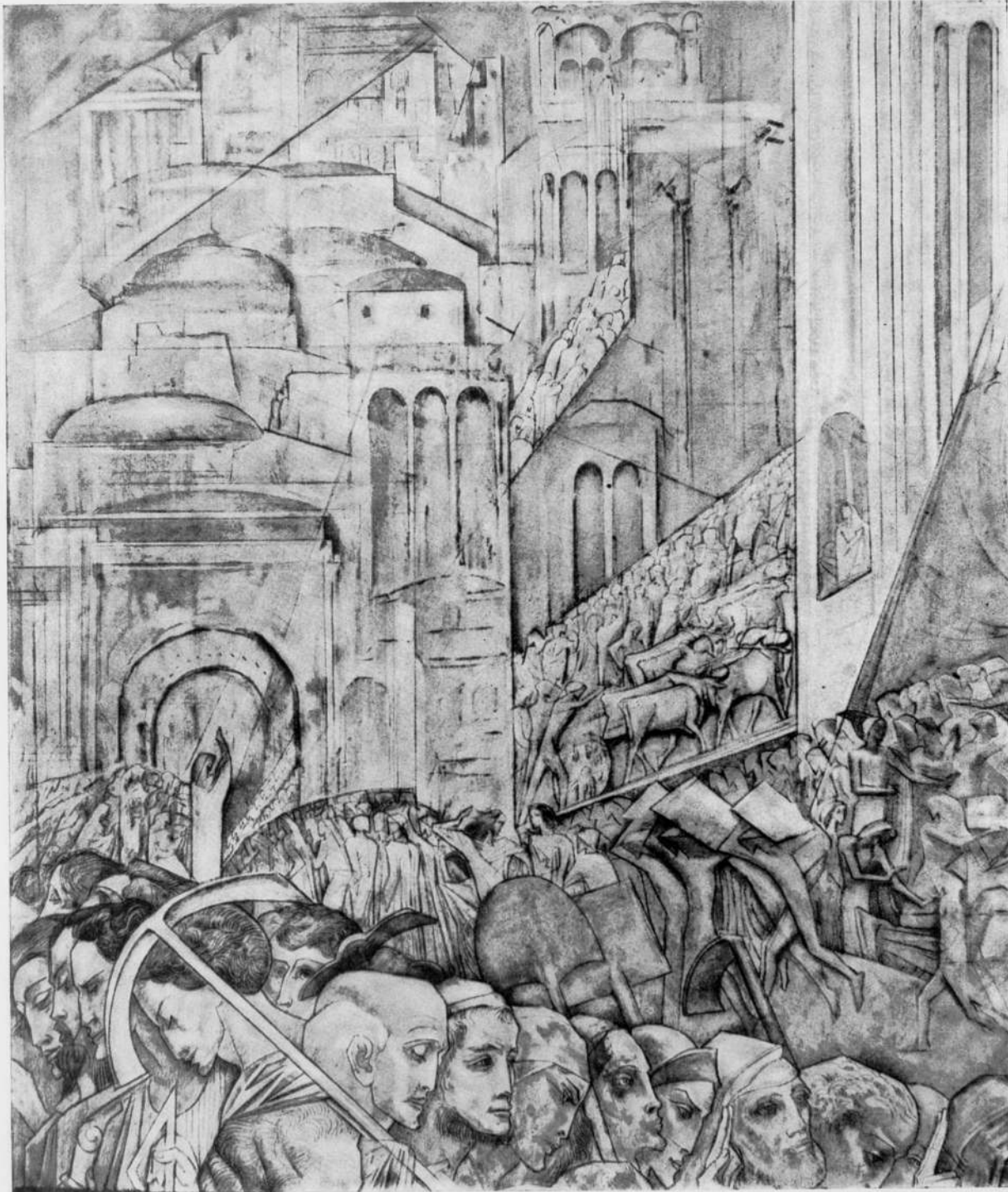
DETAIL ZACHARIA HET NIEUWE LEVEN

DETAIL ZACHARIA HET KWADE

DETAIL ZACHARIA DE DOOD

DETAIL ZACHARIA RECHTSPRAAK EN OPGANG NAAR DEN TEMPEL

JAN HAMER & Co

FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

MEER DAN 4000 LIFTEN IN KONINKLIJKE-,
RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOOR-
WEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE
GEBOUWEN IN NEDERLAND GEPLAATST

N. B. NIETTEGENSTAANDE DE GROOTSTE MOEILIKHEDEN
BIJ HET VERKRIJGEN VAN DE GRONDMATERIALEN, HEBBEN
WIJ NOG STEEDS DE OPRACHTEN KUNNEN UITVOEREN

PH. A. WARNERS EN ZOON

AANNEMERS EN MAKELAARS
INRICHTING VOOR MACHINALE
HOUTBEWERKING

ONDERHOUD EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

OVERTOOM 213 TELEF. ZUID 3653

AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCH STEENHOUWERIJ

□ DIRECTEUR: □
W. F. GNIRREP JR.
 AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
 □ TELEFOON 159 NOORD □
 HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
 □ TELEFOON 948 □

**GRANIET-, HARDSTEEN-
 ZANDSTEEN- EN
 MARMERWERKEN
 VOOR GEBOUWEN EN
 GRAFMONUMENTEN**

IN VOLKSWONINGEN
**ZYN SCHORSTEENMANTELS VAN
 VERGLASDE WAALKLINKERS**
 EEN IDEEAAL

GEEN BEKLEEDINGS
 MATERIAAL
 NOODIG

MODIE
 MATTE
 TINTEN

DUURZAAM
 MASSIEF EN
 HYGIENISCH

GEEN
 AANZET-
 KOSTEN

GEEN
 ONDERHOUD

**N.V. V-H.
 DERICKS &
 GELDENS**

DRUTEN

ELIAS P. VAN BOMMEL BOEKBINDER

**KERKSTRAAT 53
 AMSTERDAM**

J. CALTEN

ADVISEEREND INGENIEUR

LID DER O. N. R. I.

AMSTERDAM

TELEFOON NOORD 5164

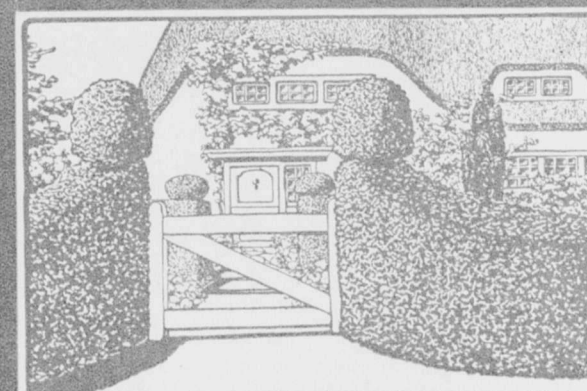
TIJDELIJK LEIDSCHEGRACHT 12

ADVIEZEN OP ELECTRO-TECHNISCH EN
 WERKTUIGKUNDIG GEBIED

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
 GELEIDINGEN, BLIKSEMAFLEIDERS ENZ.
 TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
 AANEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.

BOOMKWEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE

FABRIEK

TE BREDA

PARKETVLOEREN

VERKOOP-

KANTOREN

AMSTERDAM

ROTTERDAM

DEN HAAG

GEBRS. STEINKE

AMSTERDAM

TELEFOON N. 1706

FOKKE SIMONZSTRAAT 27-31

EERSTE AMST.ELEC.FABRIEK VAN
**GEPOLIJST
 KUNSTGRANIET**

STEEN- EN HOUTGRANIET-
 VLOEREN

GOOISCHE HANDEL IN BOUWMATERIALEN

**H. J. VAN DEN BERG
& J. VAN DER MEER**

BRINKLAAN 9-11-13 ♦ BUSSUM

TELEFOON 752

STEEDS UIT VOORRAAD LEVERBAAR:

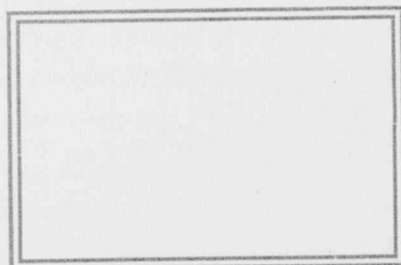
PORTLAND CEMENT, SCHELPKALK,
BIMSPLATEN, BOUWPLATEN, MUUR-
EN VLOERTEGELS, GRESBUIZEN,
SCHOORSTEENPOTTEN, ENZ., ENZ.

AF FABRIEK ALLE SOORTEN
DAKPANNEN, METSELSTEENEN,
PRIMA BELGISCHE KLUITEN, ENZ.

**C. L. DE RIJK &
A. FIENEE**

AMSTERDAM ♦ TEL. Z. 7561

KANTOOR EN WERKPLAATS:
1^E JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON

ADVIEZEN EN BEGROOTINGEN GRATIS

**HET PERZISCH
TAPIJTHUIS**

E. PEREZ

SINGEL 480-482

BIJ HET KONINGSPLEIN

TELEFOON 6662

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTEN

N. V. IJZERWARENHANDEL

VOORH. FIRMA I. M. DE VRIES

90-92 GELDERSCHKADE ♦ AMSTERDAM

TELEFOON N. 606

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN

MONSTERKAMER

UITGEBREIDE COLLECTIE
YALE-, LIPS-, CORBIN-,
SAG-ENZENA SLOTEN

DEURKRUKKEN EN
ESPAGNOLETEN

IN OUDE EN MODERNE STIJL

SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

**CORTLEVER &
MONSHOUWER**

AMSTERDAM
TELEF. N 4291

NATUURSTEEN

**N.V. PAERELS'
MEUBILEERING-
MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM**

TELEFOON
INTERC.
NOORD
4541

ROKIN 128-130

N. V. HOUTHANDEL
VOORHEEN

TH. R. VAN EPEN & Co.

GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

**PARKET-
VLOEREN**

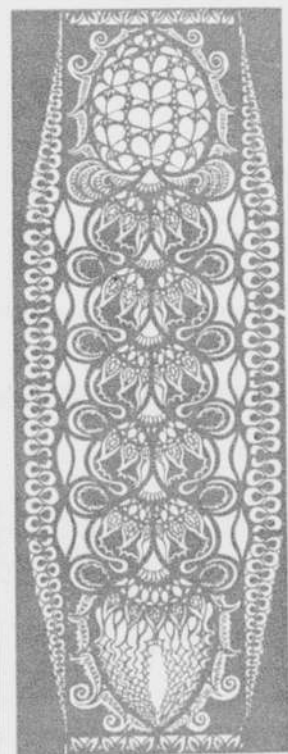
IN ALLE GENRES. IN
**PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT**

EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ., ALSMEDE VOOR:

**LUXE
VLOEREN**

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
 EMMAKADE
 45

GEBRAND
 GESCHILDERD
 GLAS

GLAS IN LOOD

ERICH WICHMANN
 AMSTERDAM - AMSTELDORP 9

**MUURSCHILDERINGEN
 IN ONVERGANKELIJK
 MATERIAAL**

ALS TOEGEPAST IN „HET AMSTERDAMSCH
 LYCEUM“ EN DE „SCHOLEN OP UILENBURG“
 DER GEM. AMSTERDAM (OOK AAN DE BUITEN-
 LUCHT GEGARANDEERD)

ECHT FRESKO

(ALLEEN VOOR BINNENWERK)
 WERKEN IN BETON, AARDEWERK EN MOZAÏEK.
 GESNEDEN EDELSTEENEN (CAMEËN), EDEL-
 SMEEDWERK, EMAIL, GLAS IN LOOD, BATIKS,
 GRAPHISCH WERK ENZ.

MEUBELN

N.V.
 STOOMMEUBELFABRIEK
W. AKRAAK A²¹
 AMSTERDAM
 VIZELER 28.

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR
 DECORATIESCHILDER
 AMSTERDAM
 RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
 DECORATIE AL
 FRESCO

SPATWERK EN ANDERE
 CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
 SMEEDWERK
 IJZERCONSTRUCTIES**

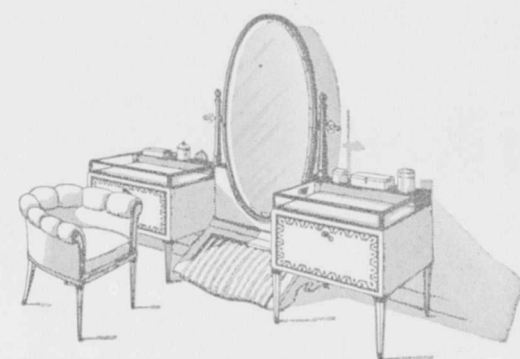
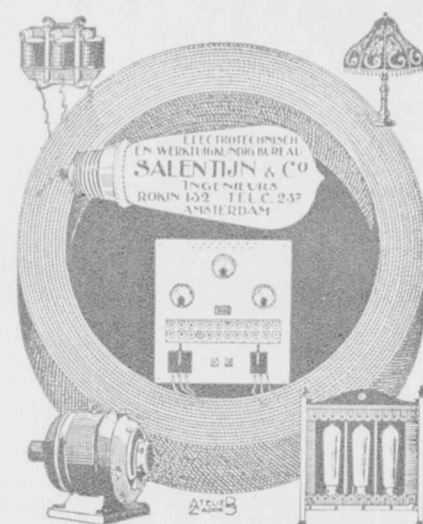
NAAML. VENN.
 GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
 v/h H. J. LIGTERMOED
 O. Z. VOORBURG WAL 96 INT. TEL.
 ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204
AMSTERDAM

"BU ST. LAURENS"

**WINKEL
SCHEEPS- en HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEND
DOOR
STUL- en TOON**

DIR. C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSESTR. TEL. 4811

Binnenarchitectuur.
Nusink & Zⁿ.
Looiersgracht. 61. Amsterdam.

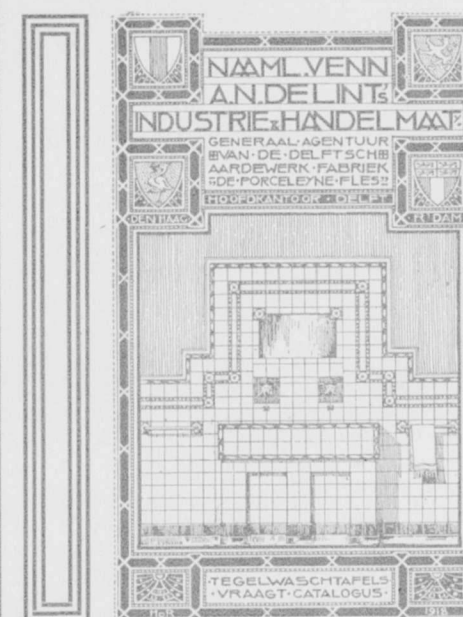
DISPONIBEL

TIMMERFABRIEK

"TRIO"

WIJNANDS & Co.
BUS SUM

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

A. C.
VAN DEN HOEK

TELEFOON No. 3

BUS SUM

SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

**MARMER-
WERKEN
D. WEEGEWIJS**

RAPENBURG 14
AMSTERDAM

STEENHOUWERIJ

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

**N.V.A.V.D. BERG'S
GLASHANDEL**

OPPERT 45 • ROTTERDAM

PERZISCHE EN OOSTERSCHE TAPIJTEN
ROKIN 95 • AMSTERDAM
BRUSSE & SIPPEL • IMPORTEURS

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASSO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILS, ADVOCaat-PROCUREUR EN DIRECTEUR DER VADERLANDSCHE HYPOTHEEK BANK, TE 'S-GRAVENHAGE, GEDEL.
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPAARD, INSPECTEUR VAN HET RIJKSTUCHT- EN OPVOEDINGSWEZEN, TE 'S-GRAVENHAGE
JHR. O. MICHIËLS VAN KESSENICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH

's-GRAVENHAGE

TELEFOON H. 4261

CONRADKADE 56

H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN

VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKELN, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES

PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co**

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

**U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEEDING**

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAU:
ACHTER-OOSTEINDE 26 • AMSTERDAM

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAAN

LIFTEN

HIJSCH-
EN

**TRANSPORT-
WERKTUIGEN**

**COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARS

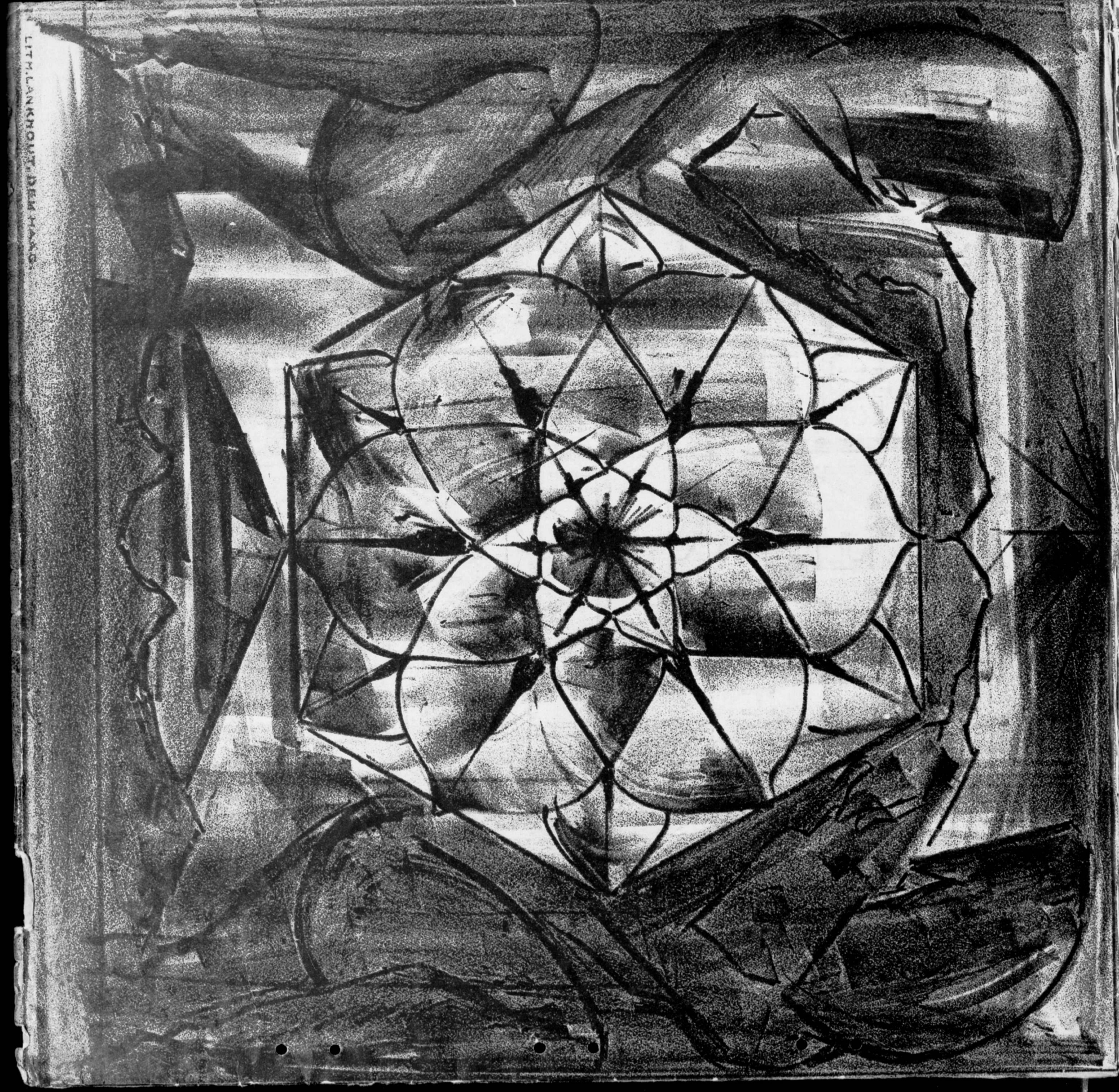
TELEFOON
518

**BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM**

W 370-2342

中國美術

Bibliotheek
VAN DE
Tentoonstelling
DELFT

LITH. LANKHOOT, DE HAAG

SNELBLUSSCHER HOLLANDIA

DUIZENDE
REFERENTIES
ONDER WELKE DE
DEPARTEMENTEN VAN
JUSTITIE, MARINE,
OORLOG EN KOLONIËN
EN TAL VAN RIJKSGE-
BOUWEN EN GEMEEN-
TE-INSTELLINGEN EN
DE MEESTE INDUS-
TRIEËLE ONDERNE-
MINGEN IN ONS LAND

SPANJAARD
& Co.

FABRIEK ESPANA - UTRECHT

AMSTERDAMSCH ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

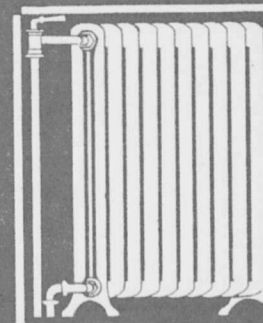
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE — W. S. — SANITAIRE VERWARMING — INRICHTINGEN

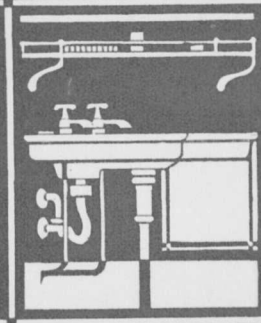

HEEREN ARCHITECTEN

HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIJK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.

SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.

BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR 96

DE REDACTIE

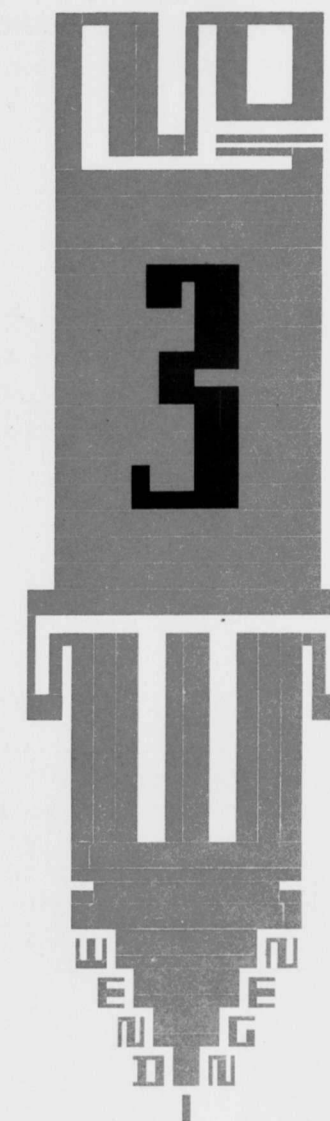
HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE,
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAT-
SCHAPPIJ „DE HOOGHE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD TE
MAGDEBURG; FOTOGRA-
FIEËN DOOR B. EILERS
EN J. GRÉGOIRE TE
AMSTERDAM

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETA-
RIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM — DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.—

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

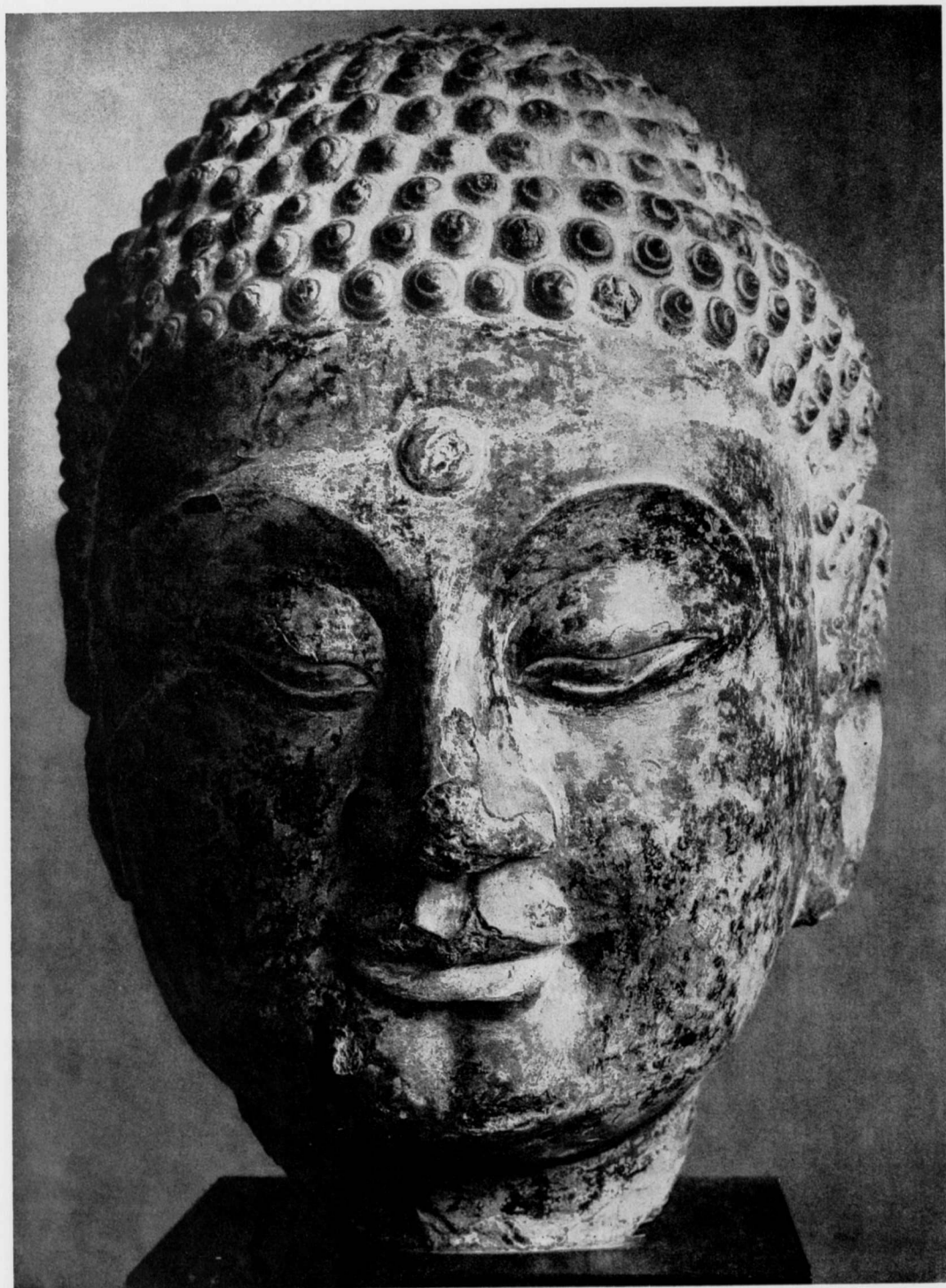
1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG LITHO DOOR
M. DE KLERK

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE OOST-AZIATISCHE
KUNST UIT DE PETRUCCI-
COLLECTIE TE AMSTER-
DAM MET BEGELEIDENDE
TEKST DOOR HENRI
BOREL — DR. KARL WITH
— GRAAF HERMANN KEY-
SERLING EN A. VECHT

WENDINGEN VERSCHIJNT
VANAF DEZEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCH EN ENGEL-
SCHE UITGAVE. — DE
MAANDELIJKSCHE
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHENEN NUMMERS
BEHANDELDEN O. M.
WERK VAN JAN TOOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR-
KUNST — HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEEL-
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG-
RIJKE ARTIKELEN EN
ALLE NUMMERS VER-
SCHIJNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENOODIGDE KUNST-
NAARS. VOORDEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR-
GANG IS EEN INTERES-
SANT PROGRAMMA SAAM-
GESTELD, O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ONDER-
WERPEN BEHANDELD
WORDEN: — MODERNE
SCHILDERKUNST
— ARCHITECTUUR —
PLASTIEK-MARIONETTEN
MASCHINE EN FABRIEK-
GEBOUWEN — KLEEDING
ENZ

BOEDDHAKOP □ □ □ STEEN, HOOGTE 65 □ □ □ CHINA, TANGTIJDPERK

WEDDINGEN

MAANDBLAD · VOOR · BOUWEN · EN · SIEREN · VAN · ARCHITECTURA · ET · AMICITIA

RAPHAEL PETRUCCI
DOOR HENRI BOREL

Vanaf het begenadigde oogenblik dat ik in China kwam te wonen — het was in 1892 — heb ik mij één ideaal van sinoloog gesteld, dat ik vreesde, in het Westen nimmer belichaamd te zullen zien: een sinoloog namelijk, die én taalgeleerde én dichter-kunstenaar én wijsgeer zou zijn. Ik wist zeker: zolang een sinoloog deze drie niet in zich vereenigde zou hij zich nooit in de chineesche cultuur kunnen inleven en haar recht doen wedervaren.

Het wordt hoog tijd — uit enkele, zeldzame teekenen blijkt dat hij reeds aan 't aanbreken is — dat men ééndeljk eens ga beseffen hoe het intellect alléén, in dienst der z.g. wetenschap, ónvoldoende is om éénige Oostersche cultuur aan te voelen. Een geleerde, hoe groot ook, die enkel filoloog, hoé uitstekend ook is, kan nooit een Oostersche cultuur doorleven en den Geest van een Oostersch land aanraken. Slechts die — o! zoo zeldzame! — geleerden kunnen dit, die tevens dichter en wijsgeer zijn. De starre Westersche aanbidding van intellect alléén, zonder meer, heeft het mogelijk gemaakt, dat aan onze hoogeschole professoren Chineesche taal en letterkunde doceerden, die nooit op ook maar één trilling van de chineesche ziel gereageerd hebben, en zóó is 't kunnen gebeuren dat een chineesch taalgeleerde als Prof. J. J. M. de Groot, hoogleeraar aan de Universiteit te Leiden, in een folianten dik werk over "The Religious System of China" de meest ongehoord domme en onbevoegde dingen verkondigde over een zoo uiterst zuivere, fijne, oude cultuur als de Chineesche, keer op keer botweg verklarende, dat de chineezzen half-barbaarsche heidenen zijn, dat zij onvatbaar zijn voor hogere neutrale ontwikkeling, ja, dat zij niet het minste gevoel voor kunst hadden!

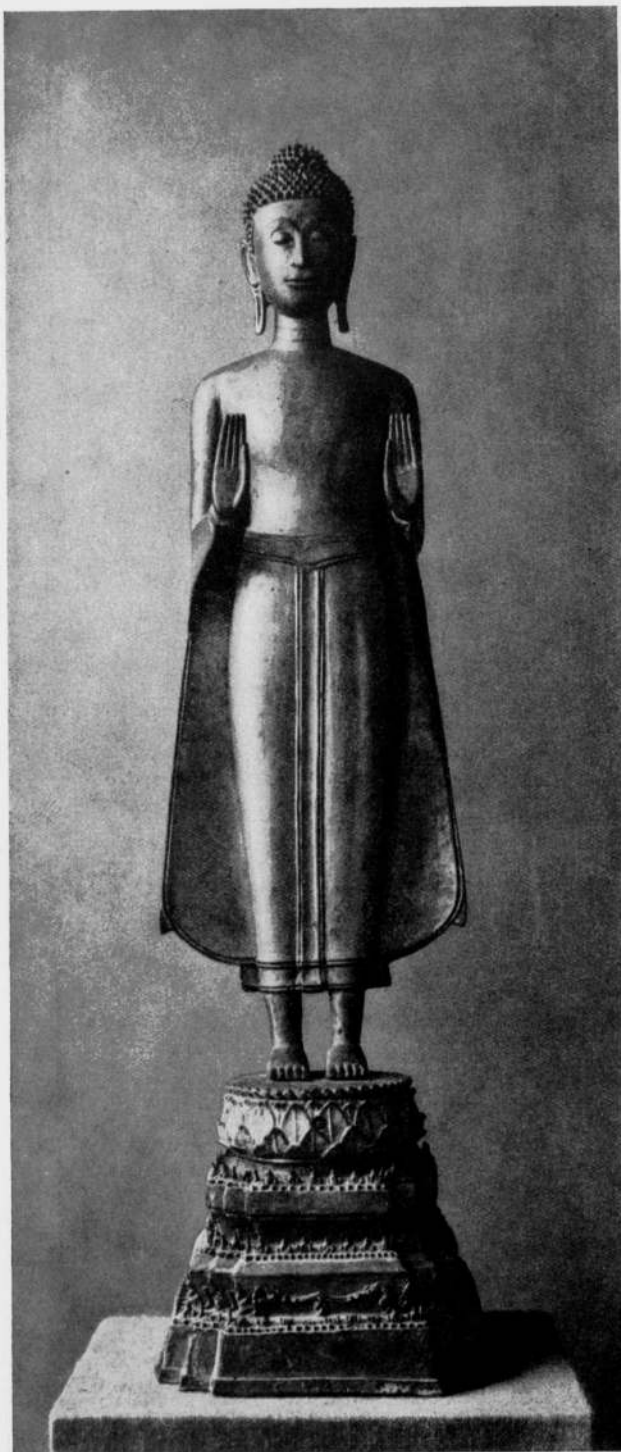
De sinologie, zooals die te Leiden gedoceerd werd, was een enkel intellectueel dor, dood, nutteloos Westersch gedoe, omdat zij de ware Chineesche cultuur nooit aanraakte. Ruim vier en twintig jaar heb ik rondgelopen met het onbereikbaar gedachte ideaal van den sinoloog zooals hij zou moeten wezen, om den waren geest van China aan te voelen en aan het Westen de ware chineesche cultuur te doen verstaan en doorleven, toen ik (het was in 1913) Raphaël Petrucci's "La Philosophie de la Nature dans l'Art de l'Extrême Orient" in handen kreeg. Daar was hij! Eindelijk! Hij leefde dus, de geleerde-dichter-wijsgeer, de ideaal-sinoloog, voor wien de sinologie geen dorre intellectuele wetenschap maar een levenshouding beteekende! Hier was eindelijk een sinologisch werk, getuigende van grondige geleerdheid, maar tevens van een levende dichterziel, want de hoogdeinende,

rhythmische taal ervan was die van een groot dichter. Het lezen van dit grandioze werk is een van de gelukkigste tijden van mijn leven geweest, want het beteekende de verwezenlijking van een ideaal.

Ik waagde het, hem mijn dank en bewondering te schrijven, meenende hem onbekend te zijn, maar ik kreeg een charmanten brief van hem terug, waaruit bleek dat hij mij uit mijn werken kende. Een vriendschappelijke correspondentie volgde, hij zond mij zijn Kie Tse Yuan Hwa Chuan, met een opdracht, en juist zouden wij elkaar ontmoeten, toen de oorlog uitbrak. Later was het zijn overgang naar een schonere wereld dan deze, die onze ontmoeting op deze aarde onmogelijk maakte. Ik geloof niet, dat men de betekenis van Petrucci's leven en werken geheel begrepen heeft. Zijn werk is een geheele omverwerping van de officieele orientalistische wetenschap van het Westen. Zijn werk wil zeggen en heeft bewezen, dat de slechts intuïtieve dichter én wijsgeer, en niet de enkel dorre, intellectuele taalgeleerde een Oostersche cultuur kan aanvoelen. De taalgeleerdheid komt door zijn oeuvre op de plaats, waarop zij behoort: een hóógnoedige, voorzeker, maar de laatste, niet de éénige. Tevens beteekent het: een levenshouding. En wel een levenshouding, die wij in het door star intellectualisme en materialisme naar den ondergang gedreven Westen noodig hebben als brood en water.

Ook heeft Petrucci's oeuvre geleerd: sinologie is geen terrein van dorre geleerdheid voor een klein coterietje intellectuele taalgeleerde, z.g. sinologen, maar is een lavenis en verkwikking voor alle fijnvoelende kunstenaars en naar hooge geestelijke cultuur hongerige geesten. Ik heb al deze dingen al jaren en jaren geleden verkondigd, en uitgeroepen in de dorre sinologische woestijn, maar toen had ik nog niet durven dromen, dat ééns een ideaal-sinoloog zou opstaan, Raphaël Petrucci, die mijn stoutste dromen verwezenlijken zou.

Wat zijn dichter-wijsgeer-geleerde werk voor het Westen waard is zal de tijd eerst in diepste betekenissen leeren. Reeds schudden en kraken vele dorre, vermolmd, vooze instellingen op hun wankelende grondvesten. En nooit heeft de dorre, vermolmd, vooze officieele sinologie vermoed, dat Raphaël Petrucci, op wien zij genadig goedkeurend, ietwat beschermend en toch kleinachtend neerzag, met zijn oeuvre van Schoonheid en Wijsheid haar eigen grondvesten uiteenrukte en haar eigen bolwerk van star intellectualisme ter vernietiging heeft gedaan voorgoed. Want alle orientalistische studie, niet alleen de sinologie, zal in de toekomst alléén weggelegd zijn voor den dichter-wijsgeer, die daarbij ook nog een geleerde is, opdat Oost en West elkaar éindelijk zullen aanvullen en waardeeren. Enkel dor-intellectuele professoren, die niets méér zijn, zijn daartoe juist het beletsel.

BOEDDHA □ BRONS, HOOGTE 90 □ SIAM, CIRCA 16DE EEUW

DE VERZAMELING PETRUCCI OOST-AZIATISCHE SCHILDERKUNST EN PLASTIEK DOOR KARL WITH

De verzameling van wijlen Petrucci heeft — inmiddels van andere zijde op gelukkige wijze gecompleteerd — in Amsterdam een nieuw tehuis gevonden. In de ruimten van een burgerwoning uit vroeger eeuw zal zij worden opgesteld. Groote, heldere vensters laten een mild licht binnen, dat door hooge boomen en een groene gracht rijktonig gedempt is. Daarnaast bevindt zich een kleine tuin, waarin de patina van steen en brons kan verdergroeien. Geheel afzijds en toch in 't midden van de drift eener groote stad.

Zoo alleen kunnen kunstwerken uit Oost-Azië hunne zending vervullen. Het is waar, zij hebben den grond, waarop zij van oudsher stamden, verloren; niet echter omdat zij geroofd zijn, maar omdat wij ze toentertijd heviger behoefden en begeerden. Ze in de kille lucht van een museum binnen voeren zou nu hetzelfde zijn als ze verstikken in stede van ze in te lijven. Hier — in de weinige ruimten der Petrucci-verzameling — staat de weldoende stemming van het ingewoonde binnenhuis borg voor de stilte, die noodig is. Hier zijn zij niet meer geschiedkundige en wetenschappelijke documenten, hier zijn zij plaatsen, waar het magische van uitgaat. Zij zijn met kunstzin en menselijkheid uitgestald en kunnen nu datgene zijn, wat zij in werkelijkheid zijn: levende krachtbronnen, groote centra van harmonie, polen van rust, en leerstellingen, die waarschuwing brengen en wereldwijsheid.

In vroeger tijden richtte men op openbare plaatsen gedenkteekenen op; zulke werken als die der Petrucci-verzameling aan onzen tijd dienstbaar te maken, schijnt mij de — tevens diepere — manier te zijn, om heden ten dage gedenkteekenen te doen verrijzen, die ons stichten. En die de woorden van Dschuang Dsi begeleiden: „De volkomenste mensch wendt zijn geest terug naar de eeuwigheid en geniet de geheimenissen van het buitenwereldsche. Hij is als het water, dat vloeit, zonder een vorm aan te nemen. Hij doet zichzelf uitstroomen in de groote oorspronkelijke reinheid. Wee u, wier geest zich afslooft met haarkloverijen en die den grooten geest niet verstaat.“

Dit is de geest, die uitgaat van de voorwerpen van beeldende kunst in deze verzameling. Hier staan niet meer op den voorgrond de vluchtige weergaven van een beminnelijk wereld-spel noch de aanhechttingspunten voor genotvolle droomerij, maar de monumenten voor een ernstige wereld-liefde, die uit de hartstocht van het vergankelijke en bepaalde naar de blijheid en rust van het eeuwig-zinrijke streeft. Onder den vorm van de eeuwigheid beschouwd, verdwijnen de grenzen tusschen klein en groot, tusschen spel en ernst, tusschen zijn en zich vergenoegen. En er ontstaat de eenheid tusschen mensch en wereld, de alomvattende gelatenheid, die wel vol twijfel zijn kan, maar nooit zonder innerlijke vreugde is. En rust-plaatsen op dezen weg, of anders gezegd verwerkelijkingen van zulke innerlijke geslotenheid, zijn de voorwerpen hier, onverschillig of het Boeddhistische sculptuur is dan wel mysterieuze landschapscomposities, of die afbeeldingen, die de levende natuur in zinrijke formules overbrengen, die afbeeldingen van dieren, bloemen en dingen, welke tot „stilleven“ zijn vergeestelijkt en verzinnelijkt tegelijk.

De weinige kunstwerken der verzameling omspannen een reusachtig cultuurgebied; dat van de Oost-Aziatische menscheit van China en Japan in een anderhalf-duizend

CHINA, VROEGE MING □ □ □ BRONS, HOOGTE 52 □ □ □ ZITTENDE BOEDDHA

ADORANT □ BRONS, HOOGTE 96 □ CHINA, MING

jaren omvattende ontwikkeling. Aan deze grootheid gemeten natuurlijk een onnoembaar klein overzicht; echter groot genoeg voor hem, die niet meet maar vat, die niet slechts zoekt maar ook weet te ontvangen en zich weg te geven.

Werken van Boeddhistische beeldende kunst zijn naar thema en vorm door de groote ideeën van het Mahayana-geloof bepaald; daarbij evenwel vol levende wisselingen. Boeddha als symbool van zijn wereldomvattende grootheid in plastisch strenge verbeelding weergegeven; der wereld ver, onverbiddelijk en diep in zichzelf ingewikkeld in de werken van de Wey-periode; vol machtige accoorden en dynamische uitstraling in den Tang-tijd; afzijds en als in zichzelf verstand of ook wel als iets ongrijpbaars op wonderlijke wijze opgelost in den Ming-tijd en in latere eeuwen. Japan heeft nooit dit definitieve van de plastische bezieling als China bezeten, in plaats daarvan echter een meer bevrijde luchtigheid en een mengeling van tooverachtig spel en aardse verzekerdheid. Het heeft het wereldvluchtende Boeddhisme inniger met de realiteit verbonden en zich met meer menselijk vertrouwen eraan overgegeven. Zoo is dan ook het mooiste Japansche voorwerp van de verzameling, de kleine gestalte van den biddenden monnik, vol eenvoudige deemoed en simpelheid des harten; niet een abstractie maar de menselijke belichaming of spiegeling van een idee. Dan het statuetje van den zittenden priester, zoo scherp geteekend in zijn schrandere zelfbewustzijn en beheerschte mannelijkheid. Hoe zijn daartegenover de uit China afkomstige in aanbidding voorgestelde figuren veel meer onpersoonlijk en tegelijkertijd van heftiger werking.

De weg, dien al zulke geloovigen gaan, is die van de afgekeerdheid, concentratie en klaarheid; het doel de verlossing van het Zelf en daardoor de verlossing der wereld, wat hetzelfde is als wereldverovering. Het is het Bodhisatvadom der volledige goedheid, onthouding en reinheid. Aan de vormgeving is hier een grooter bewegingsruimte van tevoren verzekerd. De menselijke verschijning met haar lichamelijken rijkdom wordt geidealiseerd. Gevoelswarmte en menselijke deelneming ontstroomen dezen beelden van troost en toevlucht. Rijkelijk en heerlijk zijn zij gesierd als aanbedene en geliefde. Hoe zwaar en massief zijn de Bodhisatvafiguren uit de vroege perioden, in haar bezit van kracht, vastberadenheid en mildheid. Hoe liefelijk en teeder zijn de engelachtige begeleiders van Amida of de behoedzaam-vriendelijke metgezel Jizo in Japan. En hoe wonderlijk zijn dan de Chineesche Kwanyin-beeltenissen uit den Ming-tijd; op moederlijke wijze vrouwelijk en niet zonder de echo van een diep erotisch mysterie.

Veel meer onderwerpen en rijkere verscheidenheid omvat op grond der grootere uitdrukkingmogelijkheid de religieuze schilderkunst. Miniatuurachtig op het vlakke vel geschreven fantasieën in den Mandarastijl; visioenen der zalige Amida als droomen in zwart en goud; verwoede voorstellingen van demonische wezens met hun dolzinnig rood en ontvlammend blauw; fijzingwekkend bonte schrikbeelden der hel; ernstige en geweldig eenzame asceten, boetedoeners, leerlingen van waardige wijzen, diep in gebed verzonken en toch vol wereldwijze houding, priesterportretten met een gecultiveerde koelheid in de kleurgeving en een strek in de teekening, die straf en nerveus het karakteristieke omschrijft. En zooals eens in Indië op den Boeddha de teekenen van den wereldlijken heerscher werden overgedragen, zoo worden heden ten dage in China de

kenteekenen van verheven geestelijke grootheid aan den keizer en de wereldlijke machthebbers als het hunne toebedeeld.

Het beschouwen in geestelijke meditatie gaat allengs over in het droomerig bekijken en vindt de beteekenis niet meer buiten de wereld in een zich voorgestelde geestelijke grootheid, doch in de levende veelheid der verschijnselen van het ondermaansche. Het feitelijke lost het verzonnene af. In steeds nieuwe beeltenissen wordt de wereld in bezit genomen. De wijheid van het landschap of de bonte menigte van het enkelvoudige worden onmiddellijk teeken van oneindigheid. Niet als impressies van vluchtige oogenblikken treden deze kakemono's, trots al hun optisch-zinnelijke bekooring, op den voorgrond, maar als bloeiende symbolen van het van geest vervulde middending. Dimensies worden opgeheven, de magische ruimte ontsluit zich, en de zin en het zijn der dingen worden bont, groot, elementair of vaak speelschgewijze, verklaard. Elke enkelheid wordt van leven vervuld, wordt naar de ziel met iets anders verbonden, in de een of andere richting uitgebreid; zij werkt nooit als iets ver-enkelds, maar steeds op de een of andere wijze in betrekking tot de oneindigheid en als deel van een universum. Opgelost tot atmosfeer, of op de wijze van het symbool tezamen-gesteld, of ook wel tot een moreel oordeel geformuleerd — zijn deze afbeeldingen bij alle werkelijkheid vol van mythe, van sprookjes en legende, vol wijsheid en onbepaalbaarheid. Ze worden dan later wel speelsch opgesierd of verstijven in het decoratieve; hebben dan een meer onderhoudende en bekorende dan openbare werking. Altijd echter staat daarachter op de een of andere wijze de zin zoowel voor het universele als voor de zakelijke bepaaldheid; verbindt zich een vrije, ongebonden fantasie met opmerkingsscherpte en met die losheid van de hand, die steeds verbaast. Langs den een of anderen weg komen deze schilderijen voort uit het zinrijke teekenschrift en eindigen zij weder bij het handschrift. Daardoor mag het waar zijn, dat zij dikwijls onbelangrijk schijnen: ons blijft evenwel de gelegenheid met kunstzinnig oordeel te onderscheiden; mits het maar niet gebeurt door den bril van wetenschappelijke dogmatiek.

Evenals de kunst van Europa heeft ook die van Oost-Azië haar hoogtepunten en haar laagvlakten; verrijzenis en verval in eeuwige wisseling; heeft zij haar tegenspraken en dwaalwegen. Misschien is tegenwoordig de bron uitgedroogd of slechts verstopt. Wie weet, waar en wanneer de eerste ontplooiing zich weer voltrekt. Of dit in het Oosten zal zijn of in het Westen? In elk geval daar, waar de grootste vernedering de groote krachten en spanningen kweekt en waar de bereidheid het innigst was, zonder zich weg te werpen. En waar men tot het levende en wezenlijke geheel zal zijn doorgedrongen.

□ □ □
LAOTSZ'S WIJSHEID UIT DEN **TAO TEH KING**.
 UIT: „DE CHINEESCHE FILOSOFIE“. DOOR HENRI BOREL.

Hoofdstuk XLIV. □ 1 □ Wat is ons het naaste, onze naam, of ons Zelf? Wat is ons het meeste, ons Zelf of onze rijkdommen? □ 2 □ Wat is het ergste, ze te verkrijgen of ze te verliezen? □ 3 □ Daarom is het, dat wie veel liefheeft, veel zal verkwisten. Wie veel (schatten) verbergt zal stellig veel verliezen. Wie genoeg weet te hebben zal niet onteerd worden. Wie weet (waar) op te houden zal niet ondergaan. Deze zal langen tijd bestaan.

□ □ □

□ JAPAN, ± 13 DE EEUW □ HOUT, HOOG 39 □ BIDDENDE MONNIK

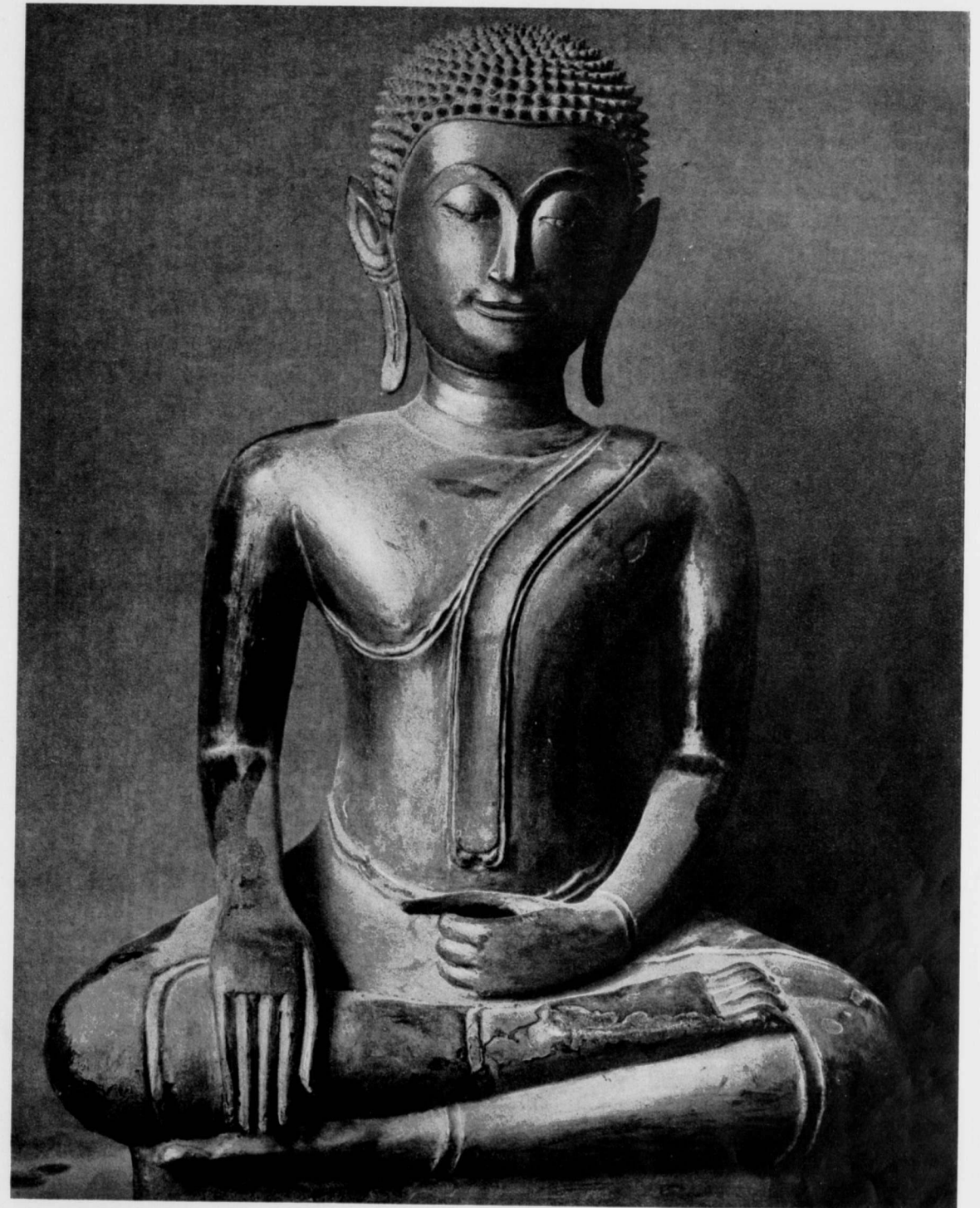

BIDDENDE PRIESTER □ □ □ LAK, HOOGTE 54 □ □ □ JAPAN, CIRCA 14DE EEUW

Hoofdstuk LXVI. □1□ Waarom kunnen de groote rivieren en zeeën do koningen zijn van alle stroomen? Omdat zij zich onder hen weten te houden, daarom kunnen zij de koningen aller stroomen zijn. □2□ Daarom, als de Wijze superieur wil zijn aan het volk, moet hij in zijn spreken onder het volk blijven. Als hij voor het volk uit wil staan, moet hij zich op den achtergrond houden. □3□ Daardoor staat hij boven allen, en weegt (toch) niet zwaar op het volk, staat hij voor allen uit en kwetst (toch) het volk niet. Daardoor gehoorzaamt het rijk hem met vreugde, en wordt hem niet moede. □4□ Om dat hij allen strijd vermijdt, is er niemand in het rijk, die met hem strijden kan.

Hoofdstuk LIII. □1□ Als ik, bij toeval, eens een beetje kennis had, zon ik den grooten Weg bewandelen. □2□ Mijn vrees zon zijn, of ik (deze leer) wel zon kunnen verspreiden. □3□ (Want) de groote weg is zeer vlak, maar het volk houdt van de zijpaden. □4□ Als de paleizen veel treden, hebben, zijn de velden vol onkruid, en zijn de graanschuren ganschelijk ledig. □5□ De prinsen kleeden sich in schitterende gewaden, dragende een scherp zwaard; zij verzadigen zich aan (lekker) eten en drinken, en hebben schatten en goederen te over. □6□ Dit noem ik het voorbeeld geven van diefstal. Dit is niet zich toeleggen op Tao!

SIAM, CIRCA 17DE EEUW □ □ □ BRONS, VERGULD, HOOGTE 60 □ □ □ BOEDDHA

ADORANT □ BRONS, HOOGTE 29 □ CHINA, MING

DE BETEKENIS DER CHINEESCHE KUNST DOOR HERMANN KEYSERLING

□ Succes en betekenis van geestelijke werkzaamheid hangen in beginsel van twee omstandigheden af: ten eerste van de diepte van het geestelijk begrip, ten tweede van den graad waarin dit tot geëvenredigde uitdrukking komt. De geest is iets louter innerlijks, onlichamelijks, tijdeloos, van het verschijnsel wezenlijk onafhankelijk; de uitdrukking daarentegen heel en al iets proefondervindelijks, materieels en daarom in ruimte of tijd bepaalds. Dit verduidelijkt het best het voorbeeld van de politiek: hij alleen kan voor groot staatsman gelden, die eenerzijds wat noodig is in ganschen omvang begrijpt, anderzijds de reële krachten van den tijd zoo helder onderscheidt en zoo meesterlijk beheerscht, dat hij in de gelegenheid is, zijn ideaal te verwerkelijken — want verwerkelijking gelukt altijd alleen door verstandelijke middelen; wie zich in de keuze hiervan vergist, blijft een onvruchtbare ideoloog. De verhoudingen zijn echter precies dezelfde op ieder ander gebied. Alleen degene brengt als wetenschappelijk man iets van betekenis voort, die juist onderscheiden zaken juist weergeeft, alleen hij iets als filosoof, die voor zijn verstandelijke intuïtie weet te scheppen de bijbehorende, d. w. z. aan de eigen wetten der uitdrukkingsmiddelen precies beantwoordende begripsvormen. Nu speelt op alle tot nu toe genoemde gebieden de factor van den tijd een voorname rol; de staatsman moet met de tijdsstroomingen rekening houden, de man der wetenschap, de filosoof is bij zijn begripsvoorstellingen van den oogenblikkelijken stand der feitenkennis afhankelijk. Hieruit volgt de voorloopigheid en achterhaalbaarheid zelfs van hun grootste praestaties, welke nooit anders dan min of meer vooruitgeschoven posten kunnen zijn op den weg naar het doel, dat zelf altijd verder in de toekomst wegvliedt. Hier verwerkelijkt zich het verstand door een eindeloos voortschrijden heen. In het gebied der Kunst echter, waarvoor overigens al het gezegde evenzeer geldt, bestaat geen voortschrijden van post tot post, doch enkel bereikte of niet bereikte doelwitten; zij is in ieder afzonderlijk geval aan 't einde; haar waarde of onwaarde bestaat onafhankelijk van alle empirie. Want hier is van de uiterlijke werkelijkheid als zoodanig geen sprake: het komt bij haar alleen daarop aan, in hoeverre willekeurige middelen aan den geestelijken inhoud een daarbij passende uitdrukking verleen. Hier gaat het om de geestesuitdrukking zelve, tijdeloos, zonder verband. Alle proefondervindelijke overwegingen gaan aan het eigenlijk kunstvolle voorbij. Vandaar het tijdlooze karakter van alle groote kunst, haar absolute geldigheid, onachterhaalbaarheid. Vandaar ook haar zeldzaamheid. Uitdrukkingsvermogen is op zich zelf al iets, dat weinig voorkomt; in alle landen en tijden waren kunstenaars minder dicht gezaaid dan mannen van de practijk en intellectueelen. Het ter beschikking staan van een buitengewoon uitdrukkingsvermogen aan een gelijkwaardige geestelijke diepte is geheel en al uitzondering; de meeste kunstenaars door alle tijden heen, zelfs de modernen, waren, naar den geest beschouwd, oppervlakkig. Ik ken op aarde in 't algemeen trouwens maar één kunst, door welke het ideaal kan zijn verwezenlijkt van gelijkheid van geest en uitdrukking, in de betekenis dat uiterste diepte subliemsten vorm doorademde: dat is de kunst van China. De Chineezers zijn menschen met een hoogst ontwikkeld uitdrukkingsvermogen, in den uitersten graad datgene, wat in geringeren van Hellenen en Romeinen geldt. Con-

fucius leerde: "slechts die wijze kan volkomen heeten, wiens diepzinnigheid als liefelijkheid zich openbaart." Sinds hun cultuur bestaat, stellen de Chineezers de voorwaarde, dat de diepte van den geestelijken inhoud met de volmaaktheid der uitdrukking gelijken tred houdt. Aan die voorwaarde wordt niet voldaan op 't gebied van zuivere wijsbegeerte en godsdienst: De Indiërs, de diepzinnigsten van alle menschen, hadden niet meer talent om zich uit te drukken dan later de Duitschers. Toen echter het diepgeestelijke van Indië zijn weg naar China vond, hetgeen met de uitbreiding van het Boeddhisme geschiedde, kreeg het een zoo volkomen gestaltenis in de scheppingen der beeldhouw- en schilderkunst, dat de religieuze kunst van Oud-China de grootste van alle tijden mag geacht worden. Zij mag het daarom, wijl nergens anders een even diep geestelijk begrip een even volmaakte plastische uitdrukking gevonden heeft.

Bij China's religieuze kunst gaat het eveneens om vergeestelijkte zwaartekracht. De wet der zwaartekracht beheerscht de stoffelijke wereld. Wil dus de godheid in 't aardse zichtbaar tot uitdrukking komen, zoo moet zij die zwaarte als zoodanig bezielen — ze niet vervluchtigen tot onstoffelijkheid. Naar dit laatste heeft bijna elke andere religieuze kunst getracht. Die van China werkt tegelijk louter-geestelijk en aarde-zwaar. Men late zich door de sierlijkheid van zoovele dezer kunstwerken niet in de war brengen: de sierlijkheid der danseres berust op de beheersching van de zwaarte. Dank zij 't zelfde kunnen wij menschen tegenwoordig vliegen. Zoo zweven de Bodhisatvas en engelen zeer aannemelijk uit den hemel neder. Hier is geen sprake van de willekeur van een Tiepolo, die pyramiden een rustplaats wijst op wolken, maar van de uitdrukking eener hemelsche begaafdheid met de middelen der aardse wettelijkheid. Evenzoo bedoelen de kleur-effecten der aura geen transpositie, doch een onmiddellijke uitdrukking van geestelijk licht door middel van het zichtbare. De Chineesche religieuze kunst is de geestelijkste van alle, welke aan de aarde schoonheid verleen, daar zij tegelijkertijd de meest aan de aarde verbundene is.

Juist daarom is zij als religieuze kunst de verklarendste, de meest onmiddellijk begrijpelijke. Zooals van zelf spreekt moet haar taal, wil men haar verstaan, tevoren worden geleerd; dit geldt van elke taal. Maar is zij eenmaal geleerd, dan spreekt zij van het geestelijke met een helderheid, als geen andere. Dit maakt, dat zij dit geestelijke op een eenige wijze diep vat. Het geestelijke ligt aan gene zijde van veelheid en eenheid, het is universeel en daarom alom overdraagbaar. Zooals de geest van een boek in alle exemplaren een en dezelfde blijft, zooals alle gelijkelijk diepe menschen door alle onderscheidenheid heen elkander onmiddellijk verstaan, zoo is het diepste, het goddelijke, waar het zich onmiddellijk uitdrukt, ook voor iedereen, die over het daarvoor innerlijke orgaan beschikt, onmiddellijk begrijpelijk. Daardoor komt het, dat wij, westerlingen, wier vormenspraak van die der Chineezers in den hoogsten graad afwijkt, toch in de hoogste uitdrukkingsvormen der Chineesche religieuze kunst ons eigen diepste wezen beter herkennen of ontdekken dan in onze eigene. De zegenende Bodhisatva, die op wolken naar de aarde omlaagzweeft, de ernstige Boeddha, die al het op 't goddelijke gerichte denken in zich verdicht, de zoete Kwannon, die het vrouwelijk aspect der liefde uitstraalt, zeggen ook ons, christenen, beter datgene wat wij in laatste instantie meenen, dan de beeltenissen uit onzen eigen religieuzen kunstenaarsdrang.

CHINA, MING □ BRONS, HOOGTE 29 □ PRIESTER

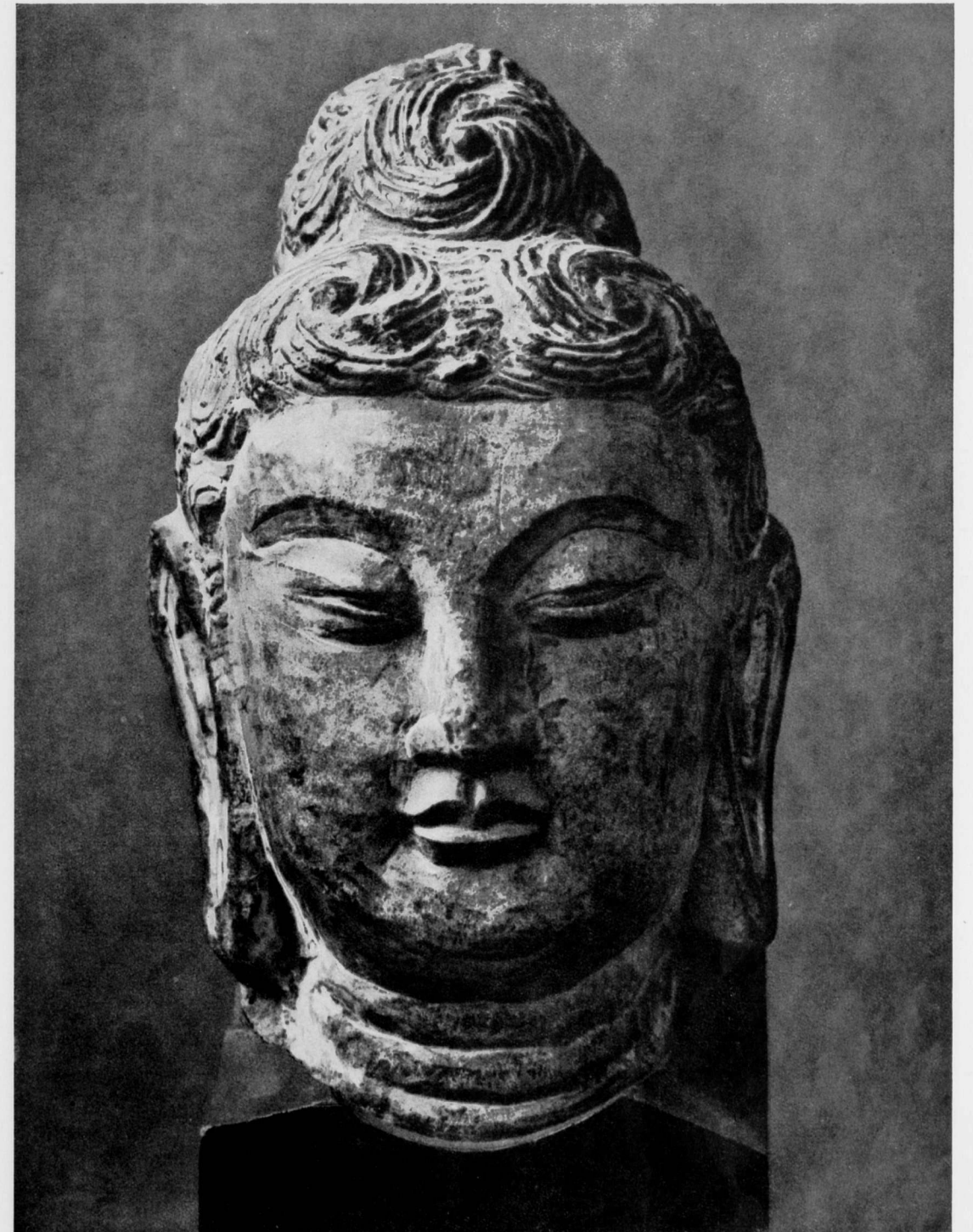
KWANYIN □ □ □ □ BRONS, HOOGTE 99 □ □ □ □ CHINA, MING

CHINA, MING □ □ □ BRONS, HOOGTE 79 □ □ □ KWANYIN

BOEDDHAKOP □ □ □ STEEN, HOOGTE 34 □ □ □ CHINA, WEIJTIJDPERK

CHINA, TANGTIJDPERK □ □ □ STEEN, HOOGTE 28 □ □ □ BODHISATTVAKOP

BOEDDHAKOP □ □ STEEN, HOOGTE 40 □ □ CENTRAALAZIE (?), TANGTIJDPERK

CHINA, TANGTIJDPERK □ □ STEEN, HOOGTE 31 □ □ BODHISATTVAKOP

AMIDA MET ZIJN BEGELEIDERS □ KAKEMONO □ JAPAN, 15DE EEUW

EEN EN ANDER OVER LEVEN EN WERK VAN RAPHAEL PETRUCCI DOOR A. VECHT

In verband met en artikel in dit nummer van Wendingen over Raphaël Petrucci van de hand van Henri Borel, wiens meeningen ten opzichte van dezen genialen mensch ik volkomen deel, zal het, voor velen, die een diepere studie van de Oost-Aziatische kunst, godsdienst en wijsbegeerte maken, buiten twijfel van belang zijn, een en ander omtrent leven en werk van dezen hoogbegaafden kunstenaar en geleerde te vernemen.

Raphël Eugène Fortuné Petrucci werd geboren te Napels den 14 Oct. 1872. Zijn vader Raphaël Petrucci was Italiaan, zijn moeder Amélie Bonnier de la Chapelle een Française. Van zijn derde levensjaar af woonde hij met zijn ouders in Frankrijk en studeerde er eerst aan het Lycée Janson de Sailly en later aan het Lycée Condorcet. Hij studeerde aanvankelijk techniek, doch de schilderkunst trok hem zeer aan, en hij bezocht dan ook dikwijls de ateliers der schilders te Parijs. Op jeugdigen leeftijd maakte hij illustraties. In 1890 illustreerde hij de Candide van Voltaire voor eene uitgave van "La Plume". In dien tijd was hij een tijdlang als teekenaar verbonden aan de "Petit Parisien" en andere bladen.

Vervolgens ging hij naar Genève, waar Prof. Meun zijn leermeester was. Hij verbleef daarna een jaar te Rome en te Monte Romain, waar hij zich bezig hield met de restauratie van het oude kerkje. Terruggekeerd te Parijs studeerde hij wijsbegeerte en wetenschappen en stelde veel belang in het Positivisme. In 1898 kwam hij naar Brussel, waar hij aan het „Institut des Hautes Études" een cursus gaf over de Algemeene Geschiedenis der Wetenschappen.

In 1899 trad hij in het huwelijk met Mlle Claire Verwee, dochter van den Vlaamschen dieren-schilder Alfred Verwee; van toen af vestigde hij zich voorgoed te Brussel, en in datzelfde jaar werd hij benoemd tot directeur van het Instituut voor Hygiëne van Doctor Bonmariage; ook was hij in dien tijd medewerkeraan het blad "Le Soir". In 1902 verliet hij het Instituut voor Hygiëne en kwam als wetenschappelijk onderzoeker aan het Instituut voor Sociologie, stichting Solvay. Sinds dien tijd wijdde hij zich geheel en al aan de kunst en wijsbegeerte van Oost-Azië, waarvoor hij steeds de grootste belangstelling gekoesterd had.

Gewoonlijk placht hij met zijne familie de vakantie in ons land door te brengen. Hij had

een klein landhuisje te Sint-Anna-ter-Muiden in Zeeuwsch-Vlaanderen. Hij was er in de gansche omgeving zeer bemind, vooral om zijn hulpvaardigheid. Iedereen kende den elk jaar trouw weerkerenden, eenvoudigen vreemdeling. Petrucci's liefste bezigheid was het behandelen en genezen van zieke dieren. Hij gaf zich daarnaast moeite de plattelandsbevolking van Zeeuwsch-Vlaanderen meer van nabij te leeren kennen.

In 1914, bij het uitbreken van den oorlog, was hij in Italië en trad in functie als secretaris van het Belgische Rode Kruis. In begin 1917, zijn sterfjaar, werd hij benoemd aan de "École des Hautes Études" te Parijs om er te doceeren voor de 5e sectie, afdeling Études religieuses.

Zijn voornaamste werken met betrekking tot de kunst van het Oosten zijn:

1. La Philosophie de la nature dans l'Art d'Extrême Orient.
 2. Les Peintres chinois.
 3. Le Kiai-Tseu Yuan Houa Tchouan ("de T'oung Poo") traduit et commenté. Introduction générale.
 4. Le Kiai-Tseu Yuan Houa Tchouan, traduit et commenté, avec vocabulaire des termes techniques et dictionnaire biographique.
 5. L'épigraphie des bronzes rituels de la Chine ancienne.
 6. Les Peintures bouddhiques à inscriptions de Touen-Houang (mission Stein).
 7. La Peinture chinoise au musée Cernuschi, in samenwerking met Prof. Ed. Chavannes.
 8. Ars asiatica, publié par Victor Goloubeff.
- Verder verschenen artikelen op dit gebied in: La Gazette des Beaux Arts; Revue de l'art ancien et moderne; The Burlington Magazine; Revue de l'Université de Bruxelles; The Kokka; Bulletin de l'Institut de Sociologie de Bruxelles; Die Zukunft; Ostasiatische Zeitschrift.

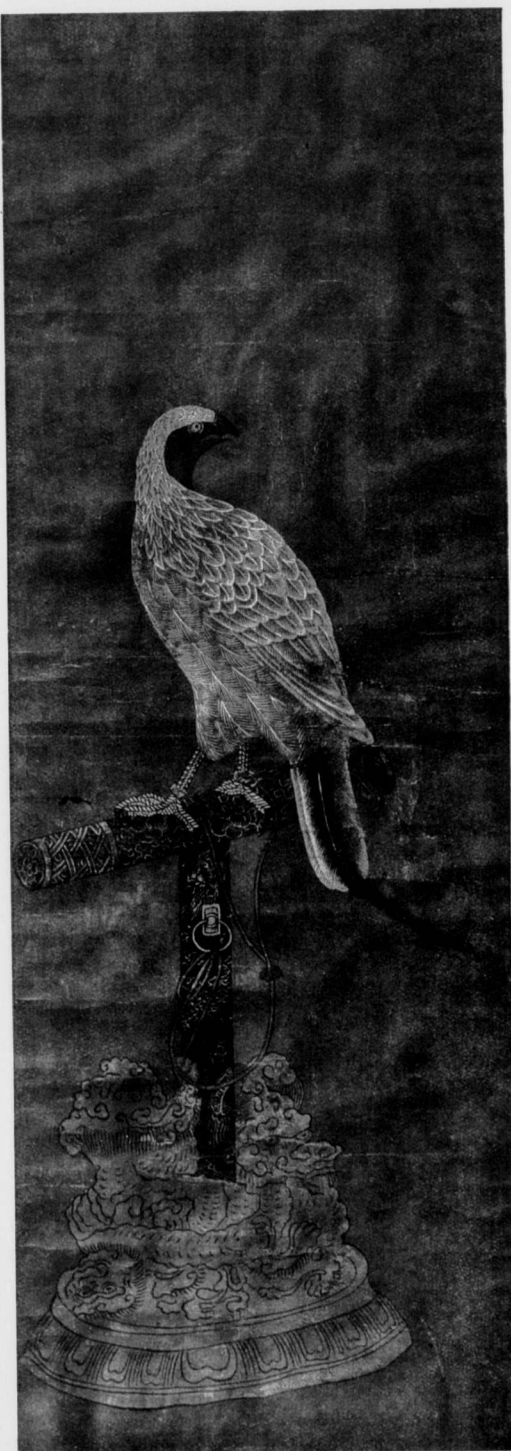
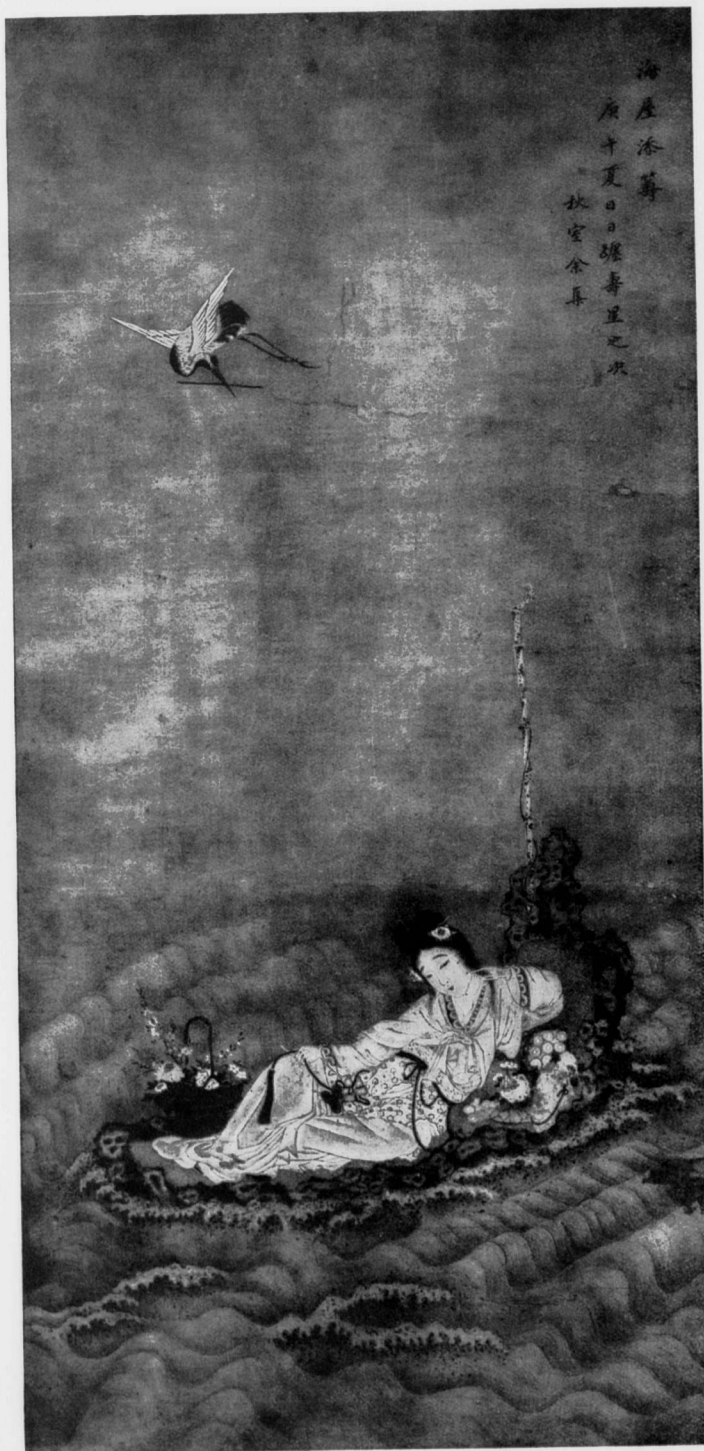
Verder zijn talrijke werken op ander gebied van zijn hand verschenen. Tijdens zijn leven heeft hij ten koste van vele en groote offers een belangrijke verzameling kunstwerken bijeengebracht, waaruit zijn veelomvattendheid, zijn grondige kennis en zijn verheven kunstgevoel ten duidelijkste blijken.

Zijn verzameling Oost-Aziatische Kunst, die na zijn dood door mijn bemiddeling naar Holland gekomen is, omvat voor het meerendeel kunstwerken van de hoogste schoonheid, die tevens een rijke bron vormen van material voor de studie van de kunst, godsdienst, wijsbegeerte en de historie van het verre Oosten.

Voor al de uitgebreide verzameling Chineesche en Japansche schilderijen en beeldhouwwerken is van de grootste beteekenis.

CHINA, MING □ □ KAKEMONO □ □ ARHAT

GODIN OP WOLKEN IN ZEE □ KAKEMONO □ CHINA, MING CHINA, 12DE EEUW KAKEMONO, HOOG 86 ADELAAR

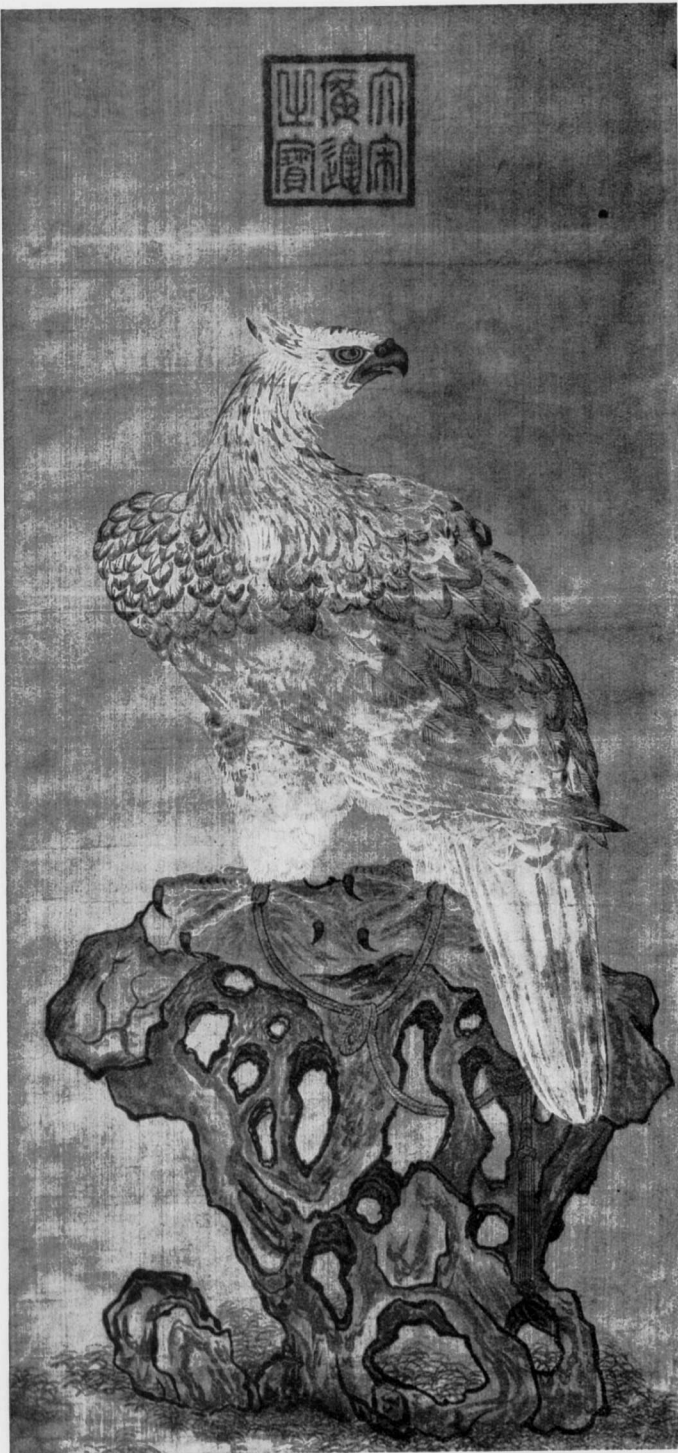
JAPAN, 17DE EEUW □ □ HOUTEN TRIPTIEK, HOOGTE 112 □ □ AMIDA MET SEISHI EN KWANNON

PRIESTER IN ZETEL □ KAKEMONO □ JAPAN, 17DE EEUW

JAPAN, 14DE EEUW □ □ KAKEMONO □ □ PRIESTER MET KNAAP

ADELAAR □ KAKEMONO, HOOGTE 109 □ CHINA, SUNG

LAOTSZ'S WIJSHEID UIT DEN TAO THE KING
UIT: „DE CHINEESCHE FILOSOFIE“. DOOR HENRI BOREL.

Hoofdstuk XXX. □ 1 □ Zij, die den heerscher over menschen helpen in Tao, onderwerpen het rijk niet met geweld van wapenen. □ 2 □ Wat men aan de menschen doet, krijgt men op dezelfde manier terug als het gegeven is. □ 3 □ Overal, waar legers zijn geweest, groeien doornen en distels. □ 4 □ Op groote veldtochten volgen stellig jaren van hongersnood. □ 5 □ De ware Goede slaat ééns met vrucht een slag en houdt dan op, maar durft niet met ruw geweld doorgaan. □ 6 □ Hij slaat één goeden slag, maar verheft zich niet. □ 7 □ Hij slaat één goeden slag, maar roemt er niet over. □ 8 □ Hij slaat één goeden slag, maar is er niet trotsch over. □ 9 □ Hij slaat één goeden slag, maar alleen omdat hij niet anders kan. □ 10 □ Hij slaat één goeden slag, maar wil niet sterk en geweldig lijken. □ 11 □ Vanaf het toppunt van kracht worden de (menschen en) dingen oud, dat wil zeggen, zij zijn niet gelijk aan Tao, en wat niet gelijk is aan Tao neemt een spoedig einde.

□
Hoofdstuk XXXIII. □ 1 □ Hij, die de menschen kent, is verstandig, maar hij, die zichzelf kent, is verlicht. □ 2 □ Hij, die andere menschen overwint, is sterk, maar hij, die zichzelf overwint, is almachtig. □ 3 □ Hij, die zich weet te matigen, is rijk, maar hij, die energiek is, heeft kracht van wil. □ 4 □ Hij, die niet van zijn essentiele natuur afwijkt, zal lang leven, maar hij, die sterft, en toch niet verloren gaat, geniet het eeuwigdurend leven.

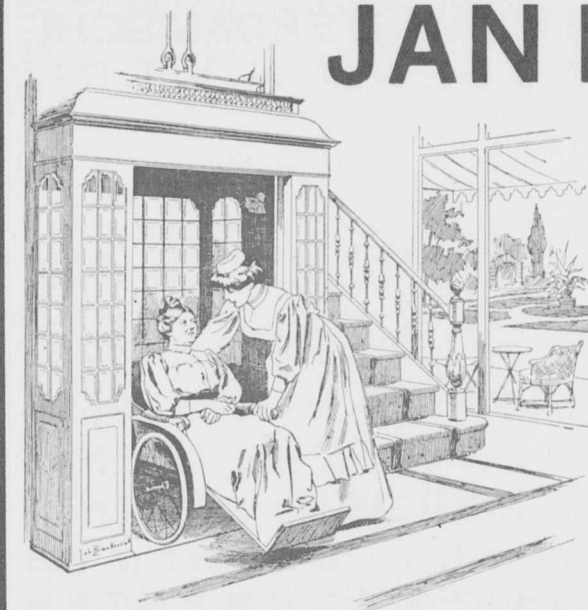
□
Hoofdstuk XLVII. □ 1 □ Zonder mijn deur uit te gaan ken ik de wereld, zonder uit mijn venster te kijken zie ik den weg des Hemels. □ 2 □ Hoe verder gij uitgaat, hoe minder gij zult weten. □ 3 □ Daarom, de Wijze komt er zonder te loopen, noemt de dingen zonder ze te zien, en volmaakt zich zonder actie.

□
Hoofdstuk LVII. □ 1 □ Met rechtheid regeert men den staat, met list voert men oorlog, met Wu Wei wint men het Rijk. □ 2 □ Hoe weet ik, dat het zoo met het Rijk is? Door dit: □ 3 □ Hoe meer bangmakende ver bodsbepalingen er in het rijk zijn, des te armer wordt het volk; hoe meer middelen tot productie van weelde het volk heeft, des te verwarder wordt de staat; hoe bekwaamer en vernuftiger het volk is, des te meer artificieele dingen worden er gemaakt; hoe rijker en klaarder de wet wordt, des te meer dieven en roovers er komen. □ 4 □ Daarom zegt de wijze: Ik ben Wu Wei en dan zal het volk zich vanzelf hervormen. Ik houd van de rust, en dan zal het volk vanzelf recht worden. Ik doe geen werk, en dan zal het volk vanzelf rijk worden. Ik heb geen begeerten, en dan zal het volk vanzelf (weer) eenvoudig worden.

□
Hoofdstuk LXVIII. □ 1 □ Hij, die een goed veldheer is, is niet krijgsvanchtig. Hij, die een goed strijder is, is niet toornig. Hij, die een goed overwinnaar is, worstelt niet. Hij, die goed menschen (weet te) gebruiken stelt zich onder hen. □ 2 □ Dit noem ik de deugd die niet strijdt. Dit noem ik de kracht die de menschen weet te gebruiken. Dit noem ik met den hemel samen één zijn. □ 3 □ Dit was het opperste, waartoe de Ouden kwamen.

□

□

JAN HAMER & Co

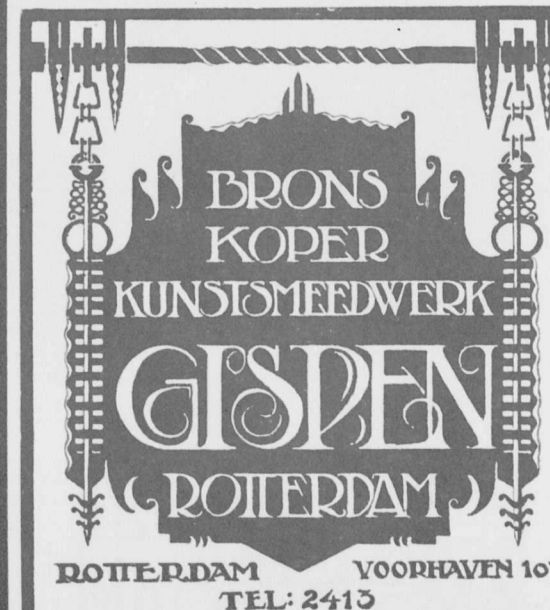
FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

REEDS VER OVER DE 4000 LIFTEN IN KONINKLIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOORWEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE GEBOUWEN WERDEN IN NEDERLAND GEPLAATST

N. B. NIETTEGENSTAANDE DE GROOTSTE MOEILIKHEDEN BIJ HET VERKRIJGEN VAN DE GRONDMATERIALEN, HEBBEN WIJ NOG STEEDS DE OPDRACHTEN KUNNEN UITVOEREN

PH. A. WARNERS EN ZOON

AANNEMERS EN MAKELAARS
INRICHTING VOOR MACHINALE
HOUTBEWERKING

ONDERHOUD EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

OVERTOOM 213

TELEF. ZUID 3653

AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCH STEENHOUWERIJ

□ DIRECTEUR: □
W. F. GNIRRE P.J.R.
 AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
 □ TELEFOON 159 NOORD □
 HILVERSUM - LIEBERGERWEG 12
 □ TELEFOON 948 □

**GRANIET-, HARDSTEEN-
 ZANDSTEEN- EN
 MARMERWERKEN
 VOOR GEBOUWEN EN
 GRAFMONUMENTEN**

IN VOLKSWONINGEN
**ZYN SCHORSTEENMANTELS VAN
 VERGLAASDE WAALKLINKERS**
 EEN IDEAAAL

GEEN BEKLEEDINGS
 MATERIAAL
 NODIG

MODIE
 MATTE
 TINTEN

DUURZAAM
 MASSIEF EN
 HYGIENISCH

GEEN
 AANZET-
 KOSTEN

GEEN
 ONDERHOUD

**N.V. V-H.
 DERICKS &
 GELDENS**

DRUKTEN

ELIAS P. BOMMEL BOEKBINDER

**KERKSTRAAT 53
 AMSTERDAM**

J. CALTEN

ADVISEEREND INGENIEUR

LID DER O. N. R. I.

AMSTERDAM

TELEFOON NOORD 5164

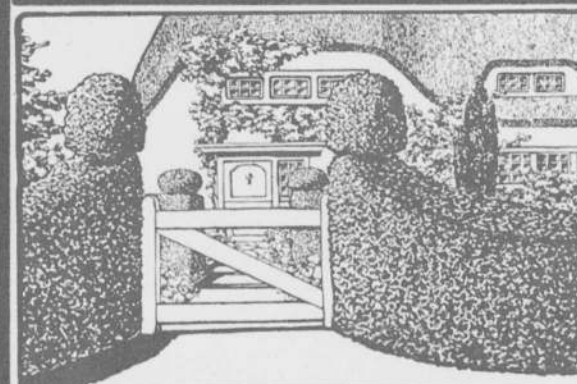
TIJDELIJK LEIDSCHEGRACHT 12

ADVIEZEN OP ELECTRO-TECHNISCH EN
 WERKTUIGKUNDIG GEBIED

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
 GELEIDINGEN, BLIKSEMAFLEIDERS ENZ.
 TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
 AANEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.

BOOMKWEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE

FABRIEK TE BREDA

PARKETVLOEREN

VERKOOP- KANTOREN

AMSTERDAM

ROTTERDAM DEN HAAG

GEBRS. STEINKE

AMSTERDAM

TELEFOON N. 1706

FOKKE SIMONZSTRAAT 27-31

EERSTE AMST. ELEC. FABRIEK VAN

**GEPOLIJST
 KUNSTGRANIET**

STEEN- EN HOUTGRANIET-
 VLOEREN

GOOISCHE HANDEL IN BOUWMATERIALEN

**H. J. VAN DEN BERG
& J. VAN DER MEER**

BRINKLAAN 9-11-13 ♦ BUSSUM

TELEFOON 752

STEEDS UIT VOORRAAD LEVERBAAR:

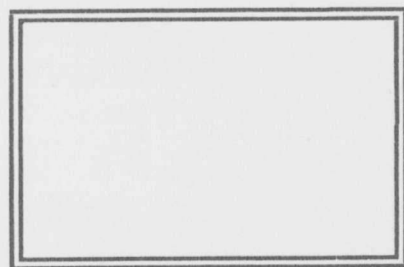
PORTLAND CEMENT, SCHELPKALK,
BIMSPLATEN, BOUWPLATEN, MUUR-
EN VLOERTEGELS, GRESBUIZEN,
SCHOORSTEENPOTTEN, ENZ., ENZ.

AF FABRIEK ALLE SOORTEN
DAKPANNEN, METSELSTEENEN,
PRIMA BELGISCHE KLUITEN, ENZ.

**C. L. DE RIJK &
A. FIENEE**

AMSTERDAM ♦ TEL. Z. 7561

KANTOOR EN WERKPLAATS:
1^E JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

**ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON**

ADVIEZEN EN BEGROOTINGEN GRATIS

**HET PERZISCH
TAPIJTHUIS**

E. PEREZ

SINGEL 480-482

BIJ HET KONINGSPLEIN

TELEFOON 6662

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTEN

N. V. IJZERWARENHANDEL

VOORH. FIRMA I. M. DE VRIES

90-92 GELDERSCHEKADE ♦ AMSTERDAM

TELEFOON N. 606

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN
MONSTERKAMER

UITGEBREIDE COLLECTIE
YALE-, LIPS-, CORBIN-,
SAG-EN ZENA SLOTEN

DEURKRUKKEN EN
ESPAGNOLETEN
IN OUDE EN MODERNE STIJL

SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

„BIJ ST. LAURENS“

**WIMMEL
SCHEEPS- EN HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEND
DOOR
STIJL EN TOON**

DIA: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. TEL. 4871

N. V. HOUTHANDEL

VOORHEEN

TH. R. VAN EPEN & Co.

GROOTE BICKERSTRAAT 46

AMSTERDAM

**PARKET-
VLOEREN**

IN ALLE GENRES, IN

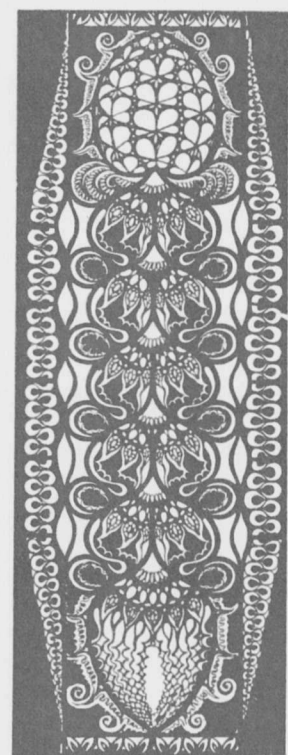
**PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT**

EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ., ALSMEDE VOOR:

**LUXE
VLOEREN**

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
 EMMAKADE
 45

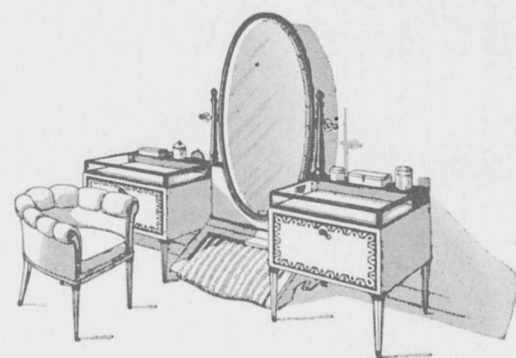

GEBRAND
 GESCHILDERD
 GLAS

GLAS IN LOOD

GIBBONS
 STALEN EN BRONZEN
RAMEN
 GRIMMOND & GROOTENHUIS
 TELEF. 14077
 TEL. ADRES:
 GRIMHUIS
 ROTTERDAM

Binnenarchitectuur.
Nusink & Z.
 Looiersgracht. 41. AMSTERDAM.

MEUBELN

N.V.
 STOOMMEUBELFABRIEK
WED. AKRAAK A^{ZN}
 AMSTERDAM
 V9ZELGR. 28.

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR
 DECORATIESCHILDER
 AMSTERDAM
 RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
 DECORATIE AL
 FRESCO

SPATWERK EN ANDERE
 CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
 SMEEDWERK**
 IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
 GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
 V^H **H. J. LIGTERMOED**
 O. Z. VOORBURG WAL 96 INT. TEL.
 ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204
AMSTERDAM

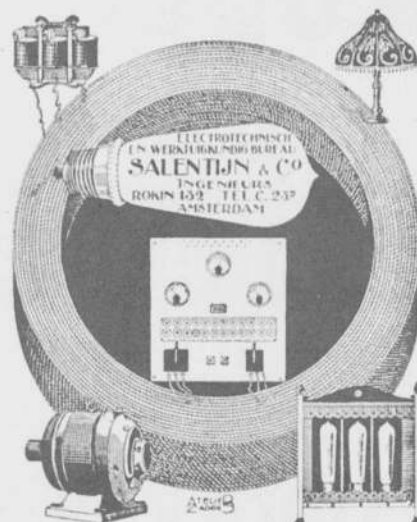

CORTLEVER & MONSHOUWER

AMSTERDAM
TELEF. N 4291

NATUURSTEEN

L. FLES & Co

MODERNE BETIMMERINGEN

ARTISTIEKE ONTWERPEN

BEGROOTINGEN

ZONDER VERBINDING

WILLIAMS & WILLIAMS LTD.

RELIANCE WORKS CHESTER

STALEN EN BRONZEN
RAMEN EN DEUREN
LICHTE CONSTRUCTIE WERKEN

BIJKANTOOR HOLLAND
OUDKERKHOF 31 BIS
UTRECHT

DISPONIBEL

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"

Jacq. van Groenendael, Breda

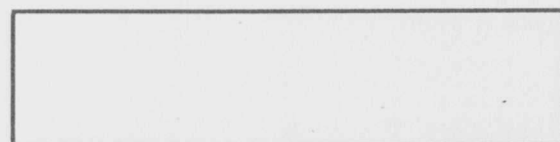
Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

JAN SLUIJTERS-ALBUM

VAN HET JAN SLUIJTERS-ALBUM, EEN OVERZICHT IN KOPER-
DIEPDruk VAN HET WERK VAN DEZEN SCHILDER, UITGE-
VOERD ONDER ZIJN PERSOONLIJKE LEIDING EN VOORZIEN
VAN EEN OPMERKELIJKE STUDIE VAN JUST HAVELAAR,
ZIJN NOG EXEMPLAREN VOORRADIG BIJ DE

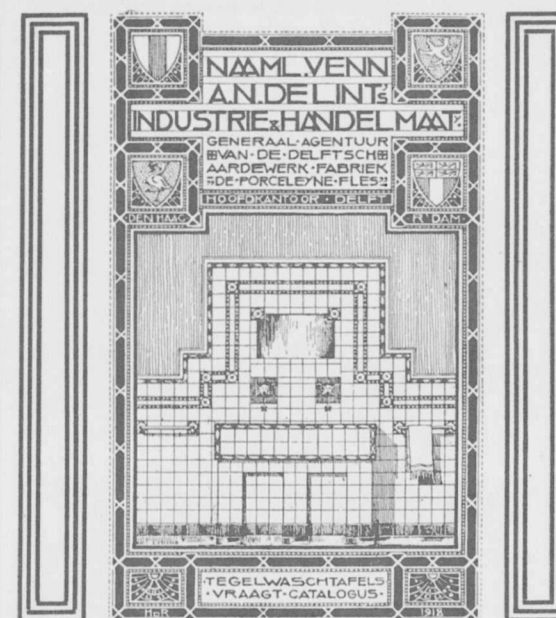
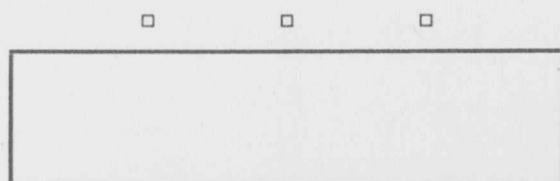
UITGEVERSMATSCHAPPIJ "DE HOOGHE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

EXEMPLAREN OP DUURZAAM PAPIER MET EEN DRIEKEURENDRUK NAAR EEN PORRET
 □ □ FL. 20.— □ □
 EXEMPLAREN OP JAPANSCH, EVENEENS MET DRIEKEURENDRUK, EN GENUMMERD EN
 GETEEKEND DOOR DEN KUNSTENAAR FL. 40.—

□ □ □

DISPONIBEL

TIMMERFABRIEK

"TRIO"

WIJNANDS & Co.

B U S S U M

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

A. C.

VAN DEN HOEK

TELEFOON No. 3

BUSSUM

SPECIALITEIT IN

TEGELS, WAALSTEEN

ALGEMEENE HANDEL

IN BOUWMATERIALEN

SCHERP CONCURREERENDE

PRIJZEN

MARMER-

WERKEN

D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14

AMSTERDAM

STEENHOUWERIJ

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

**N.V.A.V. D. BERG'S
GLASHANDEL**
OPPERT 45 • ROTTERDAM

PERZISCHE EN OOSTERSCHE TAPIJTEN
ROKIN 95 • AMSTERDAM
BRUSSE & SIPPEL • IMPORTEURS

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASSO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILS, ADVOCaat-PROCUREUR EN DIRECTEUR DER VADERLANDSCHE HYPOTHEEK BANK, TE 'S-GRAVENHAGE, GEDEL.
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPAARD, INSPECTEUR VAN HET RIJKSTUCHT- EN OPVOEDINGSWEZEN, TE 'S-GRAVENHAGE
JHR. O. MICHIËLS VAN KESSENICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH

's-GRAVENHAGE

TELEFOON H. 4261

CONRADKADE 56

H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKELN, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAK

LIFTEN

HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

**COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

**BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM**

G. W. C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
**GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS**
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ**
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLIEDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 • AMSTERDAM

WENN DINGEN

19
21

WERK DER ANGEVAARDIGDE

SNELBLUSSCHER HOLLANDIA

DUIZENDE
REFERENTIES
ONDER WELKE DE
DEPARTEMENTEN VAN
JUSTITIE, MARINE,
OORLOG EN KOLONIËN
EN TAL VAN RIJKSGE-
BOUWEN EN GEMEEN-
TE INSTELLINGEN EN
DE MEESTE INDUS-
TRIEËLE ONDERNE-
MINGEN IN ONS LAND

SPANJAARD
& Co.

FABRIEK ESPANA - UTRECHT

AMSTERDAMSCHÉ ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

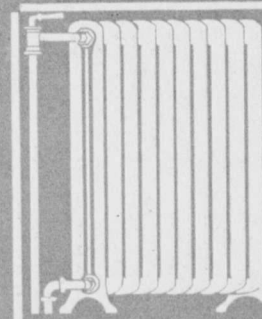
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS

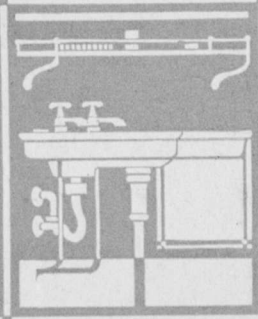
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN, DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIJK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.

SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG 96

DE REDACTIE

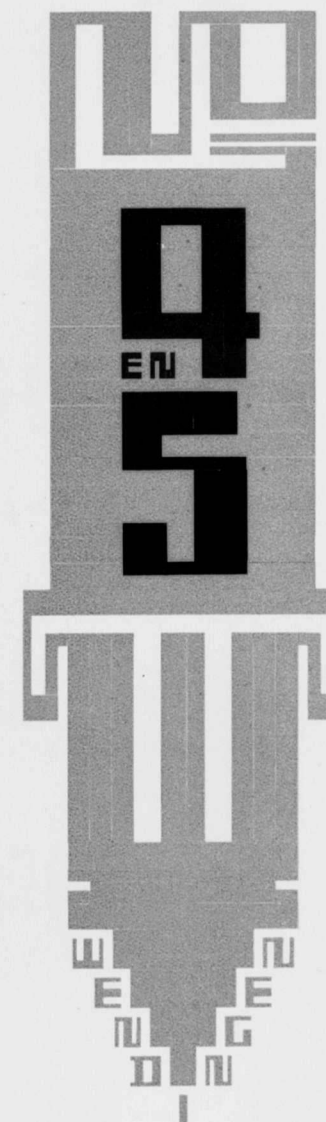
HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVER SMAAT-
SCHAPPIJ „DE HOOGHE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRE-
TARIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG LITHO DOOR
R. N. ROLAND HOLST

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN HET WERK DER AFGE-
VAARDIGDE LEDEN VAN
ARCHITECTURA ET AMI-
CITIA. - DE SAMENSTEL-
LING VAN DEN INHOUD
GESCHIEDDE DOOR
EIGEN KEUZE DER LEDEN

WENDINGEN VERSCHIJNT
VANAF DEZEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCH EN ENGEL-
SCHE UITGAVE. - DE
MAANDELIJKSCHE
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHENEN NUMMERS
BEHANDELDEN O. M.
WERK VAN JAN TOOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR-
KUNST - HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEEL ENZ.
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG-
RIJKE ARTIKELEN EN
ALLE NUMMERS VER-
SCHIJNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENOODIGDE KUNSTE-
NAARS. VOORDEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR-
GANG IS EEN INTERES-
SANT PROGRAMMA SAAM-
GESTELD, O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ONDER-
WERPEN BEHANDELD
WORDEN: - MODERNE
SCHILDERKUNST
- ARCHITECTUUR -
PLASTIEK-MARIONETTEN
MACHINE EN FABRIEKS-
GEBOUWEN - KLEEDING
ENZ.

ONTWERP VOOR EEN JOHANNES-HEILSBAZUIN UIT TE VOEREN IN TERRA COTTA □ DR. J. MENDES DA COSTA

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

AFGEVAARDIGDE LEDEN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

□ □ □

Het architectenberoep in Holland is een vrij beroep; een wettelijke bevoegdheidsverklaring is geen voorwaarde tot de beroepsuitoefening. Wat, het tegenwoordig Hooger Onderwijs in aanmerking genomen, zijn voor en tegen heeft. De architectuur in Holland zou, uitsluitend beoefend door gegradueerden, waarschijnlijk niet bestaan, en het Hooger Onderwijs is door de bouwwerken van niet-gegradueerden gunstig beïnvloed. Doch daartegenover heeft de vrijheid van beroep een hinderlijke hoeveelheid onmondigen verlost, hunne geregelde bijdragen tot ontsiering van stad en land te verleenen, welke hoeveelheid door verplicht Hooger Onderwijs althans ware beperkt gebleven.

De twee bestaande vereenigingen van architecten in Nederland, de Bond van Nederlandsche architecten (B. N. A.) en Architectura et Amicitia (A. et A.) maken, bij toelating van leden, geen onderscheid tusschen de gegradueerden der Technische Hoogeschool (Bouwkundig Ingenieurs) en overige architecten. Beide stellen hunnen leden geformuleerde eischen van bona-fide vakbeoefening, de B. N. A. verlangt bovendien van hare leden welgeslaagde resultaten van een minstens driejarige vakpraktijk. A. et A. vereenigt naast architecten hunne assistenten en beoefenaars van, aan architectuur verwante, kunsten.

Ten gevolge hunner samenstelling is het gebied der werkzaamheid van de twee vereenigingen verschillend. De B. N. A. is de vakvereniging, welke optreedt voor de belangen der architecten en de goede beginselen van het beroep vaststelt en handhaaft. Het Genootschap A. et A. is volgens zijne statuten, de vereeniging welke de zorg voor de bouwkunst op zich neemt. Bij zijn reorganisatie in 1916 moest het Genootschap inzien, dat een gedeelte zijner leden niet geacht kon worden te zijn in het bezit van een genoegzaam inzicht om aan die zorg voor bouwkunst doeltreffend deel te nemen, en besluiten een afzonderlijke categorie van leden in te stellen, aan welke, als Afgevaardigde Leden, spe-

ciaal het behartigen der bouwkunstbelangen werd opgedragen. In de statuten werden omtrent Afgevaardigde Leden de volgende artikelen opgenomen:

ART. 6. § 1. Als Afgevaardigde Leden van het Genootschap kunnen worden aangenomen: Gewone Leden, die den leeftijd van 23 jaar hebben bereikt, van wien de technische en aesthetische bekwaamheid aan de Commissie van onderzoek moet gebleken zijn en die zich beschikbaar stellen voor het vervullen eener functie, waartoe de Ledenvergadering hen benoemt, als Bestuurs- of Redactielid, als Lid eener Jury of als Commissielid van elke commissie, wier werkzaamheid zich op het gebied der Bouwkunst of aanverwante kunst uitstrekt.

§ 2. De Candidaten richten daartoe een schriftelijk verzoek tot het Bestuur, waarin de noodige gegevens omtrent levensloop en studie moeten zijn vermeld en waarbij verwezen moet worden naar uitgevoerd werk of eigenhandige ontwerpen moeten worden overgelegd, alles van de laatste 5 jaren.

§ 3. Door de Commissie van onderzoek worden deze stukken beoordeeld. Als basis van beoordeeling voor deze Commissie gelde: dat uit het ingediende werk voldoende vakkennis blijkt en dat het beeldend vermogen aanwezig is, zoodanig, dat in het werk, als geheel en in onderdeelen, de door den ontwerper gewilde uitdrukking zichtbaar is geworden.

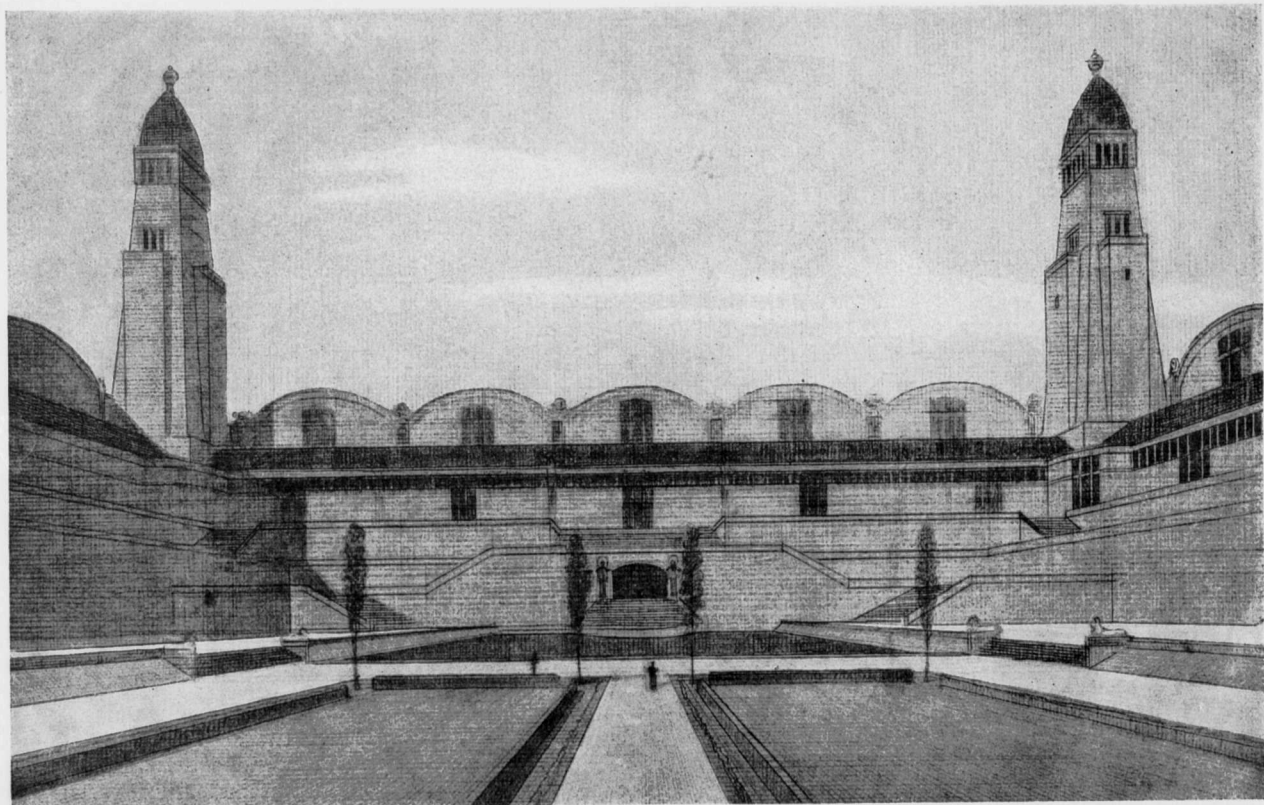
§ 4. Adviseert de Commissie tot toelating van den candidaat, dan kan het lidmaatschap door de Ledenvergadering worden verleend.

§ 7. Afgevaardigde Leden uitsluitend zijn benoembaar in een der functies genoemd in § 1 van dit artikel.

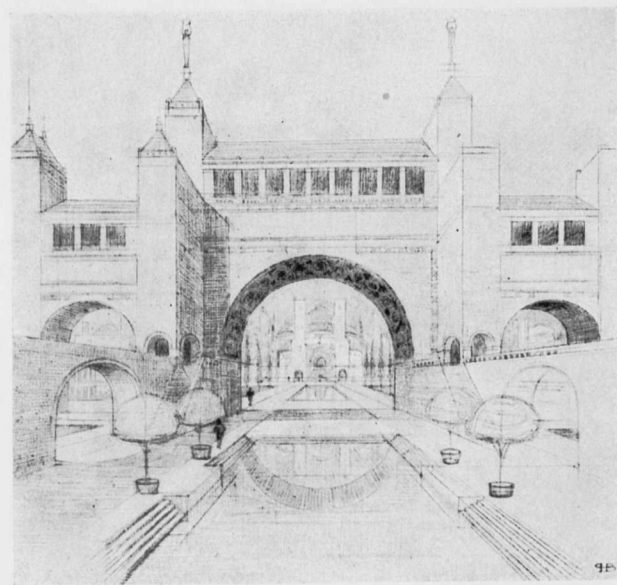
§ 8. Een Afgevaardigd Lid, dat bevonden wordt niet langer te voldoen aan de voorwaarden, die tot zijn aanneming hebben geleid, kan door het Bestuur, gehoord de Commissie van onderzoek, van het lidmaatschap vervallen worden verklaard. Beroep is open op de Ledenvergadering.

ART. 15. § 5. Afgevaardigde Leden zijn jaarlijks tot exposeeren verplicht en niet onderworpen aan beoordeeling eener Jury van toelating.

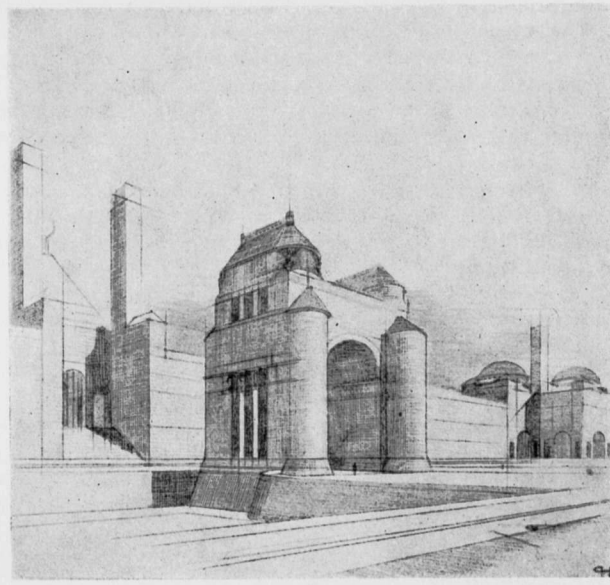
Op achterstaande pagina's is werk van tot 1920 benoemde, Afgevaardigde Leden opgenomen.

BOUWKUNDIGE IDEE (SCHETS) □ □ □ □ □ □ DR. H. P. BERLAGE

BOUWKUNDIGE IDEE (SCHETS) □ DR. H. P. BERLAGE

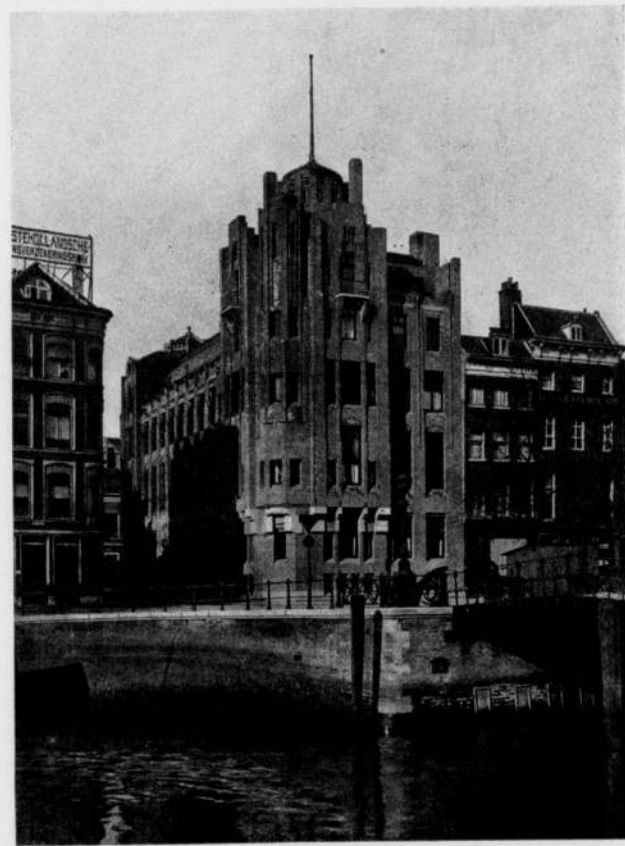
BOUWKUNDIGE IDEE (SCHETS) □ DR. H. P. BERLAGE

WOONHUIS AAN DE GROOTHERTOGINNELAAN TE BUSSUM □ □ 1914 □ □ K. P. C. DE BAZEL

ST. LAUR-KERK TE DONGEN □ JOS. CUIJPERS

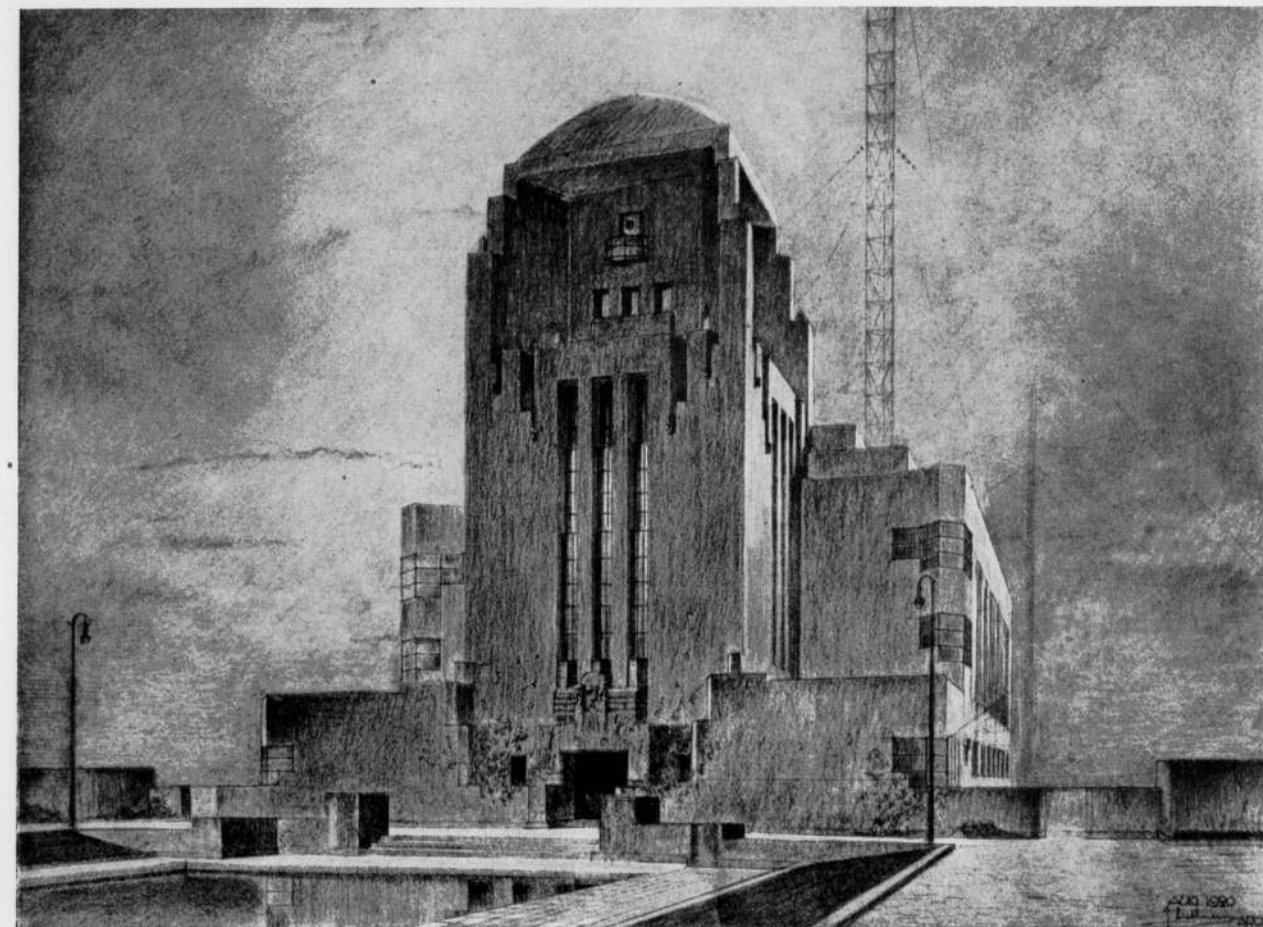
KANTOORGEBOUW TE ROTTERDAM □ W. KROMHOUT

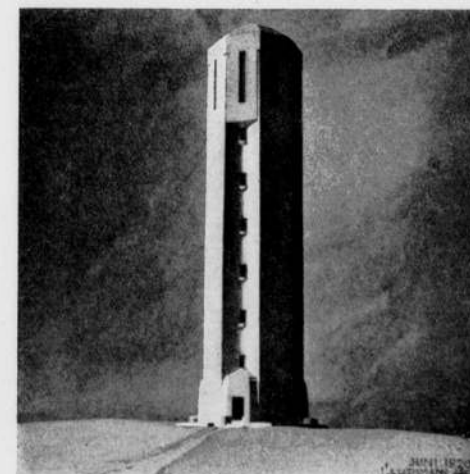
WOONHUIS VAN DR. E. BEEKMAN TE DELFT □

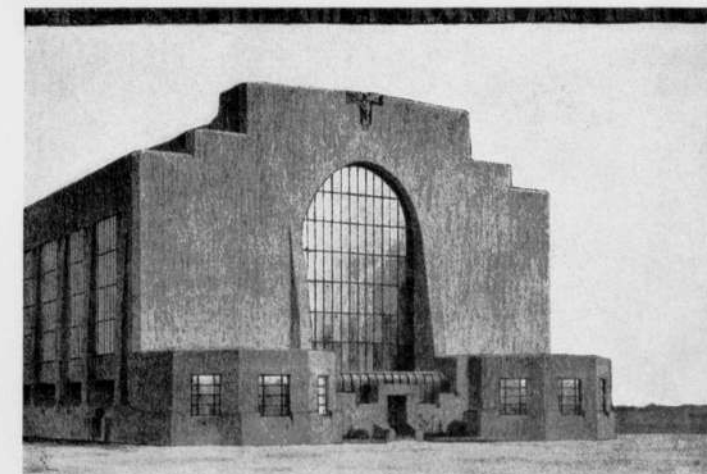
□ □ □ □ J. KLIJNEN

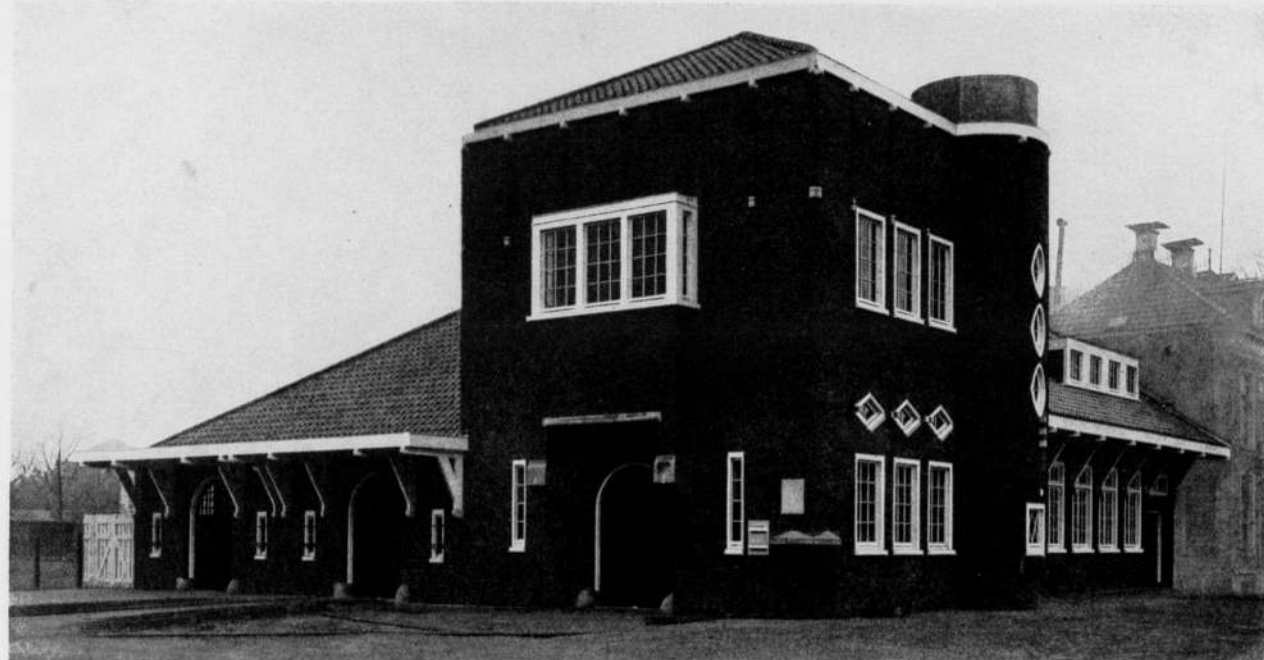
STUDIE VOOR EEN GEBOUW TEN BEHOEVE DER DRAADLOOZE TELEGRAFIE □ □ J. LUTHMANN

STUDIE VOOR EEN WATERTOREN IN BETON

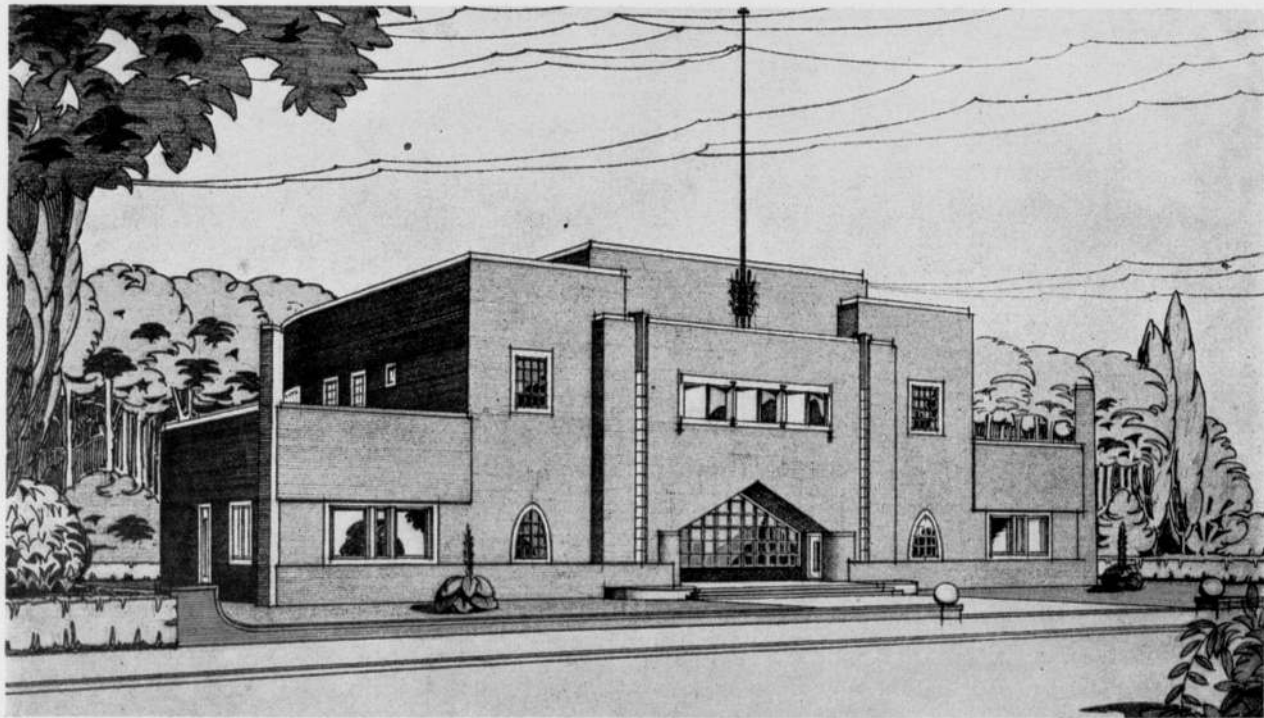

GEBOUW TEN BEHOEVE DER DRAADLOOZE TELEGRAFIE J. LUTHMANN

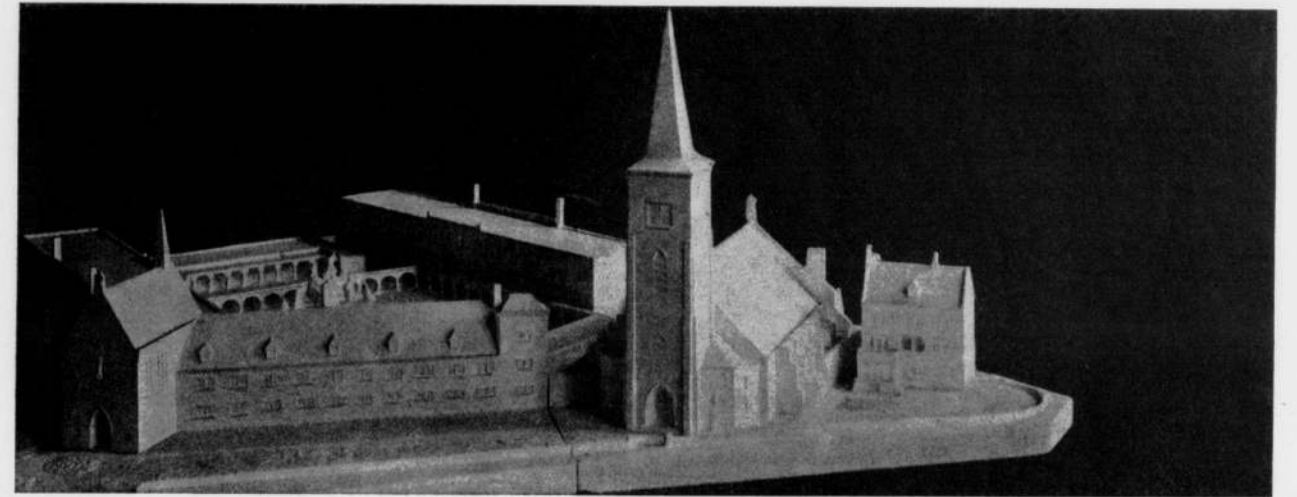
POSTPAKKETGEBOUW TE GRONINGEN

J. CROUWEL JR.

KANTOORGEBOUW VOOR DEN RAAD VAN ARBEID TE AMERSFOORT (ONUITGEVOERD)

J. VAN LAREN

ROOMSCH KATHOLIEKE KERK "ST. RITA" MET ANNEXEN

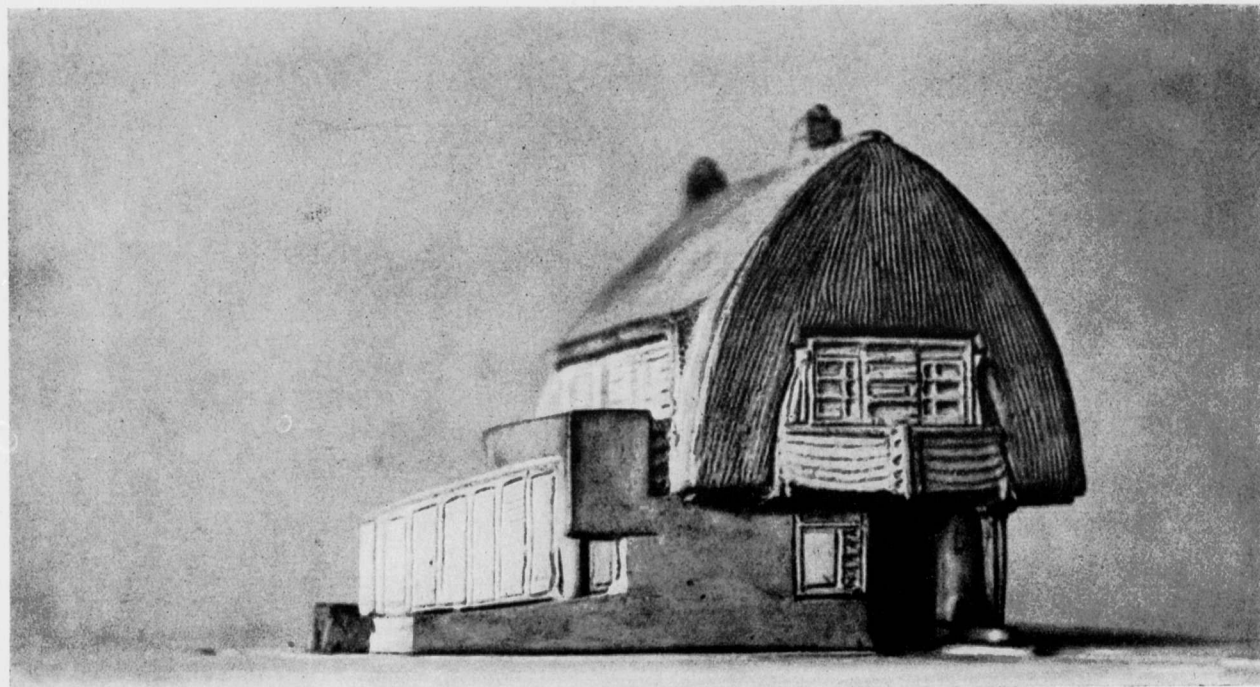
A. J. KROPHOLLER

WONINGEN AAN HET VAN DER HELSTPLEIN TE AMSTERDAM

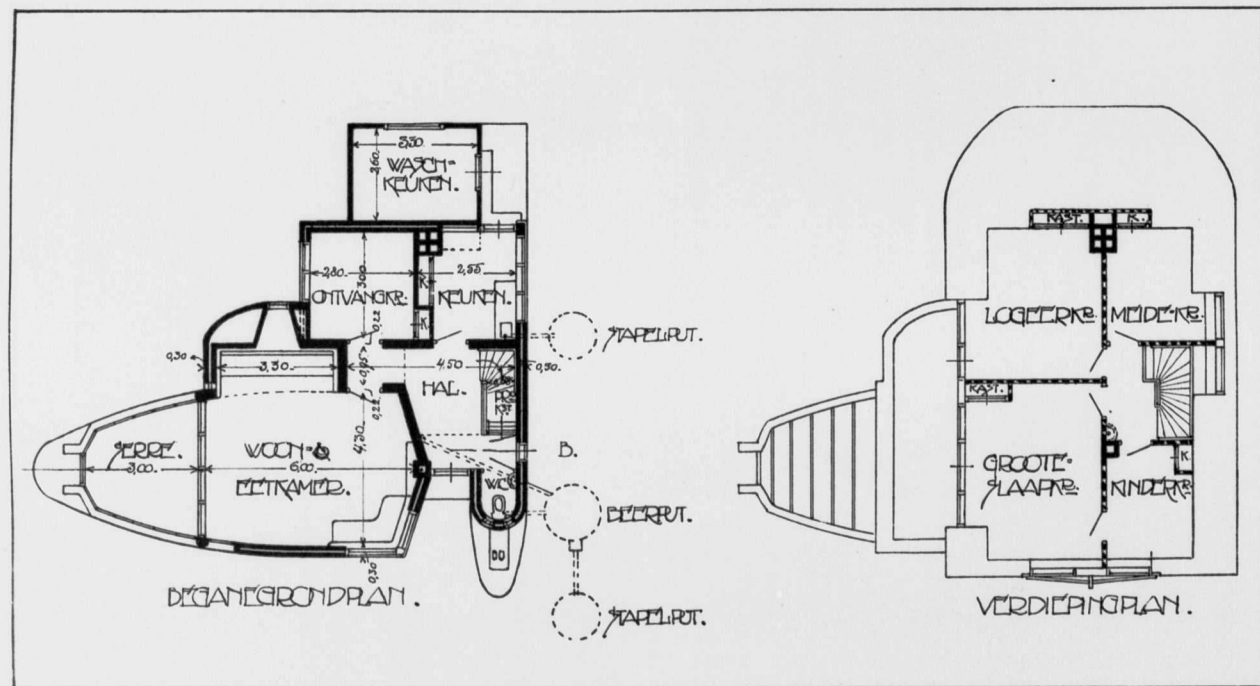
ONTWERP 1916

P. KRAMER

HUIS TE VELSEN

EIJBINK EN SNELLEBRAND

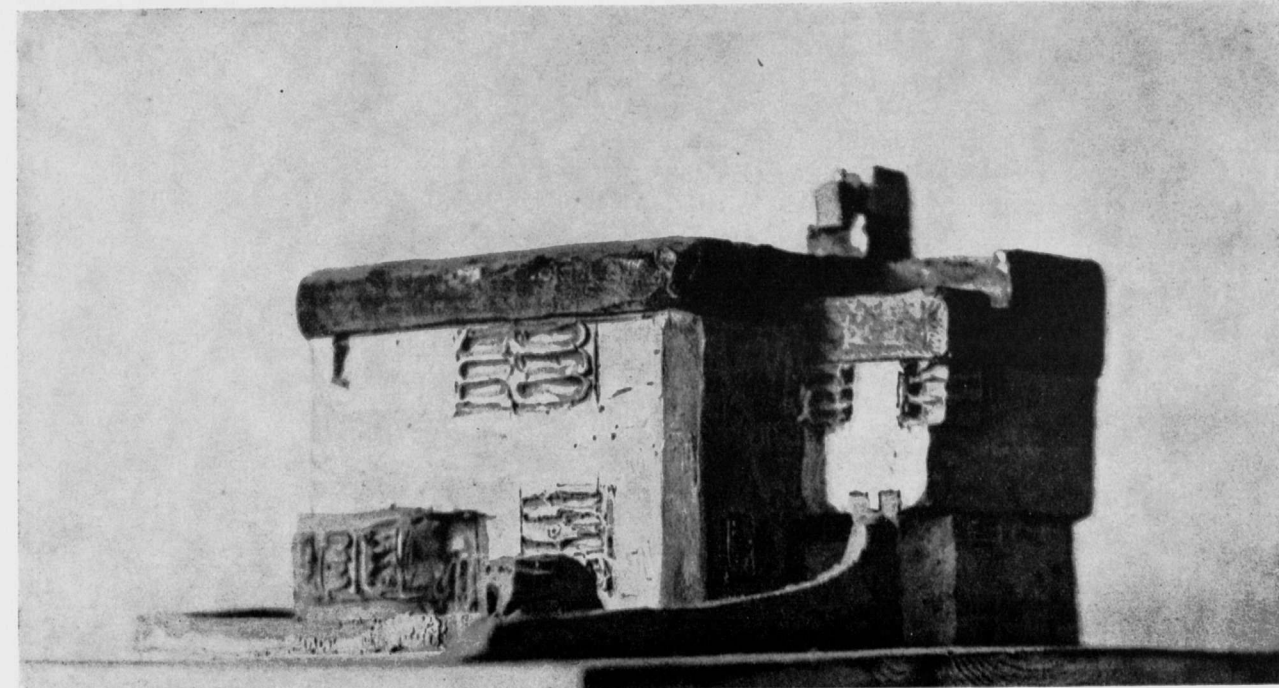

HUIS TE VELSEN

PLAN BEGANE GROND

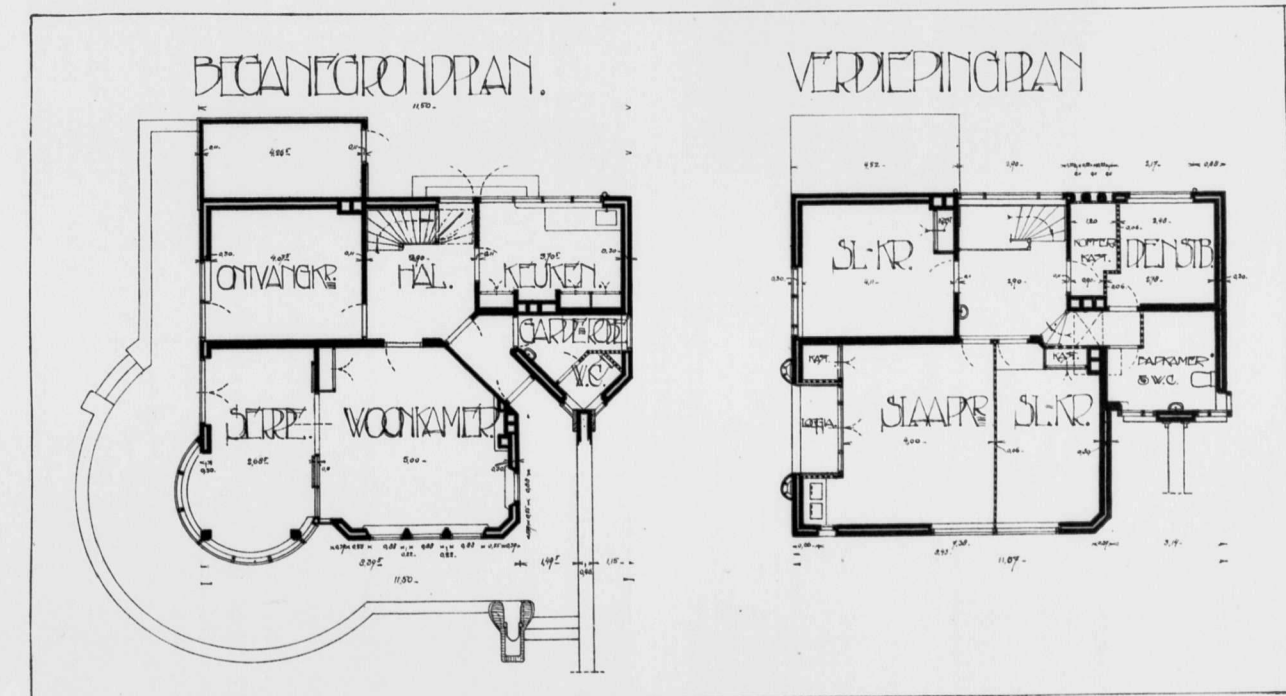
HUIS TE VELSEN

PLAN VERDIEPING

HUIS TE BERGEN

EIJBINK EN SNELLEBRAND

HUIS TE BERGEN

PLAN BEGANE GROND

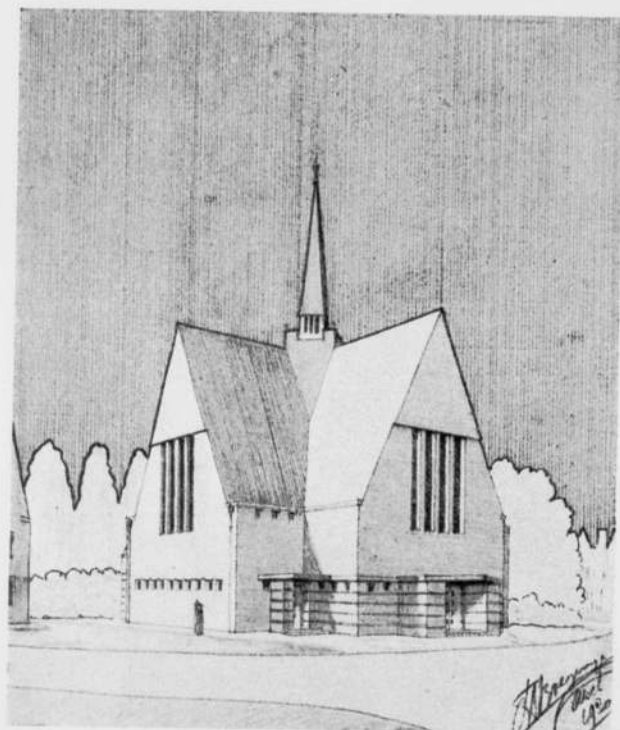
HUIS TE BERGEN

PLAN VERDIEPING

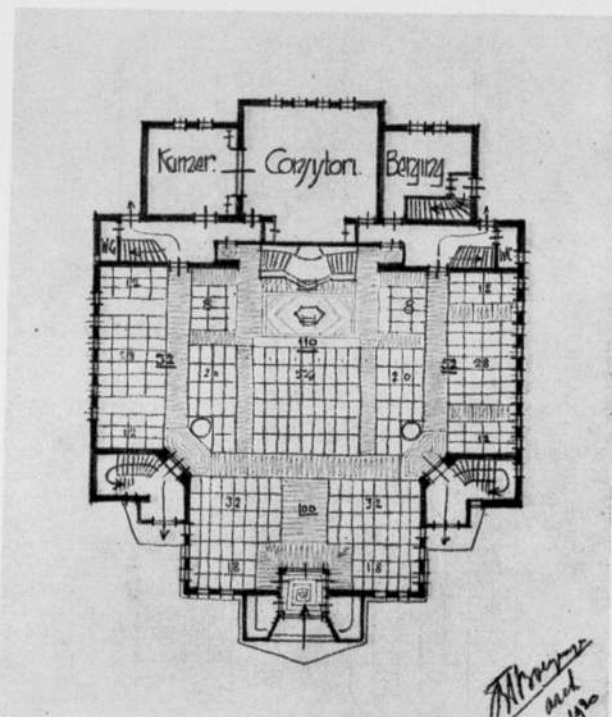

WINKELFACADE WETERINGSCHANS HOEK SPIEGELGRACHT TE AMSTERDAM

□ G. F. LA CROIX

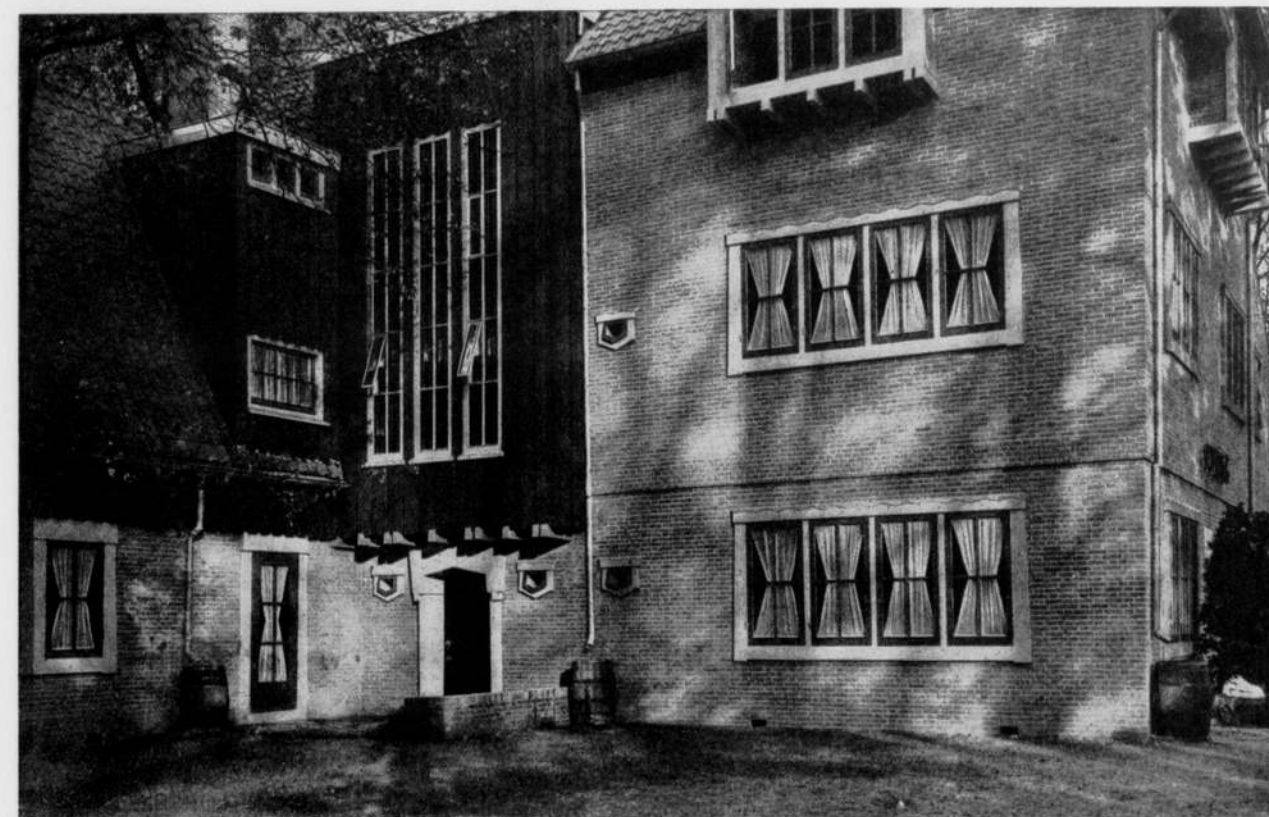

ONTWERP VOOR EEN KERK TE KOOG-ZAANDIJK

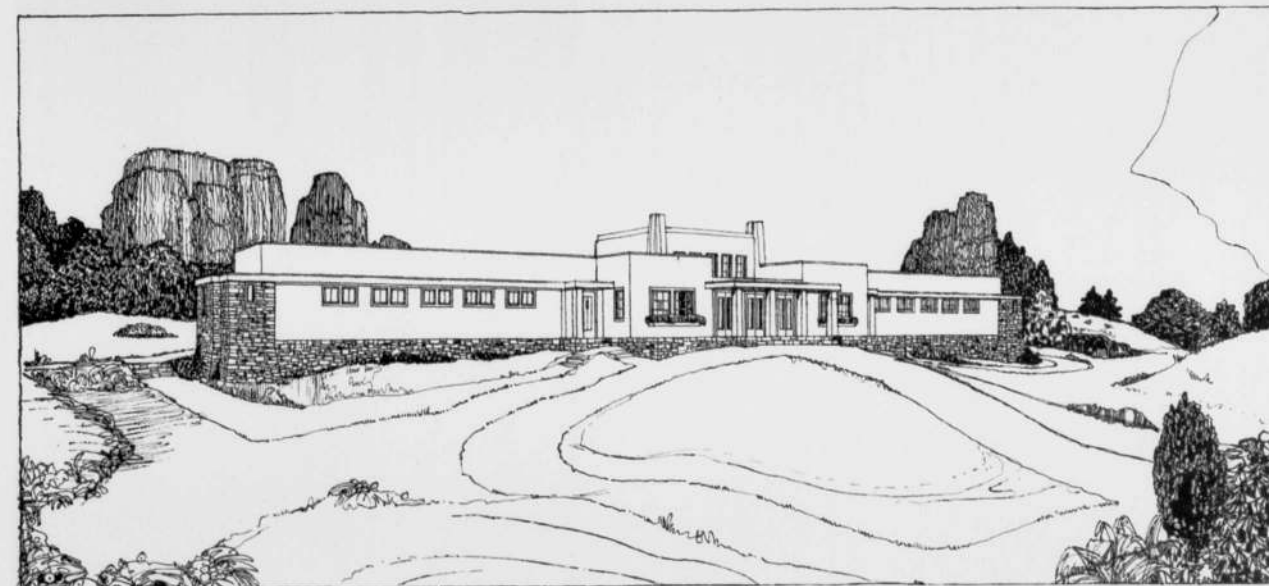

1919

□ T. BOEIJINGA

MEISJESTEHUIS "PAVILJOEN FOLMINA" VOOR DE VEREEN: H.V.O. HOUTEN BIJ UTRECHT □ JAN DE MEIJER

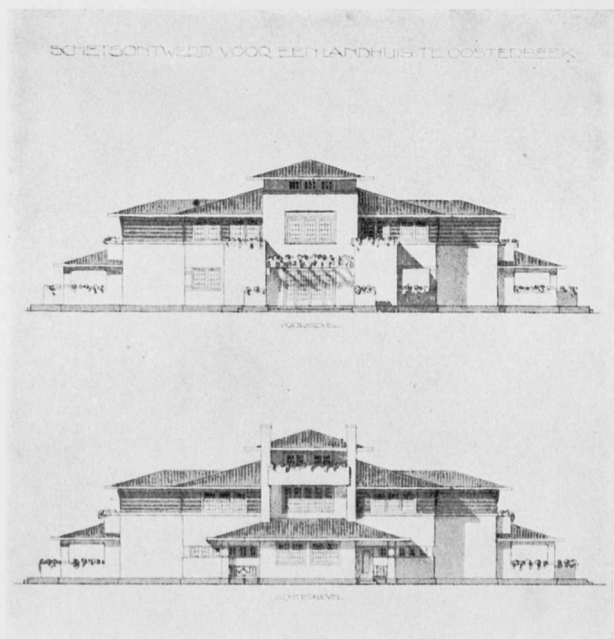
ONTWERP VOOR EEN ZOMERHUIS IN LIMBURG VOOR DE AMSTERDAMSCHER JONGE MANNENVEREENIGING □ J. ZIETSMAN

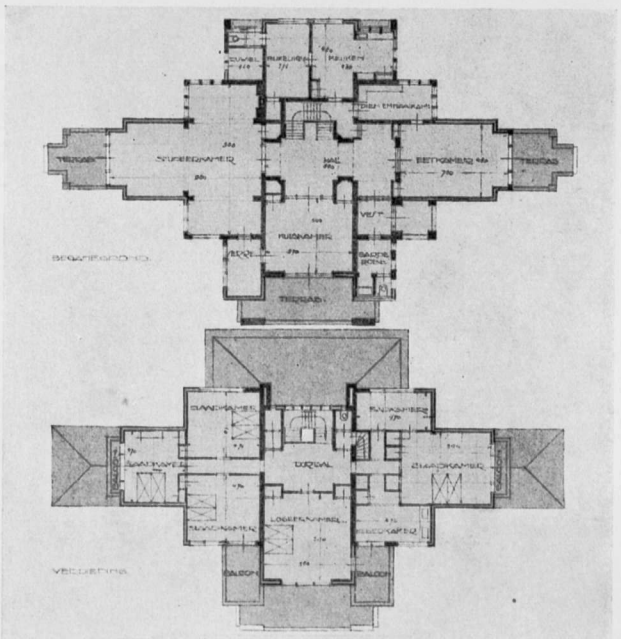
KANTOORGEBOUW VOOR DE GELDERSCHE CREDIETVEREENIGING

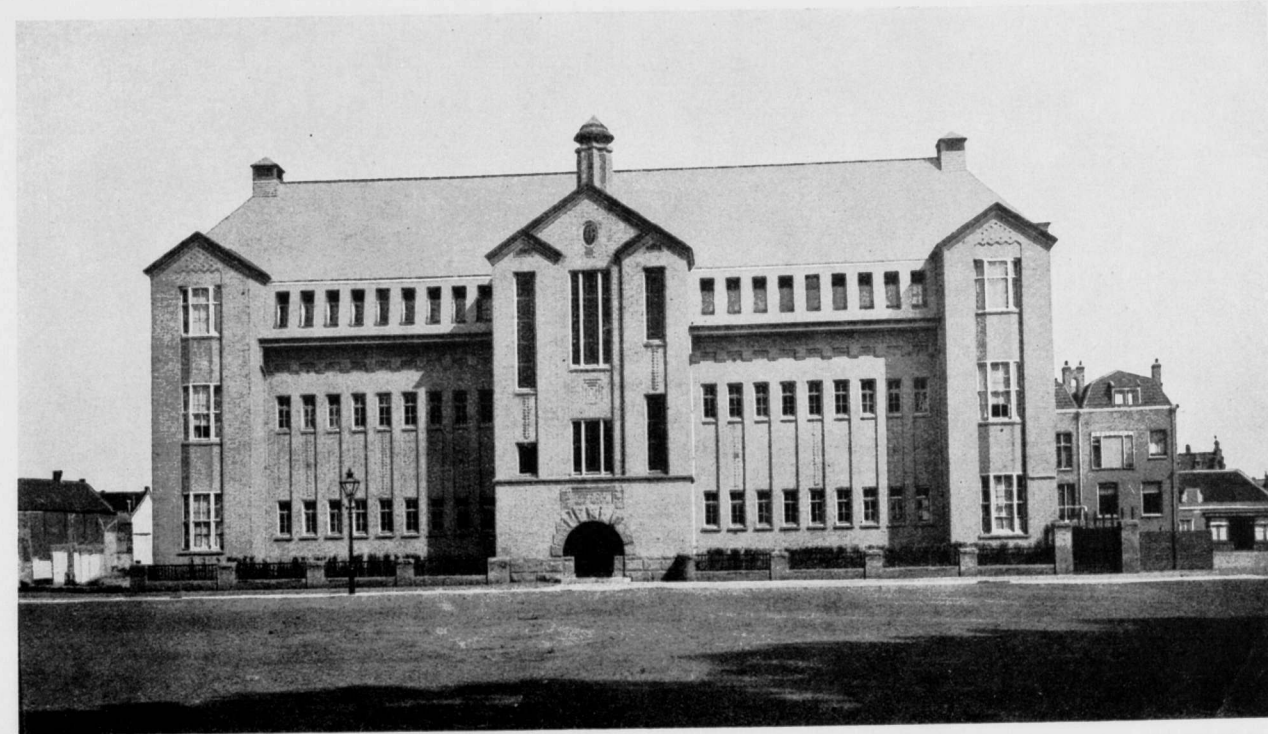
J. LIMBURG

SCHETSONTWERP VOOR EEN LANDHUIS TE OOSTERBEEK

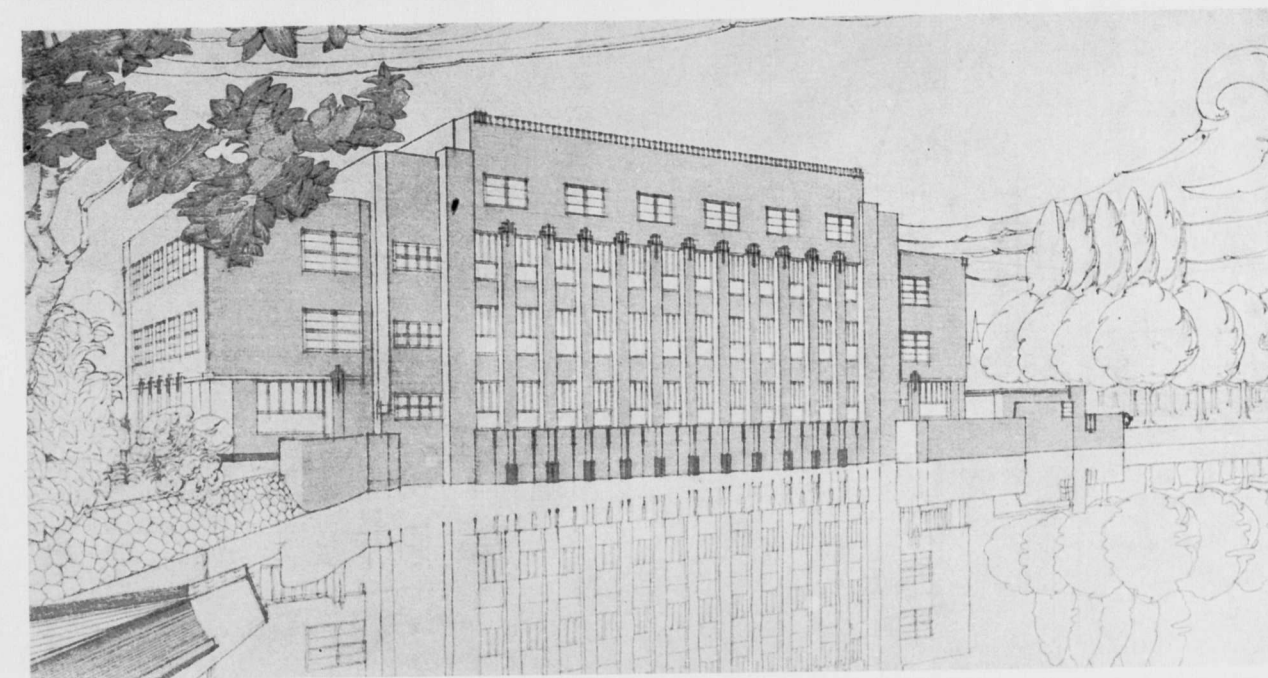

H. VAN DER KLOOT MEIJBURG

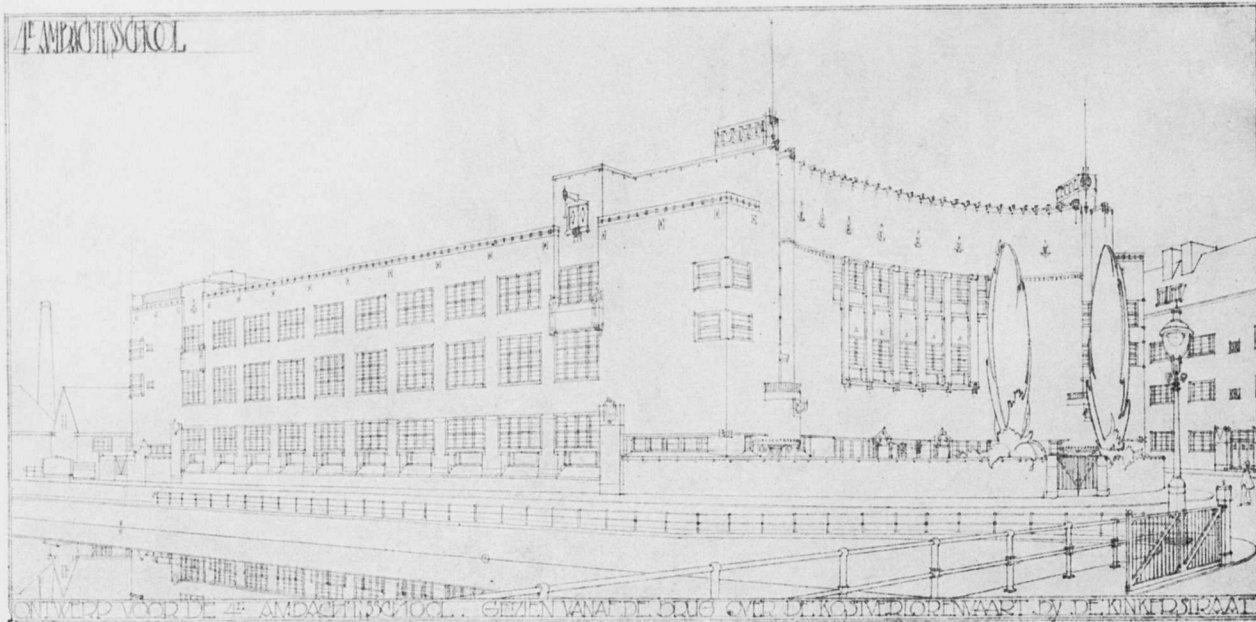

SCHOOLGEBOUW VOOR DE GEMEENTE ROTTERDAM

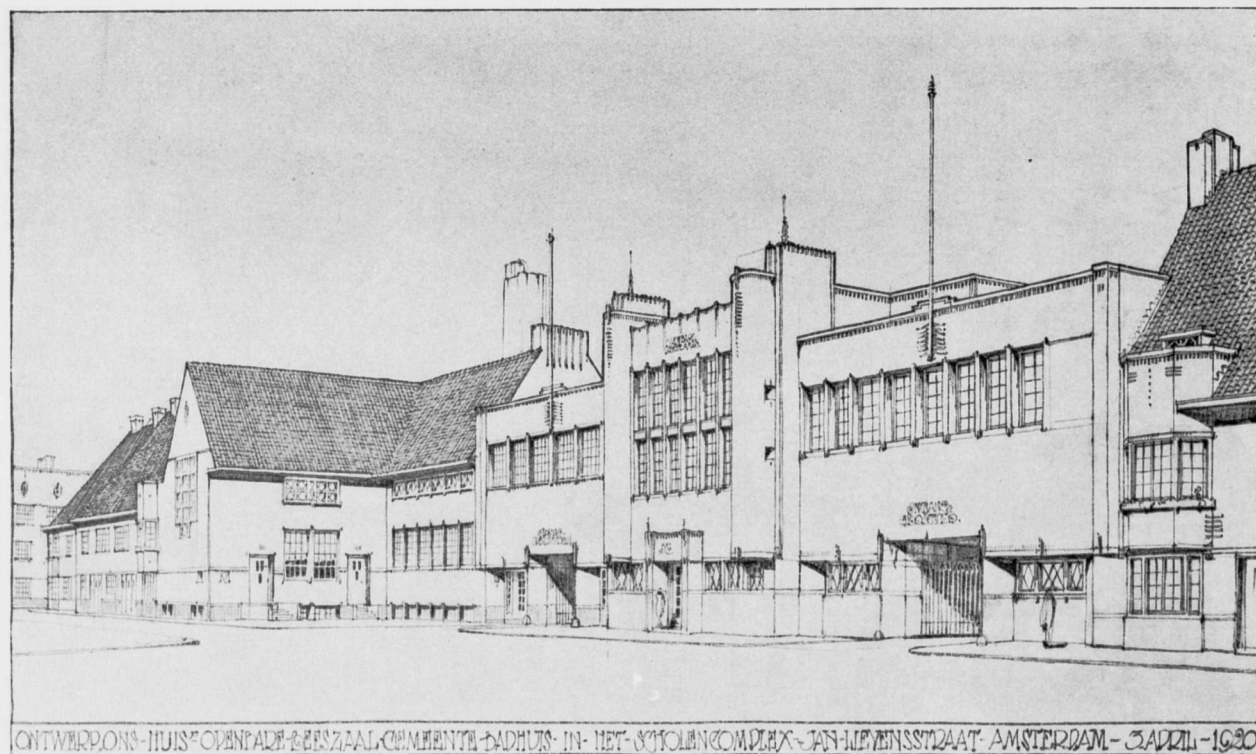
W. DAHLEN

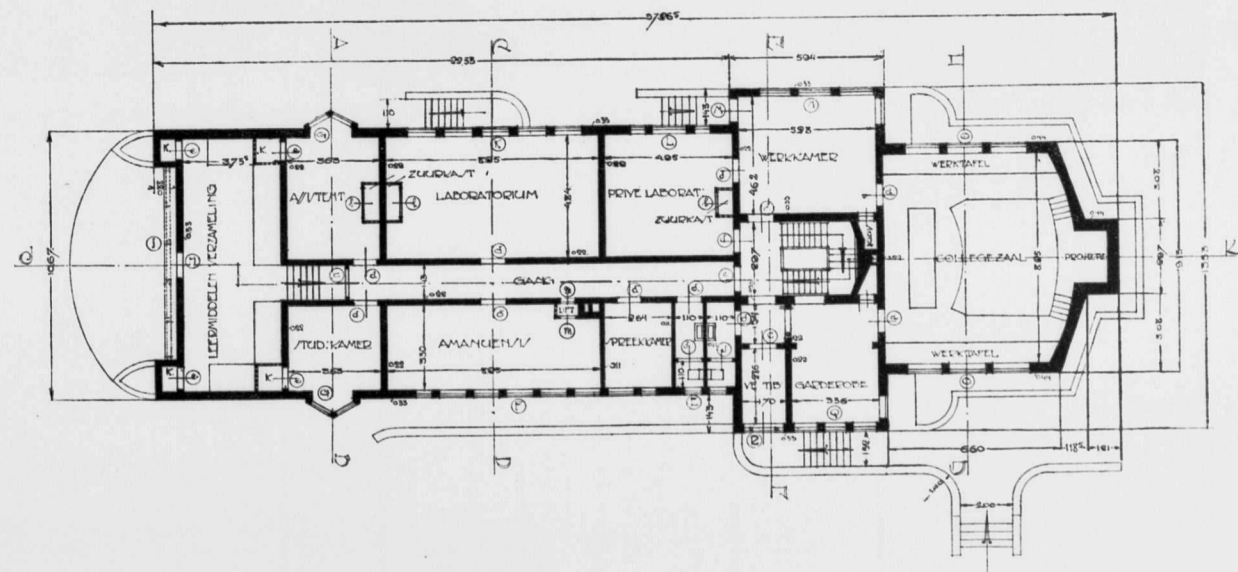
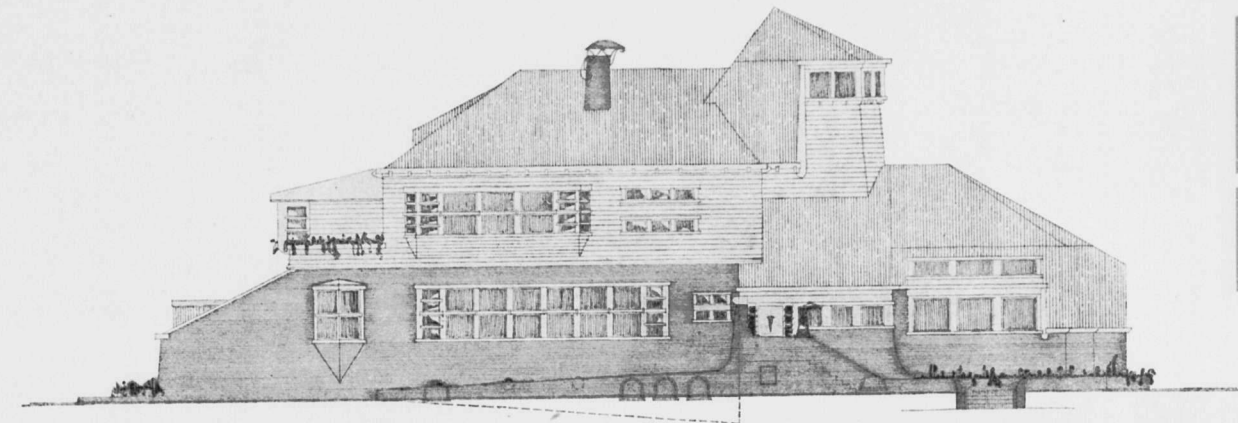
ONTWERP KANTOORGEBOUW GEMEENTETRAMDienst der Publiekewerken AMSTERDAM P. L. MARNETTE

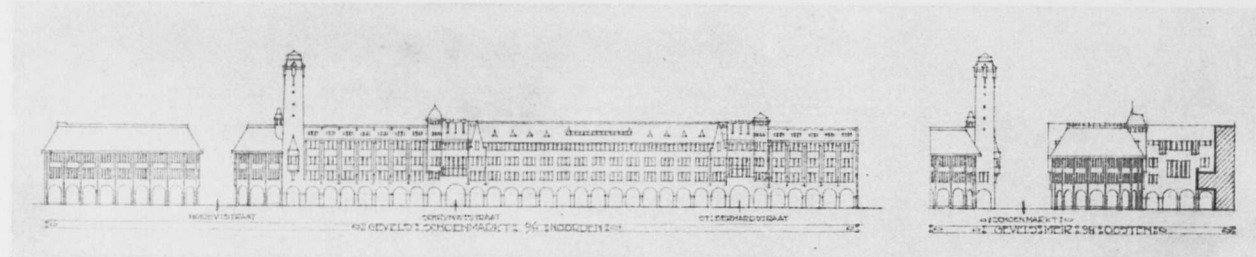
ONTWERP VOOR DE 40DE AMBACHTSSCHOOL TE AMSTERDAM □ □ □ A. J. WESTERMAN

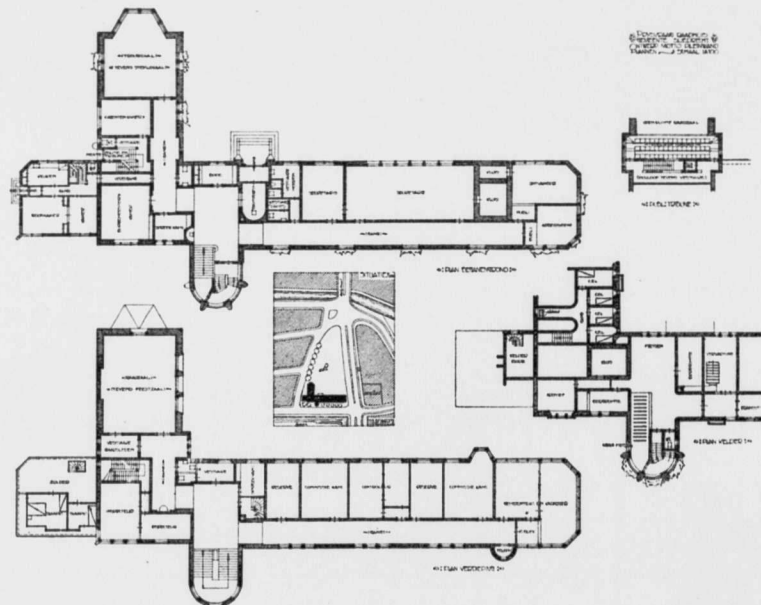
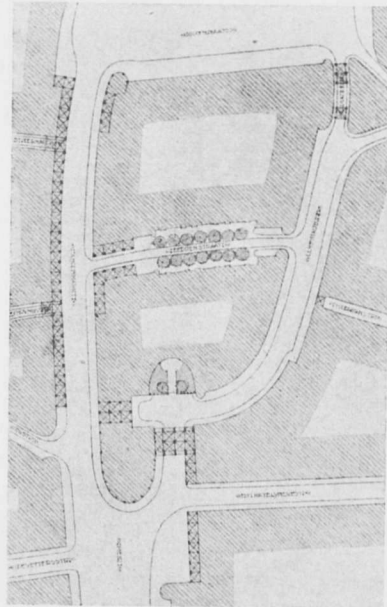
ONTWERP "ONSHUIS". OPENBARE LEESZAAL EN GEMEENTEBADHUIS IN HET SCHOLENCOMPLEX JAN LIEVENSSTRAAT AMSTERDAM - JADZIL - 1920.
ONTWERP "ONSHUIS". OPENBARE LEESZAAL EN GEMEENTEBADHUIS IN HET SCHOLENCOMPLEX JAN LIEVENSSTRAAT TE AMSTERDAM □ □ □ □ □ □ □ N. LANSDORP

LANDBOUW HOOGESCHOOL TE WAGENINGEN □ □ □ C. J. BLAAUW

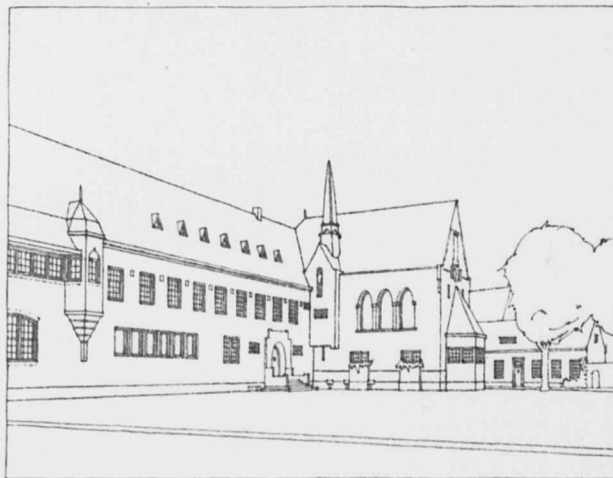

ONTWERP VOOR DE S. T. I. O. D. TE ANTWERPEN □ MOTTO "BRABO" □ J. C. BOTERENBROOD

ONTWERP VOOR DE S. T. I. O. D. TE ANTWERPEN

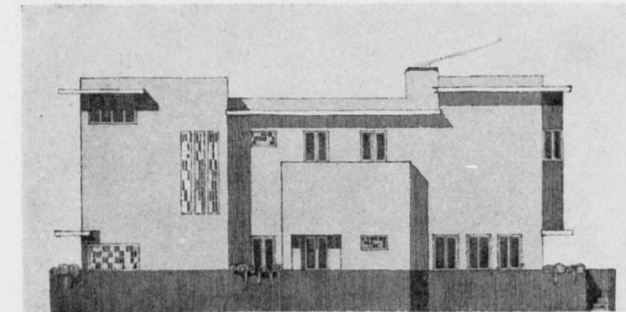
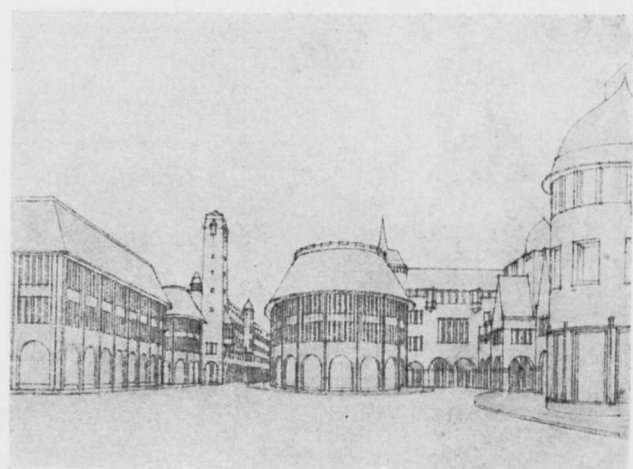
PRIJSVRAAG ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE SLIEDRECHT
J. C. BOTERENBROOD

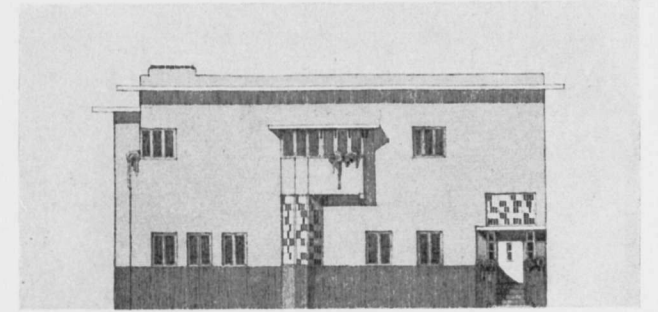
RAADHUIS TE SLIEDRECHT □

PERSPECTIEF "PRIJSVRAAG "BRABO"

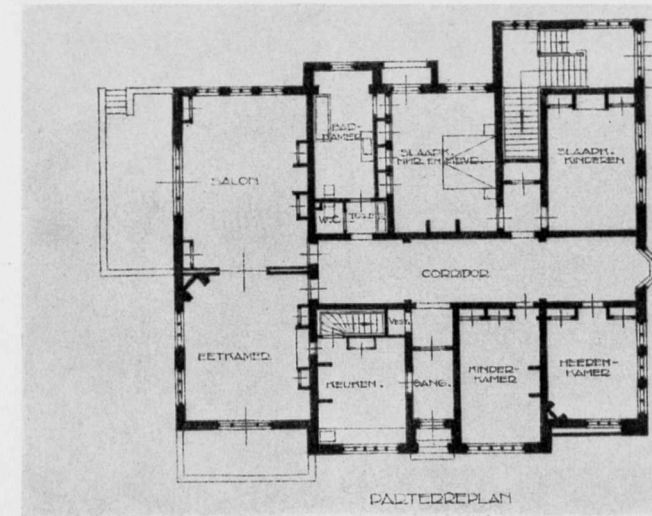
J. C. BOTERENBROOD

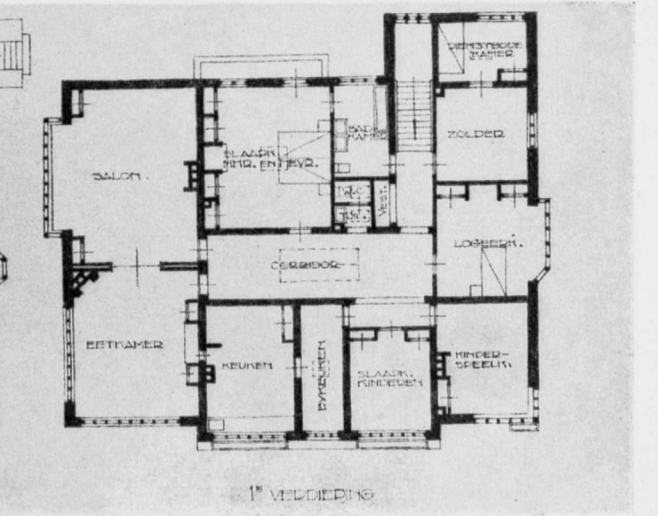
GEVELS VOOR EEN DUBBELE VILLA TE AMSTERDAM

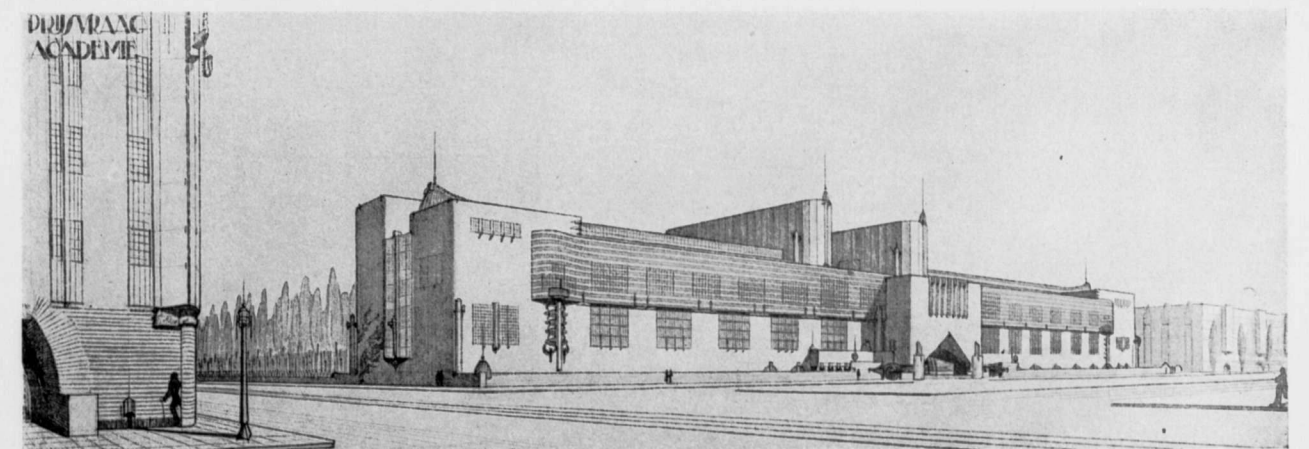
E. KUIJPERS

PLAN VOOR EEN DUBBELE VILLA TE AMSTERDAM

E. KUIJPERS

PRIJSVRAAG ONTWERP VOOR DE RIJKS-ACADEMIE TE AMSTERDAM

M. DE KLERK

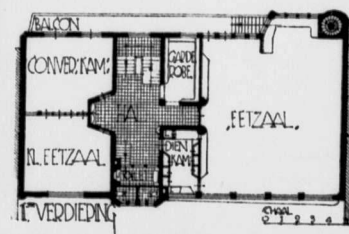
FRIEDMAN'S AMSTERDAM
EMIGRANTENHUIS
ANZICHT STRAATZIJDE

FRIEDMANN'S EMIGRANTENHUIS TE AMSTERDAM

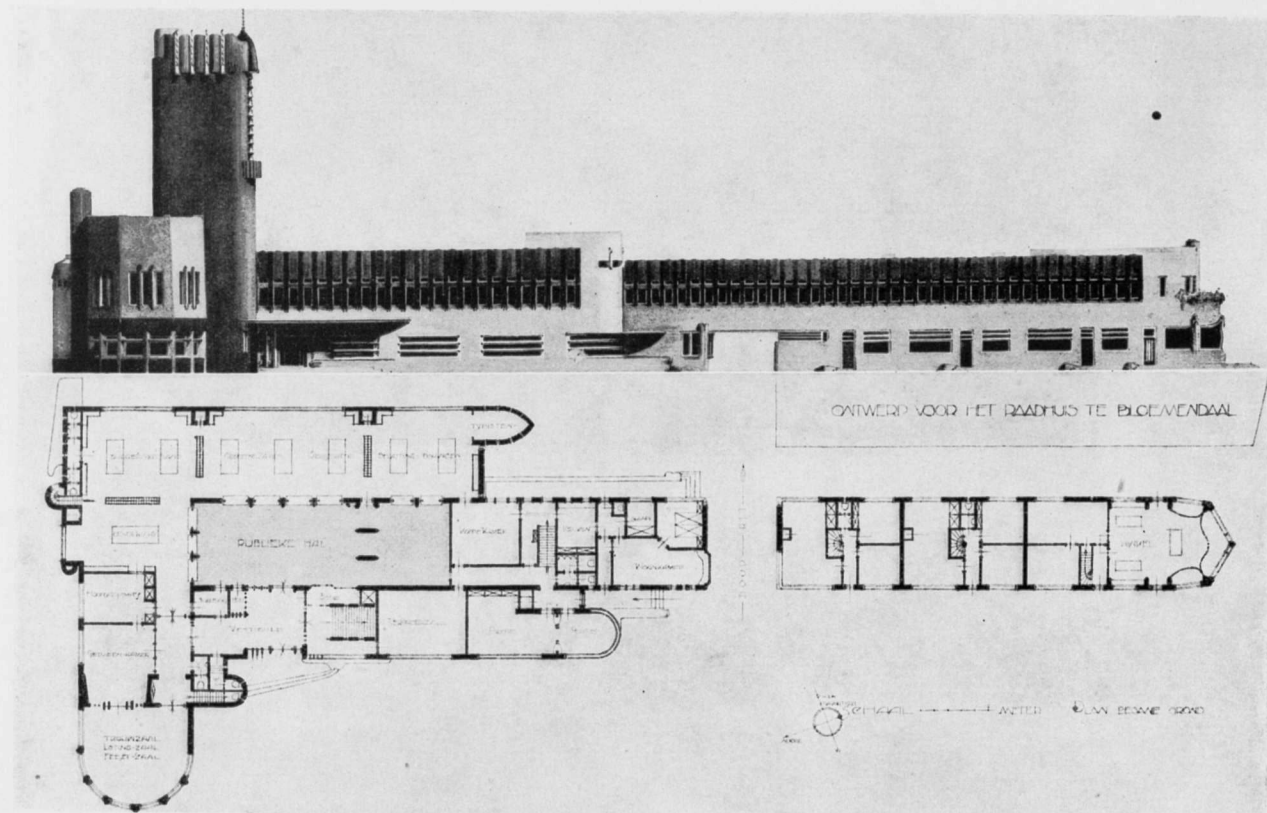
M. DE KLERK

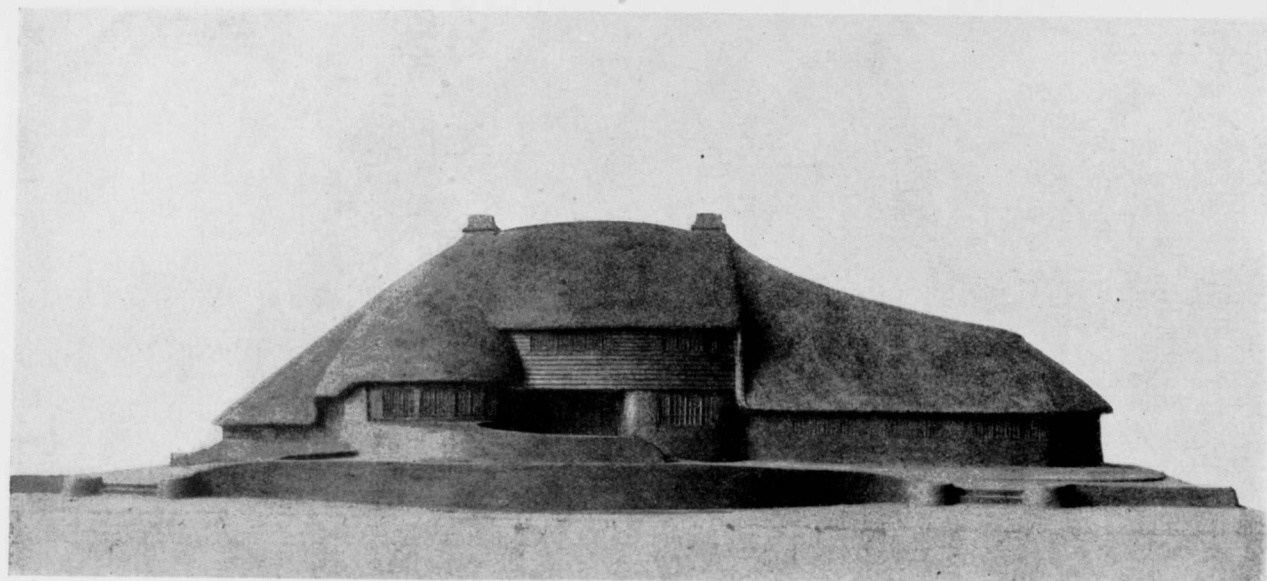
PLAN EMIGRANTENHUIS

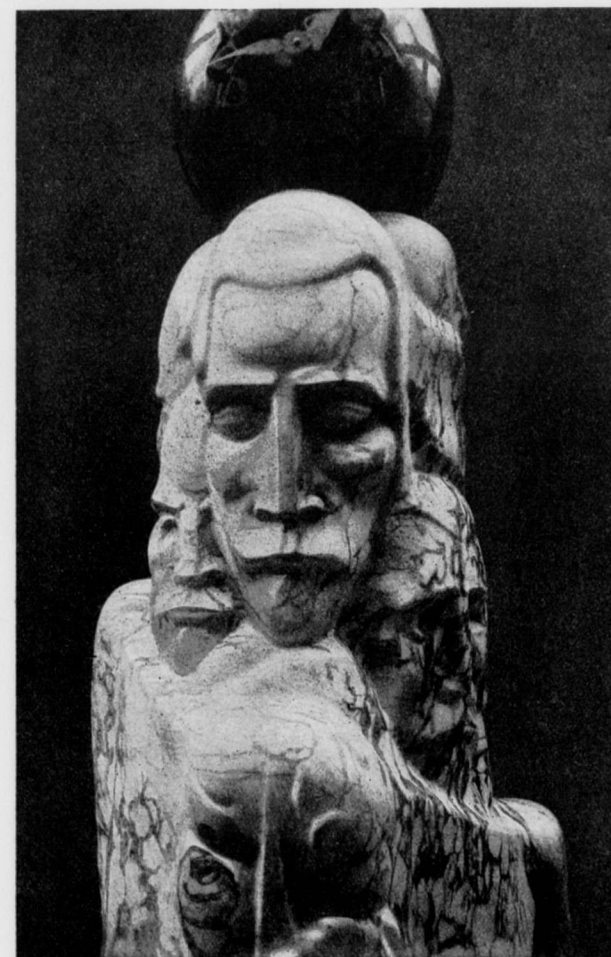
GEMEENTELIJKE ARBEIDERSWONINGEN IN DE TRANSVAALBUURT TE AMSTERDAM J. GRATAMA

RAADHUIS VOOR DE GEMEENTE BLOEMENDAAL □ □ □ □ □ H. TH. WIJDEVELD

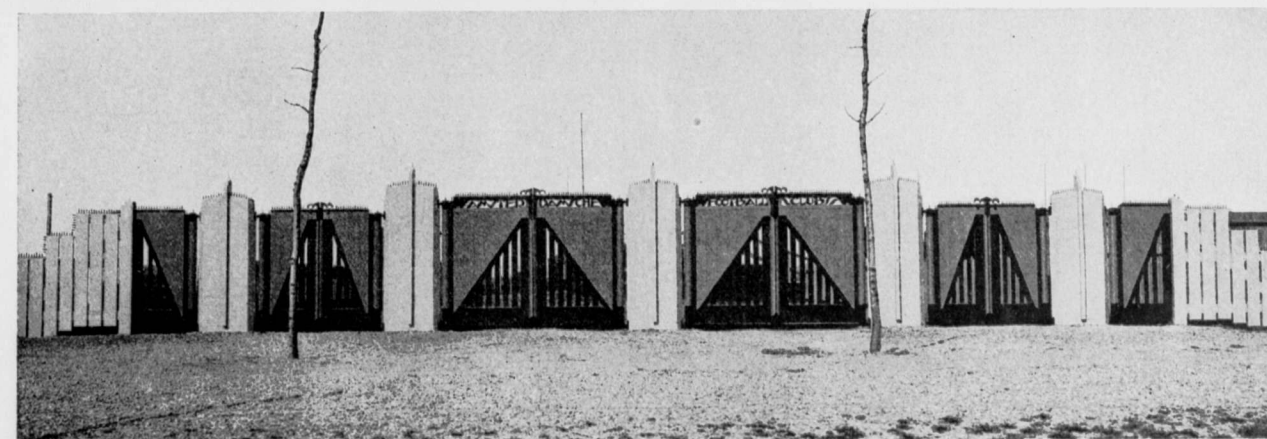
LANDHUIS TE HULSHORST "MODEL" □ □ □ □ □ P. VORKINK

DETAILS VAN DE MARMEREN KLOK VOOR HET RAADHUIS TE ROTTERDAM □ □

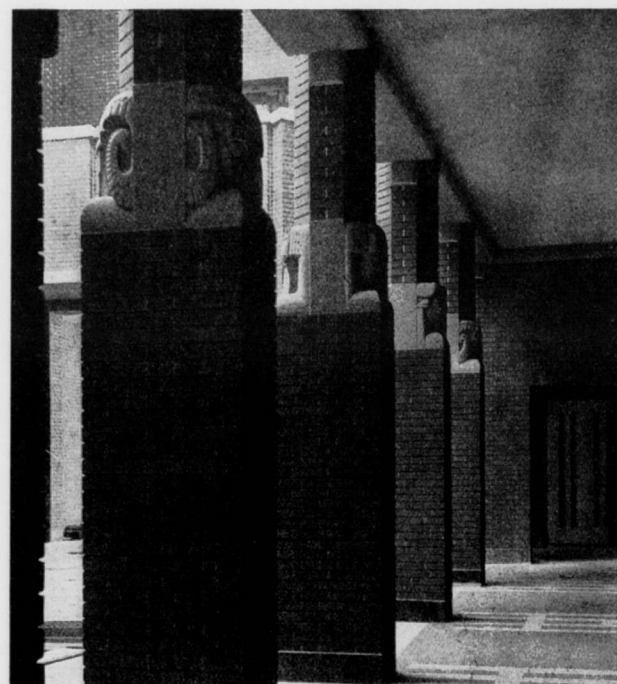
HILDO KROP

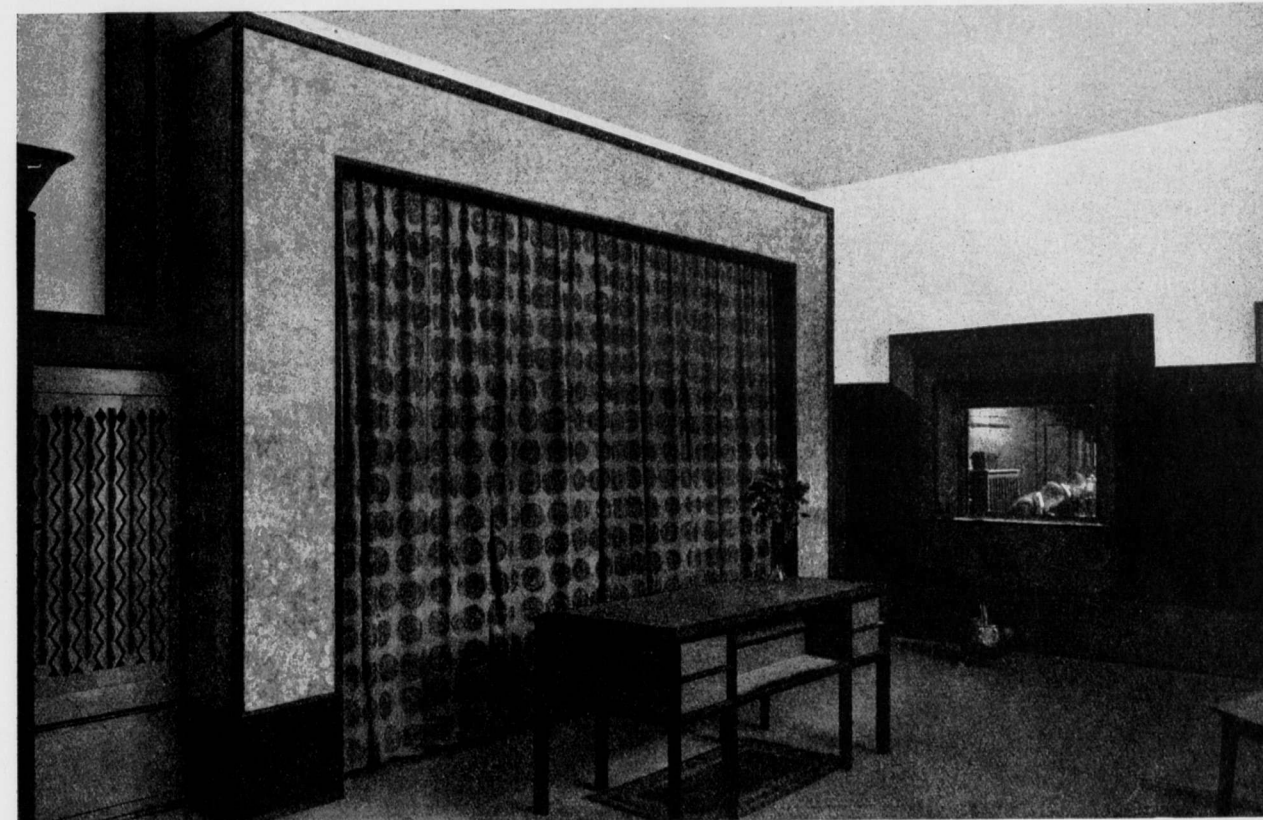
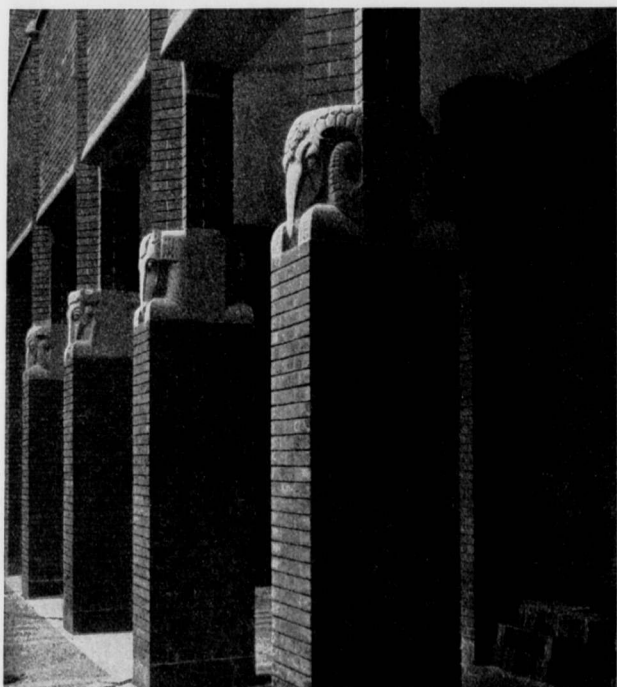
TOEGANG TOT EEN SPORTTERREIN □ □ □ □ □ T. R. LUIJKEN

KLOK VOOR HET RAADHUIS TE ROTTERDAM HILDO KROP

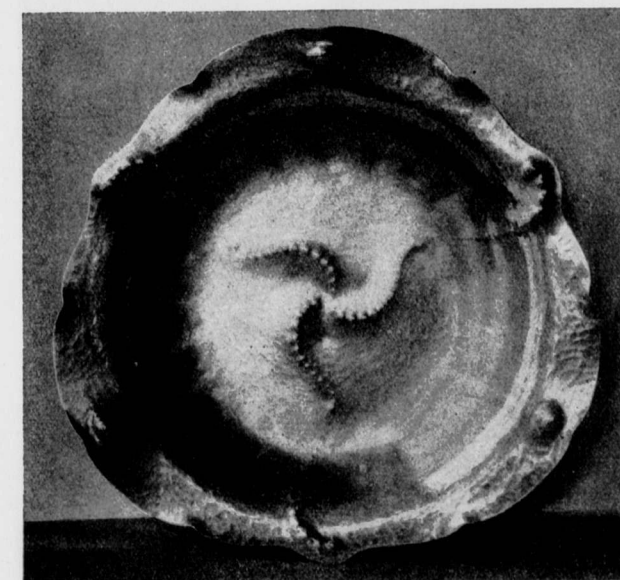

BEELDHOUWWERK VOOR DE INTERIEURSVAN DE VEEARTSENII-
KUNDIGE HOOGESCHOOL TE UTRECHT H. A. VAN DEN EIJNDE

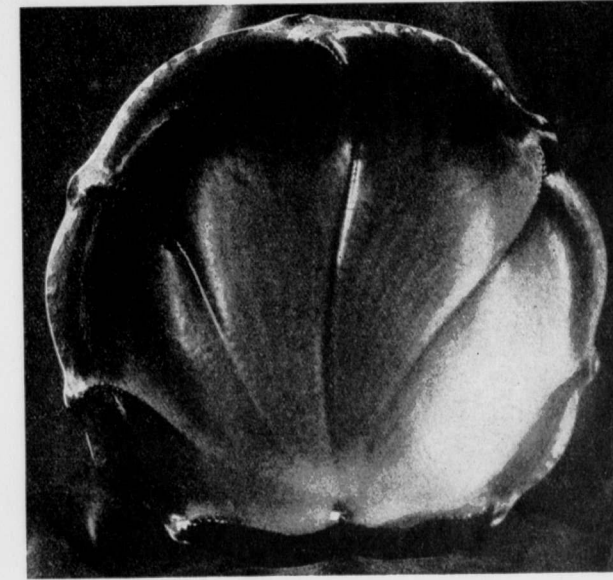

INTERIEUR VAN HET MEUBELMAGAZIJN A.G. SLUIJTER TE ROTTERDAM

N. P. DE KOO

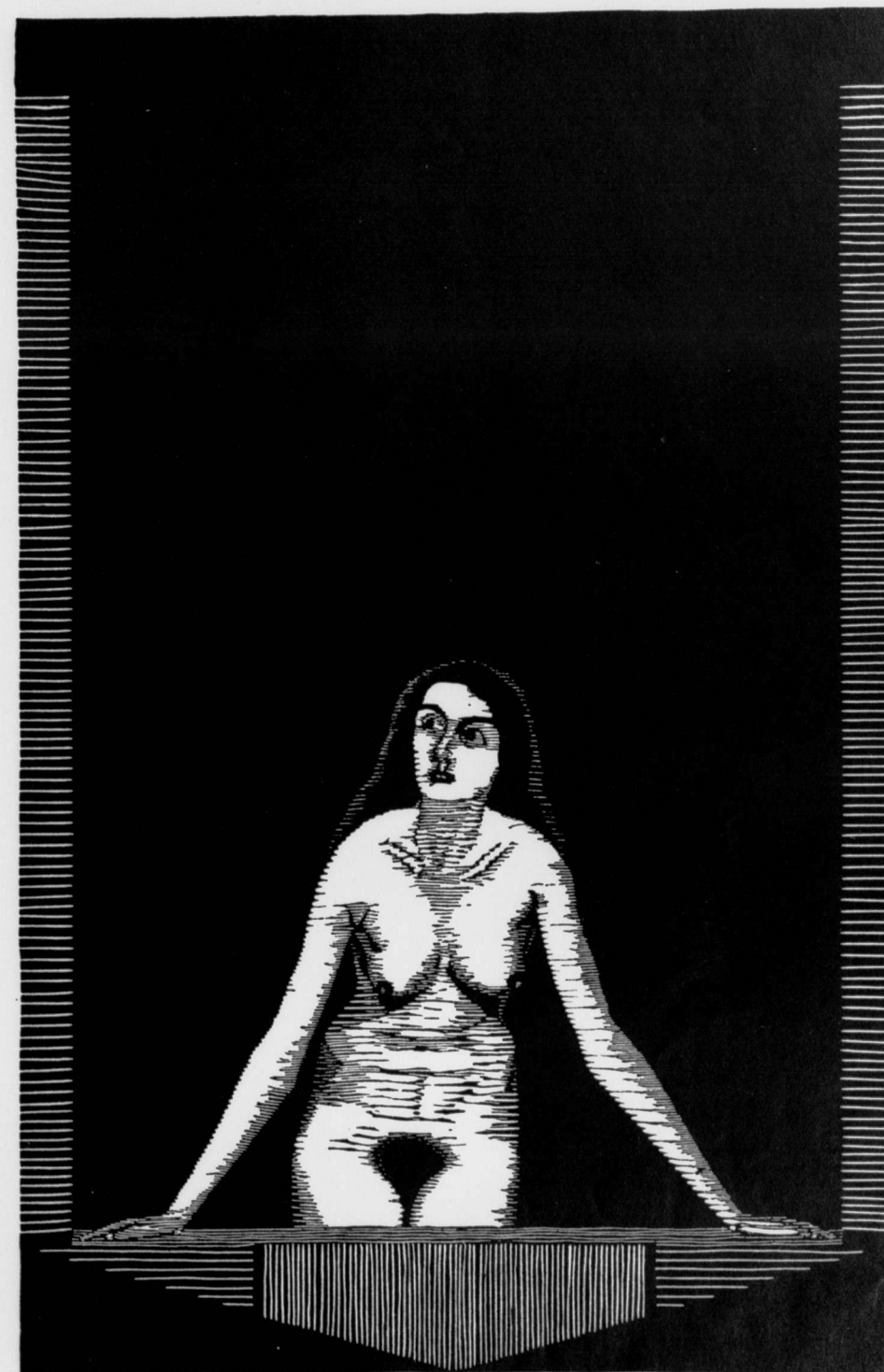
KAARTENSCHALEN IN GEDREVEN GEEL KOPER

F. ZWOLLO

GEBRAND GESCHILDERD-GLAS-IN-LOOD IN HET LYCEUM TE AMSTERDAM R. N. ROLAND HOLST

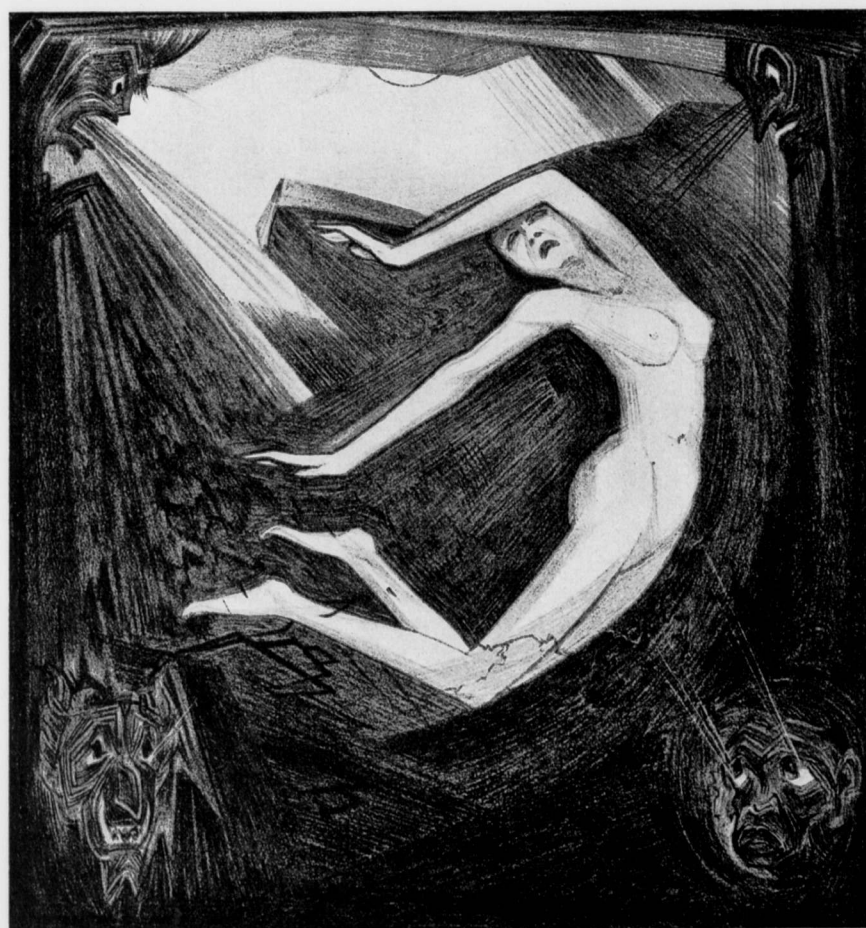
HOUTSNEDE DOOR S. JESSURUN DE MESQUITA

TJERK
BOTTEMA

TJERK
BOTTEMA

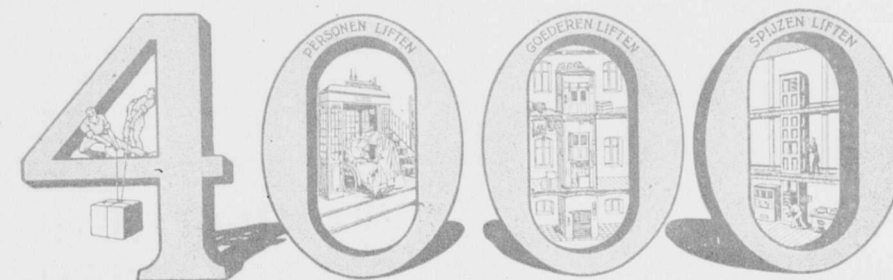

LITHO □ □ DOOR □ □ C. ROL

JAN HAMER & Co.

AMSTERDAM • FREDERIKSPLEIN 6 EN 8

VERVAARDIGDEN EN PLAATSTEN VER OVER DE

LIFTEN.

ER IS GEEN PLAATS VAN EENIGE
BETEKENIS IN NEDERLAND OF
WIJ HEBBEN ER LIFTEN GELEVERD.

MACHINALE
HOUTBEWERKING
ONDERHOUD
EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

PH. A. WARNERS
EN ZOON

AANNEMERS
MAKELAARS

OVERTOOM 213
AMSTERDAM

TELEFOON
ZUID 3653

N.V. AMSTERDAMSCH STEENHOUWERIJ

□ DIRECTEUR: □
W. F. GNIRREP JR.
 AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
 □ TELEFOON 159 NOORD □
 HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
 □ TELEFOON 948 □

**GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN**

IN VOLKSWONINGEN
**ZYN SCHORSTEENMANTELS VAN
VERGLASDE WAALKLINKERS**
 EEN IDEEAAL

DUURZAAM
 MASSIEF EN
 HYGIENISCH

GEEN
 BEKLEEDINGS
 MATERIAAL
 NODIG

MODIE
 MATTE
 TINTEN

GEEN
 AANZET-
 KOSTEN

GEEN
 ONDERHOUD

**N.V. V-H.
DERICKS &
GELDENS**

DRUIEN

ELIAS P. VAN BOMMEL BOEKBINDER

**KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM**

J. CALTEN

ADVISEEREND INGENIEUR

LID DER O. N. R. I.

AMSTERDAM

TELEFOON NOORD 5164

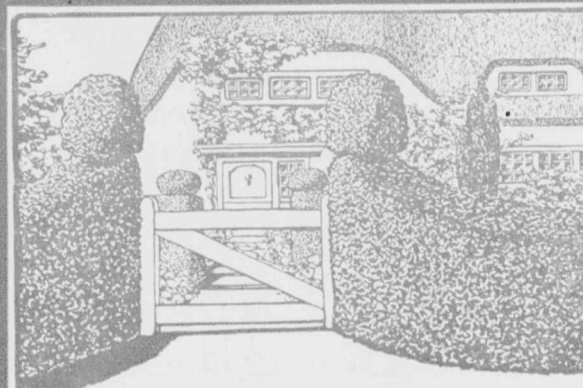
TIJDELIJK LEIDSCHEGRACHT 12

ADVIEZEN OP ELECTRO-TECHNISCH EN
WERKTUIGKUNDIG GEBIED.

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
GELEIDINGEN, BLIKSEMAFLEIDERS ENZ.
TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
AANEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.

BOOMKWEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE

FABRIEK TE BREDA

PARKETVLOEREN

VERKOOP- KANTOREN

AMSTERDAM

ROTTERDAM DEN HAAG

GEBRS. STEINKE

AMSTERDAM

TELEFOON N. 1706

FOKKE SIMONZSTRAAT 27-31

EERSTE AMST. ELEC. FABRIEK VAN

**GEPOLIJST
KUNSTGRANIET**

STEEN- EN HOUTGRANIET-
VLOEREN

VERSCHENEN: BIJ DE UITGEVERSMAATSCHAPPIJ DE HOOGHE BRUG, KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM, EN ALDAAR (TEGEN OVERZENDING VAN HET BEDRAG) OF BIJ DEN BOEKHANDEL TE BETREKKEN:

KUPERUS' MAANDKALENDER 1922

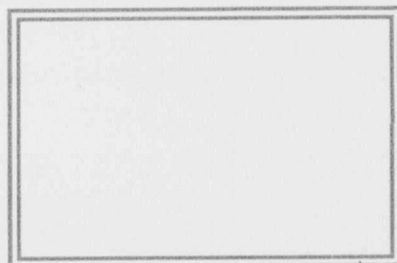
UITGEVOERD IN STEENDRUK 3-4 KLEUREN, 12 BLADEN, GEDRUKT OP ZWAAR CHROMOKARTON, FORMAAT 38x21 c.m., GEHEEL UITGEVOERD IN DEN TRANT, WAARIN HOYTEMA'S KALENDER WERD UITGEGEVEN. DE PRIJS VAN DEZE, IN FIJNGEVOELIGE KLEURENTEKENING, UITGEVOERDE MAANDKALENDER IS F. 6.—.

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ
DE HOOGHE BRUG, AMSTERDAM,
KEIZERSGRACHT 431. □ TELEFOON N. 3808.

MEN GIREERE HET BEDRAG: F. 6.— PER
POSTGIRO NO. 19219.

C. L. DE RIJK & A. FIENEE

AMSTERDAM ♦ TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS:
1^E JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON

ADVIEZEN EN BEGROOTINGEN GRATIS

HET PERZISCH TAPIJTHUIS

E. PEREZ

SINGEL 480-482

BIJ HET KONINGSPLEIN

TELEFOON 6662

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTEN

N. V. IJZERWARENHANDEL

VOORH. FIRMA I. M. DE VRIES
90-92 GELDERSCHEKADE ♦ AMSTERDAM
TELEFOON N. 606

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN

MONSTERKAMER

UITGEBREIDE COLLECTIE
YALE-, LIPS-, CORBIN-,
SAG-ENZENA SLOTEN

DEURKRUKKEN EN
ESPAGNOLETEN
IN OUDE EN MODERNE STIJL

SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

„BY ST. LAURENS“

WIMMEL
SCHEEPS- EN HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEND
DOOR
STIJL EN TOON

DIA: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSESTR. TEL: 4811

N. V. HOUTHANDEL

VOORHEEN

TH. R. VAN EPEN & Co.

GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

PARKET- VLOEREN

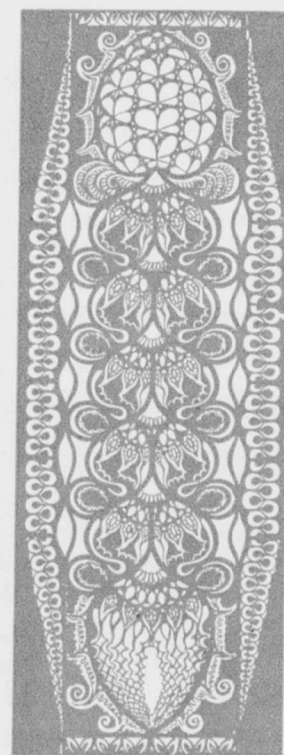
IN ALLE GENRES, IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT

EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ., ALSMEDE VOOR:

LUXE VLOEREN

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
 EMMAKADE
 45

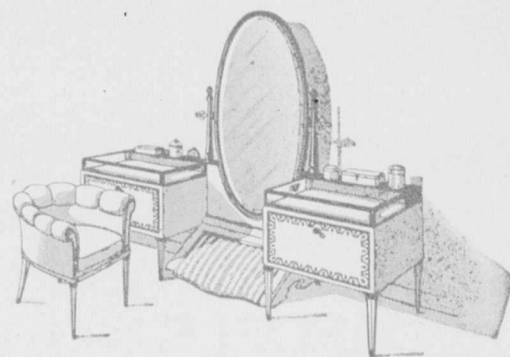

GEBRAND
 GESCHILDERD
 GLAS

GLAS IN LOOD

GIBBONS
 STALEN EN BRONZEN
RAMEN
 GRIMMOND & GROOTENHUIS
 TELEF. 14077
 TEL. ADRES:
 GRIMHUIS
 ROTTERDAM

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zⁿ.
 LOOIERGRACHT. 61. AMSTERDAM.

MEUBELN

N.V.
 STOOMMEUBELFABRIEK
W. A. KRAAK A^{zn}
 AMSTERDAM
 VYZELER 28.

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR
 DECORATIESCHILDER
 AMSTERDAM
 RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
 DECORATIE AL
 FRESCO

SPATWERK EN ANDERE
 CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
 SMEDDWERK
 IJZERCONSTRUCTIES**

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
 v/h **H. J. LIGTERMOED**
 O. Z. VOORBURG WAL 96 INT. TEL.
 ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204
AMSTERDAM

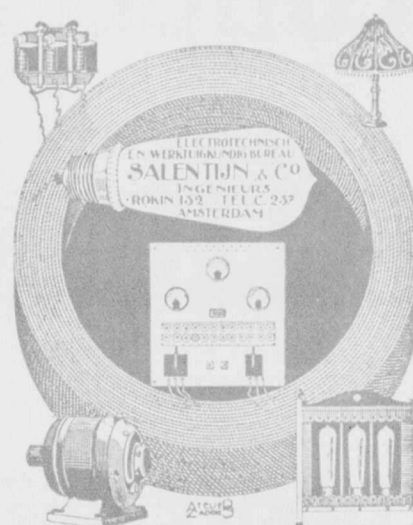
RUBBER VLOEREN
 VAN ZUIVER RUBBER VERVANGT
 TAPYTBEDÉKKING
 ONVERSLYTBAAR · HYGIENISCH
 REUKLOOS · BUIGZAAM
HAAG
 ANNA PAULOWNASTR. 47 TEL. 916
LOOYEN RIGOUTO & CO.

CORTLEVER & MONSHOUWER

AMSTERDAM
TELEF. N 4291

NATUURSTEEN

L. FLES & Co
MODERNE BETIMMERINGEN
ARTISTIEKE ONTWERPEN
BEGROOTINGEN
ZONDER VERBINDING

WILLIAMS & WILLIAMS LTD

RELIANCE WORKS CHESTER

STALEN EN BRONZEN
RAMEN EN DEUREN
LICHTE CONSTRUCTIE WERKEN

BIJKANTOOR HOLLAND
OUDKERKHOF 31 BIS
UTRECHT

LIBERTY
LEIDSCHER STRAAT, AMSTERDAM

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAGE

PERZISCHE TAPIJTEN

METZ & Co.
AMSTERDAM

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"

Jacq. van Groenendael, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

JAN SLUIJTERS-ALBUM

VAN HET JAN SLUIJTERS-ALBUM, EEN OVERZICHT IN KOPER-DIEPDruk VAN HET WERK VAN DEZEN SCHILDER, UITGEVOERD ONDER ZIJN PERSOONLIJKE LEIDING EN VOORZIEN VAN EEN OPMERKELIJKE STUDIE VAN JUST HAVELAAR, ZIJN NOG EXEMPLAREN VOORRADIG BIJ DE

UITGEVERSMATSCHAPPIJ "DE HOOGHE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

EXEMPLAREN OP DUURZAAM PAPIER MET EEN DRIEkleurendruk NAAR EEN PORTRET
□ □ FL. 20.— □ □
EXEMPLAREN OP JAPANSCH, EVENEENS MET DRIEkleurendruk, EN GENUMMERD EN
GETEEKEND DOOR DEN KUNSTENAAR FL. 40.—

STRUNCK-WERKE

SPRENDLINGEN
(RHEINHESSEN)

NIJMEGEN
(ARKSTEESTR. 8)

GLASIN
Koudglazuur-tegels

HET BESTE EN MOOISTE
VOOR WAND-
BEKLEEDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

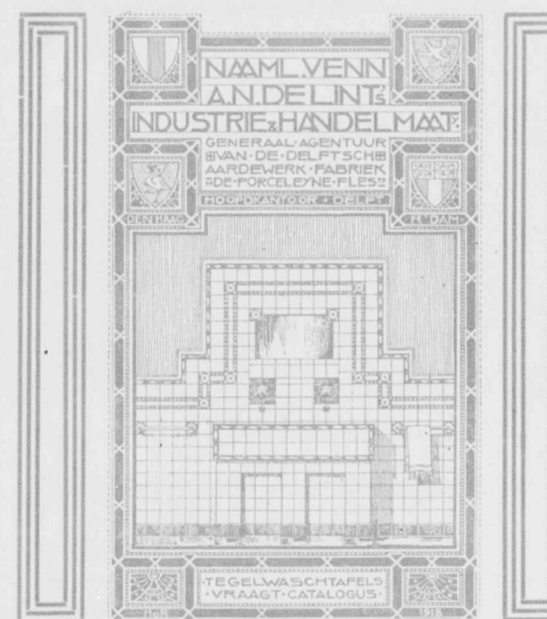
TERRASIT-INDUSTRIE

G. M. B. H.
SPRENDLINGEN NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)
BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEOPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

A. C.
VAN DEN HOEK

TELEFOON No. 3

BUSSUM

SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

TIMMERFABRIEK

"TRIO"

WIJNANDS & Co.
BUSSUM

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

**MARMER-
WERKEN**
D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14
AMSTERDAM

STEENHOUWERIJ

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

**N.V.A.V.D. BERG'S
GLASHANDEL**
OPPERT 45 • ROTTERDAM

PERZISCHE EN OOSTERSCHE TAPIJTEN
ROKIN 95 • AMSTERDAM
BRUSSE & SIPPEL • IMPORTEURS

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASSO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILS, ADVOCaat-PROCEUREUR EN DIRECTEUR DER VADERLANDSCHE HYPOTHEEK BANK, TE 'S-GRAVENHAGE, GEDEL.
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPARD, INSPECTEUR VAN HET RIJKSTUCHT- EN OPVOEDINGSWEZEN, TE 'S-GRAVENHAGE
JHR. O. MICHIËLS VAN KESSENICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH

's-GRAVENHAGE

TELEFOON H. 4261

CONRADKADE 56

H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKELN, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAK

LIFTEN

HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

**COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ**
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEEDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 • AMSTERDAM

AA

W
C
D
H
G
N
B

SNELBLUSSCHER HOLLANDIA

DUIZENDE
REFERENTIES
ONDER WELKE DE
DEPARTEMENTEN VAN
JUSTITIE, MARINE,
OORLOG EN KOLONIËN
EN TAL VAN RIJSGE-
BOUWEN EN GEMEEN-
TE-INSTELLINGEN EN
DE MEESTE INDUS-
TRIEËLE ONDERNE-
MINGEN IN ONS LAND

SPANJAARD
& Co.

FABRIEK ESPANA - UTRECHT

AMSTERDAMSCH ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

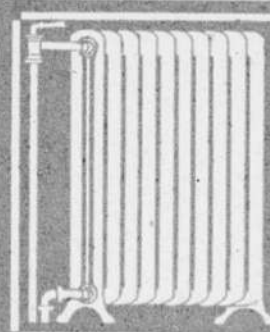
VLOEREN

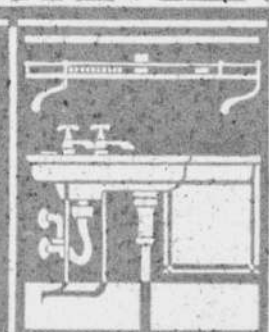
DROOGMAKEN VAN KELDERS

VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING & SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIIK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.
SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR 96

DE REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAT-
SCHAPPIJ „DE HOOGHE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRE-
TARIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG LITHO DOOR
JAAP GIDDING

DIT NUMMER
BEVAT TEEKENINGEN EN
FOTO'S VAN EEN LAND-
HUIS TE OOSTVOORNE
ARCHITECTEN VORKINK
EN WORMSER - MET IN-
LEIDING DOOR J. F. STAAL

WENDINGEN
VERSCHIJNT SEDERT
DEZEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCH EN ENGEL-
SCHE UITGAVE. - DE
MAANDELIJKSCH
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHENEN NUMMERS
BEHANDELDEN O. M.
WERK VAN JAN TOOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR-
KUNST - HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEEL-
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG-
RIJKE ARTIKELEN EN
ALLE NUMMERS VER-
SCHIJNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENOODIGDE KUNST-
NAARS. VOORDEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR-
GANG IS EEN INTERES-
SANT PROGRAMMA SAAM-
GESTELD, O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ONDER-
WERPEN BEHANDELD
WORDEN: - MODERNE
SCHILDERKUNST
- ARCHITECTUUR -
PLASTIEK-MARIONETTEN
MACHINE EN FABRIEKS-
GEBOUWEN - KLEEDING

ENZ

SNELBLUSSCHER HOLLANDIA

DUIZENDE
REFERENTIES
ONDER WELKE DE
DEPARTEMENTEN VAN
JUSTITIE, MARINE,
OORLOG EN KOLONIËN
EN TAL VAN RIJKS-
BOUWEN EN GEMEEN-
TE-INSTELLINGEN EN
DE MEESTE INDUS-
TRIEËLE ONDERNE-
MINGEN IN ONS LAND

SPANJAARD
& Co.

FABRIEK ESPANA - UTRECHT

AMSTERDAMSCHÉ ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

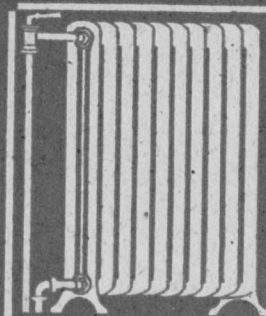
VLOEREN

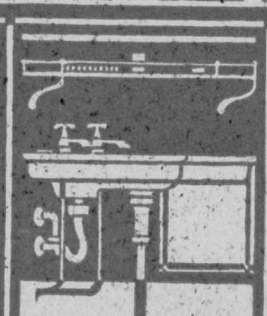
DROOGMAKEN VAN KELDERS

VERVANGEN VAN
OUDÉ ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING & SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-ENAFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIIK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.
SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR 96

DE REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVER SMAAT-
SCHAPPIJ „DE HOOGHE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETA-
RIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

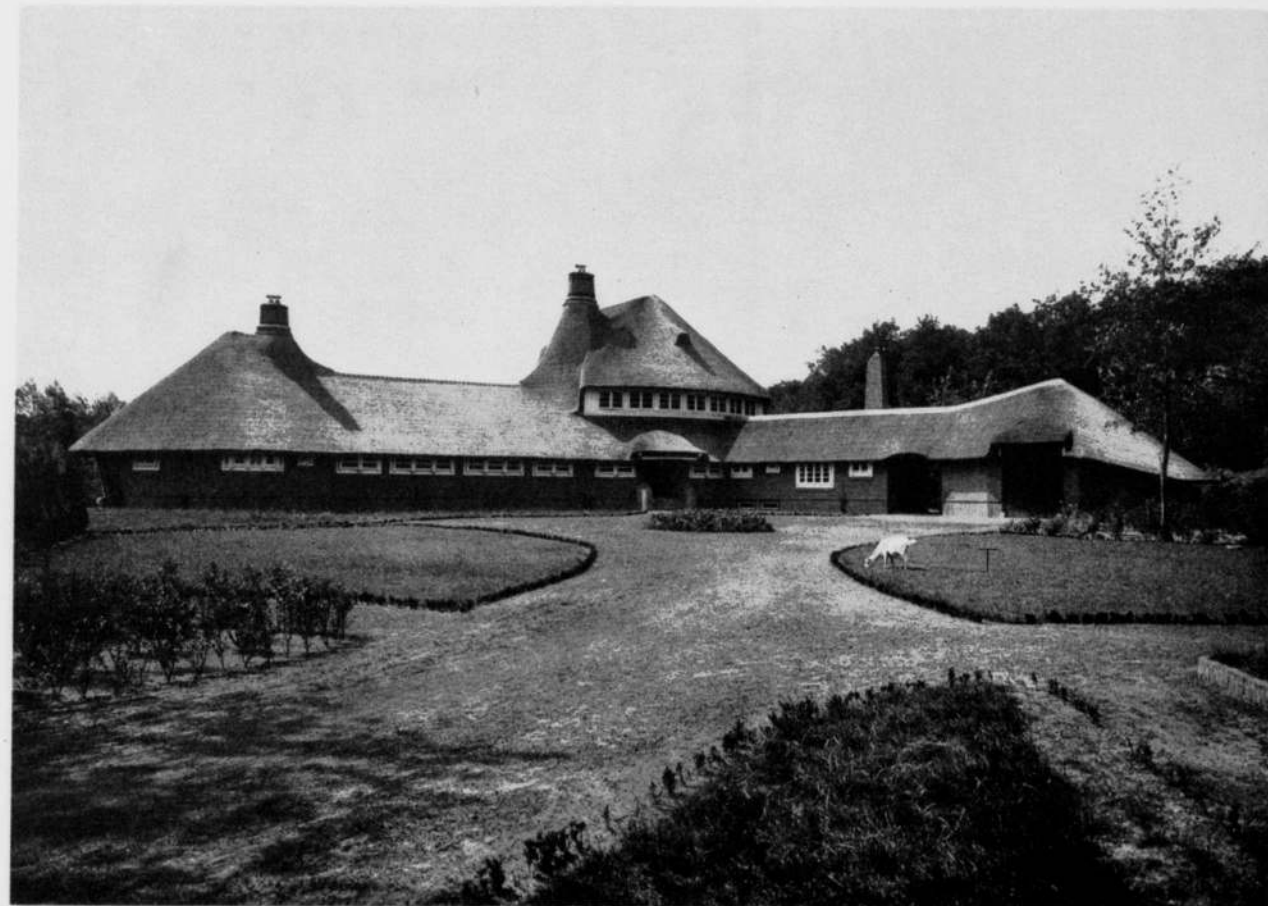
1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

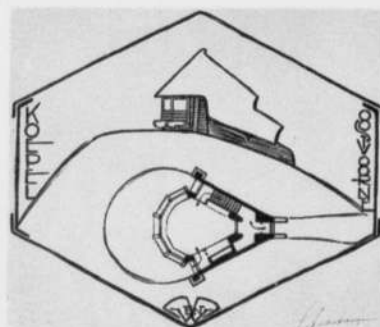
OMSLAG LITHO DOOR
JAAP GIDDING

DIT NUMMER
BEVAT TEEKENINGEN EN
FOTO'S VAN EEN LAND-
HUIS TE OOSTVOORNE
ARCHITECTEN VORKINK
EN WORMSER - MET IN-
LEIDING DOOR J. F. STAAL

WENDINGEN
VERSCHIJNT SEDERT
DEZEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCH EN ENGEL-
SCHE UITGAVE. - DE
MAANDELIJSCHE
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHENEN NUMMERS
BEHANDELLEN O.M.
WERK VAN JAN TOOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR-
KUNST - HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEEL ENZ.
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG-
RIJKE ARTIKELEN EN
ALLE NUMMERS VER-
SCHIJNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENOODIGDE KUNSTE-
NAARS. VOORDEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR-
GANG IS EEN INTERES-
SANT PROGRAMMA SAAM-
GESTELD, O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ONDER-
WERPEN BEHANDELD
WORDEN: - MODERNE
SCHILDERKUNST
- ARCHITECTUUR -
PLASTIEK-MARIONETTEN
MACHINE EN FABRIEKS-
GEBOUWEN - KLEEDING
ENZ

LANDHUIS TE OOSTVOORNE VOOR DEN HEER HUDIG TE ROTTERDAM ARCHITECTEN: VORKINK EN WORMSER TE AMSTERDAM

LANDHUIS TE OOSTVOORNE
VOOR DEN HEER HUDIG TE
ROTTERDAM. ARCHITECTEN:
VORKINK EN WORMSER
□ □ TE AMSTERDAM □ □

WENINGEN

BOUWERK VAN VORKINK EN WORMSER □ DOOR J. F. STAAL

Het werk der architecten Vorkink en Wormser is bekend in den vorm van arbeiderswoningen. Uit de latere en laatste ontwerpen voor Veenendaal, Hilversum en Velp is een aanzienlijk compositievermogen met de schamele gegevens van gesubsidieerden woningbouw gebleken. Een geheele levensperiode moet aan de bearbeiding van een reeks gelijksoortige vraagstukken vergeven zijn, om tot afdoende antwoorden te komen als in de genoemde woninggroepen verstrekt worden. De beschikbare architectonische vormdeelen voor arbeiderswoningen zijn gering in aantal, altijd weer gebruikt, versleten en leeggeknepen: het pannendak, de baksteenmuur en het houten kozijn. Vorkink en Wormser hebben met deze gebouw-deelen stuk voor stuk, ondanks berderf van gedwongen zuinigheid, gedaan wat doenlijk is om ze te doen lijken op praktisch-buikbare en duurzame elementen niet alleen, maar ook ze als architectonische compositie-factoren gangbaar te maken. Een kunstwerk van bouwen is, ten opzichte van constructie en bruikbaarheid, een schijn. De soliditeit en nuttigheid verdwijnen in dezen schijn, zij worden overschenen. En waar de tegenwoordige bouwopgaven, voor woningvoorziening, te doen hebben met steeds schrieler eischen van constructie en bruikbaarheid, is niet aan de veredeling van constructie en bruikbaarheid zonder meer het schoone schijnsel te ontkloeken. De nieuwere architecten trachten zich te redden nu, door meer of min plastische gevelvertooningen, waarachter het eigenlijk ontoonbare van constructie en zakelijke doelmatigheid zich verschuilt; bij welke worstelingen tot zelfbehoud velen vallen en slechts sterken overleven. De architecten Vorkink en Wormser hebben er zich niet aan gewaagd, den woningenbouw tot marionettenspel hunner persoonlijk-artistieke aspiraties te maken. Bij ons weten zijn zij het verst gekomen in het bouwend uitbeelden van het karakteristieke, dat den arbeiderswoningbouw als voortbrengsel van overheidsbemoeiing kan gegeven worden. Dank zij de overheidsbemoeienis en dank het werk der schriftverklaarders van bouwwetgevingen is er niet iets gesticht dat den tijd trotseert, noch waard is te trotseeren. Het kunstenaarsschap der architecten Vorkink en Wormser leeft in den schijn van georganiseerdheid, van orde, die hun bouwwerken verlicht. Men dient, bij de beoordeeling, te beseffen, uit welke watervallen van voorschriften, stroomversnellingen van onderlinge tegenspraken, draaikolken van ondergronds en achterbaksch gekonkel, deze schijnbaar

voor-de-hand liggende, eenvoudige, redelijke en ordelijke architectuur gered is. De architecten moeten bij hun veeljarigen arbeid, die, door toeval zooals dit gebruikelijk is, zich voornamelijk aan gelijksoortige opdrachten wijdde, een schat van ervaring hebben terzijde gelegd, die ongebruikt blijft, zoodra hun krachten elders worden aangewend; want hun ervaring is niet vastgelegd in het verwezenlijkte bouwwerk, dat door zijn talrijke belemmerende omstandigheden zijn toepassing niet toelaatbaar maakt. De ervaring ligt, bij dergelijke, door systematische oefening bekwame architecten, juist in dat werk, hetwelk voor de uitvoering afgewezen is als onbruikbaar voor de oogenblikkelijke omstandigheden, omdat deze omstandigheden nu eenmaal alle oprechte verbeteringen niet anders kunnen dan tegengaan. De bouwwerken, hierbij afgebeeld, hebben op het eerste gezicht niet veel met de vorige van Vorkink en Wormser te maken. Geheel is dit niet uit de anders-geaardheid van opdracht verklaarbaar, tenzij deze de architecten onthief van den dwang der steeds gelijke beperkingen in de monotone reeks van vroegere opgaven en hun den waan van vrijheid gaf.

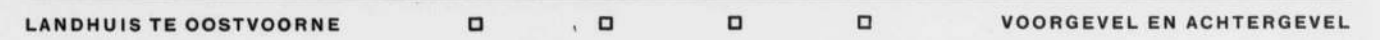
In de rij der thans gegeven werken staat de duinkoepel vooraan. De wisselwerking tusschen uitdrukkingsvollen vorm en constructie is volledig. De constructie schijnt geheel te bestaan voor den vorm, en tevens de vorm gevolg te zijn der constructie. Dan het ontwerp in maquette, hoewel het ons niet als gaaf kunstwerk voorkomt. Omdat de warme, mollige toon, de elastische zwelling van dit ontwerp niet stamt uit den aard der ontwerpers, welke blijkens vorig werk niet den daartoe vereischten gloed doet voelen, en die ook somtijds verkoelend invalt, terwijl ook de aard der opdracht (als te veel samengebracht uit toevalligheden) zonder meer, niet kon voeren tot deze monolithische architectuur. Het gladde en lenige van dit ontwerp komt voort uit het, nu ongeremd bestuurde meesterschap der architecten, dat over alle technische hindernissen volmaakt beheerscht heenglijdt. Dit meesterschap, glanzend uitkomende in het uitgevoerde villa-ontwerp, is wat de afgebeelde werken met vroeger uitgevoerde bouwen van Vorkink en Wormser verbindt, en is tevens daartegenover een ongewilde demonstratie.

Alle kansen, die den architecten bij hun woningbouw ontnomen zijn, betreffende het doelmatig en duurzaam verhoogen der gangbare, gedachteloos voortgezette constructies, hebben zij als voldoening van daarbij ondergane vernedering en ontmoediging, zelf te pas gebracht en waargenomen in den uitgevoerde villabouw, die daardoor uiterst bezienswaardige voorbeelden van perfecte detail-constructie bevat en voor ons blijft behouden.

LANDHUIS TE OOSTVOORNE □ □ □ □ SITUATIE EN PLAN DER VILLA

5

LANDHUIS TE OOSTVOORNE □ □ □ □ VOORGEVEL EN ACHTERGEVEL

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

ACHTERGEVEL EN ZIJGEVEL

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

ACHTERGEVEL

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

HOOFDINGANG

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

TUINMANSWONING

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

TUINMANSWONING

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

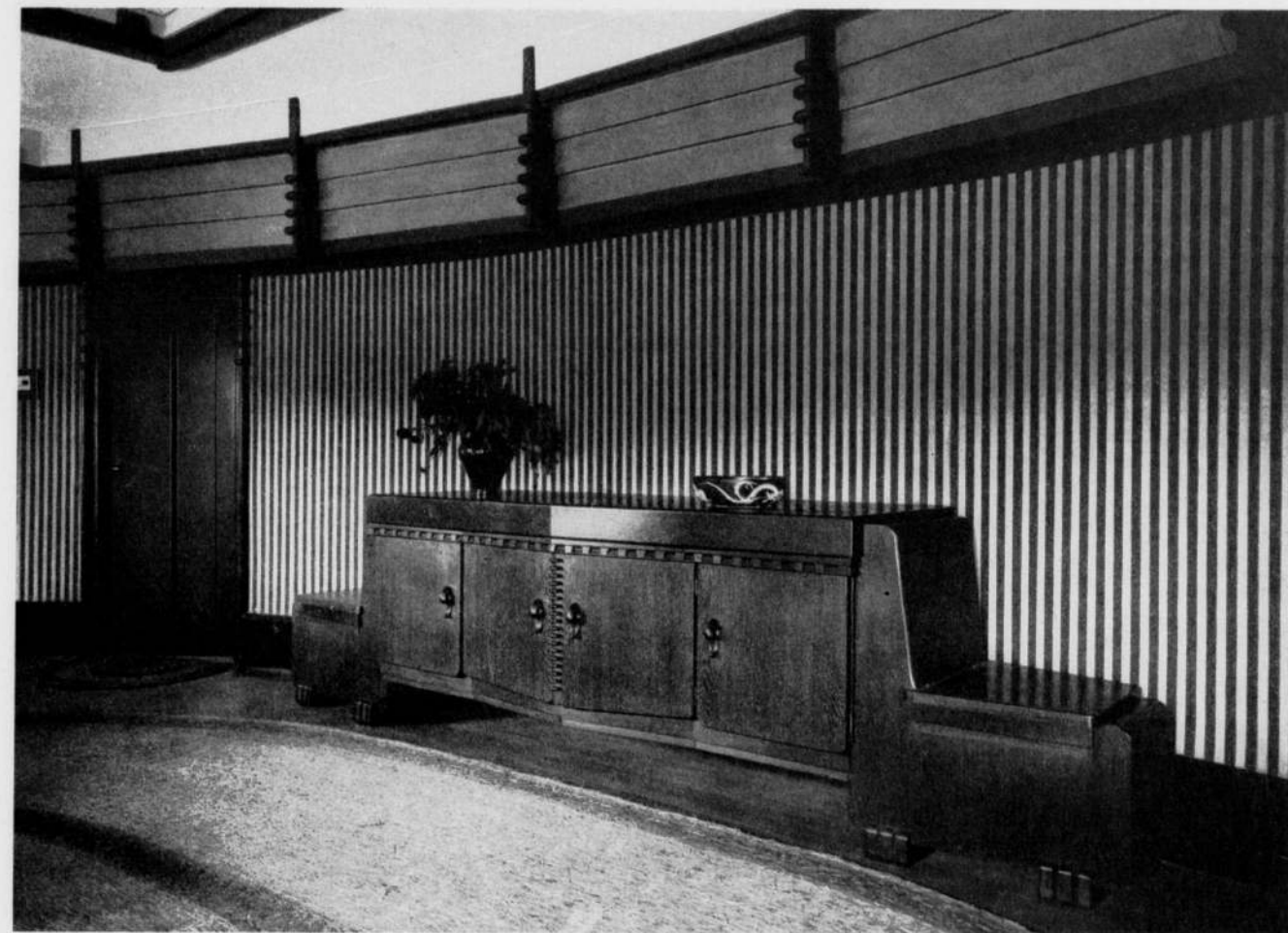
DUINKOEPEL

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

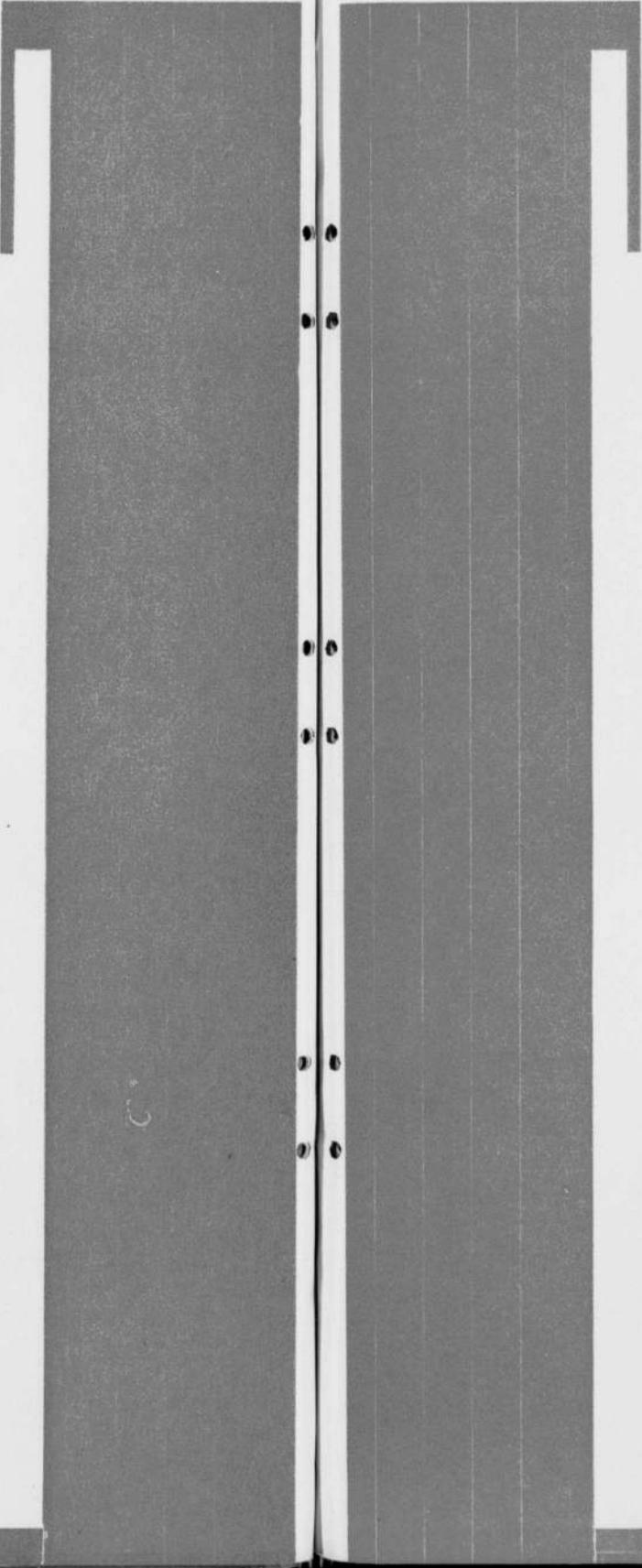
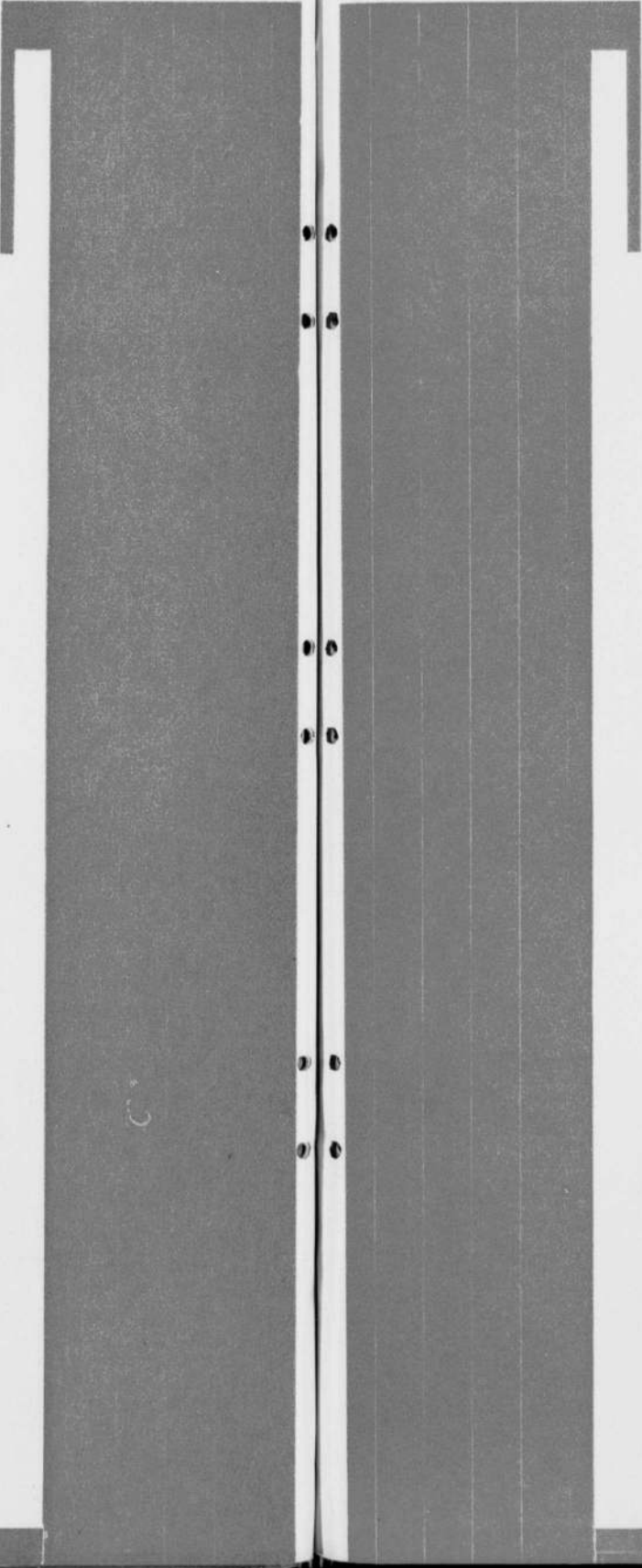
HAARD IN DE ZAAL

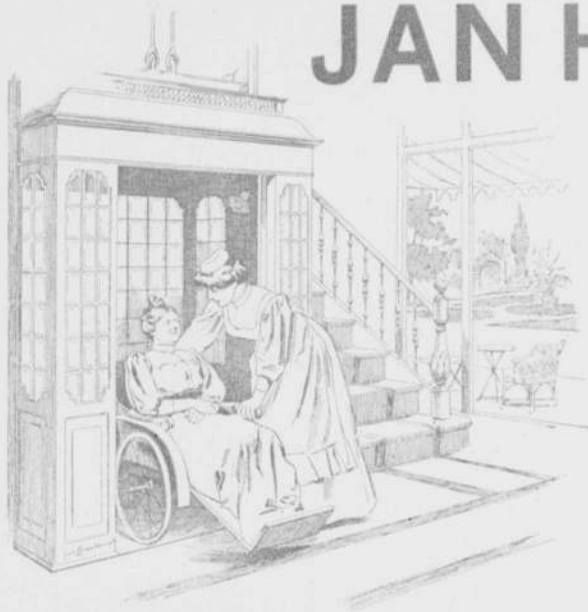
LANDHUIS TE OOSTVOORNE

BUFFET IN DE EETZAAL

□

JAN H

R
LI
SP
BO

**BRONS
KOPER
KUNSTMEEDWERK
GILSEN
(ROTTERDAM)**

**ROTTERDAM VOORHAVEN 101
TEL: 2413**

BRONS
KOPER
KUNSTSMEDWERK
GISPEN
ROTTERDAM

ROTTERDAM VOORHAVEN 101
TEL: 2413

TELEFOON
ZUID 3653

N.V. AMSTERDAMSCH STEENHOUWERIJ

□ DIRECTEUR: □
W. F. GNIRRE P.J.R.
 AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
 □ TELEFOON 159 NOORD □
 HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
 □ TELEFOON 948 □

**GRANIET-, HARDSTEEN-
 ZANDSTEEN- EN
 MARMERWERKEN
 VOOR GEBOUWEN EN
 GRAFMONUMENTEN**

IN VOLKSWONINGEN
**ZYN SCHORSTEENMANTELS VAN
 VERGLASDE WAALKLINKERS**
 EEN IDEAAL

DUURZAAM
 MASSIEF EN
 HYGIENISCH

GEEN
 BEKLEEDINGS
 MATERIAAL
 NOODIG

GEEN
 AANZET-
 KOSTEN

GEEN
 ONDERHOUD

MODIE
 MATTE
 TINTEN

**N.V. V-H.
 DERICKS &
 GELDENS**

DRUIEN

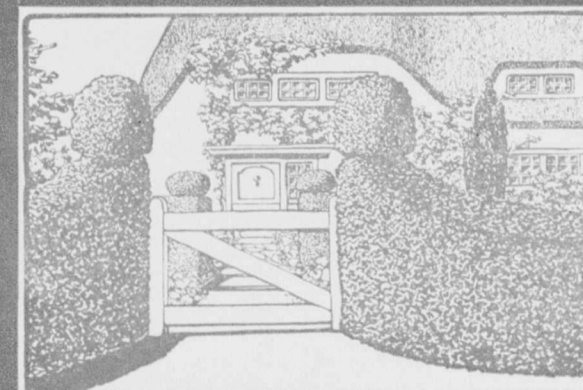
ELIAS P. VAN BOMMEL BOEKBINDER

**KERKSTRAAT 53
 AMSTERDAM**

ATELIER
 VOOR
**KERKELIJKE
 EN
 PROFANE GLAS:
 SCHILDERKUNST.
 CORNS. STRAATEN.
 A.B.C. STRAAT.
 UTRECHT.**

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
 AANEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
 BOOMKWEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE

FABRIEK TE BREDA

PARKETVLOEREN

VERKOOP- KANTOREN
AMSTERDAM

ROTTERDAM DEN HAAG

GIDDING & ZONEN

**DECORATIEF
 SCHILDERWERK
 GLAS IN LOOD**

130 AERT VAN NESSTRAAT
ROTTERDAM

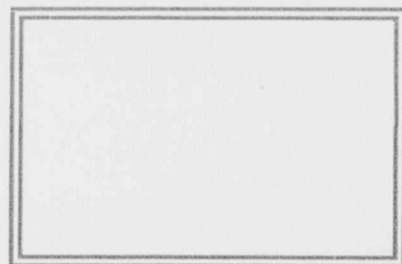
CHRISTOPH UND UNMACK
VERTEGENWOORDIGING VOOR NEDERLAND EN KOLON.
DAMRAK 37/38, AMSTERDAM

SILEZISCHE HUIZEN

C. L. DE RIJK & A. FIENEE

AMSTERDAM ♦ TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS:
1^e JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON

ADVIEZEN EN BEGROOTINGEN GRATIS

HET PERZISCH TAPIJTHUIS

E. PEREZ

SINGEL 480-482

BIJ HET KONINGSPLEIN

TELEFOON 6662

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTEN

N. V. IJZERWARENHANDEL

VOORH. FIRMA I. M. DE VRIES

90-92 GELDERSCHEKADE ♦ AMSTERDAM

TELEFOON N. 606

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN

MONSTERKAMER

UITGEBREIDE COLLECTIE

YALE-, LIPS-, CORBIN-,

SAG-EN ZENASLOTEN

DEURKRUKKEN EN

ESPAGNOLETEN

IN OUDE EN MODERNE STIJL

SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

„BIJ ST. LAURENS“

WIMMEL
SCHEEPS- EN HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEND
DOOR
STIJL EN TOON

DIR: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. TEL. 4871

N.V. PAERELS'
MEUBILERIJ-
MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM
ROKIN 128-130

TELEFOON
INTERC.
HOORD
4541

N. V. HOUTHANDEL

VOORHEEN

TH. R. VAN EPEN & Co.

GROOTE BICKERSTRAAT 46

AMSTERDAM

PARKET- VLOEREN

IN ALLE GENRES. IN

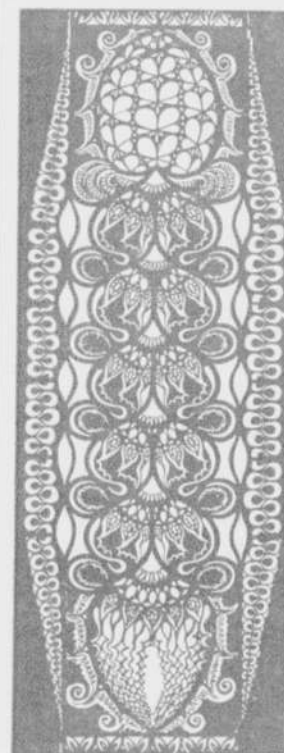
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT

EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ., ALSMEDE VOOR:

LUXE VLOEREN

GROOTE SORTERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
 EMMAKADE
 45

GEBRAND
 GESCHILDERD
 GLAS

GLAS IN LOOD

J. C A L T E N

ADVISEEREND INGENIEUR

LID DER O. N. R. I.

AMSTERDAM

TELEFOON NOORD 5164

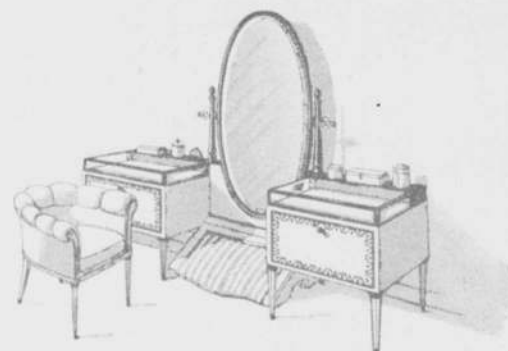
TIJDELIJK LEIDSCHEGRACHT 12

ADVIEZEN OP ELECTRO-TECHNISCH EN
 WERKTUIGKUNDIG GEBIED

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
 GELEIDINGEN, BLIKSEMAFLEIDERS ENZ.
 TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zⁿ.
 LOUWERSGRACHT 61. AMSTERDAM.

MEUBELN

N.V.
 STOOMMEUBELFABRIEK
W. A K R A A K A
 AMSTERDAM
 VOSZELER 28.

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR

DECORATIESCHILDER

AMSTERDAM

RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
 DECORATIE AL
 FRESCO

SPATWERK EN ANDERE
 CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
 SMEEDWERK
 IJZERCONSTRUCTIES**

NAAML. VENN.

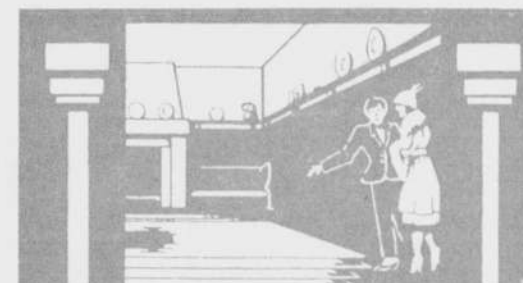
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ

$\frac{1}{2}$ H. J. LIGTERMOED

O. Z. VOORBURG WAL 96 INT. TEL.

ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204

AMSTERDAM

RUBBER VLOEREN
 VAN ZUIVER RUBBER VERVERGEN TAPJUT.
 BEDEKKING

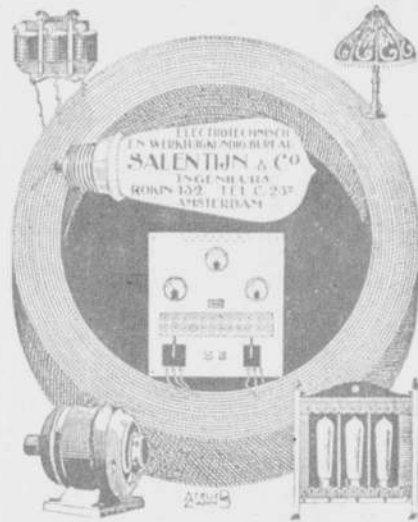
ONVERSLYTBAAR
 HYGIENISCH
 REUKLOOS
 WINTERKAMERS
 TEL. 240 1111 1112 1113 1114 1115
 1116 1117 1118 1119 1120 1121 1122 1123 1124 1125

CORTLEVER & MONSHOUWER

AMSTERDAM
TELEF. N 4291

NATUURSTEEN

L. FLES & Co
MODERNE BETIMMERINGEN
ARTISTIEKE ONTWERPEN
BEGROOTINGEN
ZONDER VERBINDING

WILLIAMS & WILLIAMS LTD

RELIANCE WORKS CHESTER

STALEN EN BRONZEN
RAMEN EN DEUREN
LICHTE CONSTRUCTIEWERKEN

BIJKANTOOR HOLLAND
OUDKERKHOF 31 BIS
UTRECHT

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTEN

METZ & CO'S MAGAZIJNEN
AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"

Jacq. van Groenendael, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER

V/H N. LAMME

ALBERT CUYPSTRAAT 243
 □ □ TELEFOON Z. 5936 □ □
AMSTERDAM

UITVOERING
 VAN ALLE
 SCHILDERWERKEN

STRUNCK-WERKE
 SPRENDLINGEN NIJMEGEN
 (RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)

GLASIN
 KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOISTE
 VOOR WAND-
 BEKLEEDING

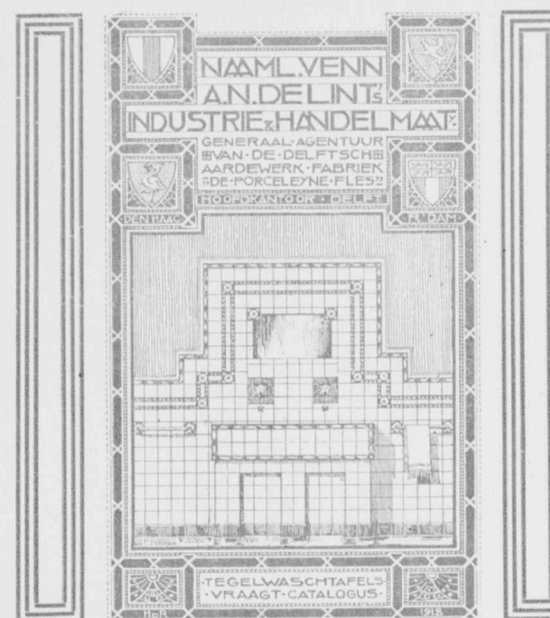
VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE
 G. M. B. H.
 SPRENDLINGEN NIJMEGEN
 (RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)
 BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

DE WEERVASTE
 NATUURSTEEN
 EDEL-BEPELSTERING
 IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

A. C.
VAN DEN HOEK
 TELEFOON No. 3
BUSSUM

SPECIALITEIT IN
 TEGELS, WAALSTEEN
 ALGEMEENE HANDEL
 IN BOUWMATERIALEN
 SCHERP CONCURREERENDE
 PRIJZEN

TIMMERFABRIEK
"TRIO"
 WIJNANDS & Co.
BUSSUM

ALLE TIMMERWERKEN IN
 ELKE HOUTSOORT
 PRIMA UITVOERING
 BILLIJKE PRIJZEN
 VRAAGT PRIJSOPGAAF

**MARMER-
 WERKEN**
D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14
 AMSTERDAM
 STEENHOUWERIJ

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

**N.V. A.V. D. BERG'S
GLASHANDEL**
OPPERT 45 · ROTTERDAM

**ROCHLITZER
PORPHYR**

WEËR- EN KLEUR-VAST DECORA-
TIEF MATERIAAL (LICHTGEADERD
PAARSACHTIG ROSE) SEDERT DE
9E EEUW VOORTDUREND VOOR
BELANGRIJKE BOUWWERKEN
TOEGEPAST, DOOR TEGENWOOR-
DIGE OMSTANDIGHEDEN THANS
BILLIJK NAAR HOLLAND TE LEVEREN
DOOR HOOFDVERTEGENWOORDIGER:

DE NEDERL. NATUURSTEEN-
HANDEL P. J. M. v. STOKKUM
ROTTERDAM / STATIONSWEG 57/59
KANTOREN MONSTERZALEN

PERZISCHE EN OOSTERSCHE TAPIJTEN
ROKIN 95 · AMSTERDAM
BRUSSE & SIPPEL · IMPORTEURS

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"
DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASSO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILS, ADVOCaat-PROCEUREUR EN DIRECTEUR DER VADERLANDSCHE HYPOTHEEK BANK, TE 'S-GRAVENHAGE, GEDEL.
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPARD, INSPECTEUR VAN HET RIJKSTUCHT- EN OPVOEDINGSWEZEN, TE 'S-GRAVENHAGE
JHR. O. MICHIËLS VAN KESSENICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH

's-GRAVENHAGE TELEFOON H. 4261 **CONRADKADE 56**
H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKELN, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAAN

LIFTEN

**HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN**

**COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

**BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM**

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
**GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS**
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co**

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

**U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEEDING**

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 · AMSTERDAM

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

**N.V.A.V.D. BERG'S
GLASHANDEL**
OPPERT 45 · ROTTERDAM

ROCHLITZER PORPHYR

WEÉR- EN KLEUR- VAST DECORA-
TIEF MATERIAAL (LICHTGEADERD
PAARSACHTIG ROSE) SEDERT DE
9 E EEUW VOORTDUREND VOOR
BELANGRIJKE BOUWWERKEN
TOEGEPAST, DOOR TEGENWOOR-
DIGE OMSTANDIGHEDEN THANS
BILLIJK NAAR HOLLAND TE LEVEREN
DOOR HOOFDVERTEGENWOORDIGER:

DE NEDERL. NATUURSTEEN-
HANDEL P. J. M. v. STOKKUM
ROTTERDAM / STATIONSWEG 57/59
KANTOREN MONSTERZALEN

PERZISCHE EN OOSTERSCHE TAPIJTEN
ROKIN 95 · AMSTERDAM
BRUSSE & SIPPEL · IMPORTEURS

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASSO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILS, ADVOCaat-PROCEUREUR EN DIRECTEUR DER VADERLANDSCHE HYPOTHEEK BANK, TE 'S-GRAVENHAGE, GEDEL.
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPARD, INSPECTEUR VAN HET RIJKSTUCHT- EN OPVOEDINGSWEZEN, TE 'S-GRAVENHAGE
JHR. O. MICHIËLS VAN KESSENICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH

's-GRAVENHAGE TELEFOON H. 4261 CONRADKADE 56
H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKELN, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAAN

LIFTEN

HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

**COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

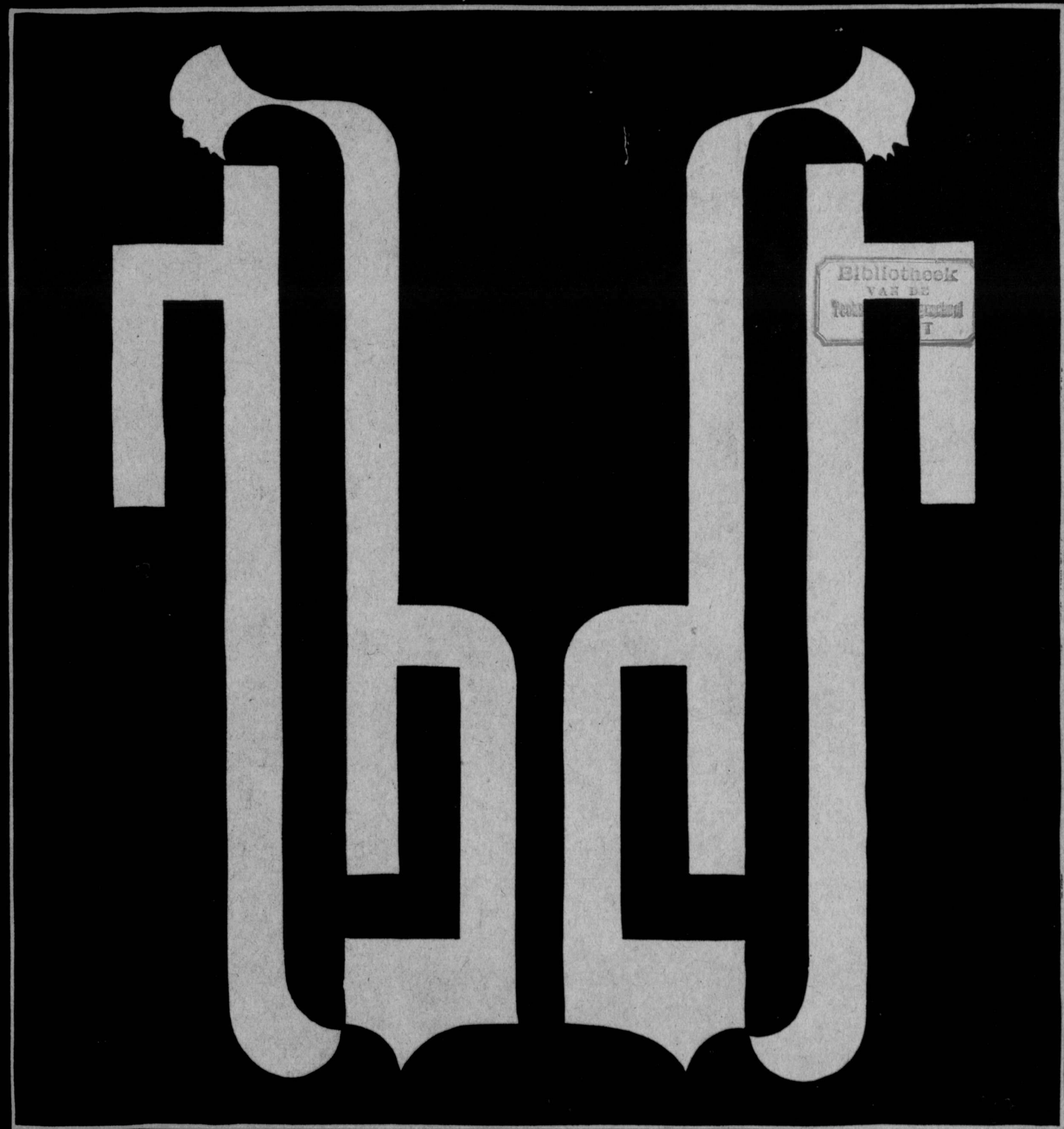
**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ**
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEEDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 · AMSTERDAM

OTIS-LIFTEN

ELECTRISCH OF HYDRAULISCH

DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE AANGENAAMSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM-
VERBRUIK EN ONDERHOUD

REEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHEELE
WERELD MEER DAN
151000 LIFTEN
IN EUROPA MEER DAN
31000 LIFTEN
(HIERONDER ZIJN NIET GEREKEND DE SPIJSLIFTEN)

FRED. STIELTJES EN CO
KEIZERSGRACHT 745 - 7, TEL. 237 N.
AMSTERDAM

AMSTERDAMSCH ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENTMASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

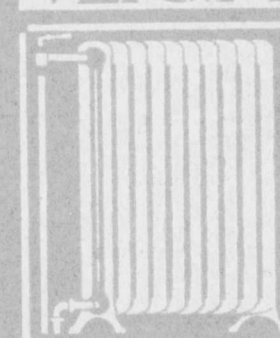
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

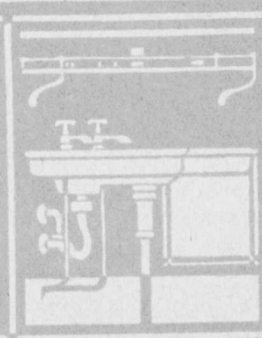

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING & SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIJK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.
SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG **WAGENSTR 96**

DE WAAK- REDACTIE

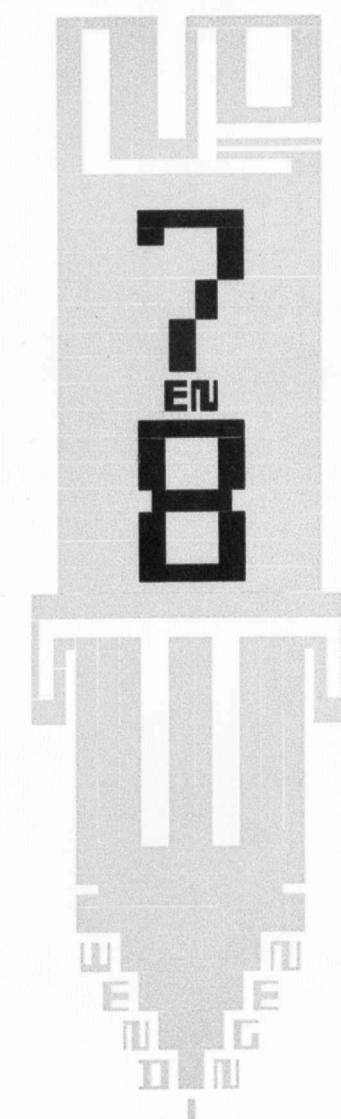
HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAT-
SCHAPPIJ „DE HOOGHE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETA-
RIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG HOUTSNEDE
DOOR LION CACHET

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE MARIONET

HET BEVAT GEEN HISTO-
RISCH OVERZICHT OF
VOORBEELDEN UIT ALLE
LANDEN, WAAR DEZE
EDELE VORM VAN HET
THEATER HEEFT
GEBLOEID. SLECHTS ENKELE VOOR-
BEELDEN UIT CHINA,
JAPAN, JAVA EN NOORD-
AFRICA (LANDEN, WAAR
HET SPEL MET BEWEEG-
BARE POPPEN OF HET
SCHADUWEN-SPEL NOG
STEEDS VOORTLEEFT)
ZIJN HIER OPGENOMEN

ALS POGING EENER HER-
LEVING VAN HET SPEL
MET POPPEN ZIJN DE
GROTESKE VOOR-
BEELDEN VAN SOPHIE
TAEUBER EN OTTO MO-
RACH UIT ZÜRICH EN DE
PHANTASTISCHE POPPEN
VAN TESCHNER UIT
WEENEN OPGENOMEN

DE INLEIDING IS VAN
H. TH. WIJDEVELD
EN GORDON CRAIG
VERDER: ARTIKELLEN
DOOR WERUMEUS
BUNING, P. CLAVEL,
H. v. KLEIST EN P. KAHLE

IN EEN BIBLIOGRAFIE
OVER DE MARIONETTES
ZIJN BIJNA ALLE BOEKEN
OVER DAT ONDERWERP IN
DIT NUMMER TE VINDEN

OTIS-LIFTEN

ELECTRISCH OF HYDRAULISCH

DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE AANGENAAMSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM-
VERBRUIK EN ONDERHOUD

REEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHEELE
WERELD MEER DAN
151000 LIFTEN

IN EUROPA MEER DAN
31000 LIFTEN

(HIERONDER ZIJN NIET GEREKEND DE SPIJSLIFTEN)

FRED. STIELTJES EN CO
KEIZERSGRACHT 745 - T. TEL. 237 N.
AMSTERDAM

AMSTERDAMSCH ASPHALTFABRIEK

"DE VESUVIUS"

v/h VAN DEN BERG & VIETOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

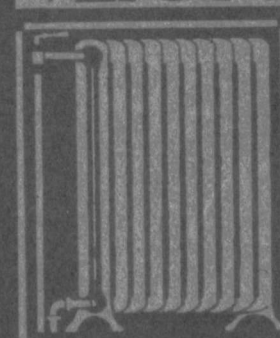

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

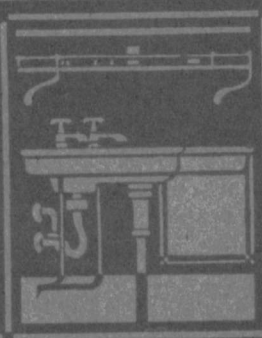
CENTRALE VERWARMING

SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN, DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIJK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.
SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE-INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG **WAGENSTR 96**

DE REDACTIE

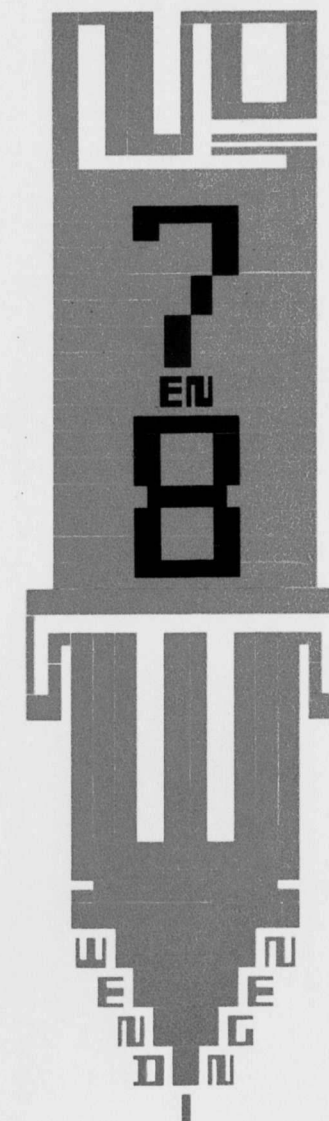
HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAT-
SCHAPPIJ "DE HOOGHE
BRUG" TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRE-
TARIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
"DE HOOGHE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

OMSLAG HOUTSNEDE
DOOR LION CACHET

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE MARIONET

HET BEVAT GEEN HISTO-
RISCH OVERZICHT OF
VOORBEELDEN UIT ALLE
LANDEN, WAAR DEZE
EDELE VORM VAN HET
THEATER HEEFT

GEBLOEID
SLECHTS ENKELE VOOR-
BEELDEN UIT CHINA,
JAPAN, JAVA EN NOORD-
AFRICA (LANDEN, WAAR
HET SPEL MET BEWEEGBARE
POPPEN OF HET
SCHADUWEN-SPEL NOG
STEEDS VOORTLEEFT)
ZIJN HIER OPGENOMEN

ALS POGING EENER HER-
LEVING VAN HET SPEL
MET POPPEN ZIJN DE
GROTESKE VOOR-
BEELDEN VAN SOPHIE
TAEUBER EN OTTO MO-
RACH UIT ZÜRICH EN DE
PHANTASTISCHE POPPEN
VAN TESCHNER UIT
WEENEN OPGENOMEN

DE INLEIDING IS VAN
H. TH. WIJDEVELD
EN GORDON CRAIG
VERDER: ARTIKELEN
DOOR WERUMEUS
BUNING, P. CLAVEL,
H. v. KLEIST EN P. KAHLE

IN EEN BIBLIOGRAFIE
OVER DE MARIONETTES
ZIJN BIJNA ALLE BOEKEN
OVER DAT ONDERWERP IN
DIT NUMMER TE VINDEN

INLEIDING VOOR HET MARIONETTEN EDWARD GORDON CRAIG OVER DE
NUMMER DOOR H. TH. WIJDEVELD MARIONET IN EEN ZIJNER BRIEVEN

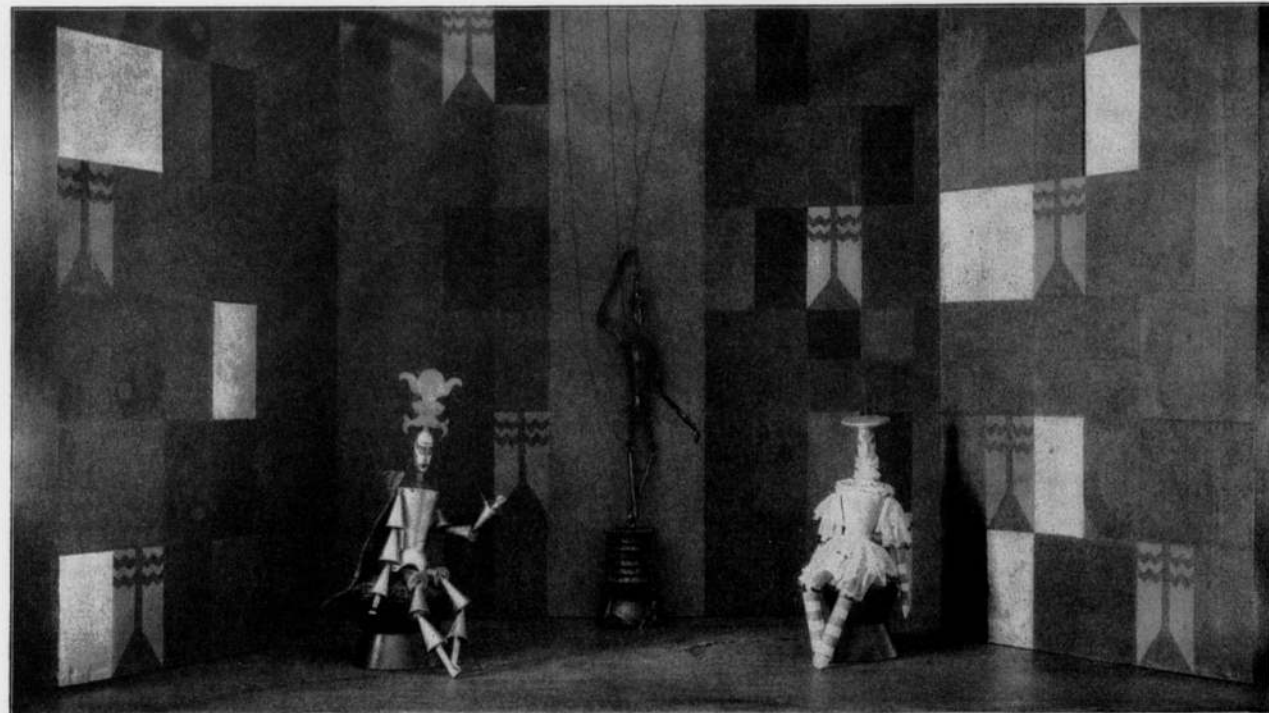
Hebben wij ze ooit gekend, die stille wezens, die door deze doode vormen spelen; — die beheerschte natuur, — die de rust kennen in bewegen? Hebben wij ooit ons ingeleefd in de spelers van hout en doek en draad; die stille vormen, die, als ontstonden zij buiten ons om, ons zelf verbeelden in wonderlijke gebaren, als kenden zij niets dan de essences van ons meest karakteristiek bewegen? Stil als de tak aan een boom, doch eeuwig gereed te bewegen als de wind het verlangen daartoe met zich voert. Dood omdat het materie is, doch plotseling alleen geest omdat onze wil er doorheen waart. Dood zooals wij dood zijn, levend zooals wij leven. Alleen verschillend van ons door het geloof! Zij gelooven! Alleen verschillend van ons, omdat zij gehoorzamen! Zij gehoorzamen onverbiddelijk aan de Goden die hen schiepen. Ziehier de Marionet, Stijlvol door gelijkheid. Zij spelen den geest van den leider die hen schiep, en die voorvoelde dat zij voortreffelijk spelen. Zij zijn sterk omdat zij alleen geest zijn, en overwinnen meedoogenloos den acteur. Zij gaan den ongelijken strijd winnen en wij verheugen ons daarover ... omdat, ... omdat ... het nu eens uit moet zijn met die levende imitaties van ons dagelijksch bestaan. Komt, wezens van stof en lappen; — spookgestalten onzer fantasie. Komt liefelijke dragers onzer hemelsche gedachten, ... gij die weet dat uw zwarte draden naar één punt voeren ... Komt, vernietigt alles wat zonder eenheid van geest rond-dwaalt, dat zonder zin uitkraamt woorden, woorden, niets dan woorden. Komt schaduwbeelden onzer ijlst gedachten, los van alle realiteit, leert ons bewegen zoals gij beweegt, leert ons zwijgen als het moet; — wij hunkeren naar u, omdat we gelooven in den terugkeer van een synthetisch-spel, het leven VerBeeldend, ... simpel en groot in eenvoud. Wij gelooven in u en zijn daardoor dragers eener schoone toekomst, omdat Geloof is ... de zekerheid zonder weten. Wij gelooven in de Marionet, zonder het duidelijke beeld harer renovatie voor ons te zien. Toch is de Marionet geen noodzaak, zoals wij haar door de geschiedenis tot ons zagen komen. Wij voelen alleen dat het essentieele van hare verschijning van eeuwige waarde is ... en laten gaarne aan Tijd en Groei zelve over in welken vorm deze Incarnatie zal geschieden. Zou het nieuwe spel van den levenden Acteur moeten gaan in voden en lappen, met hout en lijn langs koorden en snoeren ... ja ... vooral snoeren! ... om te komen tot aan de geestelijke draden, die vanuit één punt bestierd worden?

"..... Marionettes are all rubbish, unless the people want them and until the people get them. That though I have written of them so much, it is only because as one of the people I love them immensely. No other reason. No intellectual reason, no hard cold—not even cool—reason: wild, happy and ridiculous reason only—and what more ridiculous than that the reason is a happy one. Actors are immense, actors are too good for words. One thing alone prevents me from enjoying a performance by actors or loving acting and this is that none exist. What?—what? Would you call this which we see in theatres acting? Would you forget Irving—Le Kain—Keau—Andreini—his beautiful lady Isabella—Fiorelli—Beltrami—Martinelli—that Martinelli who went up from Mantua to Paris and as he drove along in the diligence wrote that (to me) immortal prayer to Henri quatre (before whom he was to perform)—that Henri would give him a big chain and not forget the medallion. This is the sort of old fellow I like—this is an old actor, no social fool—no intellectual ass—no artistic theorist with new ideas filched from a nest—he has forgotten to feather in exchange. This old wandering genius inventing all he speaks, speaks nothing but simple things—even Dante, even Homer become slightly forced and mannered beside such an actor. My love then is for the actor gone. For the actor who shall return—genuine—simple—saying nothing and saying it imitably.

Till then the Marionette—who can say nothing—and so can spoil nothing. I speak of Martinelli and his prayer—forgetting that possibly you never heard it. Paris holds I believe the only copy. It is a small booklet with woodcuts of the actor—kneeling and standing—a red line around the text—makes it look like a religious work—this is Dialect. He but repeats—and repeats like a litany—his few sentences—asking the chain to be of gold and big—and the medallion not of forget this for Gods sake. The booklet is in the Bibliothèque Nationale Paris.

If Paris was charming Paris would lend this booklet to your Amsterdam Exhibition. It could be reprinted there in the catalogue—a mere trifle—but it has the true ring of the true actor in it—more than any other work known to me. Those who still have an ear left would hear it instantly. It would be the one thing to worthily represent the actor—our old friend who is coming back to us—to whom we are all advancing to meet."

□ □ □

DECOR EN MARIONETTEN VOOR HET SATYRISCH FABELSPEL "KÖNIG HIRSCH" VAN GOZZI IN DE BEWERKING VAN RENÉ MORAX □ □ □ □ □ DOOR SOPHIE H. TAEUBER TE ZÜRICH

DE MARIONET EN DE ACTEUR DOOR J. W. F. WERUMEUS BUNING

"THE WIRES WHICH STRETCH FROM DIVINITY"

Een vergelijking van marionet en acteur wordt onrechtvaardig wanneer men wat men van goede marionetten hoopt te zien, gaat stellen tegenover wat men van minder goede acteurs betreurt te zien; en deze vergelijking dreigt toch het eerst voor de hand te liggen, niet omdat er veel goede marionetten, maar wel omdat er veel minder goede acteurs bestaan en omdat de marionet betrekkelijk te weinig en de acteur betrekkelijk te veel bekend is; vooral omdat de marionet van nature, als dramatisch instrument, tot op zekere hoogte nuttig moet zijn voor ze haar functie's — b. v. de armen opheffen — kan verrichten, terwijl de acteur van nature, als mensch, uiterst nutteloos kan zijn en toch deze functie's kan verrichten, m. a. w. omdat de marionet in deze beweging een volmaakte eenheid is die zich leent, terwijl de acteur zich wel als acteur, maar als mensch mogelijk in het geheel niet leent. Een onvolledige marionet kan nooit marionet, een onvolledig mensch kan wel acteur zijn. De marionet heeft van nature een zekere-mechanische-volmaaktheid, de acteur heeft van nature een zekere-menschelijke-onvolmaaktheid. Dit betreft niet alleen allen weerstand van zwaartekracht, spieren, vermoeienis, gedachten, ijdelheden, gewoonten, gevoelens van den acteur — al zijn persoonlijkheid die tusschen hem en den toeschouwer staat; het treft dieper. De marionet is door den mensch gemaakt met een doel.

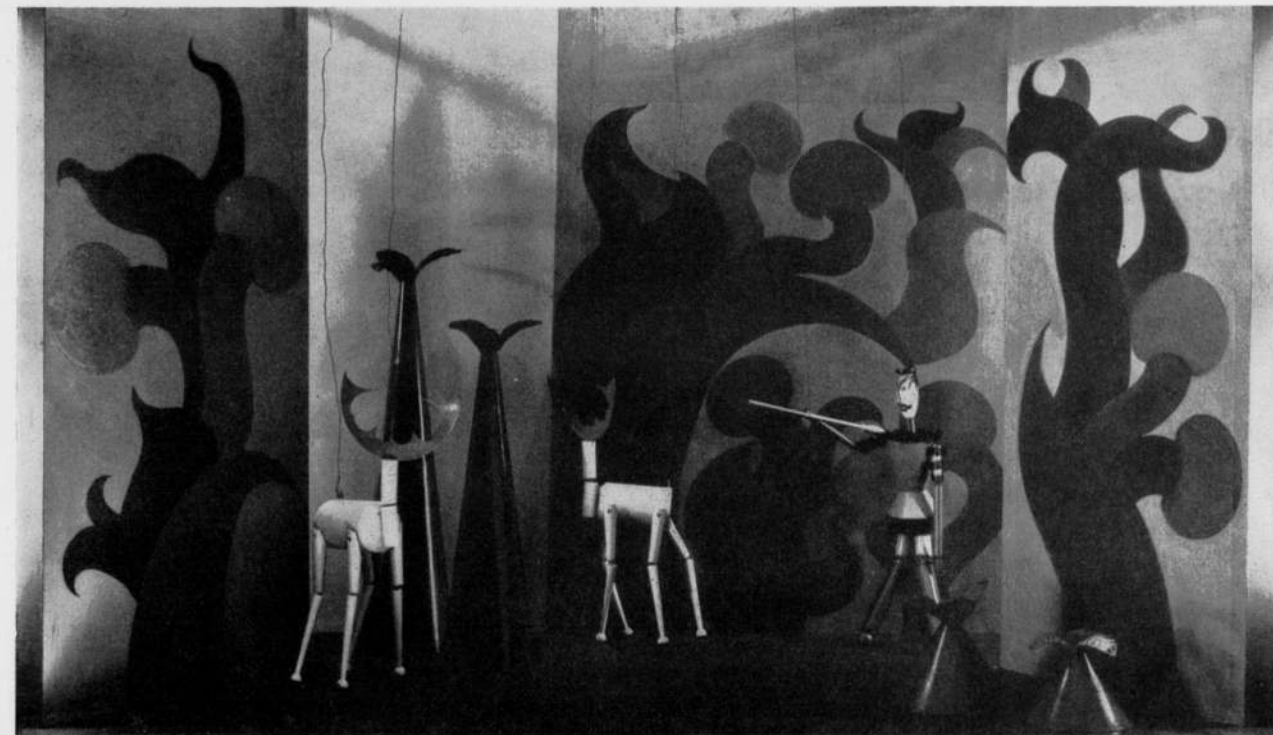
Ze heeft als marionet het doel te bewegen naar den wil die haar beweegt tot een zekere opvoering. Ze is daarmee volkomen één en ze weet het zelf niet. Ze wordt bewogen, ze wordt gespeeld.

De mensch is; de goden zijn. Geen mensch weet zeker met welk doel. Hij heeft — als acteur — het doel te bewegen naar den wil die hem beweegt in een zekere opvoering. Hij is daarmee zelden één, en zelfs dat weet hij vaak niet. Hij tracht te bewegen zooals hij meent — als acteur — dat de wil van den maker van de opvoering is. Hij speelt.

De marionet beweegt dus argeloos, als eenheid en mechanisch, de acteur meer bewust, meest verdeeld, maar menschelijk.

Daarom heeft de minder goede marionet altijd meer stijl dan de minder goede acteur en daarom blijft de goede acteur toch steeds het menschelijk ideaal.

Zoodra de menschheid een tijd doormaakt waarin ze, als thans, minder goed weet met welk doel ze gemaakt is en waarin de acteur dus nog onzekerder beweegt, valt in het algemeene zoeken naar herstel de goede marionet nog meer op; ze wordt een voorbeeld. Ze bezit wat de acteur mist. En zoo kan, in de tegenwoordige wereld — waarin de acteur bijna steeds het onzichtbare verband mist van den geest met zijn geest en zelfs al te vaak dat van zijn geest met zijn lichaam — reeds de mechanische geaardheid van den marionet een voorbeeld zijn voor de noodzakelijkheid van deze verbanden. Want wat de marionet zoo duidelijk en zoo zuiver doet bewegen in haar sfeer — het verband met de krachten die haar bewegen — dat zal voor den acteur hersteld moeten zijn

DECOR EN MARIONETTEN VOOR HET SATYRISCH FABELSPEL "KÖNIG HIRSCH" VAN GOZZI IN DE BEWERKING VAN RENÉ MORAX □ □ □ □ □ DOOR SOPHIE H. TAEUBER TE ZÜRICH

in de sfeer van het menselijk tooneel dat waarlijk de wereld verbeeldt — de bezetene, de bewogene, tusschen bewegende en bezeten werelden — voor hij weer zal kennen de scheppende beweging, die grootscher is dan de mechanische beweging der marionet, omdat zij menselijker is. Weer zou het onrechtvaardig zijn dit geheel bij den goeden acteur van thans te ontkennen en hem geheel het gemis te wijten. Maar wat hij mist voelen wij allen — en wat de marionet bezit eveneens. Zij moge als voorbeeld beperkt zijn; voorloopig is ze een zeer goed voorbeeld, d. w. z. een voorbeeld om te overdenken en niet om na te bootsen.

Wij moeten onderscheiden. De marionetten die wij in Holland zagen spelen zijn er slechts enkelen. De Münchener behoren gedeeltelijk tot een nabootsend genre dat reeds verouderd is. Wat de meer stijlvolle marionetten, die te Haarlem geexposeerd waren in de practijk waard zijn, valt slechts te vermoeden. De rest is bekend uit reproductie, d. w. z. niet practisch. Er blijft veel schoone hoop en weinig zekerheid.

De acteurs die wij zien spelen zijn bijna steeds gebonden aan hetzelfde nabootsende oudere genre en zij voldoen in het algemeen des te minder naarmate een opvoering stijl, mysterie, fantasie en poëzie vraagt. Juist de marionet voldoet daar. In het realistische stuk zou zij gaan persifleeren; des te realistischer zij is, des te minder gelooven wij haar. In de hoogere realiteit van mysterie, poëzie en fantasie nadert menig acteur de persiflage; des te strenger het verband met den geest moest zijn, des te minder gelooven wij hem — tenminste zeer vaak.

Stijl is eenheid van geest. De marionet zal ze niet aan de wereld geven, noch kan de acteur thans verantwoordelijk worden gesteld omdat hij ze niet bezit. Maar wanneer hij zou willen erkennen welke geheimen in de marionet liggen, zou er een schrede gedaan zijn naar de toekomst. De goede marionet draagt een vast masker, ze behoeft geen mimiek, ze behoeft slechts gebaren waartoe zij gedwongen wordt; ze behoeft zoo merkwaardig veel niet wat de acteur meent te behoeven en evenmin behoeft.

Ook de goede acteur kent de verdeeling in besturende kracht en uitvoerend lichaam. In het verband van die beiden ligt zijn menschelijkheid; zijn grootere kracht, maar ook zijn grooter gevaar, zoowel als zijn grootere schoonheid. En indien hij, als mensch, niet het geheim van de marionet bezit om bewogen te worden door den geest, dan baat hem geen wilskracht en geen lichaam als acteur, zoomin als de marionet iets baat wanneer geen kracht haar doet handelen.

BERNARD SHAW OVER DE MARIONET

... „In my youth there was a permanent exhibition of puppets in Dublin. From that show I learned that marionettes can produce a much stronger illusion than bad actors can; and I have often suggested that the Academy of Dramatic Art here try to obtain a marionette performance to teach the students that very important part of the art of acting which consists of not acting; that is, allowing the imagination of the spectator to do its lion's share of the work.“

DECOR EN MARIONETTES VOOR HET SATYRISCH FABELSPEL "KÖNIG HIRSCH" VAN GOZZI IN DE BEWERKING VAN RENÉ MORAX □ □ □ □ □ □ DOOR SOPHIE H. TAEUBER TE ZÜRICH

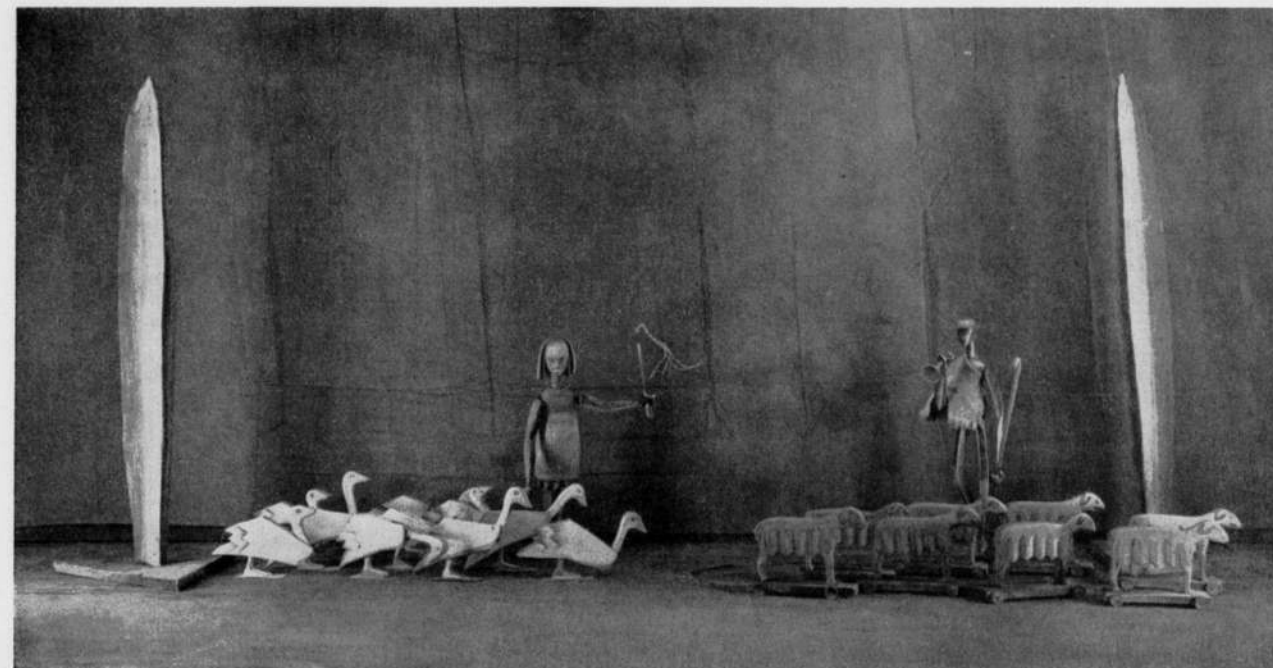
HET PLASTISCH THEATER DOOR GILBERT CLAVEL

Het is een van de meest uitkomende eigenaardigheden van de moderne kunst, dat zij in alle richtingen voortgang maakt en elke gelegenheid te baat neemt om in de ontvankelijkheid van het publiek door te dringen. Het plastisch theater leent zich hiertoe bij uitstek, want het vervangt de episodische actie door de mimiek, en daar het zich boven het woord verheft, voert het tot zuiver formeele voorstellingsvormen.

Op een gesloten tooneel, waar elke naturalistische ontwikkelingsvorm op den achtergrond treedt en slechts geldt als afhankelijk en heteronomisch element, worden onze gewaarwordingen gefixeerd en geharmoniseerd. De onderscheiding tusschen voor-tooneel en achtergrond bestaat niet meer en de coulissen worden niet meer opgevat als een eenvoudige decoratie maar zijn één geheel met de thesis der actie en worden tot een

dynamische voortzetting der weer-te-geven emoties. Eigenlijk zou het tooneel bij deze nieuwe waarde-opvatting zich in het midden der toeschouwers moeten bevinden, geheel vervuld als het is van de hoofdmotieven der actie. Het weerkaatst de hoofdpersonen en verleent hun tevens een bijzonder karakter. Het voegt zich naar de atmosfeer van den gemoedstoestand, die bezig is zich te vormen. Op deze wijze vult het tooneel de ideeën van den kunstenaar aan en definieert ze, en men zou het geenszins van het geheel kunnen scheiden en op zich zelf beschouwen.

Het staat in zulk een nauw verband met het actieve gedeelte der voorstelling, dat het met zijn lijnen en kleuren het gebaar vertolkt, voortzet en uitbreidt en het rythme accentueert, den indruk der ruimte verandert en zich boven de onbeweeglijke statiek verheft, zich vormend tot een levend, autonoom organisme der plaatshebbende actie. Evenals in een voltooid bouwwerk de architectuur en de beeldhouwkunst elkaar tegemoet treden en har-

DE HERDER EN DE HERDERIN UIT "LA BOÎTE À JOUX" □ □ EEN BALLET VAN CLAUDE DEBUSSY, INSCENEERING DOOR OTTO MORACH □ FIGUREN GESNEDEN DOOR KARL FISCHER BEELDHOUWER TE ZÜRICH

monisch elkaar aanvullend in elkaar vervloeien, zoo moeten op het tooneel de omgeving en de vertolking in onophoudelijk contact worden gebracht. Dit is niet anders dan de spontane ontwikkeling der organische elementen, zooals de namen ons die doen kennen in het landschap, waar menschen, huizen en plantengroei de ethnische vertolking zijn van den toestand van bodem en klimaat, voortgekomen uit de afwisselende invloeden van de levensfactoren, die streven naar eenheid van vorm en van leven, welke eenheid voortdurend toeneemt en in alles haar werking voortzet totdat zij het toppunt harer

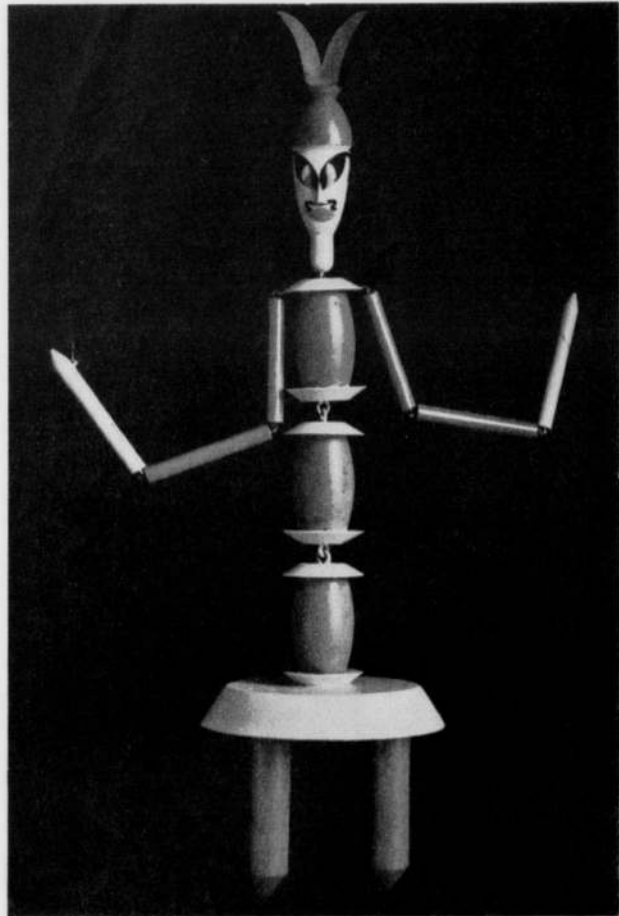
vorming bereikt en ons dan het ontstaan eener beschaving aankondigt. Dit één-worden der middelen met het voltooide organisme geeft aan het tooneel een geheel nieuwe rol: er is geen onderscheiding meer tusschen actie en voorstelling, tusschen inhoud en vorm, tusschen de personen en wat het tooneel voorstelt. De globale formule verwerpt elke onderverdeling en staat lijnrecht tegenover alles wat men vroeger in de theaterschildering decoratieve figuur noemde. Tooneel en personen zijn een enkele vorm van uitdrukking: zij zijn, om zoo te zeggen, een compositie, die men zou kunnen vergelijken

MARIONETTES DOOR RICHARD TESCHNER □ WEENEN

MARIONETTES DOOR RICHARD TESCHNER □ WEENEN

"DE TOOVENAAR" □ MARIONET DOOR SOPHIE H. TAEUBER

met den rijkdom en den overvloed van een orkestwerk, waar melodie en accompagnement in aangename harmonische eenheid vervloeien. En hiermede zijn wij de oude opvatting te boven van den decoratieven achtergrond en de willekeurige decoratie, die zich regelde naar de voorschriften van den goeden smaak, waardoor in de laatste tien jaren het tooneel tot een eenvoudige tentoonstelling was geworden. Nu mag men de ontwikkeling van een nieuw theater tegemoet zien. Het essentieel verschil tusschen de tooneelkunst van vroeger en de tegenwoordige ligt voornamelijk in het feit dat de artist nu niet meer uitgaat van een in zich zelf gesloten of samengevat letterkundig of muzikaal onderwerp. Het tooneel heeft niet langer de positieve rol van een bepaalden inhoud te moeten weergeven en vertolken. Het begrip van een voorstelling is dus vervallen en het theater geeft de waarde weer die in het werk zelf is gelegen en niet meer en vertaling. De artist gaat uit van zijn eigen emoties en geestelijke wederwaardigheden, die tot uiting komen in vormen en kleuren onafhankelijk van iedere conceptie-bedoeling en die er slechts naar streven om van den inhoud een or-

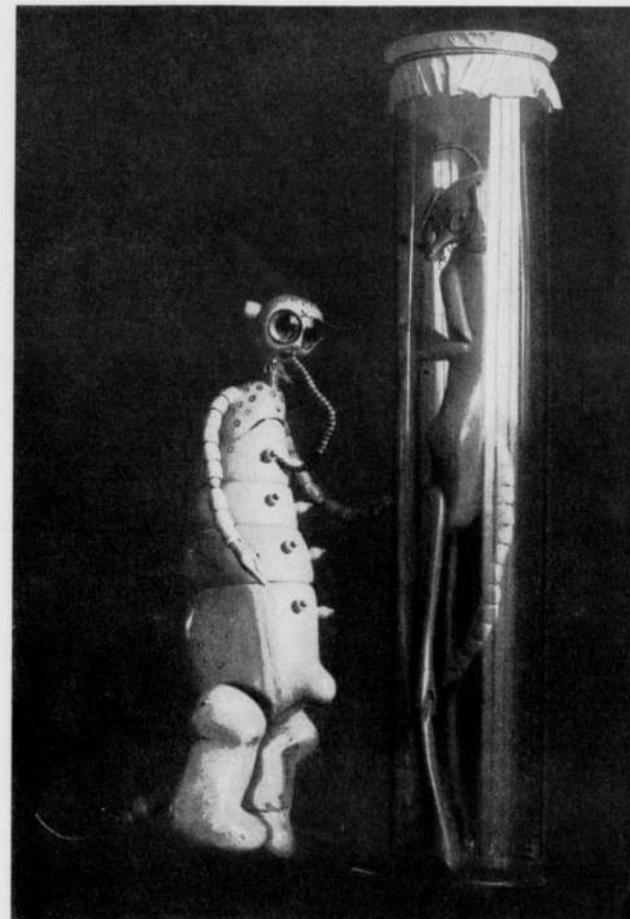
"DE VOGELVANGER" □ MARIONET DOOR SOPHIE H. TAEUBER

ganische compositie te vormen. Men wil geen onderscheid meer maken tusschen het onderwerp en de wijze van voorstelling, doch streeft er naar, het karakter van het tooneel uit te drukken door eenheid van voorstellingsvormen. Deze opvatting van het stuk vereischt een totale verandering van de realistische actie van de ruimte-afmetingen en van den tijd der handeling. Het tooneel heeft geen illusie meer te geven: het verbeeldt niet meer de uiterlijke wereld in een bepaald milieu, waarvan de naturalistische reproductie tot nu toe een mechanische voorduring van organische functies meevoerde; het geeft nu een echt gevoeld sentiment weer, een waarachtige geestelijke wederwaardigheid, een eigen wereld, het zuiver en oprecht plastisch beeld der kunst. In tegenstelling tot het voltooid beeld dat in zijn goed verdeelde hoofdpartijen een blijvende harmonie verwezenlijkt, zoekt dit theater een ontwikkelingsproces tot stand te brengen. De toeschouwer volgt en begeleidt den loop der gedaantewisselingen als gold het de ontwikkeling eener tooverplant, die haar stengels als een zuil verheft, haar bladeren uitsteekt in verschillende mozaïkvormen en de klokjes van haar bloemvelden doet blinken. Hij wordt

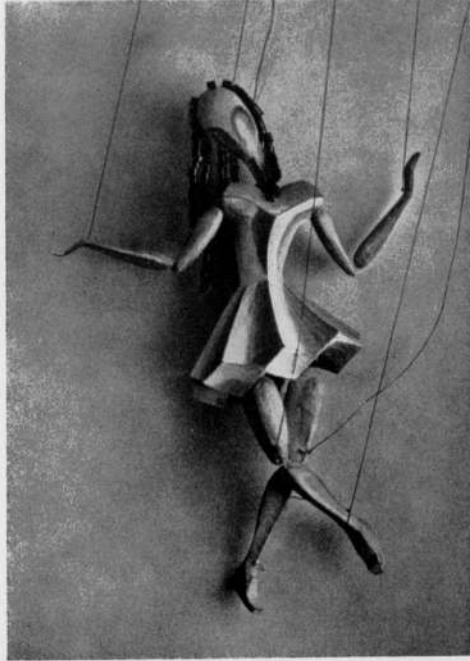
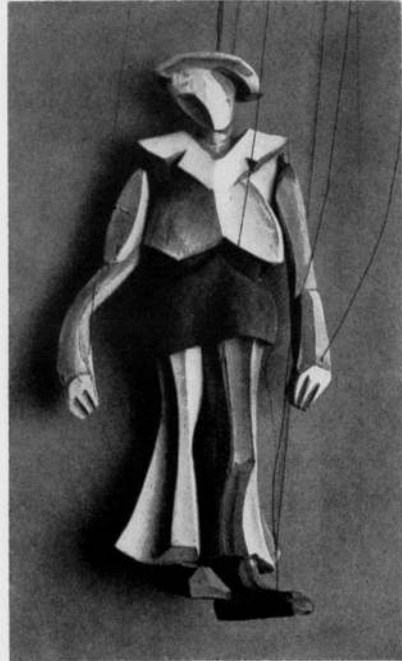
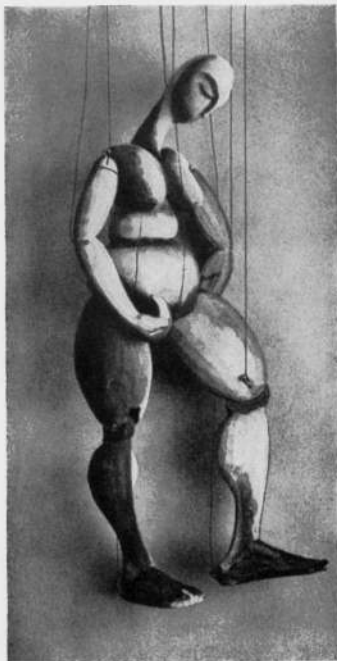
"MAGIËR EN WATERMAN" □ MARIONETTES DOOR
□ □ RICHARD TESCHNER TE WEENEN □ □

verrukt door muziek van vormen waar iedere vormingsphase de aandrift en de schuimend vervloeiende kleuren der branding heeft en dan weer teruggeleid over uitgestrekte vlakten naar de eerste bronnen der fantasie. Hij vat alles, wat in de ruimte en in het samentreffen der kleuren der logiek te boven gaat en verdiept zich en verliest zich in dromen in de organische afwezigheid van het onbewuste. Waarom zou men gedachten zoeken waarde melodie der vormen de zinnen verzadigt? Waarom zou men verklaringen verlangen, waar het intellect voert tot de zuivere beschouwing der vergelijkingen. Men kan de elementen niet dwingen. Zij verrijzen naar mate van den stijl van hun natuurlijke verwante karakters, zij spreken het ja of neen uit omtrent de gevoelens die binnen de grenzen der lichamelijke den geest omsluiten. De werkelijkheid is hier niet anders dan de ziel van den schepper, geleid volgens de maat en het rythme zijner emoties. Zij is de openbaring van de eerste en uiterste dingen, zij is het quid hetwelk alleen de kunst kent en vermag. Zelfs het eenvoudigste tooneel drukt door zijn wijze van inrichting een hervorming der ruimte

"DE VLEEZIGE EN DE GELE" UIT "NACHTSTUK" □
MARIONETTES □ DOOR RICHARD TESCHNER TE WEENEN

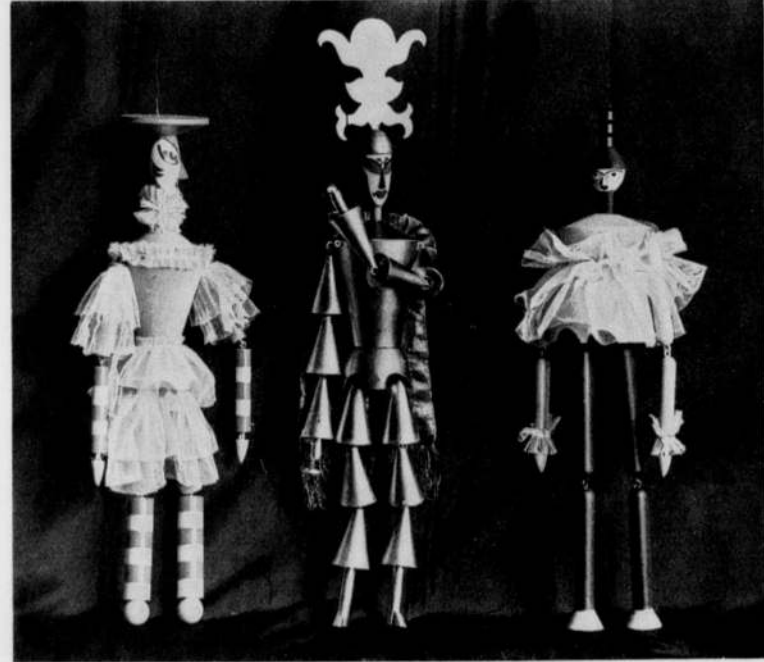
uit. Zijn basis verheft zich boven de aarde, het wil meer dan de dagelijksche dingen aanduiden en een wereld van superieure verschijningen tot onze kennis brengen. Het tooneel moet het verlangen bevredigen naar nog niet doorleefde gemoedstoestanden. De kunstenaar verheft en exalteert er zich in fantastische landschappen. Hij heeft er een anderen naam en doorleeft er de lotgevallen van een leven, dat niet zijn persoonlijk bestaan is. Wanneer wij uitgaan van het tooneel, zal ons de gestyleerde strengheid der figuur niet verwonderen. Haar structuur is samengegroeid met het tooneel en haar dynamisch voortgebrachte gebaren verheffen de architectonische elementen tot menselijke functies. Zij stelt voor een organisme van ideale vormen. In haar geheel is zij niet meer een maskeering van het lichamelijke, zooals het theater haar tot nog toe had opgevat, doch de schepping van een nieuwe essence van een nieuw lichaam, dat dient voor artistieke vertolkingen. Als een creatie van zuivere vormen beschouwd, beantwoordt de plastische figuur aan andere doeleinden dan de

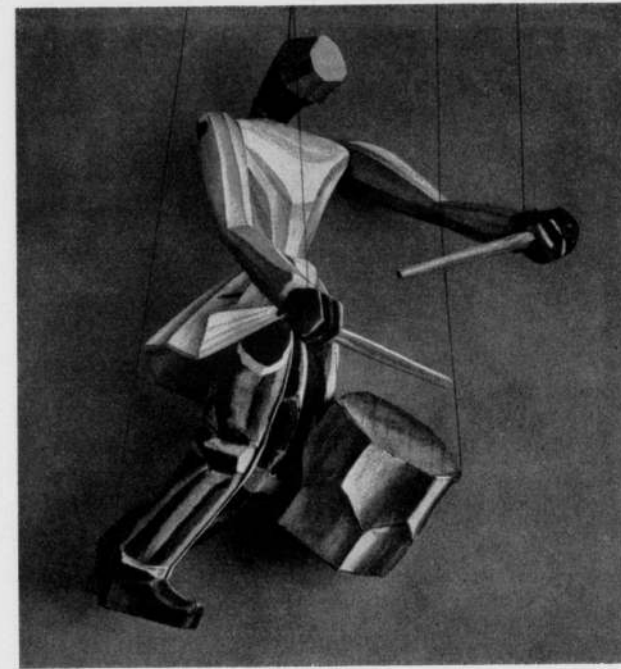
MARIONETTES UIT "LA BOÎTE À JOUJOUX" □ □ □ □ OTTO MORACH EN KARL FISCHER

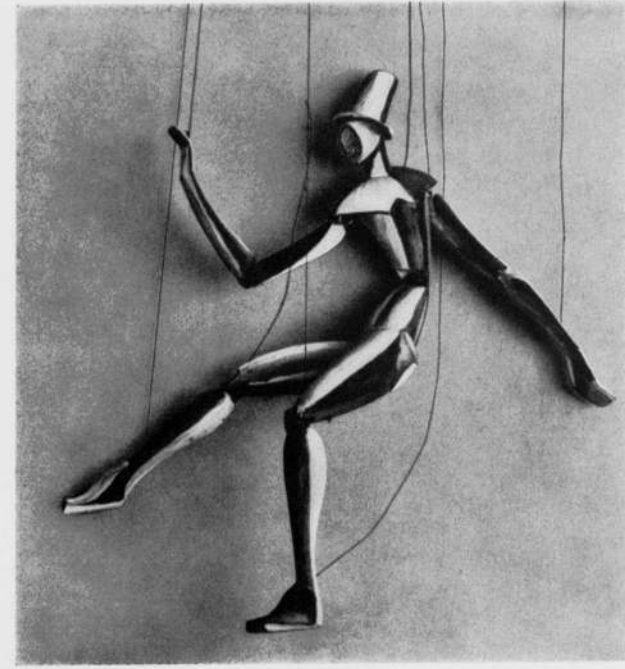
MARIONET DOOR O. MORACH EN KARL FISCHER

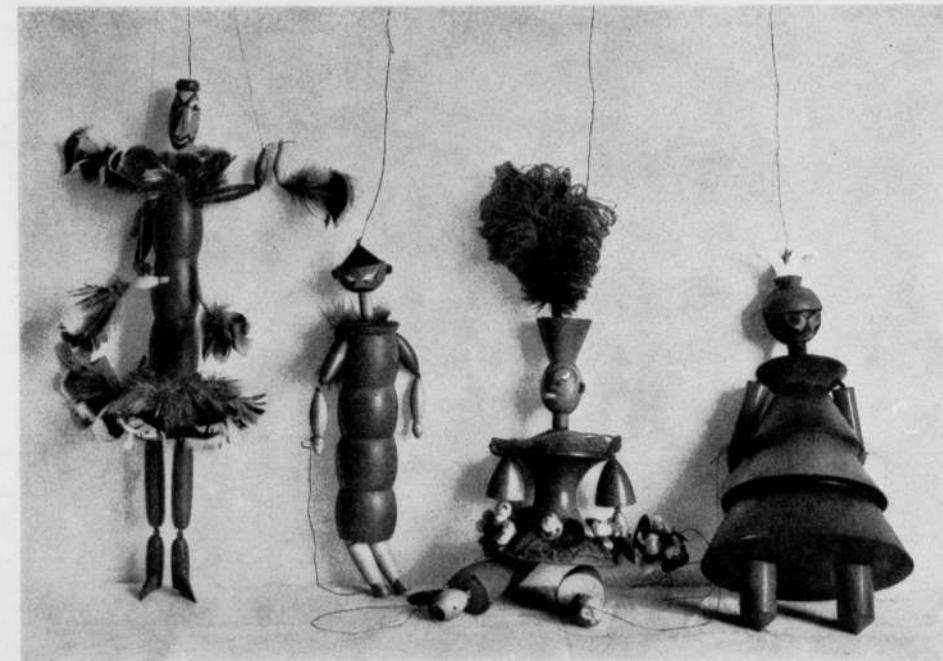
MARIONETTES UIT "KÖNIG HIRSCH" □ □ DOOR SOPHIE H. TAEUBER

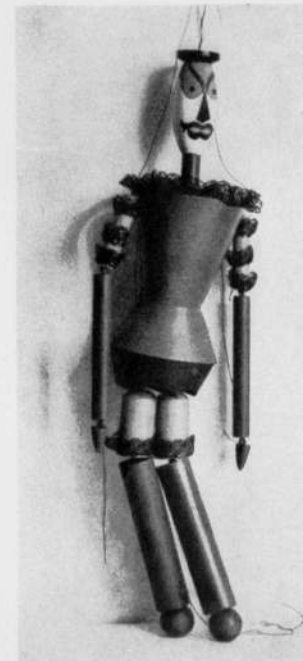
MARIONETTES UIT "LA BOÎTE À JOUJOUX" □ □

□ □ OTTO MORACH EN KARL FISCHER

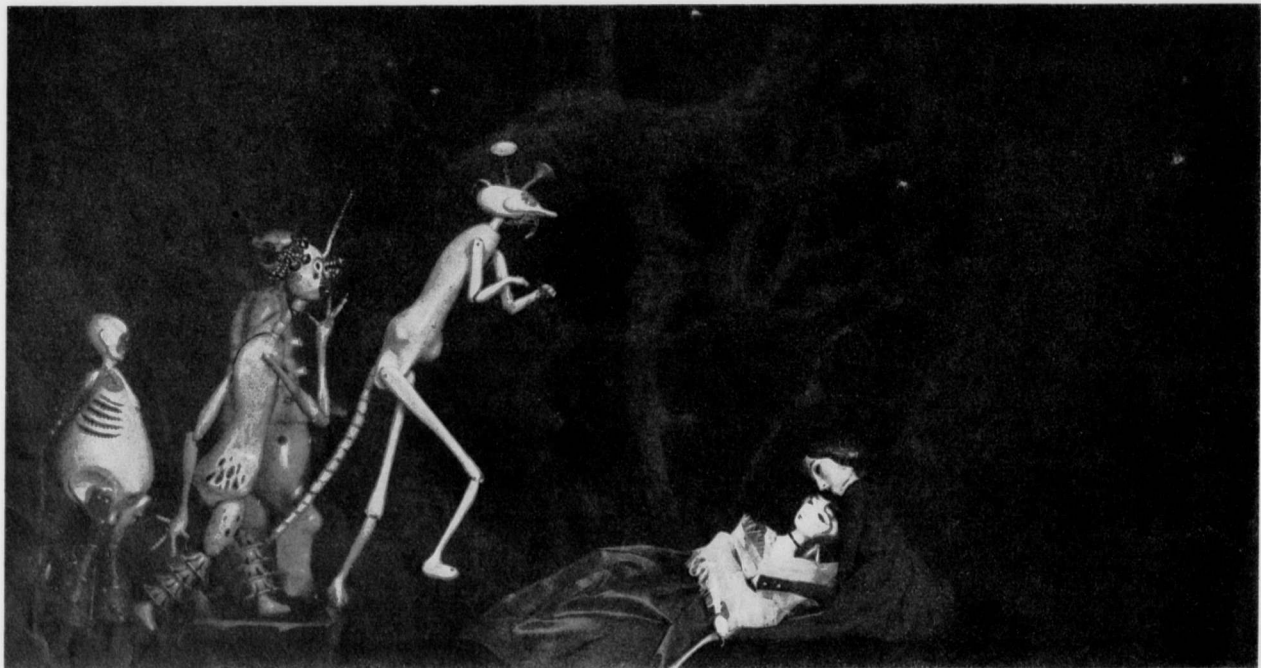

MARIONETTES VOOR HET SATYRISCH FABELSPEL "KÖNIG HIRSCH" VAN GOZZI □ DOOR SOPHIE H. TAEUBER

MARIONETTEN VOOR RICHARD TESCHNERS "NACHTSTUK" □ □ □ □ (IIe ACTE)

MARIONETTEN VOOR RICHARD TESCHNERS "NACHTSTUK" □ □ □ □ (IIe ACTE)

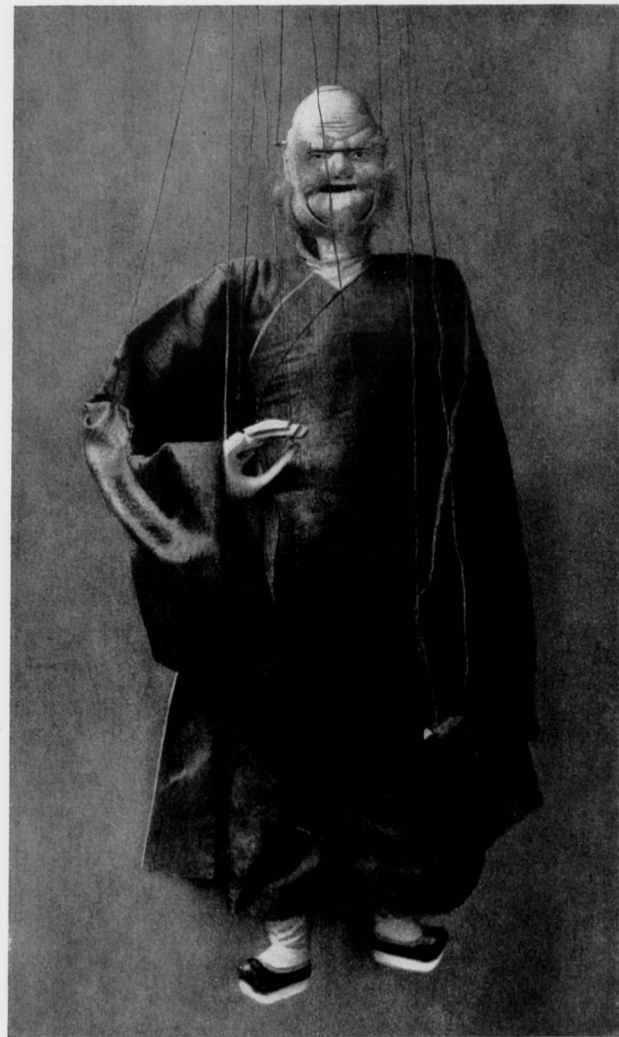
MARIONETTEN VOOR RICHARD TESCHNERS "PRINSES EN WATERMAN" □ □ □ □ (IIIe ACTE)

MARIONETTEN VOOR RICHARD TESCHNERS "PRINSES EN WATERMAN" □ □ □ □ (Ie ACTE)

CHINEESCHE MARIONET "SJOEN FOE-ZJAN" GADE VAN LIVE PI

CHINEESCHE MARIONET "LU PHOK-TPJE" HOOG 70CM.

naturalistische figuur; zij handelt niet psychologisch volgens de ingevingen van het concept doch rythmisch op de muziek volgens de plastische eenheden die zij verwezenlijkt: zij geeft de essence van den kunstenaar, zijn persoonlijkheid, die alle dingen zoekt te assimileren en de verschijningen dezer wereld, om die dan uit te drukken — steeds naarmate van zijn emoties — in nieuwe scheppingen. Het geldt dus een totale hervorming en een metafysische formulatie van ieder waarneembaar ding, die den kunstenaar als een dictator in het middelpunt van onbegrensde mogelijkheden plaatst. Een hevig verlangen, sluimerend in het onbewuste, dat reeds in den versten dageraad der beschaving den wilde tot tatoeëren aantrok — zoodat hij de planten- en dierenvormen der omringende natuur met zijn eigen aard in overeenstemming bracht — brengt

reeds van den eersten aanvang af dien breeden wil te weeg, welke steeds in evolutie het kunstmysterie doet geboren worden. In de beeldhouwkunst en in de schilderkunst heeft de artist reeds zijn wil tot wereldvorming geopenbaard en met het eenheids-complex zijner persoonlijke betrekkingen het overtreffen van de naturalistische maten en waardeopvattingen tot stand gebracht. De grensmuren van de uiterlijke wereld der verschijningen vallen voor het abstract bewustzijn der ruimte, hetwelk de symmetrie van lijnen en kleuren als werkelijke scheppende waarden krachten erkent. De wederzijdsche betrekkingen der dingen en niet hun natuurlijke aard — in den materieelen zin des woords — vormen de essence der kunst. De kunstenaar geeft met een koepel den hemel weer, met een cirkel de stad, de straat met een vliedende lijn van

□ □ CHINEESCHE MARIONET "TSJANG-TEI" HOOG 70CM.

CHINEESCHE MARIONET "TSJANG-PAO" □ □

vensters, een plein met het vierkant van een leeg vlak, een toren met een cylinder. Hij ziet de zee in het oog van een visch, en trekt uit het flikkeren der schubben de kleuren eener schelp. Een wit zeil dat verrijst aan den horizon verheft zich tot den driehoek der sterren. De kantlijnen eener bloem omsluiten het vuur van de zon. Gletschers sidderen binnen het kristal van een glas. Een steen zet zijn vlakken uit tot de zijden van reusachtige pyramiden. Klokgelui in de verte klinkt uit de zachte kleuren eener bloem. Een spiegelrond omsluit de lijnen van een menschelijk gelaat. Uit de verwantschap der vormen bouwt de kunstenaar zijn verbeeldende stergroeperingen, die onze fantasie dan dramatisch ontwikkelt. Hij leert van den chaos, welke de vaste en gevestigde betrekkingen zijn en herleidt de voltooide beelden tot hun dynamischen grondvorm. Organisch ge-

schikte complexen vormen een dynamisch veld, waarop onbeschrijfelijke verschijningen kunnen plaats hebben. Het tooneel is een toovercirkel. De omwenteling van tijd en ruimte wordt opgehouden en de natuurlijke wet van oorzaak en gevolg maakt plaats voor een ideale wet. Aan dingen, die in schijn van ondergeschikt belang zijn, wordt onverwachts wanneer zij van hun uiterlijke bruikbaarheid ontdaan zijn een originele waarde verleend en zij herleven in de bezieling hunner vormen. Massieve blokken verdwijnen binnen de enge grenzen van plotselinge lijnen, en eigenschappen van wat onzichtbaar in de verte ligt worden in plastische nabijheid gebracht. De stoffelijke weerstand is te niet gedaan en het essentieel karakter van verschillende dingen, op een enkel plan gebracht (accord, canon), gehoorzaamt aan wetten als die, welke den val der lichamen in het luchtleege

KLEINE CHINEESCHE MARIONET KEIZERIN WEDUWE REGENTES

KLEINE CHINEESCHE MARIONET "HOJEN-CHICK"

regelen. De intensiteit eener kleur hervormt de stoffelijke eigenschappen der voorwerpen, en de onbeweeglijkheid der horizontale vlakken brengt de verticale lijnen in beweging. Het ijzer neemt lichte goud-kleuren aan, het meer verdwijnt in den woesten loop van den bergstroom. Wij doorleven onze emoties in ideale afmetingen. De loop der gebeurtenissen is autonoom, want hun organische complex doet het individu kennen, en niet de natuur waaruit die gebeurtenissen voortkomen. Wij geven een duidelijk begrip van de factoren van het onbewuste, wanneer wij de conceptie-elementen te boven komen en wij verplaatsen de dingen van het verleden, van het heden en van de toekomst naar een plan van verschijningen gelijk dat der droomen die meer tot het gebied der kunst dan tot dat des levens behoren. Wij verbreken de causale keten, die ons dwingt de natuur objectief te beschouwen en te verstaan. Een lijn, een kleur, is voldoende om ons de visie van een landschap te openen zonder dat men zich met de tusschenliggende gemoedstoestanden behoeft bezig te houden.

In de muziek hangt de eene klank met de andere samen en de verwantschap der klanken vormt die harmonie die men onmiddellijk gewaar wordt als werd die in ons zelf gewekt, maar in de beeldende kunsten gebeurt het dat de vergelijking tusschen het weer te gevene en het weergegevene het genoeg bederft en een spanning

te weeg brengt, die het zuiver gevoel bevooroordeelt. Toch werken op het eene gebied zoowel als op het andere dezelfde fundamentele elementen en de ontwikkeling der beeldende kunsten, ondanks de vele en verschillende richtingen streeft in haar jongste vormingen of alle teekenen moesten bedrieglijk zijn, maar die eenheid van uitdrukking die de beste eigenschap der muziek is. Dit is zoo sterk dat misschien juist uit de samenwerking der muzikale elementen met die der beeldende kunsten die eenheid zal kunnen voortkomen waarnaar zoolang is uitgezien en die wij ons voornemen te verwezenlijken in het nieuwe plastische theater.

Dikwijls spreekt men van de kleuren der klanken, en wijst op den invloed van de schilderkunst op de muziek. Waarom zou dus het nieuwe tooneel niet de muzikale klanken der kleuren in symbool kunnen brengen en waarom zou een plastische vorm niet geschikt zijn om accoustieke gewaarwordingen teweeg te brengen? Dit inelkaar doordringen van kleuren en muziek zou een werking hebben evenals die, waarvan wij reeds even gesproken hebben, — in de nauwste theater-opvatting — naar aanleiding van de verhoudingen tusschen het tooneel en de figuur, behalve dat de overgang van de eene kunst-soort tot de andere moeilijker en meer gewaagd schijnt. De moderne componisten hebben in hun werken de lijnen en vormen van het landschap in muziek

KLEINE CHINEESCHE MARIONET "SPOOKGESTALTE"
□ □ □ HOOGTE 25 CM. □ □ □

gebracht, en de schilders van de voorhoede hebben op hun doeken de polyphonie van het orkest opgenomen. Voor de hoofdeigenschappen van verschillende kunstsoorten hebben zij een algemeene uitdrukking gevonden: kleur en symphonie. Deze tegenstelling moet evenwel niet leiden tot de eenzijdige opvatting, als zou bijvoorbeeld de gele kleur van een korenveld de muzikale traditie mee moeten voeren van een bepaalde klankopvolging, die te voren zou zijn vastgesteld en evenmin dat de diatonische toonladder een klank zou hebben, voor iedere kleur. Op deze wijze zou men den toevloed van scheppende intuities tot een onvruchtbaar en dood systeem voeren en van de kunst mechaniek maken. Het geheim van een breede tooneel-formatie ligt juist, zooals wij reeds hebben gezegd, in de kunst van aan de toeschouwers nooit vermoede verwantschappen en samentreffingen te openbaren. Wanneer wij op den tast gaan en van één in de duizend springen, zullen wij op organische wijze van het leven een nog niet onthulde fantazie vormen. Onze ziel moet de werkelijkheid der zichtbare dingen hechter maken en aan de wereld der algemeen natuurlijke dingen het individueel bewustzijn tegenover stellen. Het plastisch theater biedt ons een gunstige gelegenheid om op een zelfde plan een groote verscheidenheid van wijzen waarop de kunst tot uitdruk-

KLEINE CHINEESCHE MARIONET "DE LANGLIJVIGE
□ □ □ SPION DES DUIVELS" □ □ □

king komt, te projecteren en die in eenheid te omvatten. Het verbeeldt den gezichtshorizon van de wereld der werkelijkheid en voert zaken en voorwerpen van verschillende soorten herkomst tot een enkel uitstralingscentrum. De figuren der ruimte variëren naar mate van de gebeurtenissen, die op het tooneel afgehandeld worden, en het gevoel ontspringt tusschen de eene gebeurtenis en de andere. De dingen verschijnen niet binnen de werkelijke grenzen van een algemeene actie maar naar mate van hun eigen bijzonder karakter en hun formeele verhoudingen: zij vormen het sentiment en de innerlijke wederwaardigheid en handelen niet passief om de beschrijvende actie aan te kondigen. De abstractie der werkelijke wereld tot aan de mogelijke gebeurtenissen van zuiveren vorm brengt de dingen tot eenheid in hun metafysische dynamiek; zij vloeien rythmisch in ons opnemingsvermogen, zij verlevendigen en voltooiën elkaar wederkeerig, zij splitsen zich in hun betekenissen zijn tegelijkertijd raadsel en antwoord. De nabijheid werkt op den afstand, het oneindige op het eindige, het gelijke op het tegenovergestelde. Het vierkant wil tot cirkel worden, de kubus gaat op in de sfeer, de delta wordt tot een pyramide. De zig-zaglijn zoekt de kromming en lost de spanning op der spiraal. Uit den chaos ontworstelt zich de eenheid en op de symphonie der klanken volgt de wanklank.

KLEINE CHINEESCHE HANDMARIONET "CHIENG-WEI"

Het rythme der cijfers verleent aan de dingen de oneindigheid van hun bewegingen, en de intensiteit van vorm en kleur weegt er nauwkeurig tegenop. Het in figuren voorgestelde drama moet uit de eenvoudige betrekkingen der dagelijksche gebeurtenissen ontwikkeld worden en zijn voltooiing vinden in de nog niet tot stand gebrachte verwezelijking van elementaire vormen. Het heeft geen reële of morele grenzen, en zijn letterkundige inhoud kan geen onderzoek dulden. Er is een evolutie van opeenvolgende Sentimenten in dit drama, dat voortkomt uit de verwantschap en de associatie van schijnbaarheden.

De praktische moeilijkheid van een dergelijk theater kan op verschillende wijzen worden opgelost. Het komt ons voor dat om te beginnen marionetten zich het best tot de voorstelling zouden leenen, want iedere figuur op zichzelf vormt een bepaald complex dat zonder groote moeilijkheden gearticuleerd kan worden. Wel is hun mimiek beperkt, doch zij hebben het voordeel van eenheid van directie in het ensemble en een strenge contrôle der gebaren, die volgens de maat der muziek moeten worden uitgevoerd. Het zou trouwens hoogst moeilijk zijn om meerkundige figuren op het menschelijk lichaam aan te brengen en zulks zou tegenstrijdig en overbodig zijn bij de haast wiskundige regels, die bij elke styling van abstracte lijnen en vlakken voorgaan.

KLEINE CHINEESCHE HANDMARIONET "YONG DZUN"
YONGDZUN IS EEN AMBTENAAR ONDER TCHOU WANG, DE LAATSTE KEIZER VAN DE CHANG-DYNASTIE 12^e EEUW VOOR CHR.; ZIJN HEER LIET HEM DE OOGEN UITSTEKEN, MAAR HIJ KREEG VOLGENS DE LEGENDE INPLAATS DAARVAN OOGEN IN DE MUIS VAN ZIJN HANDEN. □ □

Immers om leven te brengen in een dergelijk tooneel-apparaat, waarvan de figuren en de ruimte een absolute eenheid van maat van alle onderdeelen moeten weergeven, is groote nauwgezetheid noodig in het technisch gedeelte, waar de geringste wijziging in de voorgeschreven gebeurtenis een hopelooze verwarring van het geheele tooneel tengevolge zou hebben. Het rythme is de ziel der actie en om dit te accentueeren is een bepaald muzikale zekerheid onontbeerlijk. Het dirigeert ieder mechanisch gebaar van de figuur en hare articulaties en onderdeelen, het regelt de fasen voor de belichting en geeft de pauzen aan. Het domineerend gevoel der voorstelling ligt in de harmonische eenheid, van alle hoofddeelen — zooals in een schilderij — met het onderscheid alleen dat de grenzen der lijst zijn vervallen bij de doorlopende dynamiek van het tooneel.

Bij de rituele acties in de oudheid was de menschelijke figuur een bewegend standbeeld, en de architectuur was de echo van die gebaren. De geest openbaarde den vorm. De actie was het rythme van den loop der gebeurtenissen. De tempel werd tot een kosmisch tooneel verheven en de kunst was in den meest uitgebreiden zin des woords de uitdrukking en de godsdienst van het leven.

JAPANESE MARIONETTEN (OSAKA). DE HANDEN VAN DEN SPELER WORDEN GEHOUDEN IN EN ACHTER DEN RUG VAN DE POP EN BEHEERSCHEN DAAR DE BEWEGINGEN VAN HOOFD ARMEN HANDEN BEENEN EN WENKBRAUWEN □ □ HOOG 45 CM.

ÜBER DAS MARIONETTENTHEATER VON HEINRICH VON KLEIST

Als ich den Winter 1801 in M... zubrachte, traf ich daselbst eines Abends, in einem öffentlichen Garten, den Herrn C. an, der seit kurzem, in dieser Stadt, als erster Tänzer der Oper, angestellt war, und bei dem Publikum außerordentliches Glück machte.

Ich sagte ihm, daß ich erstaunt gewesen wäre, ihn schon mehreremal in einem Marionettentheater zu finden, das auf dem Markte zusammengezimmert worden war, und den Pöbel, durch kleine dramatische Burlesken, mit Gesang und Tanz durchwebt, belustigte.

Er versicherte mir, daß ihm die Pantomimik dieser Puppen viel Vergnügen machte, und ließ nicht undeutlich merken, daß ein Tänzer, der sich ausbilden wolle, mancherlei von ihnen lernen könne.

Da diese Äußerung mir, durch die Art, wie er sie vorbrachte, mehr, als ein bloßer Einfall schien, so ließ ich mich bei ihm nieder, um ihn über die Gründe, auf die er eine so sonderbare Behauptung stützen könne, näher zu vernehmen.

Er fragte mich, ob ich nicht, in der Tat, einige Bewegungen der Puppen, besonders der kleineren, im Tanze sehr graziös gefunden hatte.

Diesen Umstand konnt ich nicht leugnen. Eine Gruppe von vier Bauern, die nach einem raschen Takt die Ronde tanzte, hätte von Tenier nicht hübscher gemalt werden können.

Ich erkundigte mich nach dem Mechanismus dieser Figuren, und wie es möglich wäre, die einzelnen Glieder derselben und ihre Punkte, ohne Myriaden von Fäden an den Fingern zu haben, so zu regieren, als es der Rhythmus der Bewegungen, oder der Tanz, erfordere? Er antwortete, daß ich mir nicht vorstellen müsse, als ob jedes Glied einzeln, während der verschiedenen Momente des Tanzes, von dem Maschinisten gestellt und gezogen würde.

Jede Bewegung, sagte er, hätte einen Schwerpunkt; es wäre genug, diesen, in dem Innern der Figur, zu regieren; die Glieder, welche nichts als Pendel wären, folgten, ohne irgend ein Zutun, auf eine mechanische Weise von selbst.

Er setzte hinzu, daß diese Bewegung sehr einfach wäre; daß jedesmal, wenn der Schwerpunkt in einer graden Linie bewegt wird, die Glieder schon Kurven beschreiben; und daß oft, auf eine bloß zufällige Weise erschüttert, das Ganze schon in eine Art von rhythmische Bewegung käme, die dem Tanz ähnlich wäre.

Diese Bemerkung schien mir zuerst einiges Licht über

JAPANSCH MARIONETTEN (OSAKA). LINKS: WAARSCHIJNLIJK EENE BEWOONSTER VAN HET YOSIVARD RECHTS
□ □ □ □ □ EENE DAME, DE OOGEN GESLOTEN □ □ □ □ □

das Vergnügen zu werfen, das er in dem Theater der Marionetten zu finden vorgegeben hatte. Inzwischen ahndete ich bei weitem die Folgerungen noch nicht, die er späterhin daraus ziehen würde. Ich fragte ihn, ob er glaubte, daß der Maschinist, der diese Puppen regierte, selbst ein Tänzer sei, oder wenigstens einen Begriff vom Schönen im Tanz haben müsse? Er erwiderte, daß wenn ein Geschäft, von seiner mechanischen Seite, leicht sei, daraus noch nicht folge, daß es ganz ohne Empfindung betrieben werden könne. Die Linie, die der Schwerpunkt zu beschreiben hat, wäre zwar sehr einfach, und, wie er glaube, in den meisten Fällen gerade. In Fällen, wo sie krumm sei, scheine das Gesetz ihrer Krümmung wenigstens von der ersten oder höchstens zweiten Ordnung; und auch in diesem letzten

Fall nur elliptisch, welche Form der Bewegung den Spitzen des menschlichen Körpers (wegen der Gelenke) überhaupt die natürliche sei, und also dem Maschinisten keine große Kunst koste, zu verzeichnen. Dagegen wäre diese Linie wieder, von einer andern Seite, etwas sehr Geheimnisvolles. Denn sie wäre nichts anders, als der Weg der Seele des Tänzers; und er zweifle, daß sie anders gefunden werden könne, als dadurch, daß sich der Maschinist in den Schwerpunkt der Marionette versetzt, d. h. mit andern Worten: tanzt. Ich erwiderte, daß man mir das Geschäft desselben als etwas ziemlich Geistloses vorgestellt hätte: etwa was das Drehen einer Kurbel sei, die eine Leier spielt. „Keineswegs“, antwortete er. „Vielmehr verhalten sich die Bewegungen seiner Finger zur Bewegung der daran

JAVAANSCH SCHADUWBEELDEN UIT BUFFELLEDER "WAYANG PURWA". DITYA DRĒMBĀMOHĀ IN STRIJD MET
RADEN WERKODĀRĀ - BIMĀ □ □ □ □ □ HOOGTE 70 CM.

befestigten Puppen ziemlich künstlich, etwa wie Zahlen zu ihren Logarithmen oder die Asymptote zur Hyperbel.“ Inzwischen glaube ich, daß auch dieser letzte Bruch von Geist, von dem er gesprochen, aus den Marionetten entfernt werden, daß ihr Tanz gänzlich ins Reich mechanischer Kräfte hinübergespielt, und vermittelt einer Kurbel, so wie ich es mir gedacht, hervorgebracht werden könne. Ich äußerte meine Verwunderung zu sehen, welcher Aufmerksamkeit er diese, für den Haufen erfundene, Spielart einer schönen Kunst würdige. Nicht bloß, daß er sie einer höheren Entwicklung für fähig halte: er scheine sich sogar selbst damit zu beschäftigen. Er lächelte, und sagte, er getraue sich zu behaupten, daß wenn ihm ein Mechanikus, nach den Forderungen, die er an ihn zu machen dächte, eine Marionette bauen wollte, er vermittelt derselben einen Tanz darstellen würde, den weder er, noch irgend ein anderer geschickter Tänzer seiner Zeit, Vestris selbst nicht ausgenommen, zu erreichen imstande wäre. „Haben Sie“, fragte er, da ich den Blick schweigend zur

Erde schlug, „haben Sie von jenen mechanischen Beinen gehört, welche englische Künstler für Unglückliche verfertigen, die ihre Schenkel verloren haben?“ Ich sagte: nein, dergleichen wäre mir nie vor Augen gekommen. „Es tut mir leid“, erwiderte er; „denn wenn ich Ihnen sage, daß diese Unglücklichen damit tanzen, so fürchte ich fast, Sie werden es mir nicht glauben. Was sag' ich, tanzen? Der Kreis ihrer Bewegung ist zwar beschränkt; doch diejenigen, die ihnen zu Gebote stehen, vollziehen sich mit einer Ruhe, Leichtigkeit und Anmut, die jedes denkende Gemüt in Erstaunen setzen.“ Ich äußerte, scherzend, daß er ja, auf diese Weise, seinen Mann gefunden habe. Denn derjenige Künstler, der einen so merkwürdigen Schenkel zu bauen imstande sei, würde ihm unzweifelhaft auch eine ganze Marionette, seinen Forderungen gemäß, zusammensetzen können. „Wie“, fragte ich, da er seinerseits ein wenig betreten zur Erde sah, „wie sind denn diese Forderungen, die Sie an die Kunstfertigkeit desselben zu machen gedenken, bestellt?“

JAVAANSCHESCHADUWBEELDEN UIT BUFFELLEDER "WAYANG PURWA" NĀRĀJĀNĀ (KRĒSNA ALS JONGELING) WORDT BIJ ZIJN
 □ □ MINNEHANDEL MET DE PRINSES ROEKMINI BETRAPPT DOOR PREMADI (ARDJOENĀ ALS JONGELING) □ □

„Nichts“, antwortete er, „was sich nicht auch schon hier fände: Ebenmaß, Beweglichkeit, Leichtigkeit — nur alles in einem höheren Grade; und besonders eine naturgemäßere Anordnung der Schwerpunkte.“
 „Und der Vorteil, den diese Puppe vor lebendigen Tänzern voraus haben würde?“

„Der Vorteil? Zuvörderst ein negativer, mein vortrefflicher Freund, nämlich dieser, daß sie sich niemals zierte. — Denn Ziererei erscheint, wie Sie wissen, wenn sich die Seele (vis motrix) in irgend einem anderen Punkte befindet, als in dem Schwerpunkt der Bewegung. Da der Maschinist nun schlechthin, vermittelt des Drahtes oder Fadens, keinen anderen Punkt in seiner Gewalt hat, als diesen: so sind alle übrigen Glieder, was sie sein sollen, tot, reine Pendel, und folgen dem bloßen Gesetz der Schwere; eine vortreffliche Eigenschaft, die man vergebens bei dem größten Teil unserer Tänzer sucht.“

„Sehen Sie nur die P... an,“ fuhr er fort, „wenn sie die Daphne spielt, und sich, verfolgt vom Apoll, nach ihm umsieht; die Seele sitzt ihr in den Wirbeln des Kreuzes; sie beugt sich, als ob sie brechen wollte, wie eine Najade aus der Schule Bernins. Sehen Sie den jungen F... an, wenn er, als Paris, unter den drei Göttinnen steht, und der Venus den Apfel überreicht: die Seele sitzt ihm gar

(es ist ein Schrecken, es zu sehen) im Ellenbogen.“
 „Solche Mißgriffe“, setzte er abbrechend hinzu, „sind unvermeidlich, seitdem wir von dem Baum der Erkenntnis gegessen haben. Doch das Paradies ist verriegelt und der Cherub hinter uns; wir müssen die Reise um die Welt machen, und sehen, ob es vielleicht von hinten irgendwo wieder offen ist.“

Ich lachte. — Allerdings, dachte ich, kann der Geist nicht irren, da, wo keiner vorhanden ist. Doch ich bemerkte, daß er noch mehr auf dem Herzen hatte, und bat ihn, fortzufahren.

„Zudem“, sprach er, „haben diese Puppen den Vorteil, daß sie antigrav sind. Von der Trägheit der Materie, dieser dem Tanze entgegenstrebendsten aller Eigenschaften, wissen sie nichts, weil die Kraft, die sie in die Lüfte erhebt, größer ist, als jene, die sie an die Erde fesselt. Was würde unsre gute G... darum geben, wenn sie sechzig Pfund leichter wäre, oder ein Gewicht von dieser Größe ihr, bei ihren Entrechats und Pirouetten, zu Hilfe käme? Die Puppen brauchen den Boden nur, wie die Elfen, um ihn zu streifen, und den Schwung der Glieder, durch die augenblickliche Hemmung, neu zu beleben; wir brauchen ihn, um darauf zu ruhen, und uns von der Anstrengung des Tanzes zu erholen: ein

JAVAANSCHESCHADUWBEELDEN UIT BUFFELLEDER "WAYANG PURWA" OP BEVEL VAN DEN GOD INDRA (UIT HET GEDICHT
 □ □ ARDJOENĀ (WIWAHA) TRACHTEN HEMELNIMFEN ARDJOENĀ TE VERLEIDEN ZIJN ASCESE OP TE GEVEN □ □

Moment, der offenbar selber kein Tanz ist, und mit dem sich weiter nichts anfangen läßt, als ihn möglichst verschwinden zu machen.“

Ich sagte, daß, so geschickt er auch die Sache seiner Paradoxe führe, er mich doch nimmermehr glauben machen würde, daß in einem mechanischen Gliedermann mehr Anmut enthalten sein könne, als in dem Bau des menschlichen Körpers.

Er versetzte, daß es dem Menschen schlechthin unmöglich wäre, den Gliedermann darin auch nur zu erreichen. Nur ein Gott könne sich, auf diesem Felde, mit der Materie messen; und hier sei der Punkt, wo die beiden Enden der ringförmigen Welt ineinander griffen. Ich erstaunte immer mehr, und wußte nicht, was ich zu so sonderbaren Behauptungen sagen sollte.

Es scheine, versetzte er, indem er eine Prise Tabak nahm, daß ich das dritte Kapitel vom ersten Buch Moses nicht mit Aufmerksamkeit gelesen; und wer diese erste Periode aller menschlichen Bildung nicht kennt, mit dem könne man nicht füglich über die folgenden, um wie viel weniger über die letzte, sprechen.

Ich sagte, daß ich gar wohl wüßte, welche Unordnungen, in der natürlichen Grazie des Menschen, das Bewußtsein anrichtet. Ein junger Mann von meiner Bekannt-

schaft hätte, durch eine bloße Bemerkung, gleichsam vor meinen Augen seine Unschuld verloren, und das Paradies derselben, trotz aller ersinnlichen Bemühungen, nachher niemals wieder gefunden. — „Doch, welche Folgerungen“, setzte ich hinzu, „können Sie daraus ziehen?“
 Er fragte mich, welch einen Vorfall ich meine?

„Ich badete mich“, erzählte ich, „vor etwa drei Jahren, mit einem jungen Mann, über dessen Bildung damals eine wunderbare Anmut verbreitet war. Er mochte ohngefähr in seinem sechzehnten Jahre stehn, und nur ganz von fern ließen sich, von der Gunst der Frauen herbeigerufen, die ersten Spuren von Eitelkeit erblicken. Es traf sich, daß wir gerade kurz zuvor in Paris den Jüngling gesehen hatten, der sich einen Splitter aus dem Fuße zieht; der Abguß der Statue ist bekannt und befindet sich in den meisten deutschen Sammlungen. Ein Blick, den er in dem Augenblick, da er den Fuß auf den Schemel setzte, um ihn abzutrocknen, in einen großen Spiegel warf, erinnerte ihn daran, er lächelte und sagte mir, welch eine Entdeckung er gemacht habe. In der Tat hatte ich, in eben diesem Augenblick, dieselbe gemacht; doch sei es, um die Sicherheit der Grazie, die ihm beiwohnte, zu prüfen, sei es, um seiner Eitelkeit ein wenig heilsam zu begegnen: ich lachte und erwiderte —

JAVAANSCH MARIONET "WAYANG KELITIK" OF "KAROETIJL"
 □ □ ROETIJL" DAMAR WOELAN ALS VORST □ □

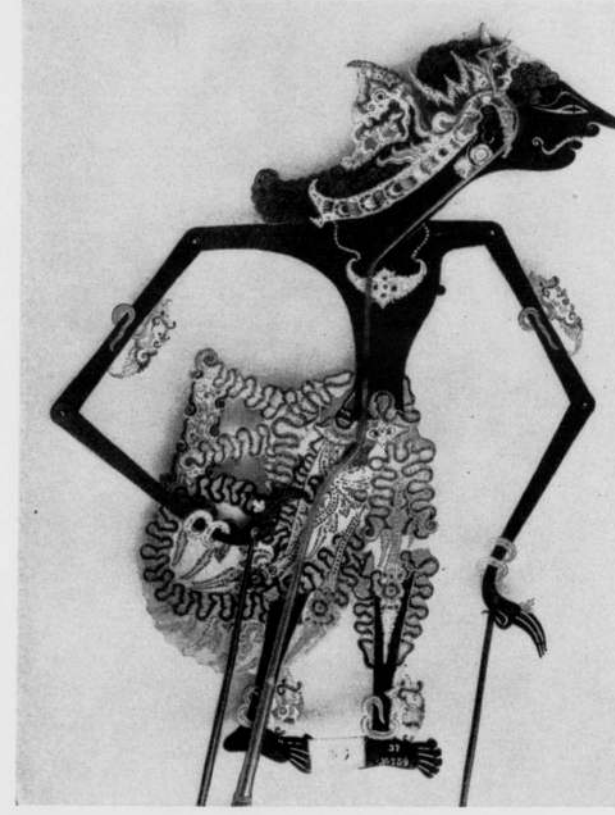
JAVAANSCH MARIONET "WAYANG KELITIK" OF "KAROETIJL"
 OEROE BESMA OF MENAK DJINGGA VORST VAN BALAMBANGAN

er sähe wohl Geister! Er errötete, und hob den Fuß zum zweitenmal, um es mir zu zeigen; doch der Versuch, wie sich leicht hätte voraussehen lassen, mißglückte. Er hob verwirrt den Fuß zum dritten und vierten, er hob ihn wohl noch zehnmal: umsonst! er war außerstand, dieselbe Bewegung wieder hervorzubringen — was sag ich? die Bewegungen, die er machte, hatten ein so komisches Element, daß ich Mühe hatte, das Gelächter zurückzuhalten. —

Von diesem Tage, gleichsam von diesem Augenblick an, ging eine unbegreifliche Veränderung mit dem jungen Menschen vor. Er fing an, tagelang vor dem Spiegel zu stehen; und immer ein Reiz nach dem anderen verließ ihn. Eine unsichtbare und unbegreifliche Gewalt schien sich, wie ein eisernes Netz, um das freie Spiel seiner Gebärden zu legen, und als ein Jahr verflossen war, war keine Spur mehr von der Liebllichkeit in ihm zu entdecken, die die Augen der Menschen sonst, die ihn umringten, ergötzt hatte. Noch jetzt lebt jemand, der ein Zeuge jenes sonderbaren und unglücklichen Vorfalles war, und ihn, Wort für Wort, wie ich ihn erzählt, bestätigen könnte. „Bei dieser Gelegenheit“, sagte Herr C . . . freundlich, „muß ich Ihnen eine andere Geschichte erzählen, von der Sie leicht begreifen werden, wie sie hierher gehört.“

„Ich befand mich, auf meiner Reise nach Rußland, auf einem Landgut des Hrn. von G . . ., eines Livländischen Edelmanns, dessen Söhne sich eben damals stark im Fechten übten. Besonders der ältere, der eben von der Universität zurückgekommen war, machte den Virtuosen, und bot mir, da ich eines Morgens auf seinem Zimmer war, ein Rapier an. Wir fochten; doch es traf sich, daß ich ihm überlegen war; Leidenschaft kam dazu, ihn zu verwirren; fast jeder Stoß, den ich führte, traf, und sein Rapier flog zuletzt in den Winkel. Halb scherzend, halb empfindlich, sagte er, indem er das Rapier aufhob, daß es seinen Meister gefunden habe; doch alles auf der Welt finde den seinen, und fortan wolle er mich zu den meinigen führen. Die Brüder lachten laut auf, und riefen: „Fort, fort! In den Holzstall herab!“ und damit nahmen sie mich bei der Hand und führten mich zu einem Bären, den Hr. v. G., ihr Vater, auf dem Hofe auferziehen ließ.“

„Der Bär stand, als ich erstaunt vor ihn trat, auf den Hinterfüßen, mit dem Rücken an einem Pfahl gelehnt, an welchem er angeschlossen war, die rechte Tatze schlagfertig erhoben, und sah mir ins Auge: das war seine Fechterpose. Ich wußte nicht, ob ich träumte, da ich mich einem solchen Gegner gegenüber sah; doch:

JAVAANSCH MARIONET "WAYANG PURWA" RADEN
 □ □ NĀRĀJĀNĀ (KRĒSNA IN ZIJN JEUGD) □ □

stoßen Sie! stoßen Sie!“ sagte Hr. v. G . . . „und versuchen Sie, ob Sie ihm eins beibringen können!“ Ich fiel, da ich mich ein wenig von meinem Erstaunen erholt hatte, mit dem Rapier auf ihn aus; der Bär machte eine ganz kurze Bewegung mit der Tatze und parierte den Stoß. Ich versuchte ihn durch Finten zu verführen, der Bär rührte sich nicht. Ich fiel wieder, mit einer augenblicklichen Gewandtheit auf ihn aus, eines Menschen Brust würde ich ohnfehlbar getroffen haben; der Bär machte eine ganz kurze Bewegung mit der Tatze und parierte den Stoß. Jetzt war ich fast in dem Fall des jungen Herrn v. G . . . Der Ernst des Bären kam hinzu, mir die Fassung zu rauben. Stöße und Finten wechselten sich, mir triefte der Schweiß: umsonst! Nicht bloß, daß der Bär, wie der erste Fechter der Welt, alle meine Stöße parierte; auf Finten (was ihm kein Fechter der Welt nachmacht) ging er gar nicht einmal ein: Aug' in Auge, als ob er meine Seele darin lesen könnte, stand er, die Tatze schlagfertig erhoben, und wenn meine Stöße nicht ernsthaft gemeint waren, so rührte er sich nicht.“ „Glauben Sie diese Geschichte?“ „Vollkommen!“ rief ich, mit freudigem Beifall; „jedweden Fremden, so wahrscheinlich ist sie; um wieviel mehr Ihnen!“

JAVAANSCH MARIONET "WAYANG PURWA" SRIKANDI
 □ □ (EEN DER HEMLNIMFEN, ZIE PAG. 23) □ □

„Nun, mein vortrefflicher Freund,“ sagte Herr C . . . „so sind Sie im Besitz von allem, was nötig ist, um mich zu begreifen. Wir sehen, daß in dem Maße, als, in der organischen Welt, die Reflexion dunkler und schwächer wird, die Graziedarin immer strahlender und herrschender hervortritt. — Doch so, wie sich der Durchschnitt zweier Linien, auf der einen Seite eines Punkts, nach dem Durchgang durch das Unendliche, plötzlich wieder auf der andern Seite einfindet, oder das Bild des Hohlspiegels, nachdem es sich in das Unendliche entfernt hat, plötzlich wieder dicht vor uns tritt: so findet sich auch, wenn die Erkenntnis gleichsam durch ein Unendliches gegangen ist, die Grazie wieder ein; so, daß sie, zu gleicher Zeit, in demjenigen menschlichen Körperbau am reinsten erscheint, der entweder gar keins, oder ein unendliches Bewußtsein hat, d. h. in dem Gliedermann, oder in dem Gott.“

„Mithin“, sagte ich ein wenig zerstreut, „müßten wir wieder von dem Baum der Erkenntnis essen, um in den Stand der Unschuld zurückzufallen?“ „Allerdings“, antwortete er: „das ist das letzte Kapitel von der Geschichte der Welt.“ —

JAVAANSCH MARIONET "WAYANG-GOLEK" "ANGLAWID".
□ JĀJĀ (EDEL PRINSENTYPE) □

EGYPTISCHE SCHIMMENSPEL-FIGUREN DOOR PAUL KAHLE TE GIESSEN

Het schimmenspel leidt in onze dagen in Egypte maar een kwijnend bestaan. Af en toe kan men het nog zien in een afgelegen café, vooral gedurende de vastenmaand, en ook bij volksfeesten en bruiloften wordt het soms nog vertoond. Op een strak gespannen stuk linnen, dat eenige vierkante meters groot is en dat van achteren fel verlicht wordt, verschijnen de schimmen van de groote leeren figuren, die door de spelers met lange stokken van achteren tegen het doek gedrukt worden. De figuren hebben ledematen, die op velerlei wijze kunnen bewegen, en de spelers van het schimmenspel begeleiden den door hen gesproken, gereciteerden of gezongen tekst van het stuk met meer of minder daarbij passend spel. Dit alles is echter maar een zwakke glimp van vroegere heerlijkheid. De beste stukken, die nu nog gespeeld worden, zijn gebrekkige bewerkingen van eeuwenoude teksten; een heele troep van spelers is noodig, om dat te doen, wat vroeger één enkele begaafde kunstenaar kon — alle figuren leiden en allen in hun rol laten spreken. En de nu gebruikelijke schimmenspeelfiguren zijn, al zijn zij ook wel smaakvol

□ JAVAANSCH MARIONET „WAYANG-GOLEK" "RAMA" □
□ □ □ HOOGTE ± 60 CM. □ □ □

ontworpen en al hebben zij ook dikwijls een komische uitwerking, toch maar een armoedige nabootsing van de oude figuren, die het product zijn van een artistiek hoogstaande cultuur van eeuwen en die met de beste voortbrengselen van de Mamelukkenkunst op één lijn gesteld kunnen worden.

In Caïro is van de oude figuren niets meer te vinden. Het gelukte mij echter in den herfst van 1909 er eenige op de delta van Egypte te ontdekken en een vrij groote verzameling daarvan — ongeveer 100 — in mijn bezit te krijgen. Deze figuren kunnen gedeeltelijk gedateerd worden van het begin van de 15de eeuw, zooals af te leiden is uit een Mamelukkenwapen dat op eenige van deze figuren voorkomt. In mijn verzameling zijn evenwel ook jongere en mogelijk ook oudere exemplaren. Wij weten immers, dat het schimmenspel in Egypte bloeide van den tijd van Sultan Saladin (±1193) tot in de 18de eeuw. De hier als voorbeeld van deze figuren gegeven afbeelding stelt een door een dwerg geleid paard voor op ongeveer een derde van de originele grootte. Deze oude figuren zijn, hoewel zij uit stevig (kameel-) leer gesneden zijn, natuurlijk niet meer intact gebleven, en men zal bij nauwkeurige beschouwing ook aan deze afgebeelde figuur

□ JAVAANSCH MARIONET „WAYANG GOLEK" HOOGTE 55 C.M. JAVAANSCH MARIONET „WAYANG GOLEK" □

eenige gehavende plekken kunnen ontdekken. Zooals zij hier is afgebeeld, is zij eenigzins door Franz Marc bijgewerkt en in het door hem en Kandinsky uitgegeven kunsttijdschrift „Der blaue Reiter" gepubliceerd. Bont-gekleurd zijn alle in deze reproductie grijze plekken; de kleur wordt in het origineel bereikt, doordat over de in leer uitgesneden vlakken een dun, bont (meestal groen of oranje) doorschijnend velletje genaaid is (op plakken is bij het ingevette leer niet mogelijk). De bonte kleuren verhoogden de uitwerking van de anders wit en zwart schijnende figuren aanzienlijk en maken bij doorschijnend licht ongeveer den indruk van ingezette edelstenen. De opengewerkte patronen in de figuren worden door fijn snijwerk teweeg gebracht (niet door uitsponzen, zooals bv. bij de Siameesche schimmenspeelfiguren).

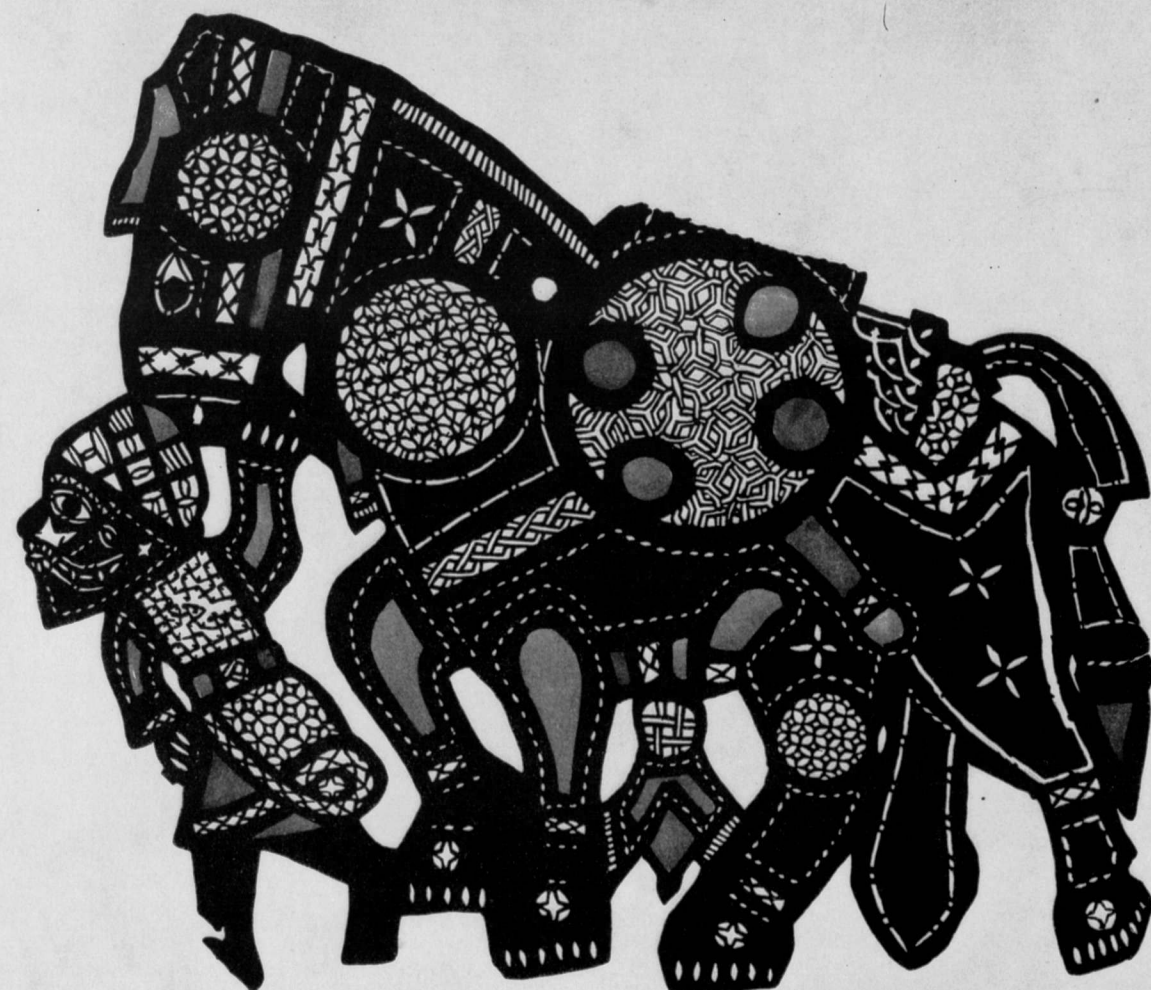
In deze kunst hebben de makers van de figuren iets buitengewoons gepresteerd. Bewonderenswaardig is de rijkdom van patronen, waarover zij beschikken. In mijn verzameling bevinden zich bv. nog drie exemplaren, die zeer veel gelijken op de hier afgebeelde figuur, doch met geheel andere patronen.

Hoewel de figuren gestyleerd zijn, heeft toch ieder patroon zijn bepaalde betekenis. Duidelijk onderscheidt men in het midden van de figuur een groot rond schild; daaronder

is de punt van de schede van een zwaard zichtbaar. De twee rozetten aan den kop en aan de hals van het paard wijzen op een gelijksoortige versiering aan het tuig van het paard. Het hoge zadel van het paard, waaraan waarschijnlijk het beweegelijke bovenlijf van een ruiter bevestigd was, is helaas afgebroken. De riemen, die het zadel vasthielden, eindigen in een kwast, die zoo groot gemaakt is om tevens een verbinding tusschen de voorpooten en de eene achterpoot van het paard te kunnen vormen. Dit was blijkbaar ook uit technische overwegingen noodzakelijk, zooals het ook technisch noodzakelijk was, dat de eene voet van den leidenden dwerg aan de voorpoot van het paard raakte. Het kleine rozetje boven de tusschenruimte tusschen de groote rozetten diende om daarin de stok vast te maken, waarmee de figuur door den speler tegen het linnen gedrukt werd en waarmee zij ook bewogen kon worden. De sterk naar beneden loopende rug van het paard is te verklaren door de beoogde perspectief-uitwerking: de indruk moet gewekt worden, dat het paard vanaf het linnen op den toeschouwer afkomt; een gelijke uitwerking is ook bij andere figuren duidelijk bedoeld.

Helaas bezitten wij slechts weinige teksten van schimmenspielen uit den bloeitijd van het schimmenspel in Egypte. Bewaard gebleven zijn drie artistiek belangrijke stukken,

NOORD AFRIKAANSCH SCHADUWBEELDEN VAN KAMEEL-LEDER GEDEELTELIJK TRANSPARANT IN KLEUREN

die de Egyptische dokter Mohamed Ibn Danijâl (±1311) geschreven heeft, en welke betekenis ons Georg Jacob te Kiel, die zich met betrekking tot de geschiedenis van het schimmenspel zoo bijzonder verdienstelijk gemaakt heeft, verklaard heeft. Bovendien kennen wij overblijfselen van voor een deel zeer omvangrijke volksschimmenspel, waarmee zich de Egyptenaren van den lateren Mamelukentijd en van den tijd der Osmaansche dynastie vermaakten (als voorbeeld hiervan zij verwezen naar het door mij bewerkte „Krokodilspiel“, dat in de publicaties der „Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften“ 1915 en 1920 verscheen. Het is daarom geen wonder, wanneer het maar af en toe gelukt, de oude figuren met de in de bewaard gebleven schimmenspelteksten optredende personen te identificeeren. Een groot gedeelte van de schimmenspel-figuren in mijn bezit heb ik gepubliceerd en besproken in het tijdschrift „Der Islam“ I (1910) 264—299, II (1911) 143—195. Vergelijk ook „Orientalisches Archiv“ III 103—109 (met reproducties in driekleurendruk).

BIBLIOGRAPHIE

- Akhondzade, Mirza Feth' Ali. Deux comédies turques de Mirza Feth'-Ali Akhond-Zade. Traduites pour la première fois en français..... par Alphonse Cillière. Paris, Ernest Leroux 1888. 1, 246 p. 16°.
- Algérie, ombres chinoises..... illus. (L'illustration, v. 6 Jan. 10 1846, p. 301—302).
- All the Year, 1894. Greek Puppet Show. From the Works of Heron of Alexandria.
- Art et Décoration. Revue Mensuelle d'Art moderne, No. 236. Août 1921.
- Auriol, George. Au Chat-Noir. illus. (Revue encyclopédique, Febr. 1. 1894, p. 37—39.)
- Bildenden Künste, Die. Wiener Monatshefte. Kunstverlag Anton Schroll. Heft 3/4, 1920.
- Broadbent, R. J. A history of pantomime. London, Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., Ltd. 1901. 226 p. 12°.
- Caine, William. Guignols in the Luxembourg. Oxford and Cambridge Review, 1910.
- Calthrop, A. An Evening with the Marionette. The Theatre, 1884.
- Calvi, Emilio. Marionettes of Rome. The Bellman, 1917.
- Chambers, E. K. The Mediaeval Stage, Part II.
- Champfleury, pseud. of Jules Fleury. Le musée secret de la caricature. Paris: F. Dentu, 1888. x249 p. illus. 12°.
- Collier, John Payne. The Tragical Comedy of Punch and Judy.
- Craig, Gordon, in "The Mask" and "The Marionette".
- Cunliffe, John W. Italian prototypes of the masque and dumb show. (Modern Language Association of America. Publications. v. 22. new series, v. 15, 1907, p. 140—156.)
- Curtis, Elnora Whitman. Dramatic Instinct in Education. Current Opinion, 1913. Return of the Marionettes.
- Current Opinion, 1916. Paradox of the Puppet.
- Dekorative Kunst. Abl. 8 und 6. Mai 1917, März 1915.
- Delvau, Alfred. Le Théâtre Érotique Français sous le Bas-empire.
- Driesen, Otto. Der Ursprung des Harlekin; ein Kulturgeschichtliches Problem. Berlin: Alexander Duncker, 1904. XII, 286 p. illus. 8° (Forschungen zur neueren Literaturgeschichte. Heft 25.)
- Duranty, Louis Emile Edmond. Théâtre des Marionettes du Jardin des Tuileries.
- Eclectic Magazine, 1854. Puppets of All Nations.
- Encyclopaedia Britannica, P. 17: 723.
- Engel, Carl. Johann Faust.
- Feise, E. Das Deutsche Puppen-Theater.
- Feise, Ernst. The puppet theatre. (Playbook, v. I No. 9. Dec. 1913, p. 20—23.)
- Ferrigni, P. Storia dei Burattini. The Mask.
- Festing, Jones, Henry. Diversions in Sicily, Castellinaria, or other Sicilian Diversions.
- Fewkes, Jesse Walter. A Theatrical Performance at Walpe. Hopi Katchinas.
- Flögel, Karl Friedrich. Geschichte des Grotesk-Komischen.
- France, Anatole. La vie et les Lettres, 2me Série.
- Gayet, Albert. Les dernières découvertes archéologiques faites en Égypte et le théâtre des marionnettes d'Antinoë. (La revue, v. 52. 1904, p. 420—430.)
- Gayet, A. Oldest of Puppet Shows. Boston Transcript, Nov. 2., 1904.
- Gleason, A. W. Last Stand of the Marionettes. Collier's Weekly, 1909.
- Grotesques, Les, fragments de la vie nomade, recueillis par un archéologue, petit-fils de Turlupin. Paris, L'éditeur, 1838, 176 p. illus. 16°.
- Haiman Josef, Helen. A Book of Marionettes. New-York. B. W. Huebsch. 1920.
- Hazen, G. A. J. Eine Wajang Bèbèr Vorstellung in Jogjakarta. (Internationales Archiv für Ethnographie, Bd. 16, 1904, p. 128—135; Bilder XVII—XVIII).
- Hirsch, Gilbert. A Master of Marionettes. Harper's Weekly, 1912.
- Illustrated London News, 1911. A Javanese Topeng Dalang.
- Irwin, E. Where Players are Marionettes. The Craftsman, 1907.
- Isaacs, M. Tony Sarg's Marionette Book. New-York. B. W. Huebsch. 1921.
- Jackson, F. Nevill. Toys of other days.
- Jacob, Georg. Das Schattentheater in seiner Wanderung vom Morgenland zum Abendland.
- Jacob, Georg. Das türkische Schattentheater. Berlin. Mayer & Müller 1900. III 105 p. illus. 8°.
- Jacob, Georg. Erwähnungen des Schattentheaters in der Weltliteratur. Berlin: Mayer & Müller 1906. 49 p. 3ed. 12°.
- Jacob, Georg. Geschichte des Schattentheaters.... Berlin. Mayer & Müller 1907. VIII 159 p. 12°.
- Jerome, L. B. Marionettes of Little Sicily. New England Magazine, 1910.
- Joly, Henri L. Random Notes on Dances, Masks, and the Early Forms of Theatre in Japan.
- Juynboll, Dr. H. H. Het Javaansche Tooneel. Hollandia Drukkerij. Baarn 1915.
- Juynboll, Dr. H. H. Indonesische en Achterindische tooneelvoorstellingen uit het Rāmāyana. Illus. (Bijdragen tot de taal-, land-, en volkenkunde, v. 10, 1902. p. 501—565.)
- Juynboll, Dr. H. H. Wajang Kelitik oder Kerutjil. (Internationales Archiv für Ethnographie, Bd. 13, 1900. p. 4—17, 97—119; Bilder V—XIV.)
- Kahle, Paul. Islamitische Schattenspielfiguren aus Ägypten. Der Islam. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients. C. H. Becker.
- Kern, Friedrich. Das ägyptische Schattentheater. (In: Joseph Horowitz, Spuren griechischer Mimen im Orient. Berlin, 1905. 8°. p. 98—104.)
- Kind und Kunst, Part III. Illustrationen von Puppenspielen.
- Kleist, Heinrich von. Über das Marionettentheater. Berliner Abendblätter.
- Kollman, Arthur. Deutsche Puppenspieler.
- Koudacheff, F. Les Marionettes en Russie. (Revue des traditions populaires, année I, 1886, p. 84—85.)
- Lee, Vernon. Studies in the Eighteenth Century in Italy.
- Leibrecht, Dr. Über Puppenspiele und ihre Pflege. (Bühnenvolkbund. Frankfurt a. M.)
- Lemaitre, Jules. Impressions du Théâtre. Part IV et VI.
- Lemercier de Neuville. Histoire anecdotique des marionnettes modernes. Paris, 1892.
- Littmann, Enno. Arabic humor. (Princeton University bulletin, v. 13, May 1902, p. 92.)
- Macdowall, H. C. The Faust of the Marionettes. Macmillan's Magazine, 1901.
- Magnin, Charles. Histoire des Marionettes en Europe depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Paris, 1862.
- Maindron, Ernest. Marionettes et Guignols.
- Marionette, The, an illustrated monthly journal. Editor Edw. Gordon Craig. Italy.

N.V. AMSTERDAMSCH STEENHOUWERIJ

□ DIRECTEUR: □
W. F. GNIRRE P. J. R.
 AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
 □ TELEFOON 159 NOORD □
 HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
 □ TELEFOON 948 □

**GRANIET-, HARDSTEEN-
 ZANDSTEEN- EN
 MARMERWERKEN**
 VOOR GEBOUWEN EN
 GRAFMONUMENTEN

IN VOLKSWONINGEN
**ZYN SCHORSTEENMANTELS VAN
 VERGLAASDE WAALKLINKERS**
 EEN IDEAAAL

GEEN BEKLEEDINGS
 MATERIAAL
 NODIG

MODIE
 MATTE
 TINTEN

DUURZAAM
 MASSIEF EN
 HYGIENISCH

GEEN
 AANZET-
 KOSTEN

GEEN
 ONDERHOUD

**N.V. V-H.
 DERICKS &
 GELDENS**

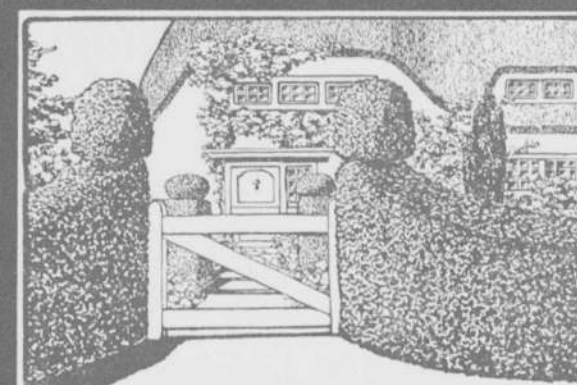
DRUTEN

ELIAS P. VAN BOMMEL BOEKBINDER

**KERKSTRAAT 53
 AMSTERDAM**

ATELLER
 VOOR
**KERKELIJKE
 EN
 PROFANE GLAS-
 SCHILDERKUNST.**
CORN. STRAATEN.
A.B.C. STRAAT.
UTRECHT.

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
 AANEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
 BOOMKWEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE

FABRIEK TE BREDA

PARKETVLOEREN

VERKOOP- KANTOREN

AMSTERDAM

ROTTERDAM DEN HAAG

GIDDING & ZONEN

**DECORATIEF
 SCHILDERWERK
 GLAS IN LOOD**

130 AERT VAN NESSTRAAT
ROTTERDAM

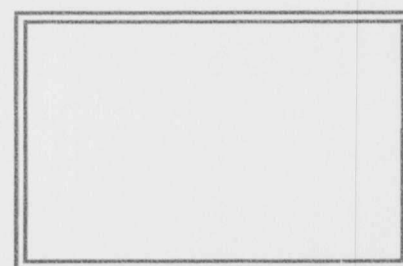
CHRISTOPH UND UNMACK
VERTEGENWOORDIGING VOOR NEDERLAND EN KOLON.
DAMRAK 37/38, AMSTERDAM

SILEZISCHE HUIZEN

**C. L. DE RIJK &
A. FIENEE**

AMSTERDAM ♦ TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS:
1^E JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

**ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON**
ADVIEZEN EN BEGROTINGS GRATIS

**HET PERZISCH
TAPIJTHUIS**

E. PEREZ

SINGEL 480-482
BIJ HET KONINGSPLEIN
TELEFOON 6662
AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTEN

N. V. IJZERWARENHANDEL
VOORH. FIRMA I. M. DE VRIES
90-92 GELDERSCHEKADE ♦ AMSTERDAM
TELEFOON N. 606

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN
MONSTERKAMER
UITGEBREIDE COLLECTIE
YALE-, LIPS-, CORBIN-,
SAG- EN ZENASLOTEN
DEURKRUKKEN EN
ESPAGNOLETEN
IN OUDE EN MODERNE STIJL
SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

„BU ST. LAURENS“

**WIMMEL
SCHEEPS- EN HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEND
DOOR
STIJL EN TOON**

DIR: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSESTR. - TEL. 4871

N.V. PAERELS'
**MEUBILEERING-
MAATSCHAPPIJ**
AMSTERDAM TELEFOON
INTERC. NOORD
ROKIN 128-130 4541

N. V. HOUTHANDEL

VOORHEEN

TH. R. VAN EPEN & Co.
GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

**PARKET-
VLOEREN**

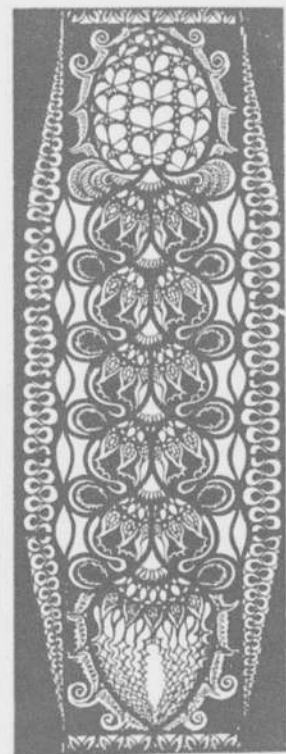
IN ALLE GENRES, IN
**PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT**

EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ., ALSMEDE VOOR:

**LUXE
VLOEREN**

GROOTE SORTERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
 EMMAKADE
 45

GEBRAND
 GESCHILDERD
 GLAS

GLAS IN LOOD

J. C A L T E N

ADVISEEREND INGENIEUR

LID DER O. N. R. I.

AMSTERDAM

TELEFOON NOORD 5164

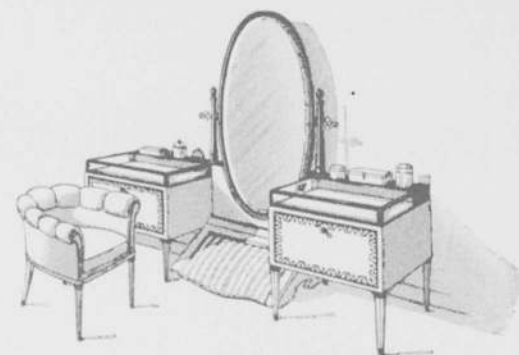
TIJDELIJK LEIDSCHEGRACHT 12

ADVIEZEN OP ELECTRO-TECHNISCH EN
 WERKTUIGKUNDIG GEBIED

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
 GELEIDINGEN, BLIKSEMAFLEIDERS ENZ.
 TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

Binnenarchitectuur.
Nusink & Zⁿ.
 Looiersgracht 41. Amsterdam.

MEUBILEERINGEN

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR

DECORATIESCHILDER

AMSTERDAM

RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
 DECORATIE AL
 FRESCO

SPATWERK EN ANDERE
 CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
 SMEEDWERK
 IJZERCONSTRUCTIES**

NAAML. VENN.

GROF- EN KUNSTSMEDERIJ

$\frac{1}{2}$ H. J. LIGTERMOED

O. Z. VOORBURG WAL 96 INT. TEL.

ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204

AMSTERDAM

N.E.G.

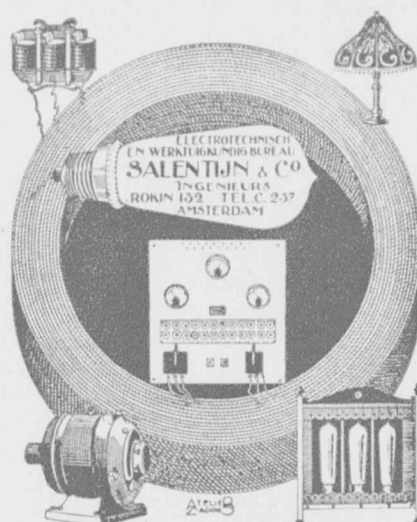
DIR. F. KOSTER

GRONINGEN

HEEREBINNENSINGEL 11 / TELEF. 2270

GLAS SLIJPERIJ
VERZILVERING
IN LOOD
ETSEN
HANDEL

KUNSTINRICHTING

MODERNE BETIMMERINGEN

ARTISTIEKE ONTWERPEN

BEGROOTINGEN

ZONDER VERBINDING

**WILLIAMS &
WILLIAMS LTD**

RELANCE WORKS CHESTER

**STALEN EN BRONZEN
RAMEN EN DEUREN
LICHTE CONSTRUCTIE WERKEN**

BIJKANTOOR HOLLAND
OUDKERKHOF 31 BIS
UTRECHT

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTEN

METZ & CO'S MAGAZIJNEN
AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"

Jacq. van Groenendael, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER

v/h N. LAMME

ALBERT CUYPSTRAAT 243

□ □ TELEFOON Z. 5936 □ □

AMSTERDAM

**UITVOERING
VAN ALLE
SCHILDERWERKEN**

STRUNCK-WERKE

SPRENDLINGEN
(RHEINHESSEN)

NIJMEGEN
(ARKSTEESTR. 8)

GLAS IN

KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOISTE
VOOR WAND-
BEKLEEDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE

G. M. B. H.
SPRENDLINGEN NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)

BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEOPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

VAN OJEN EN CORET
DEN HAAG
ZOUTMANSTRAAT 47

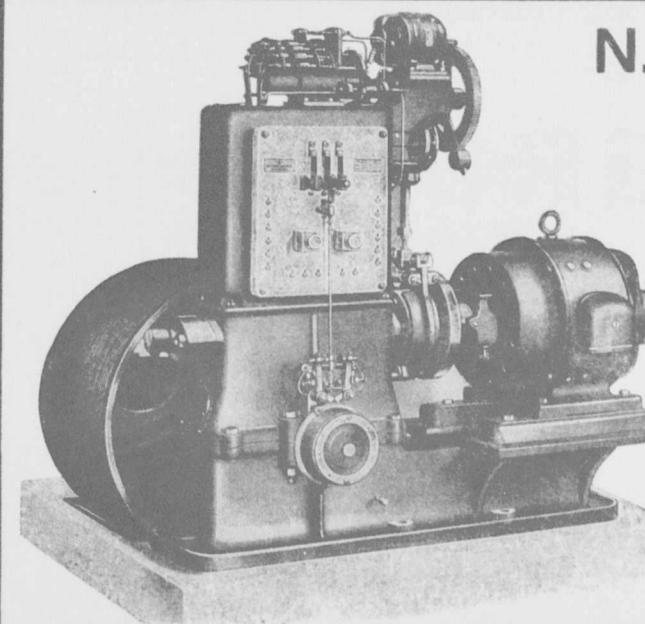
FOTOGRAFISCHE
INRICHTING VOOR
ARCHITECTUUR-OPNAMEN

REPRODUCTIES
NAAR SCHILDERIJEN
TEKENINGEN ENZ.

J. DE WAAL & ZOON
UTRECHT

GROOTHANDEL IN
SPIEGELGLAS
VENSTERGLAS
EN VERFWAREN

OPGERICHT 1692
TELEF. INTERC. 787

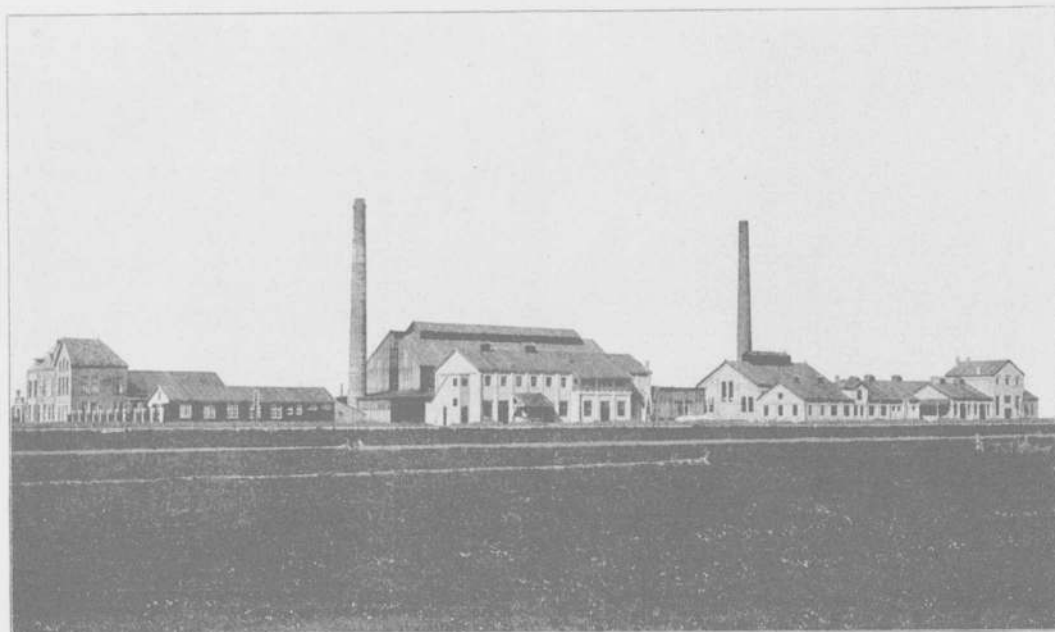
N. V. TECHNEMA
ROTTERDAM

v/h INGENIEURSBUREAU
FR. ERIKSSON

LIFTEN

GEGARANDEERD
STOOTVRIJ, GERUISCHLOOS BEDRIJF

FABRIEKSGEBOUWEN DER N.V. CHEMISCHE FABRIEK „GEMBO” TE WINSCHOTEN,
IN 1920 AFGEDEKT MET

„RUBEROID” DAKBEDEKKING

OPPERVLAKTE PLM. 3000 M².

„RUBEROID” IS BESTAND TEGEN STERKE ZUREN, LOGEN, GASSEN EN WORDT OOK
NIET AANGETAST DOOR ZWAVELDAMPEN UIT LOCOMOTIEVEN EN SCHOORSTEENEN.

MEER DAN 1.500.000 M² REEDS DOOR ONS IN NEDERLAND GEDEKT.

VRAAGT MONSTERS EN INLICHTINGEN BIJ

GEBRs. KRAMER · ROTTERDAM

TELEFOON INTERC. 11257 · 11258 · 11259 · 11260 / TELEGRAM-ADRES: „RUBEROID”

NYMEEGISCHE C.A. HOOGERP-INGENIEUR
KUNST/TEENFABRIEK HEEL-·BY-NYMEGEN

DORPSTRAAT 88, HEES BIJ NIJMEGEN
TELEFOON NIJMEGEN 1768 - 1648

KUNSTZANDSTEEN
KUNSTHARDSTEEN
KUNSTGRANIET
EDEL BETON

ARTIKELEN IN TERRAZZO
ARTIKELEN IN BETON

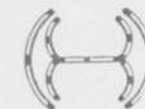
DRAAI- DEUREN

UITVOERING
NAAR
TEKENING

R. CRUIJFF & ZN
AMSTERDAM TEL. N. 2701

CONCURREERENDE PRIJZEN

SULZER-VERWARMING

AANLEG, ONDERHOUD EN REPARATIE

VAN

CENTRALE VERWARMINGEN

SPECIAAL VOOR ZIEKENHUIZEN, VILLA'S, GESTICHTEN ENZ.

N.V. TECHNISCHE
INSTALLATIE MAATSCHAPPIJ „STOOM”
AMSTERDAM, 3e SCHINKELKADE 32. TEL. Z. 1816 EN 9348

VEREENIGING
VAN NEDERLANDSCHE
SCHELPKALKFABRIKANTEN
APOTHEKERSDIJK 34, LEIDEN

HOLLAND BOUWT ZICH OP
UIT DE ZEE

GEBROEDERS MERENS HAARLEM

FABRIEK VAN TECHNISCHE
RUBBER-, ASBEST- EN
EBONIET-ARTIKELEN

LEVERING VAN
RUBBER VLOEREN
IN EFFEN TINTEN,
DIVERSE KLEUREN,
EN AAN TE GEVEN
ONTWERPEN

TELEGRAMADRES: GOMFABRIEK TELEFOON No. 103

RUBBIN-RUBBER

EN

RUBBER VLOEREN

WORDEN

UITSLUITEND ONDER GARANTIE

GELEVERD DOOR

JAC^S S. WAISVISZ & CO

167 WAGENSTRAAT

TELEF. 1119 • DEN HAAG

KANTOOR TE AMSTERDAM MARTELAARSGRACHT 15

GRANIET

VOOR GEBOUWEN, KUNSTWERKEN ENZ.
IN ALLE KLEUREN EN BEWERKINGEN

GROENE SYENIT
ZEER DECORATIEF

HAARDSTEEN • ZANDSTEEN
MARMER • • TUFSTEEN
BASALTLAVA • SCHOOR-
STEENMANTELS ENZ.

JOHANNES POLET

NATUURSTEENHANDEL

SARPHATISTRAAT 175 AMSTERDAM TELEFOON N 8624

OPSLAGPLAATS EN STEENHOUWERIJ:
ZEEBURGERPAD 37 TELEFOON N 1764

LANGE BEESTENMARKT. 14
TELEF 3618 DEN HAAG

FIRMA H. FERMIN DEN HAAG

N. HAVENSTRAAT 36-38
TELEFOON H. 5623

BRONS- EN KOPERWERKEN
CISELEER-,
GRAVEER- EN EMAILLEERWERK
FIJNGIETWERK
VERLICHTINGSORNAMENTEN
NAAMPLATEN

MONSTERKAMER, WAARIN TYPESTEENEN VAN ALLE AANGESLOTEN FABRIEKEN.
AAN H. H. ARCHITECTEN WORDT VRIJE BEZICHTIGING EN KEUZE AANGEBODEN.
ALLE MET WAALSTEENEN BEREIKBARE TINTEN EN NUANCEEREN ZIJN VERTEGENWOORDIGD.
BINNENMUUR- EN FUNDEERINGSTEENEN WORDEN TEGEN
STERK VERLAAGDE PRIJZEN VERKRIJGBAAR GESTELD.
GEBRUIK VAN BUITENLANDSCHE STEENEN IS NU NIET VOORDEELIGER MEER.

VERSCHEENEN: BIJ DE UITGEVERSMATSCHAPPIJ DE HOOGHE BRUG, KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM, EN ALDAAR (TEGEN OVERZENDING VAN HET BEDRAG) OF BIJ DEN BOEKHANDEL TE BETREKKEN:

KUPERUS' MAANDKALENDER 1922

UITGEVOERD IN STEENDRUK 3-4 KLEUREN, 12 BLADEN, GEDRUKT OP ZWAAR CHROMOKARTON, FORMAAT 38x21 c. M., GEHEEL UITGEVOERD IN DEN TRANT, WAARIN HOYTEMA'S KALENDER WERD UITGEGEVEN.

DE PRIJS VAN DEZE, IN FIJNGEVOELIGE KLEURENTEKENING UITGEVOERDE MAANDKALENDER IS F. 6.-.

UITGEVERSMATSCHAPPIJ
DE HOOGHE BRUG, AMSTERDAM,
KEIZERSGRACHT 431 □ TELEFOON N. 3808

MEN GIREERE HET BEDRAG: F. 6.- PER
POSTGIRO NO. 19219.

LIFTEN

VOOR ALLE DOELEINDEN

1100 REFERENTEN

J. C. VAN STRAATEN

PRINSEGRACHT 184-184^a
's-GRAVENHAGE

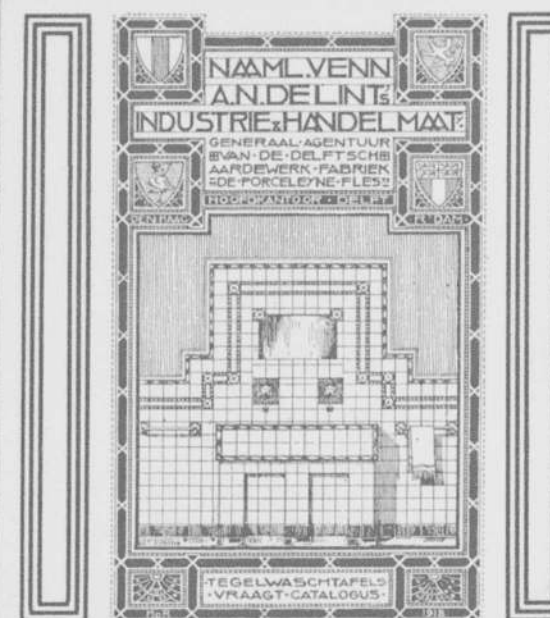
IJZEREN
BRANDTRAPPEN

JAN SLUIJTERS-ALBUM

VAN HET JAN SLUIJTERS-ALBUM, EEN OVERZICHT IN KOPERDIEPDruk VAN HET WERK VAN DEZEN SCHILDER, UITGEVOERD ONDER ZIJN PERSOONLIJKE LEIDING EN VOORZIEN VAN EEN OPMERKELIJKE STUDIE VAN JUST HAVELAAR, ZIJN NOG EXEMPLAREN VOORRADIG BIJ DE

UITGEVERSMATSCHAPPIJ "DE HOOGHE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

EXEMPLAREN OP DUURZAAM PAPIER MET EEN DRIE-KLEURENDRUK NAAR EEN PORTRET
□ □ FL. 20.- □ □
EXEMPLAREN OP JAPANSCH, EVENEENS MET DRIE-KLEURENDRUK, EN GENUMMERD EN
GETEEKEND DOOR DEN KUNSTENAAR FL. 40.-

A. C.
VAN DEN HOEK
TELEFOON No. 3
BUSSUM

SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

TIMMERFABRIEK
"TRIO"
WIJNANDS & Co.
BUSSUM

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

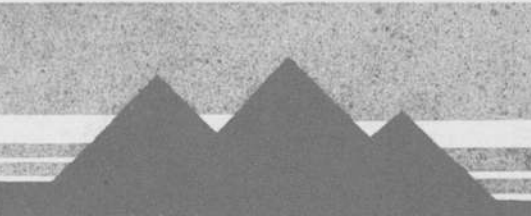
MARMER-
WERKEN
D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14
AMSTERDAM

STEENHOUWERIJ

KUNST BRONS- EN
METAAL-GIETERIJ
„DE KROON”
HAARLEM, HOUTMARKT 23
TECHNISCH DIRECTEUR: CONRAD FEHN

AFDEELING KUNSTGIETWERK IN ZAND EN ZIRE-PERDU
MONUMENTEN, BUSTEN, GROEPEN,
PLAQUETS, KRANSEN, LETTERS ENZ.
MEDAILLES EN SPORTPRIJZEN
EIGEN GRAVEERINRICHTING
SPECIAAL MACHINERWERK IN IEDERE
LEGEERING BEWERKT EN ONBEWERKT
AFDEELING KUNST SIERSMEDWERK EN DRIJFWERK
LAMPEN, HAARDEN, BRONZEN, DEUREN, HEKKEN
PENDULES IN ELKE UITVOERING NAAR
EIGEN EN GEGEVEN ONTWERPEN
PATINEEREN EN OPMAKEN VAN
ALLE BRONS- EN KOPERWERKEN
EIGEN SLIJP- EN POLIJSTINRICHTING

DE MONUMENTEN DER OUDHEID
HANDHAVEN ZICH DOOR DE
DEUGDELIJKHEID
VAN MATERIAAL
DEN ZELFDE KWALITEIT
LEVERT U DE NED.
NATUURSTEENHANDEL
P.J.M. & STOKKUM
MONSTERZALEN
STATIONSWEG 57.59 ROTTERDAM

TEGELHANDEL N. WAFELBAKKER & Co.
□ □ □ AMSTERDAM □ □ □

KANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPUISTRAAT □ TEL. INT. 6422 NOORD
MAGAZIJN EN FABRIEK: 78 KERKSTRAAT □ □ TEL. 7046 NOORD

CÉRAMIQUE VLOERTEGELS UITVOERINGEN NAAR FABRIKANTEN VAN
HOLLANDSCHE TEGELS ONTWERP IN GLANS-, TERRAZZO- MOSAIK EN
FAYENCE TEGELS MAT-ENKUNSTGLAZUUR HOUT-GRANIETVLOEREN
(WIT, GEKLEURD EN VERSIERD)

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASSO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILS, ADVOCaat-PROCEUR EN DIRECTEUR DER VADERLANDSCHE HYPOTHEEK BANK, TE 'S-GRAVENHAGE, GEDEL.
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPARD, INSPECTEUR VAN HET RIJKSTUCHT- EN OPVOEDINGSWEZEN, TE 'S-GRAVENHAGE
JHR. O. MICHIËLS VAN KESSENICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH

's-GRAVENHAGE TELEFOON H. 4261 CONRADKADE 56
H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKELN, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAK

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

COETERIER
& LADIGES
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G. W. C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

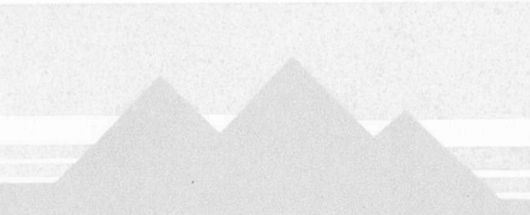
U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLIEDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6-AMSTERDAM

KUNST BRONS- EN
METAAL-GIETERIJ
„DE KROON”
HAARLEM, HOUTMARKT 23
TECHNISCH DIRECTEUR: CONRAD FEHN

AFDEELING KUNSTGIETWERK IN ZAND EN ZIRE-PERDU
MONUMENTEN, BUSTEN, GROEPEN,
PLAQUETS, KRANSEN, LETTERS ENZ.
MEDAILLES EN SPORTPRIJZEN
EIGEN GRAVEERINRICHTING
SPECIAAL MACHINEWERK IN IEDERE
LEGEERING BEWERKT EN ONBEWERKT
AFDEELING KUNST SIERSMEDWERK EN DRIJFWERK
LAMPEN, HAARDEN, BRONZEN, DEUREN, HEKKEN
PENDULES IN ELKE UITVOERING NAAR
EIGEN EN GEGEVEN ONTWERPEN
PATINEEREN EN OPMAKEN VAN
ALLE BRONS- EN KOPERWERKEN
EIGEN SLIJP- EN POLIJSTINRICHTING

DE MONUMENTEN DER OUDHEID
HANDHAVEN ZICH DOOR DE
**DEUGDELIJKHEID
VAN MATERIAAL**
EEN ZELFDE KWALITEIT
LEVERT U DE NED.
**NATUURSTEENHANDEL
P.J.M. & STOKKUM**
MONSTERZALEN
STATIONSWEG 57/59 ROTTERDAM

TEGELHANDEL N. WAFELBAKKER & Co.
□ □ □ AMSTERDAM □ □ □

KANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPUISTRAAT □ TEL. INT. 6422 NOORD
MAGAZIJN EN FABRIEK: 78 KERKSTRAAT □ □ TEL. 7046 NOORD

CÉRAMIQUE VLOERTEGELS UITVOERINGEN NAAR FABRIKANTEN VAN
HOLLANDSCHE TEGELS ONTWERP IN GLANS-, TERRAZZO- MOSAIK EN
FAYENCE TEGELS (WIT, GEKLEURD EN VERSIERD) MAT-ENKUNSTGLAZUUR HOUT-GRANIETVLOEREN

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASSO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILS, ADVocaAT-PROcUREUR EN DIRECTEUR DER VADERLANDSCHE HYPOTHEEK BANK, TE 'S-GRAVENHAGE, GEDEL.
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPARD, INSPECTEUR VAN HET RIJKSTUCHT- EN OPVOEDINGSWEZEN, TE 'S-GRAVENHAGE
JHR. O. MICHIËLS VAN KESSENICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH

's-GRAVENHAGE TELEFOON H. 4261 CONRADKADE 56
H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKELN, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAAN

LIFTEN

HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

**COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

**BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM**

G. W. C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
**GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS**
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

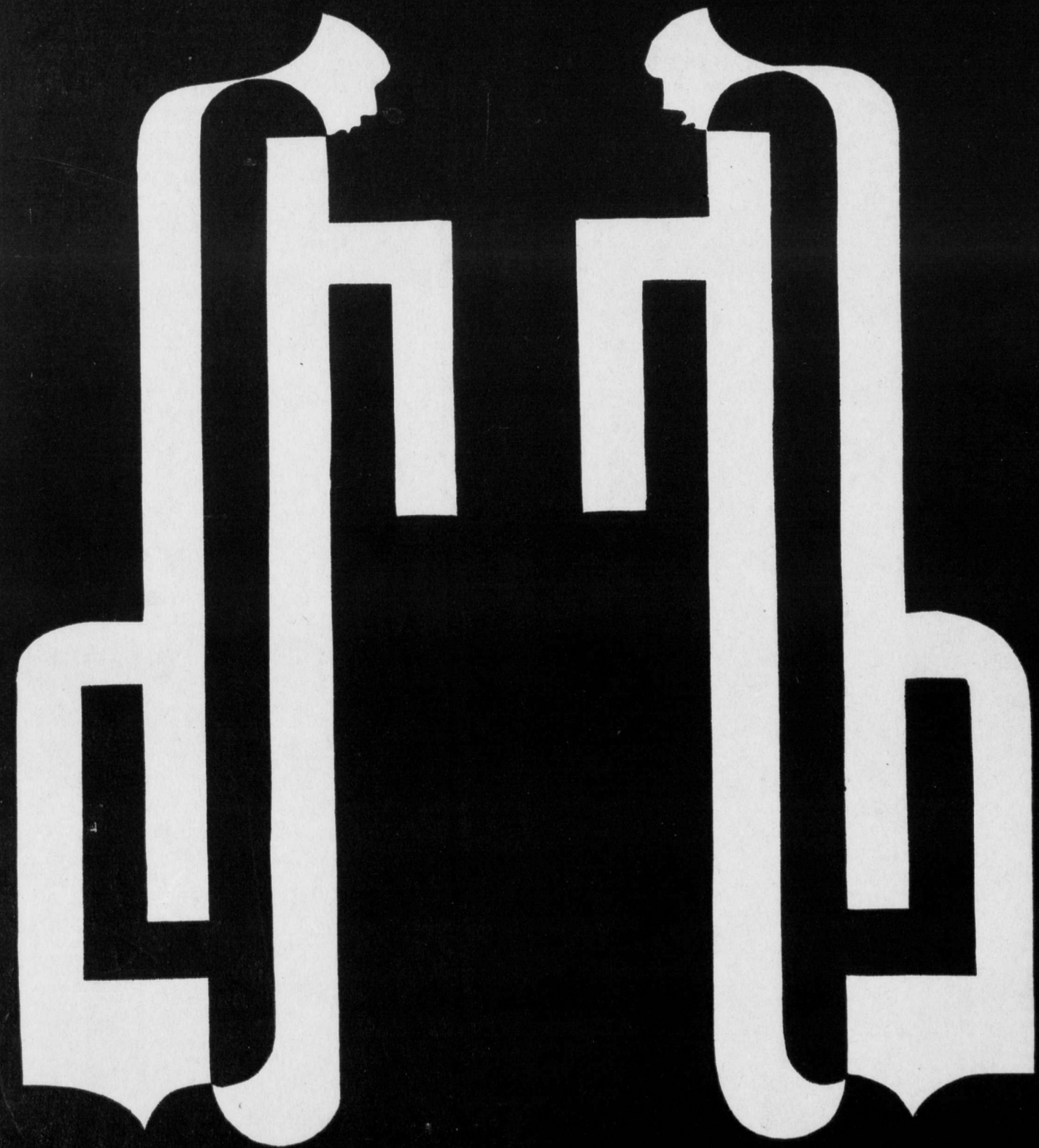
**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co**

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

**U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEEDING**

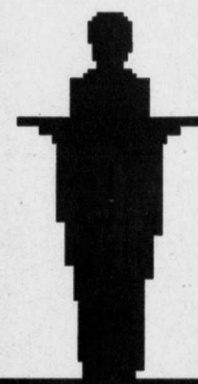
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6-AMSTERDAM

INTERNATIONALES
ST. HIEHALTSEAR

Bibliotheek
VAN DE
Technische Hogeschool
DELFT

TENTOONSTELLING
AMSTERDAM 1922

WEDDINGEN

OTIS-LIFTEN

ELECTRISCH OF HYDRAULISCH

DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE AANGENAAMSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM-
VERBRUIK EN ONDERHOUD

REEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHEELE
WERELD MEER DAN

151000 LIFTEN

IN EUROPA MEER DAN

31000 LIFTEN

(HIERONDER ZIJN NIET GEREKEND DE SPIJSLIFTEN)

FRED. STIELTJES EN CO
KEIZERSGRACHT 745-7. TEL. 237 N.
AMSTERDAM

AMSTERDAMSCH ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

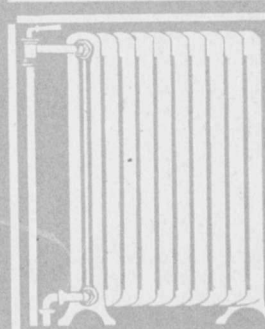

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN-DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING

SANITAIRE INRICHTINGEN

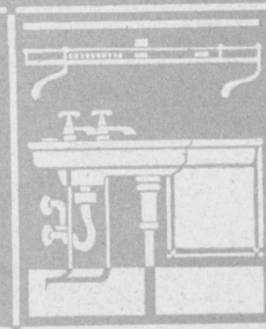

HEEREN ARCHITECTEN

HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIIK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.

SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.

BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG **WAGENSTR 96**

DE NEDERLANDSCHE REDACTIE

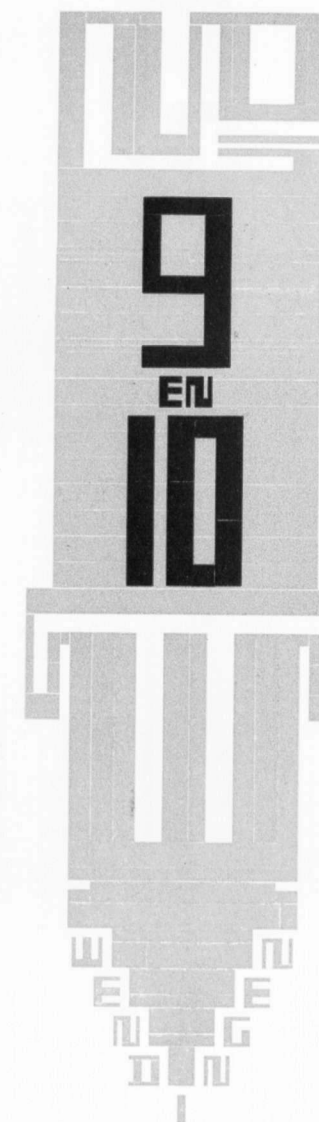
HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
R. N. ROLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE TWEETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN DE NEDERLANDSCHE
EN ENGELSCH TAALEN

DE TWEE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAT-
SCHAPPIJ „DE HOOGHE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETA-
RIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

1921 INHOUD

TUPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

TUPOGRAF. OMSLAG
NAAR EEN TEEKENING
DOOR FRITS LENSVELT

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE INTERNATIONALE
THEATERTENTOONSTEL-
LING. ZIJ WERD GEORGA-
NISEERD OP INITIATIEF
VAN DE VEREENIGING
KUNST AAN HET VOLK TE
AMSTERDAM EN GEHOU-
DEN IN HET STEDELIJK
MUSEUM IN DE MAANDEN
JANUARI EN FEBRUARI

HET BEVAT REPRODUC-
TIES VAN DE INRICHTING
DER TENTOONSTELLING
VERDER REPRODUKTIES
NAAR DECORS-ONTWER-
PEN EN FOTO'S VAN VELE
COSTUUM-TEKENINGEN

DE INLEIDING IS VAN
H. TH. WIJDEVELD
VERDER ARTIKELN VAN
DEN ENGELSCHMAN
EDWARD GORDON CRAIG
VAN DEN ZWITSER
ADOLPHE APPIA,
DE FRANSCHEN GASTON
BATY EN F. GEMIER
DE DUITSCHERS LEOPOLD
JESSNER EN OSKAR
FISCHEL, DE AMERI-
KANEN R. MACGOWAN
EN GEORGE NATHAN

EEN WENDINGEN NR
GEWIJD AAN HET THE-
ATER ALS BOUWWERK
IS IN VOORBEREIDING

OTIS-LIFTEN

ELECTRISCH OF HYDRAULISCH

DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE AANGENAAMSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM-
VERBRUIK EN ONDERHOUD

REEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHEELE
WERELD MEER DAN
151000 LIFTEN
IN EUROPA MEER DAN
31000 LIFTEN

(HIERONDER ZIJN NIET GEREKEN DE SPIJSLIFTEN)

FRED. STIELTJES EN CO
KEIZERSGRACHT 745-7. TEL. 237 N.
AMSTERDAM

AMSTERDAMSCH E ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

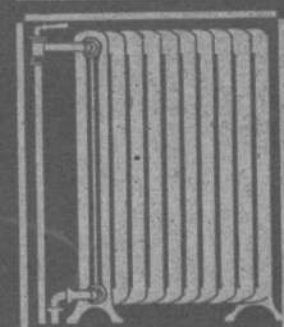

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN-DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING

SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN, DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELJIK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.
SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE-INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG **WAGENSTR 96**

DE WEEDE REDACTIE

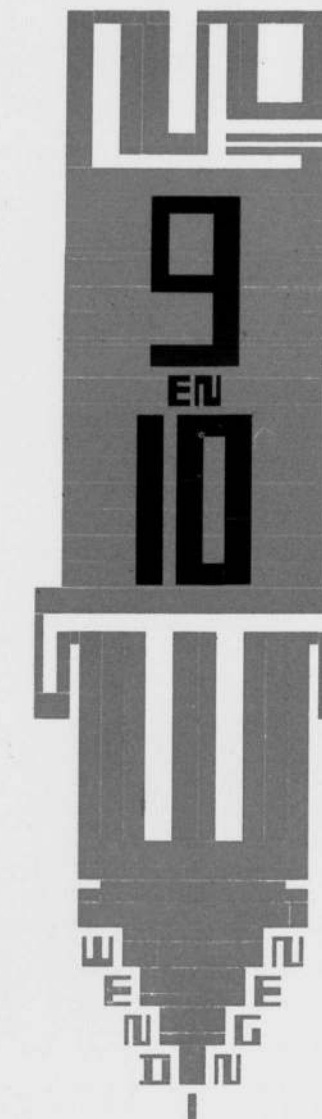
HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
R. N. ROLAND HOLST

DE NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE TWEETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE
IN DE NEDERLANDSCHE
EN ENGELSCH TAALEN

DE TWEE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAT-
SCHAPPIJ „DE HOOGHE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETA-
RIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

TYPOGRAF. OMSLAG
NAAR EEN TEEKENING
DOOR FRITS LENSVELT

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE INTERNATIONALE
THEATERTENTOONSTEL-
LING. ZIJ WERD GEORGA-
NISEERD OP INITIATIEF
VAN DE VEREENIGING
KUNST AAN HET VOLK TE
AMSTERDAM EN GEHOU-
DEN IN HET STEDELIJK
MUSEUM IN DE MAANDEN
JANUARI EN FEBRUARI

HET BEVAT REPRODUC-
TIES VAN DE INRICHTING
DER TENTOONSTELLING
VERDER REPRODUKTIES
NAAR DECORS-ONTWER-
PEN EN FOTO'S VAN VELE
COSTUUM-TEKENINGEN

DE INLEIDING IS VAN
H. TH. WIJDEVELD
VERDER ARTIKELLEN VAN
DEN ENGELSCHMAN
EDWARD GORDON CRAIG
VAN DEN ZWITSER
ADOLPHE APPIA,
DE FRANSCHEN GASTON
BATY EN F. GEMIER
DE DUITSCHERS LEOPOLD
JESSNER EN OSKAR
FISCHEL, DE AMERI-
KANEN R. MACGOWAN
EN GEORGE NATHAN

EEN WENDINGEN NR
GEWIJD AAN HET THE-
ATER ALS BOUWWERK
IS IN VOORBEREIDING

INTERNATIONALE THEATERTENTOONSTELLING TE AMSTERDAM □ DETAIL VAN DEN HOOFDINGANG

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

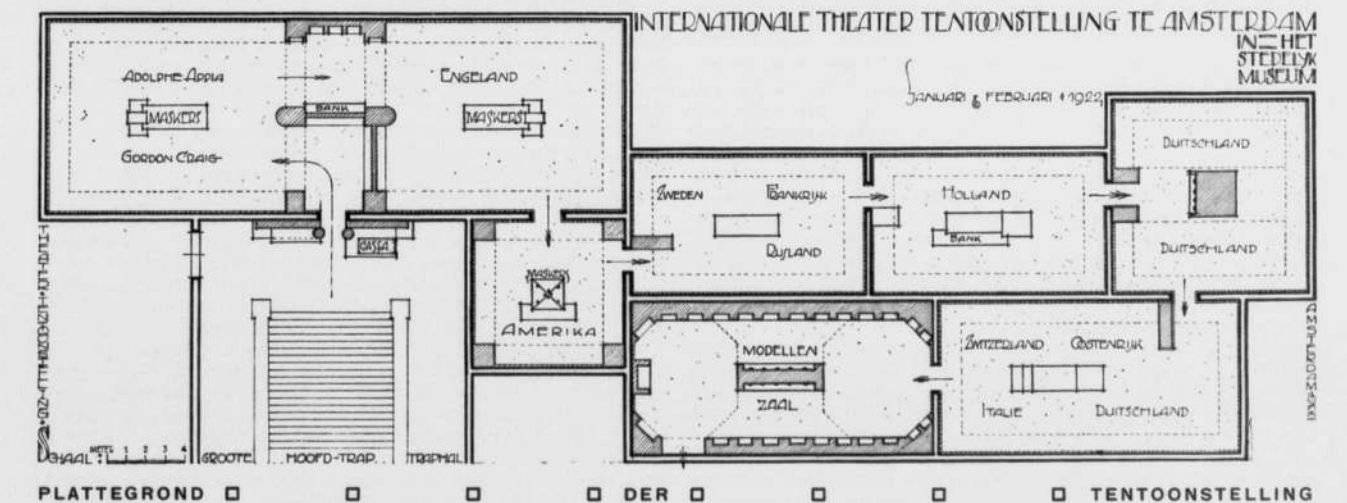
INTERNATIONALE THEATERTENTOONSTELLING IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM, GEHOUDEN IN DE MAANDEN JANUARI EN FEBRUARI 1922

De vereniging „Kunst aan het Volk“ te Amsterdam nam in den zomer van 1921 het initiatief tot het houden van een Theatertentoonstelling. De commissie, die deze expositie zou organiseeren, werd saamgesteld uit de heeren: Mr. W. A. Bongers (Voorzitter), Frits Lensvelt, Jan de Meyer, Frans Mijnsen, C. Oosschot, Jhr. A. W. G. van Riemsdijk, Cornelis Veth en H. Th. Wijdeveld (Secretaris).

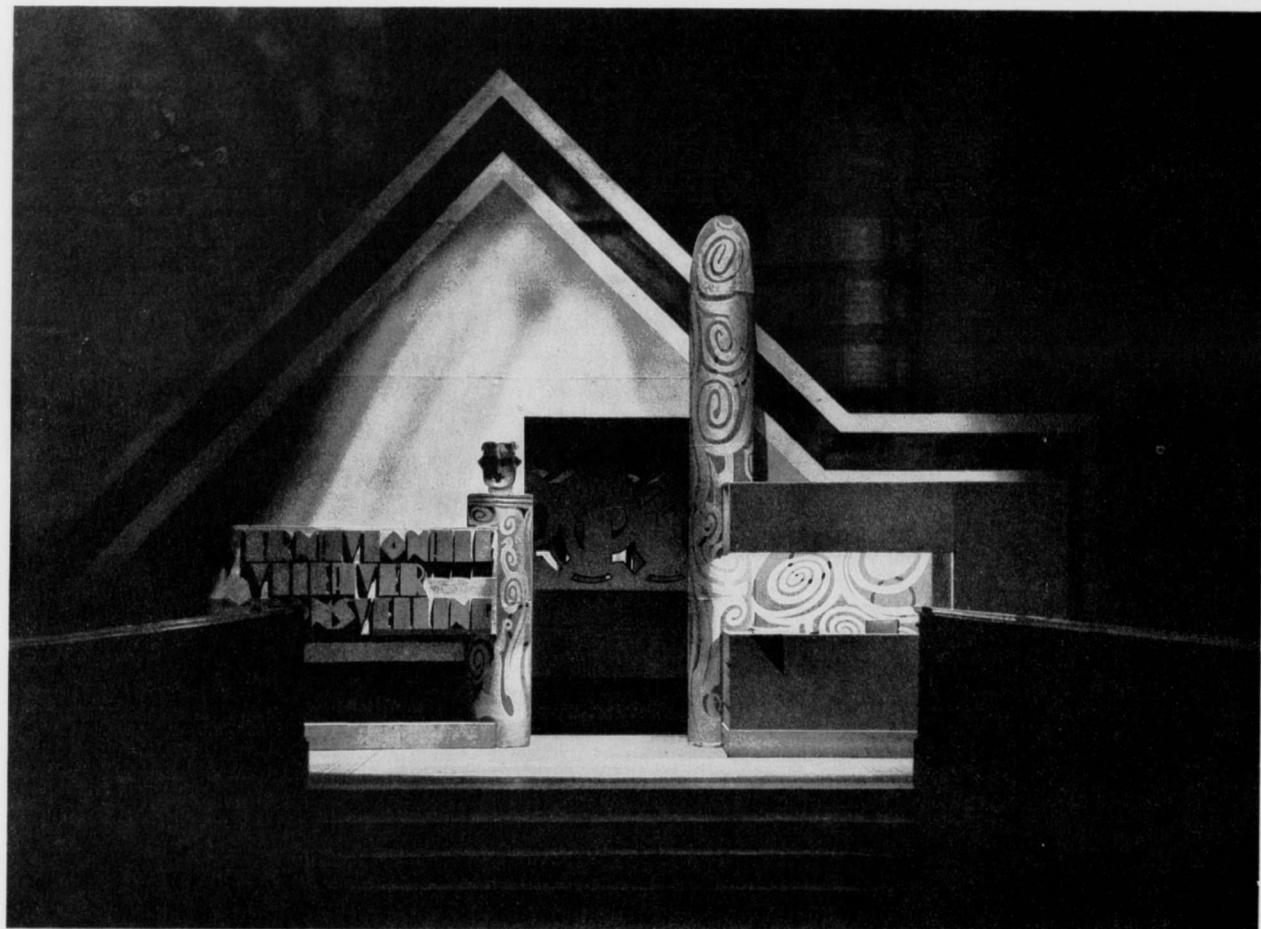
Op kleine schaal aangevangen, groeide deze opzet tot een gebeurtenis, die internationale belangstelling tot zich trok. Het doel dezer tentoonstelling was, het geven van een overzicht van het Moderne Theater naar de opvatting en in de uitvoering der leidende acteurs, architecten, schilders en decoratieve-kunstenaars. Naast het ontwerp van het moderne theatergebouw, in opbouwende samenwerking ontstaan en steunend op de nieuwe begrippen der Dramatische Kunst, was de Ensceuerings-kunst, het Theaterkostuum en het Masker opgenomen. In een daarvoor ingerichte bibliotheek en voordrachtszaal waren de boeken bijeengebracht, die de theorieën verkondigen, waarop het moderne tooneel steunt en door welke het voorwaarts wordt gevoerd. In een serie voordrachten, gehouden door Edward Gordon Craig, Jacques Copeau, Oscar Strnad, Frits Lensvelt en H. Th. Wijdeveld, werd de levende idee vertolkt. Hoeveel wij ook verwijderd mogen

zijn van een nieuwe stijlperiode, toch vormt zich in het veelzijdig streven van geheel Europa en Amerika een richting, welke zal worden een algeheel volgen van eenzelfde principe: het principe eener vernieuwde dramatische kunst, groeiend uit en toebehoorend aan den acteur; gesteund door den dichter, den componist en den architect. Hoewel naast het nieuwe Drama, als sociaal-cultureel verschijnsel, geen vraagstuk bij het herleven eener nieuwe „Kunst van den Acteur“, zoo belangrijk is als het Gebouw, de Tempel, waarin hij dat nieuwe drama zal opvoeren, is dit nummer van Wendingen slechts gewijd aan de inrichting der tentoonstelling en dat gedeelte van het tooneel, dat wij het „Decor“ noemen; ongetwijfeld ondergeschikte factoren bij den nieuwen opbloei, maar toch niet geheel zonder belang. Het architectonische gedeelte der tentoonstelling, ... het theater als bouwwerk, ... was belangrijker, vraagt een geheel Wendingen-Nummer voor zich en langere voorbereiding. Dat nummer, geheel gewijd aan het Nieuwe Theater als Bouwwerk, is in voorbereiding en zal binnenkort verschijnen.

De geheele tentoonstelling ging in April naar Engeland, en zal, na een expositie in Londen (in het Victoria and Albert Museum) en Manchester, naar Amerika worden overgebracht.

PLATTEGROND □ □ □ □ DER □ □ □ TENTOONSTELLING

□ □ □ HOOFDINGANG DERTENTOONSTELLING (IN DE HAL VAN HET MUSEUM) BIJ AVONDVERLICHTING □ □ □

THE LIVING SCENE □ BY GORDON CRAIG

„C'EST LE DÉCOR VIVANT AVEC TOUTES SA MACHINERIE NOUVELLE“

In these words some new scenic work of mine was described lately by a French writer, and I will take them as my cue. Scene must be living—seemingly alive—breathing as in Nature the Earth seems to breathe; its flanks lying spread out like the sprawling limbs of the striped tiger, its immense eyes opening wider and ever wider and then closing with the close of day, its locks fluttering in the breezes. When Scene becomes decoration it ceases to have quite the same value that it has when it lives and moves. The Earth on which we, the actors, play our parts is not exactly a decorative background. . . . Although at times it retires, although at times it is just decorative and no more—at times mere background—unnoticeable.

But not for long, remember. Before many moments or hours are passed, it will advance and come to life. Sometimes it pushes us all into the background, sometimes it overwhelms, and then in a moment is become the quiet and lovely thing we are apt to take it always to be.

And Scene should be like this. And those of us who concern ourselves at all with Scene should remember what it is we have to interpret. If we have ever really

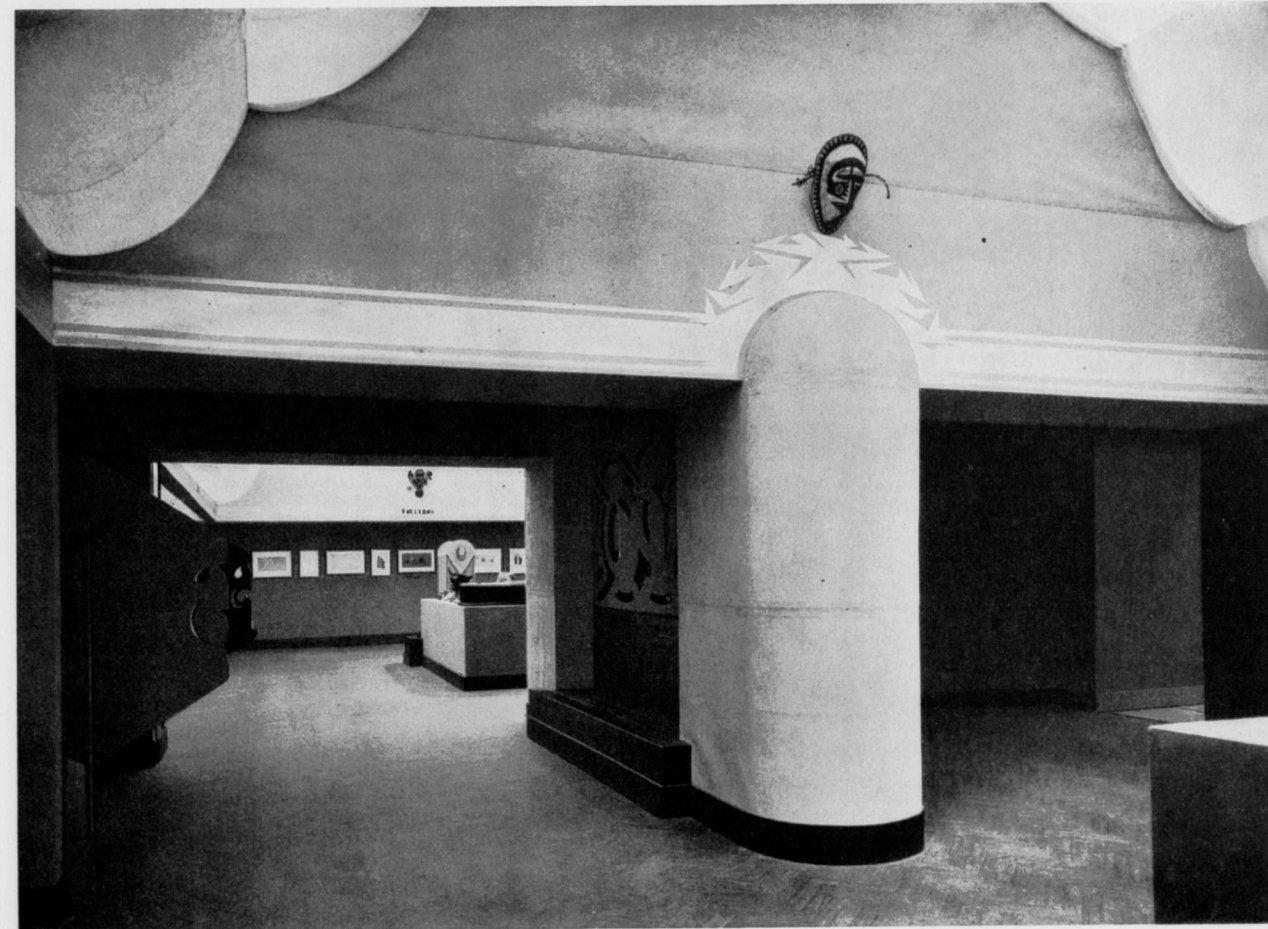
listened to the showers or basked in sunshine, we can but return to attempt to give life to our scene.

The Poet peers at Man, and seeing, creates a living thing. Are we who are to create Scene to give birth to a dead thing, just because we will not first look at the Earth? Some say so. A fine idea indeed—a monstrous fine idea—to be asked to litter the stage with lumber, and then to suppose that this dead and dusty décor is to aid the Drama. A dull and staid and decorative nothing, which shall keep its place, be in good form, just because it's dead. It is about time to get that fixed idea out of the heads of everyone. It is time to make great changes—great reforms—if you don't object to the word.

It is time to stop re-arranging the dead flowers in the vase; throw them away. Go out into the open air, for it is the season to sow fresh seed, and watch it tirelessly until a new plant begins to show above ground. Then, if the plant be hearty, any old ground will serve, and no amount of inclement weather can harm it.

Avoid new arrangements of the old Sceneries, then, and plump for new principles; new roots must be established, new life must be desired.

The first thing a scene should have is mobility. And I think that if each artist will feel and think for himself,

□ □ □ GEZICHT NAAR DE HOOFDINGANG (RECHTS) EN NAAR DE ENGELSCHES ZAAI (LINKS) □ □ □

we can have four or five examples of mobility in Scene within a year, within a month. Only, the artists must think for themselves, and must reject the suggestions I have given them in my screens—which, by the way, have something of this very mobility which I suggest is essential to the very life of Scene. Let the young artist consider the mechanical means at his disposal, rather than the appearance. Let him fuss less about being “decorative”. For example, suppose we never had had a sledge, and wished to bring one into existence because the snows were continually with us. If we kept fussing about the wheels of our conveyance, and the shafts and the door-knobs, just because our carriages always have wheels, shafts and door-knobs, we should merely evolve carriages with a new appearance—but no sledge. If we could not forget wheels altogether, runners would never enter our heads or come into existence. And it is something like this with our young men's sceneries. Forget all but the needs of the scene—the Drama,—forget the decoration of it, and away with everything “charming” and “amusing”, “synthetic”, “futuristic” all these are but words and meaningless. Get at the needs of the scene—get at its dramatic force. Don't think seriously, don't talk seriously, be serious.

LE PRINCIPE DE LA MISE EN SCÈNE PAR F. GÉMIEUR QU'EST — CE QUE LA MISE EN SCÈNE?

Qu'est-ce que la mise en scène?

La mise en scène est l'art d'extérioriser les sentiments, les caractères et les milieux d'une œuvre dramatique. La mise en scène se compose de deux parties:

1° La mise en scène picturale, celle des décors, des costumes, qui relève de l'art du peintre.

2° La mise en scène psychologique, celle des caractères, des sentiments, qui règle l'entrée, l'attitude, le geste, la diction, le silence, la marche et la sortie des protagonistes et des foules, celle qui fait apparaître le rythme général et qui matérialise l'âme de l'œuvre.

Cette dernière est la vraie mise en scène, celle qui importe au salut de l'ouvrage; c'est sa mise en vie, si vous voulez, sa mise en action. C'est le mécanisme des pensées, des réflexions, des émotions cachées dans le texte. Malheureusement, la mise en scène picturale est visible et appréciée. La mise en scène psychologique est invisible, inappréciable et inappréciable.

La première — le cadre — n'est que décorative. La seconde est purement morale: c'est le tableau, tableau de mœurs, d'humanité, constitué par la vie des

□ □ □ EERSTE EXPOSITIEZAAL INGERICHT VOOR ADOLPHE APPIA EN EDWARD GORDON GRAIG □ □ □

caractères et des sentiments. La mise en scène picturale doit se tenir au service de la mise en scène psychologique. Une pièce de Molière, de Racine, de Corneille, de Becque, de Cœuvres, de Ibsen, de Porto-Riche, de Courteline, peut se passer de la première, elle ne peut vivre sans la seconde. La première peut être vendue par le décorateur et le costumier; la seconde ne peut s'acheter, elle est un don.

Pour vous faire saisir encore mieux ce que je voudrais établir ici, voici le concours-type que j'offre à ceux qui briguent le titre de metteurs en scène:

Chaque candidat serait tenu de monter un ouvrage classique sans décor, devant une toile grise, sans costume, c'est-à-dire en veston ou en robe tailleur, avec des acteurs de talents moyens et dans un même laps de temps: trois semaines pendant lesquelles chaque chef de troupe s'enfermerait avec ses camarades, tels des prix de Rome, dans un théâtre ou dans une salle possédant une estrade. Le premier élu serait celui qui aurait su tirer du texte et des artistes la meilleure interprétation, la plus vivante et la plus harmonieuse à la fois. Ce serait un concours de mise en scène psychologique pure, toute mise en scène picturale ayant disparu.

La pièce serait la même pour tous les candidats.

L'épreuve serait dure, surtout pour le jury: cependant, elle ne serait pas si fastidieuse que le peuvent être les concours de déclamation du Conservatoire où ce pauvre jury entend si souvent les mêmes scènes. D'ailleurs, le meilleur juge pour décerner la palme de metteur en scène serait encore le public.

Chaque phrase recèle sa mécanique: elle commande aux personnages soit un geste, soit un silence, soit un mouvement; telle doit être dite debout, telle autre doit être dite assise, telle autre encore doit être marchée. Tout le mécanisme physique de l'interprète est commandé par le mécanisme psychologique contenu dans le texte. Rien ne doit être fait sans être motivé par le texte. Tout est dans le texte. L'interprète doit y trouver la reconstitution du cerveau et du tempérament de son personnage, le jeu de ses pensées. Si le dialogue a quelque valeur, l'acteur y trouvera un rôle de chair et d'os humainement construit.

□ □ □ □ □ □ □ □ □ □

HUNTLY CARTER IN "THE NEW SPIRIT IN DRAMA EN ART"

"My own idea of the finest form of national drama which this country will see adopted comprises a rhythmic conception of play, player, decoration and music."

□ □ □ EXPOSITIEZAAL VOOR ENGELAND, MET EEN DOORKIJK NAAR DE ZAAL VOOR APPIA EN GRAIG □ □ □

ART VIVANT OU NATURE MORTE? PAR ADOLPHE APPIA

L'art dramatique est en pleine évolution, et cette évolution ressemble beaucoup à l'anarchie. Plus que jamais nous éprouvons le besoin de nous entendre au sujet du théâtre, et de chercher en commun le principe qui pourra nous sortir du désarroi et de l'incohérence et nous guider vers un style auquel tendent nos désirs bien que nous ne sachions trop comment les formuler. Une exposition du théâtre répond donc à un vœu légitime, et nous ne pouvons qu'applaudir avec reconnaissance aux efforts faits dans ce sens par leurs organisateurs.

Pourtant, tout d'abord, une question s'impose: le théâtre peut-il être exposé? Et, dans ce cas, quels éléments nous offrira-t-il pour une démonstration intégrale? Car c'est bien là ce que nous cherchons.

L'art dramatique doit premièrement posséder un édifice qui lui soit consacré. L'architecture, malheureusement, ne s'expose pas. L'art du volume et de la pesanteur ne s'exprime pas par une maquette ou un dessin; ceux-ci ne s'adressent qu'aux professionnels. Chacun aura ressenti en quittant une salle de tableaux, par exemple, pour entrer dans une salle d'architecture, que si la pein-

ture avait bien été exposée dans l'une, l'architecture ne pouvait pas l'être dans l'autre; et que l'on passait ainsi d'une réalité tangible et achevée (la peinture), à une abstraction conventionnelle, linéaire et sans expression. Comme, en outre, l'architecture n'a de signification que mise au service de l'être humain, sa place ne semble pas être dans une exposition, où elle ne peut paraître qu'à une échelle réduite. Les salles de notre exposition destinées à l'architecture, n'auront ainsi qu'un but étroitement pratique, sans pouvoir entraîner la conviction du laïque. Les diverses dispositions de la salle et de la scène, les combinaisons techniques et installations de l'électricien et du machiniste, sont également présentées en réductions abstraites, inaccessibles aux trois quarts des visiteurs. Si nous passons maintenant aux salles consacrées aux décors, l'espace ne nous autorisera de nouveau qu'à des réductions, maquettes et dessins plus au moins colorés. Ajoutons-leurs des projets de costumes, où la qualité des étoffes et leurs effets pendant le mouvement des acteurs ne s'expriment pas dans l'immobilité d'un dessin, et nous aurons tout ce que le théâtre est en mesure de fournir à des salles d'exposition. Il n'y manque plus, à titre de documents, que des livres et des partitions, des photographies ou des portraits, et

EXPOSITIEZAAL VOOR NEDERLAND, OP DEN VOORGROND HET MODEL VOOR HETVOLKSTHEATER TEAMSTERDAM

pour être complets, les instruments de musique dont l'ensemble constitue l'orchestre moderne.

Est-ce vraiment là ce que nous venons chercher au théâtre et ce que nous lui demandons? L'art dramatique n'est-il que la juxtaposition de ces moyens inanimés?

Mettons les choses au mieux et supposons de véritables scènes avec des personnages au milieu de décors proportionnés à leur taille: sera ce du théâtre?

C'est le mouvement qui met en branle (le terme, ici, est juste!) l'art dramatique, de même que la première mesure battue par le chef d'orchestre entraîne avec elle toute la symphonie, que l'orchestre à lui seule ne contenait pas même en germe. Pour nos yeux, l'essence du théâtre c'est le mouvement. Or, peut-il être exposé? Certainement! Mais il faut pour cela disposer de beaucoup, beaucoup de temps...

L'art dramatique, — le théâtre, que nous voulons exposer, — commence au mouvement; tout ce qui précède celui-ci n'est qu'un matériel utile, sans doute, et fort intéressant, mais non pas indispensable, et qui, par conséquent, ne saurait représenter le théâtre.

Nous aurions donc d'un côté l'édifice, l'installation de la scène, les décors et les costumes, — de l'autre des êtres vivants et mobiles, les acteurs, dont la présence

est bien la condition sine qua non de l'existence même du théâtre. L'art dramatique est avant tout l'art de la vie; et cette vie peut, à la rigueur, s'exprimer sans édifice, ni décoration; car l'espace et le temps indéterminés lui suffisent.

Quelle est donc le souci qui nous pousse toujours de nouveau à exposer nos recherches dans le domaine d'apparence si arbitraire du matériel décoratif?

Autrefois la mise en scène se résumait dans la peinture du décor, sur toiles verticales découpées et placées en successions formant perspective. La tâche du régisseur se bornait à fixer le groupement et les évolutions des exécutants au milieu de toute cette peinture verticale, en tenant compte de la contradiction qui existe entre des toiles à deux dimensions et des acteurs qui en ont trois. Il faut attribuer le développement prodigieux de la peinture de décors au luxe croissant de l'opéra et du ballet; il correspondait suffisamment aux conventions du chant et d'une danse figés dans de formules toujours les mêmes, pour que le spectateur accepte sans trop s'en apercevoir le non-sens technique qu'on lui imposait ainsi. Mais le souci de la vraisemblance et du réalisme au théâtre est venu bouleverser nos habitudes. Tout d'abord nous avons chargé la peinture des notions histo-

□ □ EEN DER EXPOSITIEZALEN INGERICHT VOOR DUITSLAND, OOSTENRIJK, ITALIË EN ZWITSERLAND □ □

riques, géographiques et sociales que comportait un texte serrant la vérité plus près qu'autrefois. Mais bientôt l'action même s'est imposée réaliste, et la peinture ne pouvant correspondre au jeu des acteurs, la question des deux ou trois dimensions s'est posée toujours plus impérieuse: d'une main le metteur en scène retenait encore par une longue habitude la peinture; mais, de l'autre, il appelait de tous ses vœux une plasticité (praticabilité) que la peinture lui refusait. Il en est résulté une grande diminution dans les lieux choisis par les auteurs en vue de ne placer leur action que dans un cadre qui fut facile à représenter. Nous en étions là quand la danse — sous l'impulsion puissante des sports sans doute — s'est peu à peu émancipée. Le corps vivant et mobile s'est affirmé, et, chose de première importance, en dehors des vraisemblances psychologiques d'une action dramatique déterminée. Il a pris rang de moyen d'expression à lui seul. De ce jour la peinture des décors avait vécu! Sa mort est, hélas, fort lente — à notre gré du moins — mais elle est irrévocable; et la vérité esthétique représentée par le corps vivant a définitivement triomphé. — Actuellement pour tout ceux qui s'occupent sérieusement du théâtre, c'est l'acteur et son jeu, le danseur et sa plastique rythmée et mobile

qui commandent au matériel décoratif, et jusqu'à l'agencement de la salle et de l'édifice consacrés au théâtre. Nous sommes enfin libre! — Il nous reste à témoigner de notre liberté par des actes; et c'est pourquoi nous avons des expositions du théâtre. Avec ces expositions nous entendons démontrer la suprématie du corps vivant de l'acteur sur le décor inanimé — de l'art vivant sur la nature morte. Reste à savoir si nous employons des moyens suffisamment démonstratifs. Tout d'abord pensons au visiteur, car, là comme ailleurs, se trouvent mêlés les laïques et les professionnels, et notre démonstration doit être suffisamment approfondie pour intéresser l'homme du métier, et assez brillante pour entraîner la conviction du laïque. Les deux choses sont-elles conciliables?

Bien que le mouvement soit en lui-même indépendant de toute ambiance, il est cependant désirable de lui offrir un espace accidenté, qui en fasse valoir les épisodes et les nuances; c'est-à-dire de lui opposer des obstacles. A cet effet l'auteur, et par lui l'acteur, doivent compter sur une souplesse absolue du matériel inanimé. Nous voici donc en face d'obligations tout-à-fait différentes de celles que la peinture nous imposait abusivement. Car le mouvement émane d'un corps à trois

□ □ EXPOSITIEZAAL VOOR AMERIKA MET DOORKIJK NAAR DE RUSSISCHE EN DE FRANSCH AFDEELING □ □

dimensions, et il semble bien que si nous voulons le servir cela doive impliquer le rejet définitif de la peinture sur toiles verticales, ou, du moins, la réduire à peu de choses. Puisque l'espace ainsi conçu dépend exclusivement des évolutions de l'acteur, c'est à l'acteur seul que seront destinés nos projets. L'acteur ne peut rien préciser sans l'auteur dramatique. La hiérarchie normale sera donc: l'auteur, l'acteur, l'espace. Mais, prenons garde, cette hiérarchie est organique: l'auteur ne peut pas s'adresser à l'espace sans passer premièrement par l'acteur! C'est d'avoir négligé cette vérité technique fondamentale qui nous a plongés dans l'anarchie en matière de mise-en-scène. — Nous touchons donc là au nœud de la question.

La majorité de décors et maquettes présentés dans nos expositions s'appliquent à des pièces déjà connues, et cherchent à réaliser un tableau issu directement de l'imagination de l'auteur ou du peintre décorateur, sans avoir passé hiérarchiquement par l'acteur. Evidemment l'acteur y est pris en considération bienveillante; on lui laisse quelque place; l'on tient approximativement compte du jeu qu'on lui suppose, et l'on va même jusqu'à rendre plastiques et praticables les emplacements qui doivent entrer en contact positif avec ces trois dimensions vi-

vantes; puis l'on cherche par des procédés enfantins à unir tant bien que mal cette praticabilité de rencontre avec la belle peinture verticale et découpée. Pourtant l'ensemble du tableau est toujours considéré comme pouvant se suffire à lui-même; l'acteur y est placé par condescendance, car il est là un incontestable trouble-fête. L'on va même si loin dans les dessins exposés que les décors n'y sont pas représentés dans leur réalité, c'est-à-dire tels qu'ils sont dans l'accord boiteux des deux et des trois dimensions, mais tels qu'ils seraient sans ce pénible dilemme! Le dessin d'un décor devrait toujours donner aux visiteurs l'impression exacte de sa réalité sur la scène, tel qu'il sera une fois construit, et sans atténuation hypocrite (en particulier pour le sol et le pied des toiles); si non il est un mensonge et contribue sensiblement à troubler le jugement du visiteur. De notre hiérarchie normale résulte qu'une exposition de décors ne sera plus celle de dessins ou maquettes représentant de la peinture, mais simplement de projets d'espaces conditionnés par la présence vivante et mobile de l'acteur, elle-même placée sous les ordres de l'auteur dramatique; et il faudra confirmer ce principe hiérarchique par la composition et la probité du dessin. Or, comme ces espaces n'auront de signification — et

□ □ □ EXPOSITIEZAAL INGERICHT VOOR DE TOONEELMODELLEN UIT VERSCHILLENDE LANDEN □ □ □

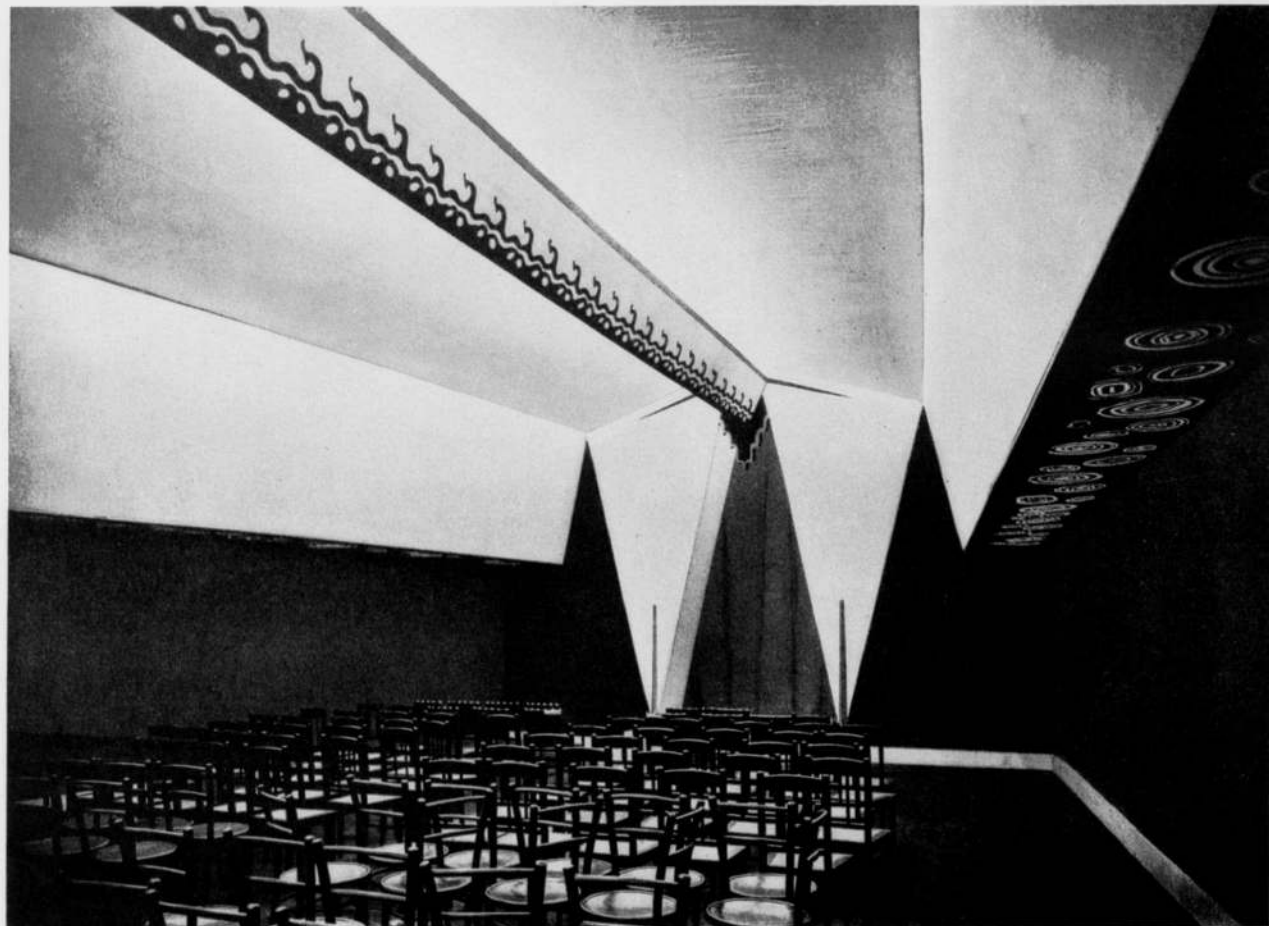
partant d'expression — que par la présence mobile de l'acteur, leurs simples dessins ou maquettes donneront l'impression vive de l'incomplet, et feront désirer au visiteur la présence du corps vivant qui seul les a motivés. Si alors nous bornons là les éléments d'une exposition du théâtre, elle ne sera pas démonstrative pour le grand public et manquera son but; car elle ne s'adressera qu'à ceux des hommes du métier capables d'animer en leur imagination ces décors déserts et sans vie. Il faudrait donc lui adjoindre son complément naturel; et ce complément c'est le mouvement!

De ceci il résulte qu'une exposition du théâtre, pour être complète, devrait présenter d'une part les espaces destinés au mouvement; de l'autre le mouvement qui a inspiré et conditionné ces espaces; l'un sans l'autre reste fragmentaire. Or, le mouvement d'un côté et l'espace de l'autre ne sont pas encore du théâtre. C'est de leur rencontre et de leur fusion que jaillit l'étincelle qui allume la vie scénique et en propage le feu. Cela seul est capable d'entraîner la conviction de tous. De plus, l'on ne peut guère s'imaginer le mouvement sans l'espace, et nous aurions ainsi deux expositions en une: d'un côté les salles destinées à l'architecture, aux installations techniques, aux décors, maquettes et costumes; de l'autre

les grandes salles agencées pour la composition changeante de l'espace à trois dimensions et à l'échelle du corps humain. Les premières salles seraient permanentes; les autres, accessibles pendant les heures de démonstrations vivantes et de représentations, animées par des acteurs, chanteurs, danseurs.

Arrêtons nous un moment à ces dernières salles. Elles constitueront la justification et l'explication des sacrifices très sensibles, consentis dans les salles de dessins et maquettes. Le visiteur aura été surpris devant l'exposition des espaces inanimés, il éprouvera le besoin salutaire d'un complément, et ce sentiment de vide sera pour lui le commencement de la sagesse! Il faut le lui faire éprouver. Alors, l'ouverture des salles où l'animation de l'espace mort et la fusion des deux éléments en une synthèse vivante se consommera sous ses yeux — le sortira du doute et sera pour lui la libération d'un long préjugé. A lui seul il n'aurait probablement pas cru cette union possible; il fallait le témoignage de ses yeux. Nous, professionnels, nous sommes dans l'obligation de lui en offrir le moyen.

Dans mon ouvrage: L'œuvre d'art vivant, j'ai étudié la conformation que l'espace doit prendre pour s'associer aux formes et aux mouvements de l'être vivant; et j'en

□ BENEDENZAAL IN HET MUSEUM, INGERICHT VOOR DE INTERNATIONALE VOORDRACHTEN GEZIEN NAAR HET PODIUM □

ai conclu que l'espace ne participe pas à la vie du corps s'il épouse ses formes, mais, au contraire, en leur opposant une résistance. A cet effet, la composition de l'espace ne disposera que d'un petit nombre de lignes. Ce seront: l'horizontale, la verticale, l'oblique (plan incliné) et leurs combinaisons, tel, par exemple, l'escalier qui offre au corps un genre de complicité à laquelle aucune autre combinaison ne peut prétendre. Cette simplicité permet au matériel une forme maniable. Ce seront des pelots de dimensions variées et soigneusement mesurées dans le but de se combiner et s'emboîter entre eux et construire ainsi des escaliers, des terrasses, des plans inclinés, soutenus, s'il le faut, par des piliers également à angles droits, des tentures perpendiculaires, des paravents etc.; tout un jeu de plots basé sur les formes rectilignes par opposition aux contours arrondis du corps, aux courbes trajectoires des mouvements. Ces constructions peuvent se modifier sans autre appareil qu'une main d'œuvre intelligente et bien renseignée. Ajoutons que la démonstration sera d'autant plus concluante que la couleur et le costume seront uniformes, pour laisser la parole entière à l'espace et aux mouvements seuls, et ne pas occuper les yeux par des éléments après tout secondaires. Les pelots seront tendus de toile

de bâche; les costumes seront élémentaires, soit un maillot noir sur le corps nu, laissant le cou, les bras, les jambes et les pieds découverts et nus (c'est le costume d'étude pour la Rythmique Dalcroze), ou bien, dans les mêmes conditions, une courte tunique. Pour ces démonstrations l'éclairage tombera exclusivement d'en haut, dans le but de faire nettement valoir les formes du corps en mouvement et la construction plastique du décor. Donc jamais de rampe! L'expérience a prouvé qu'il était bon de tamiser et répandre régulièrement la lumière au moyen d'une mousseline teintée de jaune-or. Les changements dans ces praticables se feront sous les yeux du spectateur; car, ici, le rideau ne trouve pas son emploi puisque nous voulons démontrer et non pas cacher. — Toute cette disposition est celle de l'institut Jacques Dalcroze. — Les derniers jours de l'exposition, l'on pourra tenter des représentations positives, en observant toujours la simplicité obligatoire. L'on pourrait même s'enhardir encore jusqu'à représenter des pièces dont la tenue ne serait pas en contradiction trop flagrante avec le principe adopté.

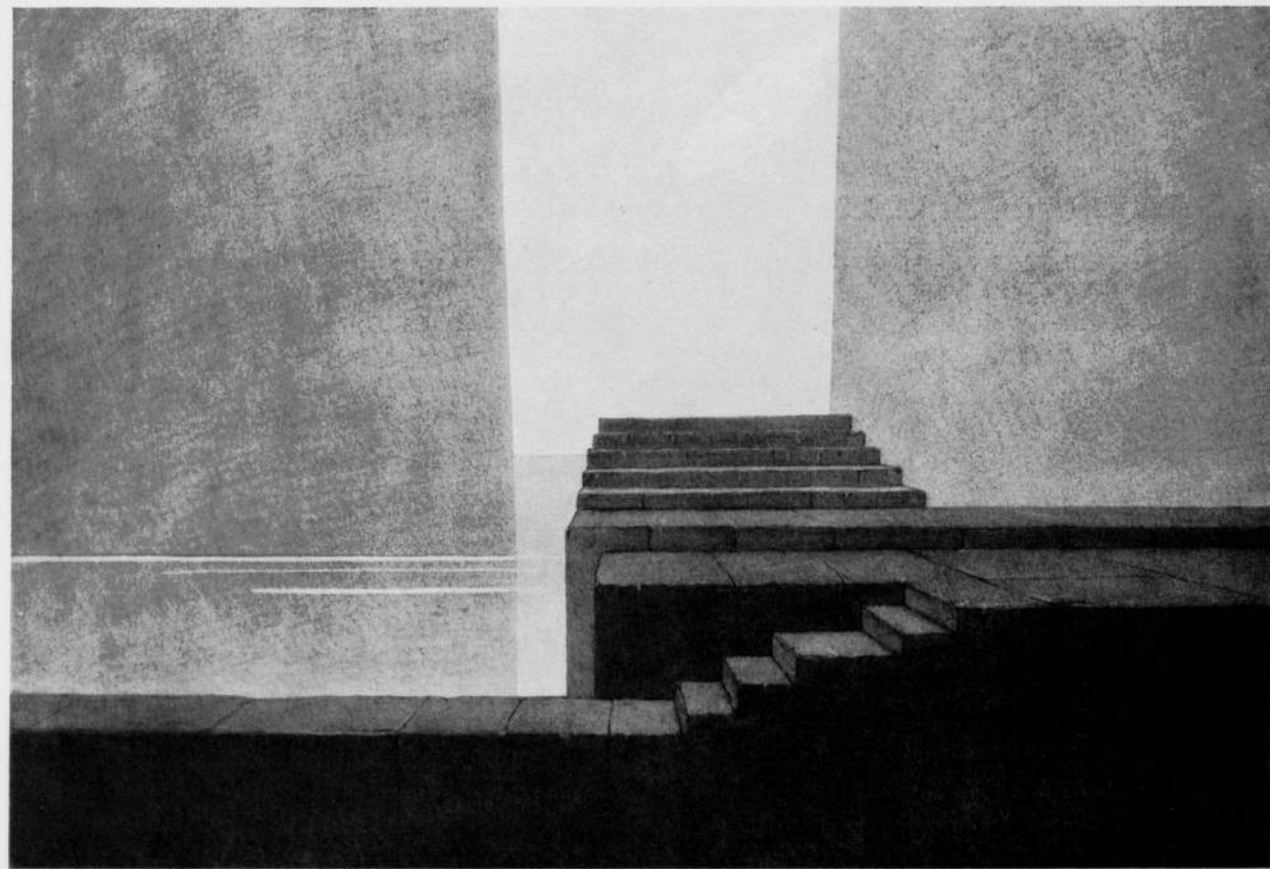
Ces salles de synthèse seront un terrain d'expérience; car l'art de la mise en scène restera toujours empirique; elle deviendront aussi une pierre de touche pour l'art

BENEDENZAAL IN HET MUSEUM, INGERICHT VOOR DE INTERNATIONALE VOORDRACHTEN GEZIEN NAAR DE THEATERBIBLIOTHEEK

dramatique; et les auteurs y trouveront des renseignements précieux; l'exposition de ce travail les entraînera certainement à y participer; et de là à une entente féconde avec les spectateurs il n'y aura qu'un pas! L'exposition du théâtre sera de venu un organisme vivant! La place manque, ici, pour développer un tel sujet; que l'on me permette, avant de terminer, de mentionner certaines données indispensables à la réforme de l'art dramatique et que j'ai déjà mentionnées dans: L'œuvre d'art vivant, qui se trouve ici au salon de lecture. Pour entrer dans le domaine de l'art, nos mouvements ont à modifier leurs durées successives; cette transposition ne saurait aller arbitrairement; elle doit donc émaner d'un principe dont nous puissions accepter la tutelle. Actuellement, nous ne possédons que la musique à cet effet; elle est l'expression indubitable de notre âme, et, par conséquent, issue de notre plus secret vouloir. Il est donc indispensable d'en transfuser les éléments par le rythme, dans notre organisme. Jacques Dalcroze, on le sait, en a découvert le procédé. Sa Rythmique corporelle procède de l'intérieur à l'extérieur, sans chercher son inspiration au dehors d'elle même. La beauté de ses exercices n'est qu'un résultat naturel; et c'est ainsi qu'elle seule peut instaurer l'équilibre

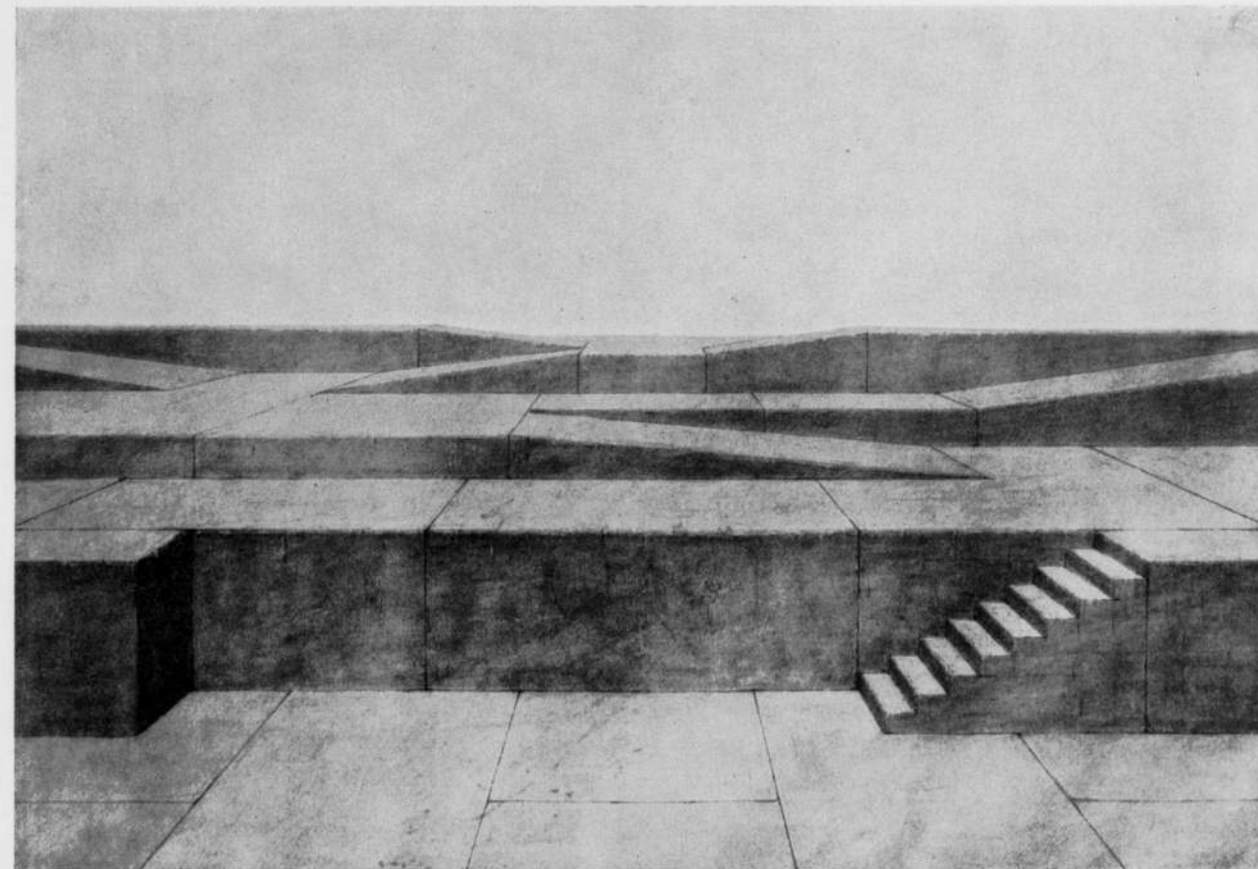
esthétique de notre être intégral. Sous sa discipline notre corps devient un instrument merveilleux aux ressources infinies. A son contact l'espace s'anime et participe aux proportions vivantes du mouvement: la fusion représentative est ainsi consommée. — L'on me demandera quels rapports peuvent bien exister entre ce phénomène et nos théâtres modernes. C'est justement en nous occupant de réformer la mise en scène que tout le problème de l'art dramatique se remet en question; car il est clair que l'un et l'autre sont étroitement solidaires. L'une des erreurs actuelles est de vouloir réformer l'un sans rien changer à l'autre; et même d'appliquer de nouveaux principes à des pièces qui ne les comportent aucunement. Du reste, combien de nos directeurs de théâtre ne mettent-ils pas sur la scène des pièces auxquelles ils n'auraient jamais songé sans ce seul prétexte! L'émancipation du corps nous a libérés au point de vue représentatif, mais pas encore en ce qui concerne l'art dramatique lui-même. Nous vacillons, écrasés sous le bagage du passé, sans oser encore le secouer complètement, et troublés par les possibilités nouvelles qui ont devancé le dramaturge. Par exemple, la valeur expressive de l'escalier a été reconnue, et certains directeurs en mettent partout, sans le moindre

□ □ DECORS VOOR RYTHMISCHE GYMNASIEK □ □ DOOR ADOLPHE APPIA □ □ (ZWITSERLAND) □ □

discernement. L'on a même placé, dernièrement, une orgie romaine tout entière sur un escalier; terrain mal choisi pour l'exercice de la volupté! — La période est de transition, et pour la dominer il faut en prendre nettement conscience. Nous savons, actuellement, que les mouvements, les formes, les lignes, la fumière et les couleurs sont à notre disposition; les dogmes de l'ancienne mise en scène sont renversés; mais nous n'avons pas encore réalisé combien ils avaient pesé sur la conception même de notre production dramatique et lui ont suggéré ou imposé des formes toujours les mêmes. Toujours le cadre fatidique de nos scènes veut dominer notre imagination; et cela va si loin qu'un spectacle sans spectateurs nous paraît dépourvu de sens; comme si la vie artistique du corps vivant devait nécessairement s'exhiber! La convention très arbitraire de nos salles et de nos scènes, les uns vis à vis des autres, nous en impose toujours! — Si l'on veut bien y réfléchir, tout dans le développement de la vie moderne tend vers une transformation du théâtre, — de l'idée même que nous nous en faisons; et le cinématographe exerce, là du moins, une influence salutaire. Aussi avons nous tort d'affecter les mêmes édifices à la fois au répertoire courant et aux recherches nouvelles; leur cadre rigide opère par suggestion un retard très sensible aux résultats de nos efforts vers la liberté. Abandonnons donc ces théâtres à leur passé qui s'en va mourir, et con-

struisons des édifices élémentaires destinés simplement à mettre à couvert l'espace où nous travaillerons. Pas de scène, pas d'amphithéâtre; seule une salle nue et vide, et qui attend...; partout des dégagements pour entreposer les praticables; une installation complète d'éclairage. Voilà pour le côté inanimé. De l'autre, des acteurs, des chanteurs, des danseurs, des rythmiciens, des auteurs, des musiciens et des artistes, tous de bonne volonté, offrant leurs talents à l'œuvre nouvelle, sans pour cela porter préjudice à leurs devoirs professionnels, et se réunissant selon les besoins de la cause pour diriger, suggérer ou exécuter selon les facultés de chacun. Lorsque nous nous sentirons assez forts pour une démonstration convaincante, il sera facile d'installer des gradins de fortune pour un public curieux de s'instruire; et ce public se trouvera tout naturellement porté à collaborer de ses conseils et de ses bons services. Peu à peu nous en arriverons à concevoir — avec lui sans doute, — des spectacles nouveaux qui s'enchaînent, et à étendre ou restreindre momentanément l'importance ou l'étendue de tel moyen d'expression en faveur de tel autre; et ce terrain d'expérience deviendra comme la pépinière d'un art dramatique dont aucune convention injustifiée ne viendra plus entraver le développement. Et l'on peut parfaitement prévoir des spectacles dont le public prendra sa part, soit en musique soit en action, et devant lesquels ne resteront inactifs ou muets que

□ □ DECORS VOOR ORPHEUS (VAN GLUCK) □ □ DOOR ADOLPHE APPIA □ □ (ZWITSERLAND) □ □

ceux que l'âge ou les infirmités retiendront sur leur siège de spectateur. L'art, alors, vivra parmi nous! C'est cet art là que nos expositions doivent préparer; c'est à lui que tous nos efforts doivent tendre, dans quels domaines qu'ils s'exercent. Et nous saurons alors que l'art, dans sa forme la plus noble est un geste de subordination réciproque dépassant de beaucoup nos aspirations étroitement personnelles. — L'influence d'une semblable institution ne peut pas être mesurée; elle s'étendra sur toute notre culture pour en être le régulateur et la vivifier. Le peintre, le sculpteur, le poète, ne chercheront pas à exprimer dans leurs œuvres ce que l'art vivant peut seul réaliser; et les auteurs et artistes, occupés dans notre salle, se garderont d'emprunter aux beaux arts et à la littérature les motifs que le mouvement contredirait. Le goût du public en sera épuré; cela éclairera son jugement et le rendra propre à collaborer toujours davantage et plus efficacement au grand œuvre. Ceci est un rêve d'avenir! Pourtant, rien n'empêche qu'il se réalise un jour si nous commençons dès maintenant à préparer son avènement. Les expositions du théâtre prennent un caractère d'avant-garde; et ce sont moins les metteurs en scène que les auteurs qui souffrent encore du poids des traditions mortes, et d'une routine invétérée. En effet, nous l'avons dit, la conception du théâtre doit s'affranchir; nos dramaturges ne réalisent pas encore leur liberté et continuent à tenir le théâtre en suspicion, ou à s'y soumettre passivement. Comment

leur en vouloir? C'est donc à nous, metteurs en scène, qu'incombe le soin de les convaincre, et nos projets devraient tous témoigner d'une bienheureuse émancipation! L'on ne peut douter qu'en ceci l'exposition d'Amsterdam ne remplisse brillamment sa mission. Octobre 1921.

ADOLPHE APPIA IN ZIJN BOEK: „DIE MUSIK UND DIE INSCENIERUNG“ MÜNCHEN 1899

„Bei jedem Kunstwerk sollen wir unbewußt den harmonischen Zusammenhang empfinden, welcher zwischen seinem Inhalt, den zu dessen Mitteilung aufgewandten Mitteln und dieser Mitteilung selbst besteht. Scheint uns eines der Mittel für diese Mitteilung nicht erforderlich zu sein, oder wird uns die offenbare Absicht des Künstlers, d. h. das was er zum Ausdruck bringen will, durch die Mittel, die er dafür anwendet, nur unvollkommen mitgeteilt, — kurz, macht sich irgend ein Mißklang in der Gesamtwirkung der Kunstschöpfung fühlbar, so wird unser ästhetischer Genuß dadurch beeinträchtigt, wenn nicht ganz zerstört. Jene Harmonie wird um so mehr in Frage gestellt, je zahlreicher die Faktoren sind, welche das Kunstwerk enthält. Das Drama (worunter ich jedes für die Bühnenaufführung geschriebene Stück verstehe) ist aber durch die große Zahl der Mittel, welche der Künstler aufwenden muß, um es mitzuteilen, von allen Kunstwerken das Anspruchsvollste.“

□ □ SCHETS-ONTWERP VOOR EEN OPENLUCHTTHEATER □ DOOR EDWARD GORDON CRAIG (ENGELAND) □ □

DER KAMPF UMS THEATRALISCHE VON PROFESSOR OSKAR FISCHEL

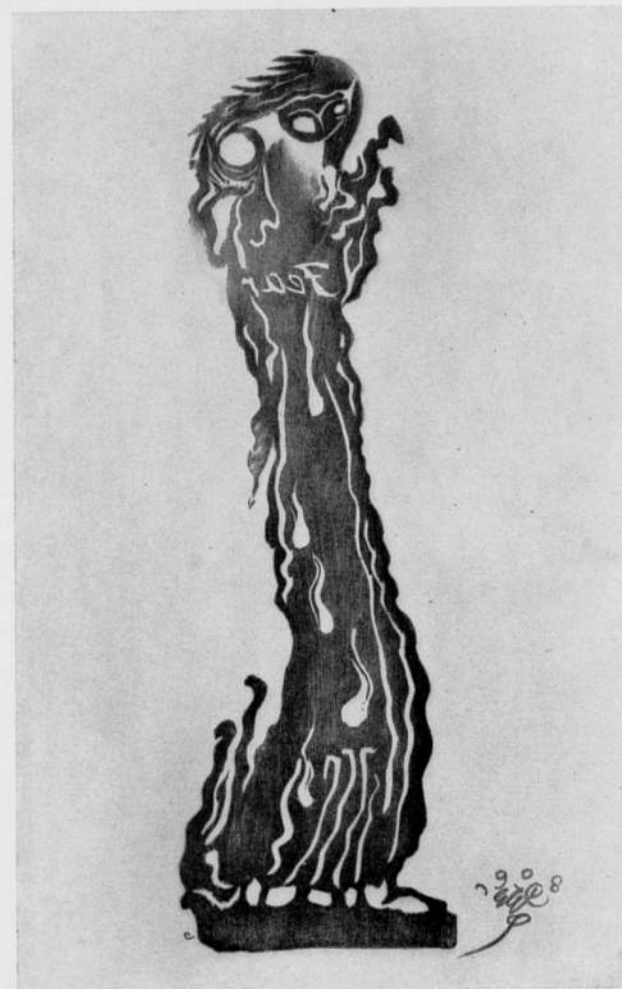
Seit fast hundert Jahren gilt das Wort theatralisch als Tadel. Genau solange gibt es keine eigentliche Theaterkunst, und jemehr davon geredet und geschrieben werden darf, um so gründlicher scheint bei Künstlern und Publikum der eigentliche Sinn dafür verloren. Deshalb muß heute, in den Wehen einer neuen Gesellschaft und darum auch einer neuen Kunst, der seltsame Kampf gekämpft werden, um dem Theatralischen sein Recht auf das Theater zurückzuerobern. Und wo ums Spiel gekämpft werden muß, leiden nicht die Kämpfer, sondern das Spiel.

Vom Altar hat im Altertum und Mittelalter die Bühne ihre Gesetze bekommen, wie in der Renaissance vom Hof. Aber seit mit der Revolution der neue Machthaber, der Bürger, seinen Intellekt und seine vermeintliche Bildung zum obersten Gesetz machen durfte, ist wie alle anderen Künste auch die Theaterkunst so planetenfern vom Menschen fortgerückt, daß die ungeheure Kluft erst jedesmal mit besonderer Anstrengung überbrückt werden muß. Es ist kein Theaterpublikum, dem

sein Intellekt fortwährend die Mahnung zuraunt, sich nichts vormachen zu lassen.

Im Bayreuther Festspielhaus hat gegen Stumpfheit und Mißverständnis und gegen jene Trägheit, der alles Große und Ganze im Neuen besonders lästig oder komisch scheint, der Riesenwille eines einzelnen erzwungen, was früheren Zeiten im Theater als das Naturgemäße galt: das kirchliche und höfische Publikum kam gehoben zum Fest, ein Fluidum erfüllte Szene und Zuschauerraum; wer oben auftrat und drunten saß, verstand die Vorstellungswelt des anderen und war für ihn da, der Spieler des geistlichen Mysteriums für den zur Andacht Bereiten, der Darsteller von Helden und Fürsten für die anspruchsvolle Gesellschaft im festlichen Saal, in Logen und Rängen. Herüber und hinüber flutete das gleiche Element, wo heute da oben das Neue oft um der Neuigkeit willen versucht wird, drunten die gemachte öffentliche Meinung Angst vor sich selbst hat und heute als Plunder verwirft, was sie gestern bejubelte.

Uns ist dies Unbewußte nur noch vor dem Ballett geblieben. Hier spricht der Eindruck zu unverbildeten Instinkten und lebhaften Trieben; hier sind wir wahr und wirklich wir selbst und dieser Wahrheit stehn und antworten wir auf jede Anregung. Dieses auf Flügeln der

MARIONET (VREES) DOOR EDWARD GORDON CRAIG (ENGELAND)

Freude, der Wünsche, der Phantasie durch Musik und Rhythmus, durch Vers und Gebärden, durch Farbe und Linie und Licht sich selbst-entführt werden ist, wie jeder Kunst, auch des Theaters eigentlichstes Element. Immer fand sich sein Wesen jenseits vom täglichen Leben; in dieses Jenseits lockte es den Zuschauer und Hörer durch Anklänge und Erinnerungen an Höhepunkte des Daseins, an immer Wiederkehrendes und sich Verjüngendes im Dionysoskult der Alten, im Osterspiel des Mittelalters und in den heroischen Tragödien und den tollen Komödien seit der Renaissance.

Dies Wünschen, Erinnern, Nach- und Voraus- und immer Über-sich-hinaus-leben hat die Phantasie ganzer Generationen mit Einschluß der Künstler in einem Grade gebannt, den wir uns heute nur mit Neid vorstellen können. Darum mußte der rationalistische bürgerliche Impressionismus der letzten Generationen und die eigentliche Theaterkunst einander wesensfremd bleiben. Aber so oft es eine Theaterkunst gab, hatten die bildenden Künstler ihren Anteil daran, oder die Darsteller waren vom bildnerischen Geist beseelt, der ihre Zeit beherrschte.

HEKS UIT MACBETH □ DOOR C. LOVAT FRASER (ENGELAND)

Heute ist eine neue Generation auf dem Wege, die alle Instinkte vor die Bühne mitbringen wird; keinen „Zuschauerraum“ wird man ihr mehr an Stelle des Zuschauer- raums bieten dürfen, aber auch keinen Doktrinisismus wie die Stil-, Relief-, Dreh- und andern Bühnen, keine Szene, die nach Schlagworten gebaut oder gemalt ihr eigenes Leben neben den Darstellern lebt, noch Darsteller, deren Stil zur Szene nicht paßt, kein Knarren der Maschine statt der Sprache des Kunstwerks.

Wir wollen wieder Theater spielen sehen, wie es in alter Zeit war; denn jene Zeiten sagen uns, daß wir auf dem rechten Wege dazu sind. Diese wieder lebendig werden- den alten Instinkte fürs Ganze, ihr gemeinsames, untrennbares Spiel ist das Neue, Moderne, und nur was für sie in ihrer Totalität gedacht und gedichtet ist, es sei in Versen, Tönen, Gesten, Farben, Formen, wird der Zeit gemäß und darum über alle Moden hinaus modern sein. Alles was dort vorn wirkt, ist erlaubt, ja geboten, um Auge, Ohr, Gemeingefühl im gleichen Rhythmus zu erschüttern. Man will keine Farbe mehr dulden, die nicht zur Stimmung paßt, und darum hat bald für den ewig

□ □ TWEE COSTUUMTEKENINGEN (VOOR JUDITH) □ □ DOOR CHARLES RICKETTS (ENGELAND) □ □

knalligen weißen oder rubinroten Strahl des Reflektors die letzte Stunde geschlagen, aber das Licht in allen koloristischen Brechungen hat eben erst seine Mission begonnen. Keine Gebärde und kein Schritt, die nicht vom unsichtbaren Band der Stimmung, des Verses, der Töne abhinge. Man hat so lange gegen die Deklamation gewettert, daß heute kaum noch Verse hörbar sind, der Gesang ist seit Wagners Postulaten um jede Biegsamkeit gekommen, und jeder Musik sind die damals angenommenen krampfhaft abgerissenen Gesten der schlimmste Feind.

Rampenlicht wurde als unnatürlich verschrien; statt dessen zeigt der Reflektor den durch die Schminke schwitzenden Mimen, den offenen Mund des Sängers, den goldenen Aschantizahn der Diva in vollster Klarheit. Gemalte Laubbögen müssen „natürlich“ im Licht des Scheinwerfers unnatürlich wirken, denn sie gehören dem Stil des zauberhaft unwirklichen Lichtes an, das von der Rampe aufstieg und die poetische Kluft zwischen Bild und Wirklichkeit legte. Die Kreuzung dieser Stile, so und so vieler Richtungen in den Ausdrucksmitteln hat zur amüsichen Verwirrung des Auges und der Instinkte geführt. Seit der Renaissance erworben war die Wunderwelt mit ihren Göttererscheinungen, Verwand-

lungen und strahlenden Lichteffekten, der ganze zauberhafte Schauplatz, auf dem an den Alltag kein Schritt, keine Gruppe, kein Satz, kein Ton mehr mahnte, weil alles durch Rhythmus, Klang, Vers, Musik und Licht wie in verzauberte Ferne gerückt den Zuschauer und Hörer in seine Sphäre lockte. Dies Paradies hat man gegen banale Natürlichkeit und technischen Aufwand auf die Erde herabgebracht, und die entgötterte Welt schuf sich da oben das Abbild ihrer selbst, das sie brauchte oder das nur sie ertragen konnte. Der antike Tragöde stand da für den Gott und Heros, der Komiker für den Dämon, der Mysterienspieler für den Heiligen oder seinen Widerpart, der Spieler, Sänger, Tänzer der Renaissance für ein Stück der festlichen Architektur oder des Gartens, das auch in Bewegung seine Rolle als fließendes Ornament, als gefestigter Rhythmus bewahrte. Statt dessen öffnet sich heute der riesige Bühnenausschnitt mit kleinen „natürlich“ spielenden Menschlein, ohne jede Fühlung mit dem Rahmen und den Linien des Bildes, das sie ohne irgendwelche geheim fühlbare Bannung unmöglich erfüllen konnten. Es hat jede Komposition des Bühnenbildes damals aufgehört, und in die Kunst wurde eine Bresche geschlagen wie in keiner andern Zeit. — Noch heute haften wir selbst bei Leistungen

COSTUUMTEKENING DOOR ALBERT RUTHERSTONE
□ □ (ENGELAND) □ □

berühmter Regisseure in diesen künstlerischen Unmöglichkeiten: Gestalten irgendwo in irgendwelchem Bühnenbild herumstehend, Gruppen irgendwo verzettelt, Züge von Menschen zerreißen, ohne Spannung und Fühlung, statt im Rahmen geballt irgendwie an Axen und Linien sich zu schließen, die allein den Raum beherrschen lassen. Nichts Neues will hier geschaffen sein — über jene willkürlich und pietätlos gerissene Bresche hin bietet uns die Tradition ihre Hand, aus der Diaspora der Kunstmittel die große und segensreiche Einheit eines Ganzen wieder heraufzuführen. So sicher wie auf eine Zeit des Spezialistentums eine Zeit der Synthese folgen muß, so sicher hilft sich der mit allen Sinnen erwachte und harmonisch gebildete Geist der neuen Generation hindurch zum Ganzen des lebendigen Kunstwerks, das organisch gegliedert und durchspielt vom Rhythmus jene jenseitige Welt des eigentlichen Theaters, wie es immer war, neu schaffen wird.

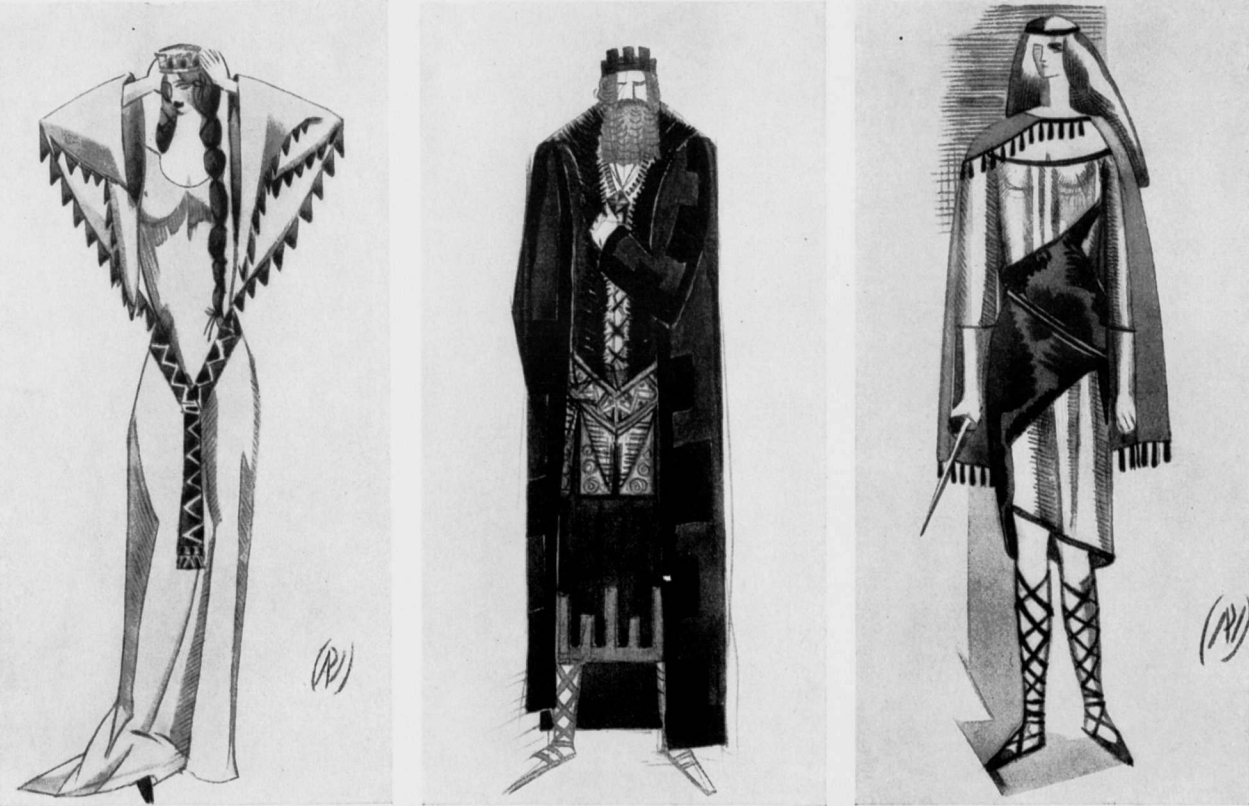
Da vorn, auf der Bühne, in der Arena, darf und muß alles irgendwo spielen, nur nicht auf unserm eigenen Niveau, auch nicht an unsern Raum erinnern, unsre Stimme, unsre Gebärden kopieren. Denn aus dem täglichen Leben darf im Theater nur das Publikum kommen; es schafft wie in jeder Kunst, auch die Kunst da vorn mit, aber das

COSTUUMTEKENING □ DOOR NORMAN WILKINSON
□ □ (ENGELAND) □ □

Beste, was es dazu mitbringen kann, ist, daß es „gern erstaunen möchte“; es sucht, wenn es recht gestimmt ist, eine andere Existenz, als seine eigene, alltägliche. Denn es ist nicht wahr, daß die großen Schauspieler von Garrick und Ekhoft, von Iffland zu Mitterwurzer, der Niemann, Wolter, Kainz, Reicher, Matkowsky und Kraus natürlich gespielt haben oder spielen; sie haben Verse gesprochen und übernatürlich gespielt. Sie hatten den Dämon im Nacken und im Gang, jene Besessenheit des priesterlichen Tragöden und koboldhaften Komödianten der antiken Szene, und damit standen sie dort oben vom Wirbel bis zur Sohle im dionysischen Dienst, im großen Gebaren des Dramas wie im ganz unvernünftigen Gebaren des Lustspiels. In wenigen Sonntagskindern bei uns wirkt diese Verklärtheit noch; sie wirkt zwischen wackelnden Leinwänden und schafft den simplen Vorhang zur Landschaft, zu Sommertag und Abendrot und Sturm, wenn Wort, Ton, Blick, Geste des Schauspielers sie dazu schaffen. Die Phantasie wecken, nicht ihr alles abnehmen und sie faul machen — mit „echten“ Bäumen, Sternhimmeln, Regen, Glühwürmchen — dies ist die Aufgabe des Zauberkastens da oben — und darum geht um ihn heute der Kampf.

Was gehen uns technische Neuerungen an? Wo ein

□ □ DRIE COSTUMES ONTWERPEN VOOR SHAKESPEARE'S KING LEAR □ DOOR PAUL NASH (ENGELAND) □ □

Lebendiges zu retten ist, tut es der geborene Arzt und Helfer, nicht das neue Instrument. Kuppelhorizont, Drehbühne, Stilbühne mögen dahinten bleiben: wir vorn sind anspruchsvoller, wir verzichten auf die Maschine, wenn wir nur lebendige Bilder sehen. Was hier im Bühnenrahmen wirkt, geht uns an. Denkt an die Kunst vorn und nicht an die Technik hinten! Bilder sind nur gut, wenn sie keine Leere und Lücken haben. Dafür hat die alte Theaterkunst ihre architektonischen Rhythmen zu den plastischen Gestalten der Oper und Tragödie geschaffen, die Komödie füllte im Auge, wie mit schnellen Bällen, die Szene mit den Koboldsprüngen der Satyrn und Komiker — jede Ecke der italienischen Komödienbühne, fast jeder Winkel des Zuschauerraums war erfüllt oder erfüllbar von den Kapriolen des Pulcinella, und in Oper und Ballett wogten und schwebten zwischen Gartenhecken und den Gassen der Laubbögen die Figuren der Tänzerpaare wie ein wandelndes Blumenparterre. Das Spiel der großen Franzosen und Engländer im 18. Jahrhundert bestand in dieser Fähigkeit, den gleichgiltigsten Schauplatz restlos zu erfüllen, ja zu sprengen, mit dem Geist der Dichtung, den Wellen, die von ihrem Wort fort-schwangen. Gefüllter Rahmen und Raum war alles, der Ausdruck wahrhaft in alle Axen und Radian getrieben und so dem Auge und Blick keine Ruhe gegeben. Lebendiges, lückenloses Kunstwerk war, was sich dem Auge bot, und dem bildenden Künstler fügte sich alles, denn der vornehmste bildende Künstler war eigentlich der Geist der Zeiten, dem keine Langeweile erträglich gewesen wäre, nur weil sie einer Clique Spezialisten „Kunst“ hieß.

Nicht mit technischem Sybaritismus ist das wieder zu gewinnen; nur mit der Wendung zum Wesentlichen, zum ganzen Kunstwerk. Nichts Neues will dafür gefunden sein; unsere Theatertechniker sind wie ein Vieh auf dürrer Heide, von einem bösen Geist herumgeführt und rundherum liegt fette, grüne Weide! Man muß im Theater, sagt Schiller, oft den moralischen Genuß mit einem moralischen Schmerz erkaufen. Heute kommt man ästhetisch geschunden heraus. Und dabei lebt und webt in diesem Raume ein Element, auf dessen Wogen alle zauberischen Lichter spielen, und alle elbischen Wesen sich tummeln; eine dunkle Tiefe mit einem Meer von Köpfen, mit den noch dunkleren Riesenaugen der Logen, mit den gewaltigen Falten der Gardinen, an denen geisterhaft das Licht hochleckt. In diesem Element von Raum und Licht sind jedesmal die reinsten Schauspiele die ungewollten, sie spotten aller Kunst und Technik, und sind doch gleichsam ihre Bastarde. Wenn aus dem entzaubernden Strahl des Scheinwerfers zufällig ein Kleid oder ein Gesicht ins Rampenlicht tritt, wenn die Gardine sich teilt, um den Zug der Hervorgerufenen — die Frauen nun erst in ihrem Element — glitzernd vor den einfachen Grund treten zu lassen, wenn bei der Probe das Tageslicht mit dem Licht der Bühnenlampen im Akkord von Perlgrau und Terrakotta klingt, wenn aus der Seitenloge der Blick in die phantastisch hohen Kulissengassen trifft, so spürt man, welche Zauber die Theater-„Kunst“ sich entgehen läßt. Das Theatralische webt unerkant durch unsere Theater.

□ □ □ □ □ □ □ □

□ □ TWEE COSTUUMTEKENINGEN VOOR DE MISANTHROOP □ □ DOOR J. F. LAGLENNE (FRANKRIJK) □ □

TEN YEARS OF THE NEW STAGECRAFT IN AMERICA BY KENNETH MAC GOWAN

Ten years ago there was acting in America. There were playwrights, too, and directors and audiences. But there was no art of the theatre. Today we have little enough of that complete projection of a play which is the object of this art; but we must credit the little we have and the much that is promised to the fact that to the company of actor, playwright, director and auditor, we have added the artist.

We have the new stagecraft. It is a thing mainly of vision, yet in the vision are implied qualities of direction. Our scenery and our lights have acquired beauty and expressiveness; and beauty and expressiveness, once let into the theatre, insist on taking their place at the heart of the play, in the movement and the speech of the player, and even in the ideas and emotions which the playwright sets himself to create.

The record of the artist in the American theatre is a remarkable record. Less than ten years ago the first production in the modern manner was exposed to view at the Boston Opera House — "Tristan und Isolde", as designed and painted in Vienna by Heinrich Leffler and Joseph Urban. Today half a dozen artists of first-rate ability and half a dozen of more or less notable talent have so far made over our notions of what constitutes scenery and lighting that even the routine scenic studios

and the less discerning managers for whom they work turn out productions that the audiences of 1905 would have marveled over. It is not, however, the level of scenic art in America today which calls for comment, so much as the conditions under which this level has been reached.

The artist of the theatre has had none of the advantages of his brothers on the Continent. He has had to conquer conditions far more difficult than even those of London, where theatrical art is at its ebb. In America he has had to work without the cooperation of organized theatrical institutions. He has had to find his place in an ungainly, wholesale producing system in which managers seated in business offices send out to buy players and directors, lights and settings, and then throw them together upon a stage momentarily theirs in some one of a score of possible cities. Finally the play settles down on another alien stage in New York and if it is lucky occupies this show-case for a season or two until another production, sprung from nowhere, elbows it out. We have no permanence in our theatre. We have indeed no theatre at all in the legitimate sense. We have no place where a definite and well-chosen permanent staff, including a director, and the makers of scenery, costumes and properties, may cooperate with a settled group of actors in achieving the essence of a play.

I should modify this statement to the extent of saying that this was a rule that had only one exception ten years ago and very few today. The single exception

COSTUUMTEKENING DOOR M. SNIXHEK (OOSTENRIJK)

out of the past — the theatre and the organization controlled by the arch-realist, David Belasco — has been closed, partly by accidents of temperament, to the new artists, but it has done pioneer work in lighting; Belasco it was who showed the way to banish footlights and borderlights in favor of overhead and horizontal lighting from high-powered incandescent lamps.

It is through the exceptions to the rule of disorganization in the American theatre that the artist has gained his foothold — and through a single opera house. This opera house — the Boston venture of Eben Jordan which the war killed — did more than bring over a couple of productions painted in German ateliers. It imported an artist — Joseph Urban. Glimpses of European productions have had their effect; the advent of Reinhardt's "Sumurun" in 1912, the settings by Golovin shown at the Metropolitan Opera House a little later as background to "Boris Godunoff", and the jerry-built but immensely stimulating imitations of the Bakst-Diaghileff Ballets Russes with which Morris Gest anticipated in this same period the later coming of that famous institution, all these showed our audiences that there was something more to expect of settings than muddy paint, conventional perspective and a blank glare of light. But

COSTUUMTEKENING DOOR LEON BAKST (RUSLAND)

far more important in its effect on our stage than any of these or all of them was the work of Urban, first at the Boston Opera House, and after 1914 in Broadway productions. Curiously enough, it was musical comedy, particularly the revues of Florenz Ziegfeld, Jr., that gave Urban his freest hand, and brought his art to so many Americans that anything of the old dull sort became almost unthinkable.

Before the war closed off the European theatre and particularly the German theatre from contact with America, the Continent made one other signal contribution to the progress of our stage. It gave Robert Edmond Jones, a New England artist, a year of precept and example in the theatres of Max Reinhardt in Berlin. When Jones returned he happened upon a production with Granville Barker's company from London, the brilliance of which brought him into permanent association with a rising producer, Arthur Hopkins. Here we find the second exception to the rule of disorganization. His association with Hopkins has given Jones an opportunity for expression which has resulted in the growth of the most significant and distinguished talent now visible among our artists of the theatre. For the rest, America's artists have come up out of the

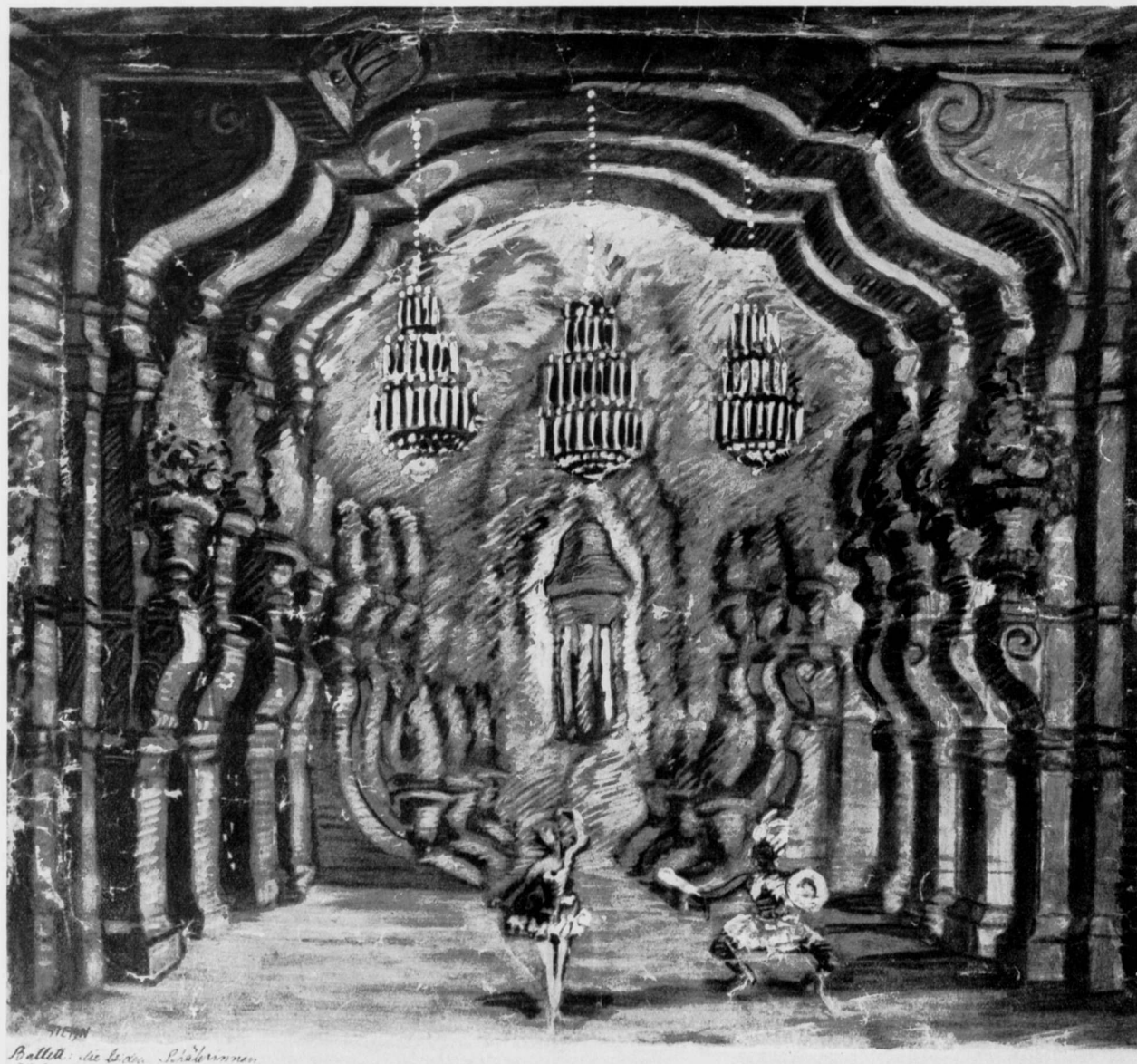

□ □ TWEE COSTUUMTEKENINGEN VOOR GIJSBRECHT VANAMSTEL □ DOOR NELL BRONGER (HOLLAND) □ □

insurgency of our "little theatres" — those amateur and halting attempts to achieve something of the organization and ideals of the repertory and endowed theatres of Europe. From the Los Angeles Little Theatre came Norman-Bel Geddes; from the Washington Square Players and their successor, the New York Theatre Guild, Lee Simonson and Rollo Peters; from the Neighborhood Playhouse, among the immigrants of New York's East Side, Warren Dahler and Ernest de Weerth; from Maurice Browne's Little Theatre in Chicago, Raymond Johnson; from the Arts and Crafts Theatre in Detroit, Sam Hume; from Sam Hume's ventures at the University of California, Rudolph Schaeffer and Norman Edwards; from the Toy Theatre in Boston, Livingston Platt; from the Philadelphia Stage Society, Watson Barratt. These are men of varying talent; many have never penetrated to Broadway; the art of some has deteriorated as their success has grown. To them must be added the names of men like Munroe Hewlett, James Reynolds, Sheldon K. Viele, Mordike Iorelik, Robert Locher, who are not so easy to classify. Europe has sent other artists than Urban to make America their residence, notably Nicolas Roerich, Boris Anisfeld, Willy Pogany, John Wenger, and Herman Rosse. The first three, fine as are their talents, have had little

effect upon our theatre, because their principal interest has not lain there; they have remained painters or illustrators who invade the stage, not to study its problems and to grow in their methods and insight with the growth of the art of the theatre, but merely to use the backdrops and wings of the conventional theatre of the nineteenth century as giant easels for their two-dimensional, though brilliant, painter's art. Wenger has confined his activity mainly to decoration of the stages of motion picture theatres, while Rosse has had little opportunity for stage work outside of Chicago. The American artist has spent the bulk of the past ten years in subduing the first problem of the theatre, the creating of illusive backgrounds for realistic plays, and of beautiful, expressive settings for plays of the imagination that force themselves occasionally into our theatre. His achievement in this field has, I think, been notably good. It has also been successful enough from the point of view of critical and popular acceptance to set him off upon more difficult and promising problems. He began by turning his back on the supercilious canvases of the Russians. He studied the current realistic theatre and achieved the plastic setting. He has run this through to the point where its limits are reasonably obvious. Now

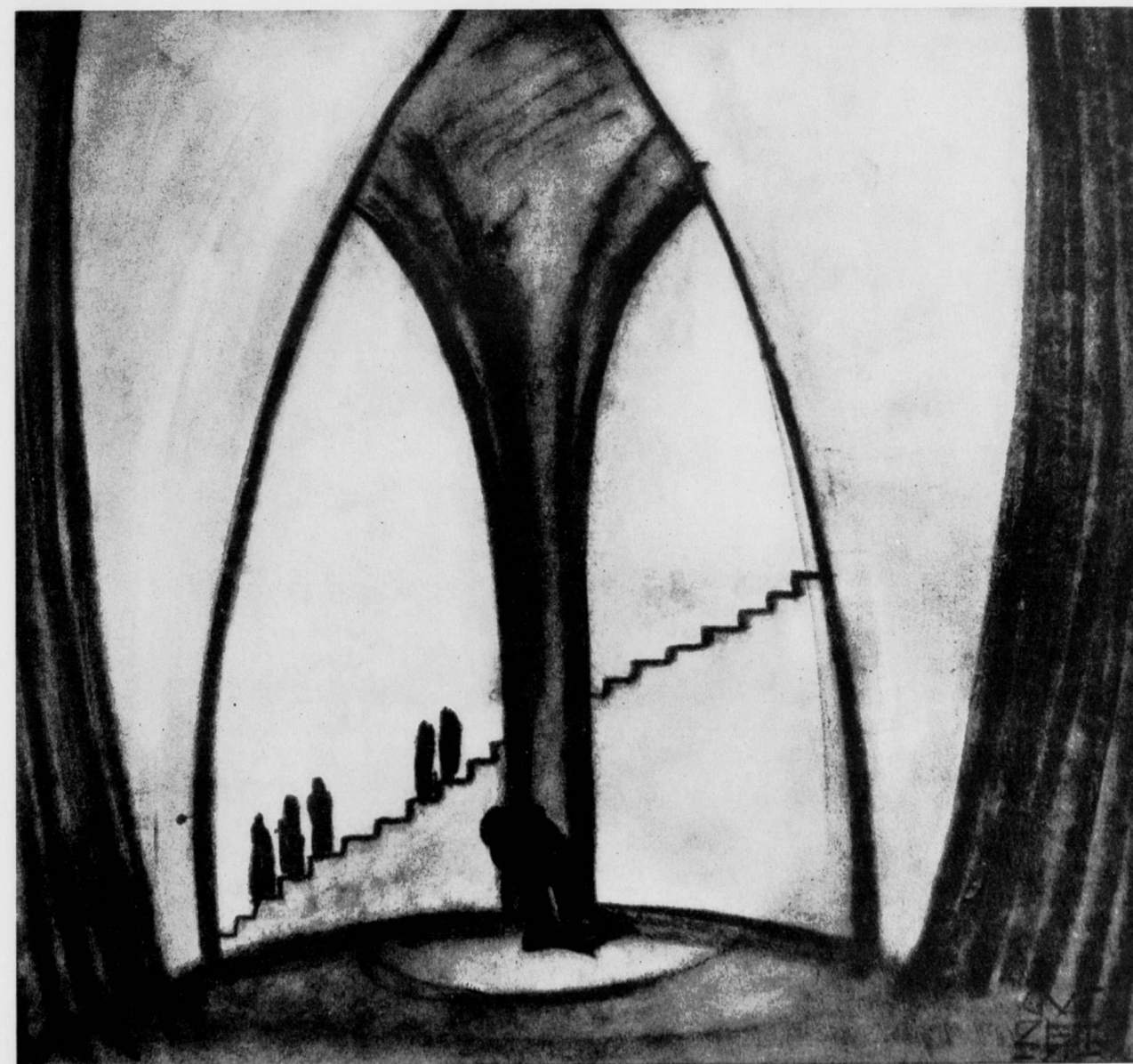
□ □ DECORS ONTWERP VOOR "DIE BEIDEN SCHÄFERINNEN" □ □ DOOR ERNST STERN (DUITSCHLAND) □ □

he is beginning to explore the theatrical possibilities of those tendencies in modern art which are most easily grouped under the term expressionist; he is turning more and more away from the conventional theatre of the picture frame, the "fourth wall" and the objective performance, and he is leaning toward experiments with formal methods of production and with wholly new types of theatre.

The expression of emotion in terms of pure form, separated as far as possible from representation, finds its most complete vehicle in an invention and a technique quite apart from the theatre, yet of extraordinary stimu-

lus and significance to the artist: this is the eighth art of mobile color projected upon a screen by means of Thomas Wilfred's Color Organ or Klavilux, but seeming to float in a three-dimensional void. Upon the American stage the principal effort in expressionism has come from Robert Edmond Jones, notably in the production of "Macbeth" by Arthur Hopkins, for which he made designs. The failure of the production was essentially the failure of the director and the actors to rise to the challenge of the settings and lights.

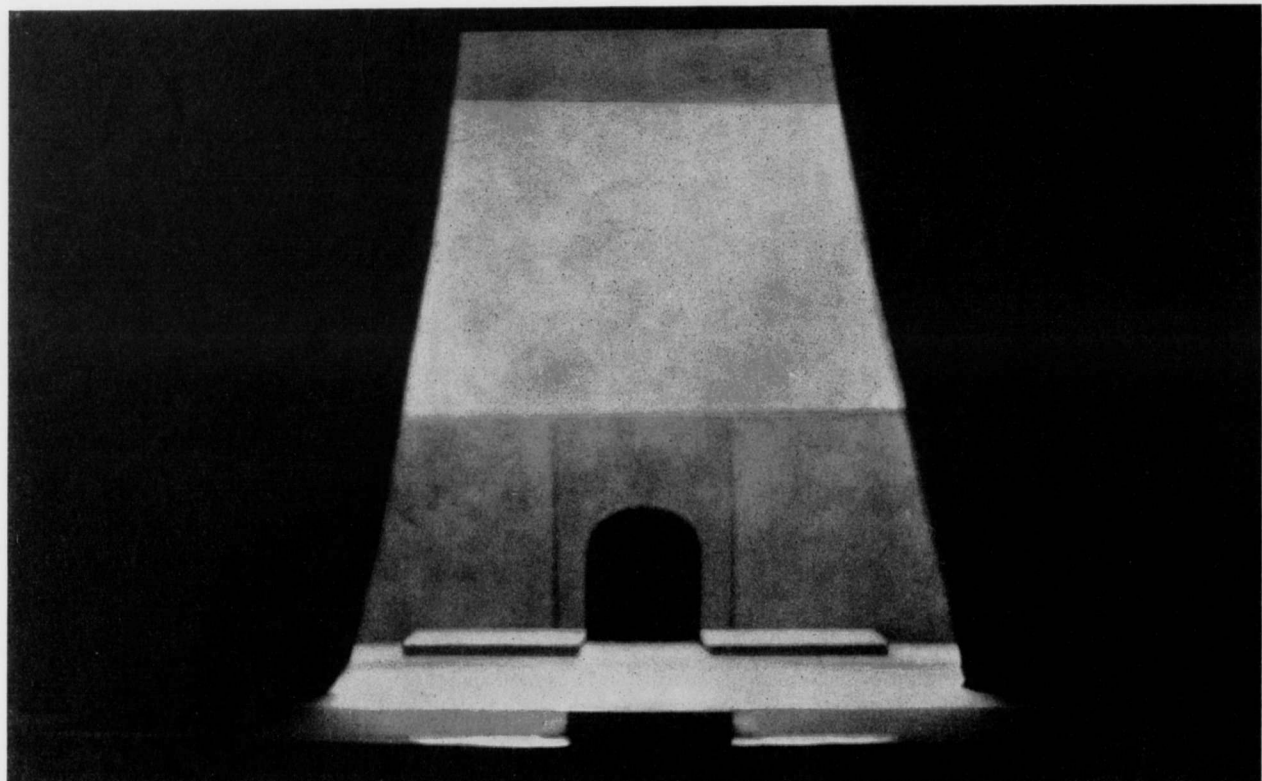
The same challenge resides in most of the experiments and theories of a formal theatre made by our younger

□ □ DECORS ONTWERP VOOR "GOETHE'S FAUST" I (DOMSCENE) □ □ DOOR KURT GUTZEIT (DUITSCHLAND) □ □

artists. Again the most notable experiment is to the credit of Jones; in "Richard III" he made the permanent background of the whole play the gray walls of the Tower of London, and placed within them bare indications of the various scenes, an iron cage for the prison of Henry VI, a high-backed throne for the coronation, a gibbet for the final episode. The Shakespearean stage as developed in Germany, with side portals, inner proscenium and inner scene, first reached America in the "Twelfth Night" which Urban designed in 1915 for Phyllis Neilson-Terry; Granville Barker's artist, Norman Wilkinson, showed New York an adaptation of the same method for "A Mid-

summer Night's Dream", and Rollo Peters has freely applied the same method to "The Bonds of Interest" for the Theatre Guild and to "The Prince and the Pauper" for William Faversham. Skeleton settings, introduced by Urban in "L'Amore dei Tre Re", have proved commercially desirable because of their economy and have been used by Sheldon K. Vielé in Verhaeren's "Cloister", by Geddes in "Papa", by Livingston Platt in "Abraham Lincoln", even by Belasco and his artist, Ernest Gros, in "The Grand Duke", and of course by many others. Often these formalized settings are used merely imitatively, without any sense of their true purpose. Thus the

DECORS PHOTO NAAR SHAKESPEARE'S "RICHARD III" □ □ ONTWORPEN DOOR EMIL PIRCHAN (DUITSCHLAND)

Shakespearean players, E. H. Sothorn and Julia Marlowe have installed wherever they play a system of portals and inner proscenium which they use simply as a substitute for their ordinary settings, with the larger properties placed well out in front and the main curtain of the theatre dropped between each scene for the usual lengthy waits while stagehands wrestle with tables, fur rugs and set pieces in the inner proscenium. It is far beyond all such devices that Geddes goes in his very imaginative and original conception for staging Dante's "Divine Comedy" in Madison Square Garden as a drama of light making hell, purgatory and paradise out of the same permanent structure of pit, plinths and gauze cyclorama. Rosse has sketched theatres of free design with forestages, proscenium portals and flowery ways as a part of the whole complex of stage and auditorium. Geddes has schemed a playhouse for imaginative drama with a single dome covering the stage and auditorium, with no proscenium and with the stage located in one corner and sinking into the basement for changes of plastic setting to be made. Though Jones has put little thought on the physical architecture and arrangements of the theatre, he has lead again in plans for formalizing the theatre. Beginning with a scheme for the presentation of Shelley's "Cenci" a centred within a setting of a moving and posing chorus upon a platform like a prize ring surrounded by spectators, Jones has gone to conceptions of community drama in which the players become merely parts of "group beings", themselves both settings

and dramatic personages. As a final faith this greatest of America's scenic artists discards settings altogether for a bare platform with an architectural background, and places the emphasis upon the movement of the players. Which brings us, naturally enough, to the basic problem of the director, the problem that the artists have only restated, not solved. Today the need in America is for artists who, like Sam Hume, can turn to direction, or who, like Jones, can inspire it. America is weakest where it must be strongest. It lacks producers of the number or the ability of its artists. Upon the New York stage there are only Arthur Hopkins, and three less imaginative and less commanding men, Lester Lonnergan, Robert Milton, and Frank Reicher; unless we count Ziegfeld and his producer, Edward Royce, and his rival creator of spectacular revues, John Murray Anderson. The Pacific Coast and the Middle West monopolize the talents of Sam Hume and Maurice Browne. Thus stands the new stagecraft after ten years. It is bearing straight towards a new theatre, a theatre where realism is barred, where even a beautiful illusion is not the end. It seeks direct and honest theatricalism, the actor presented as the actor, the background as the background, and the play reanimated by the genius of direction. The artist abdicates in favor of the artist-director. But — in America — his successor has not yet put in an appearance.

□ □ □ □ □ □ □

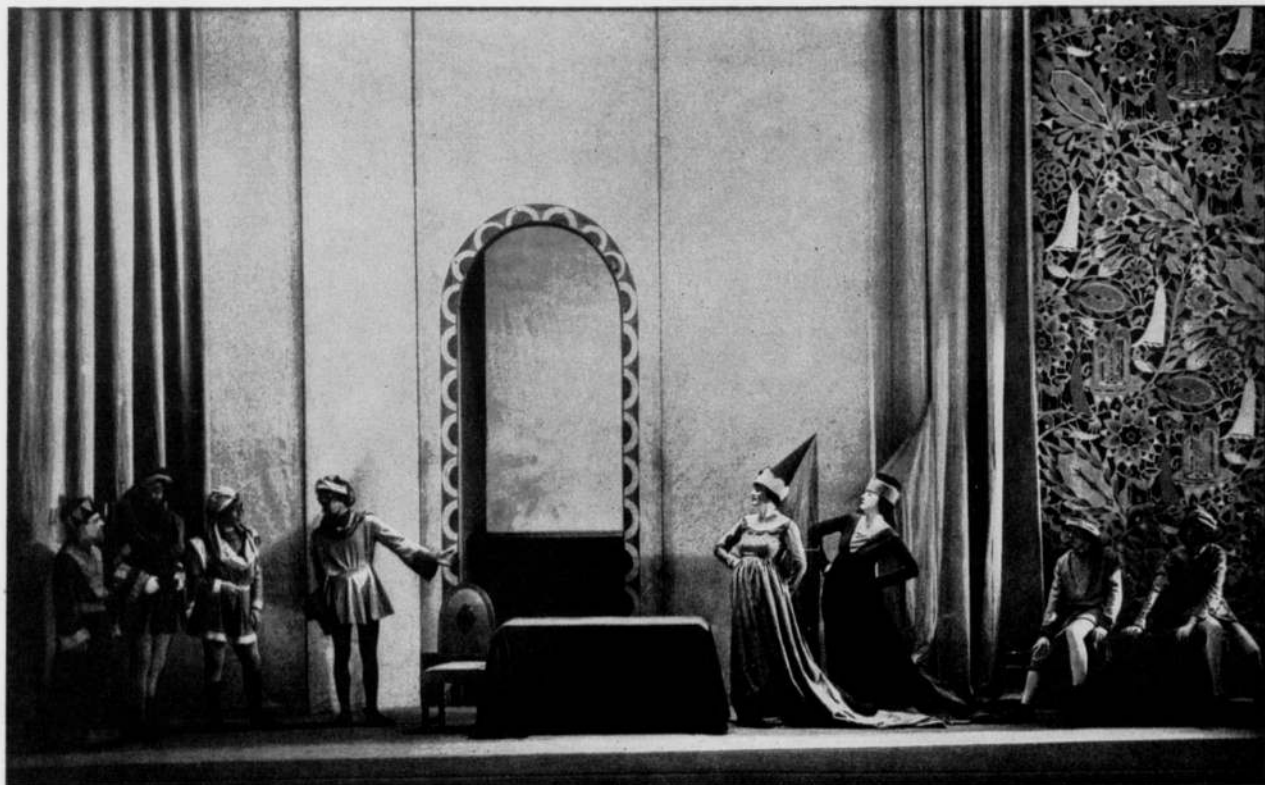

DECORS PHOTO VOOR SHAKESPEARE'S "OTHELLO" □ □ ONTWORPEN DOOR EMIL PIRCHAN (DUITSCHLAND)

VÉRITÉS PREMIÈRES SUR L'ART DU THÉÂTRE PAR GASTON BATY

□ □ □ □ □ □ □ □
Certains bornent leur notion du drame à celle d'une littérature dialoguée divisée en actes et en scènes. D'autres tiennent à y ajouter la diction et le jeu. Beaucoup y souhaitent l'agrément du décor, de la musique, de la danse. Quelques-uns, qui s'estiment audacieux, professent que le théâtre est la coordination de tous les arts. J'en connais enfin qui disent: Il n'y a qu'un seul art, le dramatique; les autres n'en sont que les éléments dissociés, monnaie d'argent d'une pièce d'or.
□ □ □ □ □ □ □ □
Les autres arts — les petits — engendrent l'orgueil; pour lui, l'humilité convient seule à ses servants. Le poète se glorifie de son poème et le peintre de sa peinture. Mais l'homme de théâtre ne peut pas dire: voici mon œuvre à moi. Que serait le comédien sans l'écrivain, et que serait l'écrivain sans lui? Que seraient-ils l'un et l'autre sans le metteur en scène? Que seraient-ils ensemble sans le nombre des collaborateurs dont chacun est indispensable? Le génie d'un seul est impuissant à parfaire la tâche; la défaillance d'un seul et du plus efficace suffit pourtant à la compromettre.
□ □ □ □ □ □ □ □
Les autres arts — les petits — sont les cordes tendues côte à côte sur la lyre du drame. Chacune a son registre, plus aigu que la précédente, plus grave que celle qui la suit. Pour se développer, le thème emprunte des notes à toutes.

D'un état d'âme, la couleur donne d'abord la transcription la plus frappante et la moins profonde. La ligne, immobile ou mobile, en précise quelque chose de plus. Au point où de la sensation jaillit l'idée, commence le royaume du mot, qui est celui de l'analyse. Le vers conduit au delà, jusqu'à la musique, lorsque l'idée s'évapore en un sentiment ineffable. Peinture, sculpture, danse, prose, vers, chant, symphonie. Les sept cordes de la lyre.
□ □ □ □ □ □ □ □
L'hérésie de Wagner, c'est le pléonasme. Il oublie que chacun des moyens du drame doit exprimer seul les seuls éléments du thème commun qui relèvent de lui. Baiser de deux amants, une nuit de printemps, au clair de lune. La peinture donne la vision de la nuit et du clair de lune; la sculpture, le geste du baiser; la musique, le sentiment du printemps et de l'amour; la littérature, l'analyse de cet amour. Si l'écrivain fait des phrases sur la nuit, le printemps, le baiser, ou le musicien des arpèges à propos du clair de lune: pléonasme!
□ □ □ □ □ □ □ □
La phrase musicale n'utilise pas toujours tous les registres; les thèmes sans ampleur n'empruntent pas au drame toutes ses richesses. Il en est qui renoncent à la plastique, d'autres au verbe. Le merveilleux, c'est que le théâtre, ainsi mutilé, produise encore des chefs-d'œuvre: tragédie de Racine, pantomime de Debureau.
□ □ □ □ □ □ □ □
Il y a des pièces dont les gens de lettres disent, pour les louer, qu'elles "gagnent à la lecture". Il y a des fleurs que leur couleur ni leur parfum ne sig-

DECORS VOOR "DE VROOLIJKE VROUWTJES VAN WINDSOR" □ DOOR RUDOLF SCHAEFFER EN NORMAN EDWARDS (AMERIKA)

nalent comme précieuses quand elles s'ouvrent au soleil; mais la disposition secrète des pétales, des corolles, des pistils, en fait, dit-on, de parfaits modèles. Les botanistes se plaisent à les voir, sèches, grises et plates, sur les feuilles de leur herbier, plutôt que d'autres qui, vivantes, étaient belles.

□ □ □ VII □ □ □ Les œuvres de Molière comprennent les relations des fêtes qu'il ordonnait pour la gloire de Louis-le-Grand. Cadeaux de musique et de danse; collation sur l'eau avec le compliment des tritons et des fleuves; menuet sous les quinconces; carrousels et jeux de bagues dans les bosquets naissants; bonds des satyres à cornes dorées; reflet des torches sur le grand canal; violons de Lulli—"Allons, Baptiste, fais-nous rire!"—; plaintes de Tyrcis; vers pour le Roi représentant le soleil.

Tous les éditeurs ne reproduisent pas ces livrets. Pourquoi cependant proscrire "Les plaisirs de l'île Enchantée" plutôt que "Tartufe" ou "l'Avare"? Le texte de la plus belle pièce du monde n'est, lui aussi, que le programme d'une fête.

□ □ □ VIII □ □ □ Il y a le "trouveur" qui invente les personnages, imagine les sentiments, précise les idées, ordonne l'action. C'est l'architecte.

Il y a l'"écrivain" qui rédige les répliques. C'est le maçon. Pour l'un, inspirateur de l'œuvre commune, on n'aura jamais trop de respect. Pour l'autre trop de méfiance, possédé qu'il est d'une manie: formuler avec ses mots mille choses que la lumière, la couleur, le geste, le

mouvement, le bruit ou le silence devraient exprimer au lieu d'eux. Ainsi le maçon, devenu fou, continuerait d'empiler les pierres à la place où les fenêtres doivent s'ouvrir. Mais comment faire, puisque le "trouveur" et l'"écrivain" se fondent dans "l'auteur dramatique"?

□ □ □ IX □ □ □ Parce que nous voulons laisser les mots à leur place, des gens nous reprochent de méconnaître la souveraineté de l'esprit.

Pensent-ils donc l'esprit si pauvre, et qu'il n'a d'autres serviteurs que les mots?

□ □ □ X □ □ □ Par quel étrange abus dit-on d'un comédien qu'il "crée" un rôle, alors qu'il réalise seulement ce qu'un autre a indiqué?

Par quel étrange abus dit-on d'un écrivain qu'il est l'"auteur" de la pièce, alors qu'il a seulement indiqué ce que d'autres réalisent?

JACQUES COPEAU IN EEN INTERVIEW

"The chief feeling which is at the bottom of our enterprise is indignation against the present state of the theatre. Everywhere you find lack of will, of direction, and of discipline, you find ignorance, laziness, disdain of talent, hatred of beauty, lower and lower plays, and even pleased critics. It would be useless to write strong plays to-day. They would find no theatre to receive them, no atmosphere to live in. We will create this atmosphere and attract to us all authors, actors and spectators who want harmony on the stage . . ."

□ □ DECORS ONTWERP VOOR "SWORDS" □ □ DOOR ROBERT EDMOND JONES □ □ (AMERIKA) □ □

IN DEFENSE OF THE THEATRE BY GEORGE JEAN NATHAN

□ □ □ □ □ I □ □ □ □ The theatre stands in relation to drama much as the art gallery stands in relation to painting. Its aim is to set off drama in such surroundings and in such light as to bring it within the comfortable vision and agreeable scrutiny of the nomad public. To say that fine drama may produce an equal effect read as acted may be true or not as you choose, but so too a fine painting may produce an equal effect beheld in one's library as in the Uffizi. Art thrives—art leads to art—on sympathy and a measure of general understanding. Otherwise, of what use criticism? To divorce the theatre from a consideration of drama as an art, to contend, as it has been contended from Aristotle's day to Corneille's, and from Dryden's and Lamb's to our own, that "the more lasting and noble design" of drama rests in a reading rather than a seeing, may be, strictly, a logical æsthetic manoeuvre, but equally a logical æsthetic manoeuvre would be a divorcement of canvas from painting as an art. The theatre is the canvas of drama. The printed drama is like a bubbling and sunlit spring, encountered only by wanderers into the hills and awaiting the bottling process of the theatre to carry its tonic waters far and wide among an expectant and emotionally ill people. The criticism that nominates itself to hold drama and the theatre as things apart is a criticism which, for all its probable integrity and reason, suffers from an excessive artistocracy, like a duchess in a play by Mr.

Sydney Grundy. Its æsthetic nose is elevated to such a degree that it may no longer serve as a practical organ of earthly smell, but merely as a quasi-wax feature to round out the symmetry of the face. It is criticism in a stiff corset, erect, immobile, lordly—like the Prussian lieutenant of yesterday, a striking figure, yet just a little absurd. It is sound, but like many things that are sound in æsthetics, it has its weak points, even its confounding points. For they say that propaganda can have no place in art, and along comes a Hauptmann and writes a "Weavers". Or they say that art is form, and along comes a Richard Strauss and composes two songs for baritone and orchestra that set the critics to a mad chasing of their own tails. To hold that the drama as an art may achieve its highest end read by the individual and not acted in the theatre, is to hold that music as an art may achieve its highest end played by but one instrument and not by an orchestra. The theatre is the drama's orchestra: upon the wood of its boards and the wind of its puppets is the melody of drama in all its full richness sounded. What if drama is art and the theatre not art? What if "Hamlet" is art and electric lights and cheese-cloth are not art? Schubert's piano trio, op. 99, is art, and a pianoforte is a mere wooden box containing a number of little hammers that hit an equal number of steel and copper wires. What if I can read a full imagination into "Romeo and Juliet" and thus people it and make it live for me, without going to the theatre? So, too, can I read a full melody into the manuscript of a song by Hugo Wolf and thus make it sing for me, without going to a concert hall. But why?

Is there only one way to appreciate and enjoy art—and since when? Wagner on a single violin is Wagner; Wagner on all the orchestra is super-Wagner. To read a great drama is to play "Parsifal" on a cornet and an oboe. The object of the theatre is not, as is habitually maintained, a shrewd excitation of the imagination of a crowd, but rather a shrewd relaxation of that imagination. It is a faulty critical axiom that holds the greatest actor in the theatre to be an audience's imagination, and the adroit cultivation of the latter to be ever productive of large financial return. As I have on more than one occasion pointed out from available and acutely relevant statistics, the more a dramatist relies upon the imagination of an audience, the less the box-office reward that is his. An audience fills a theatre auditorium not so eager to perform with its imagination as to have its imagination performed upon. This is not the paradox it may superficially seem to be. The difference is the difference between a prompt commercial failure like Molnar's "Der Gardeofficier" which asks an audience

to perform with its imagination and a great commercial success like Barrie's "Peter Pan" which performs upon the audience's imagination by supplying to it every detail of imagination, ready-made and persuasively labeled. The theatre is not a place to which one goes in search of the unexplored corners of one's imagination; it is a place to which one goes in repeated search of the familiar corners of one's imagination. The moment the dramatist works in the direction of unfamiliar corners, he is lost. This, contradictorily enough, is granted by the very critics who hold to the imagination fallacy which I have just described. They unanimously agree that a dramatist's most successful cultivation of an audience lies in what they term, and nicely, the mood of recognition, and in the same breath paradoxically contend that sudden imaginative shock is a desideratum no less. In this pleasant remission of the active imagination lies one of the secrets of the charm of the theatre. Nor is the theatre alone in this. On even the higher plane of the authentic arts a measure of the same phenomenon assists in what may perhaps not too far-fetchedly be

□ □ DECORS ONTWERP VOOR "BĀBA YAGA" MUZIEK VAN LIADOFF □ □ DOOR M. LARIONOW (RUSLAND) □ □

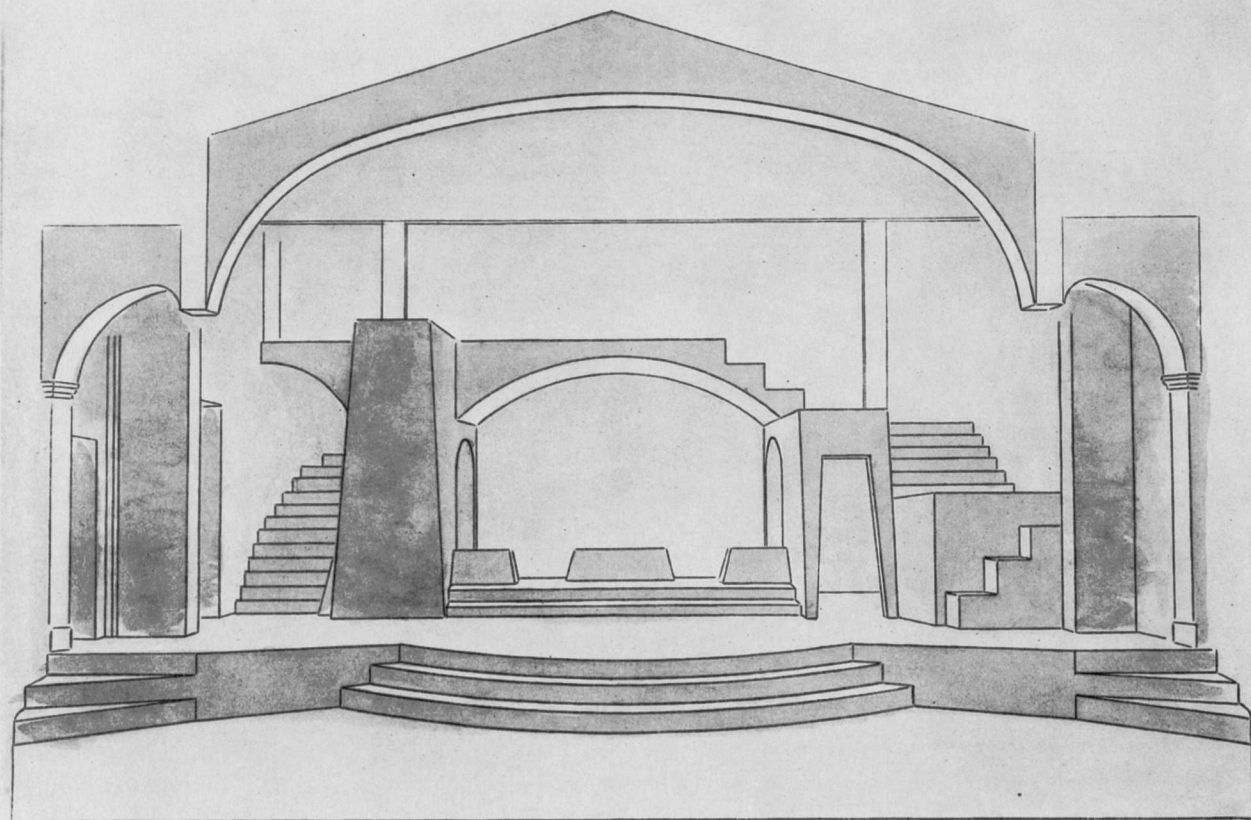
termed the negative stimulation of the spectator's fancy. For all the pretty and winning words to the contrary, no person capable of sound introspection will admit that a beautiful painting like Giorgione's "The Concert" or a beautiful piece of sculpture like Pisano's Perugian fountain actually and literally stirs his imagination, and sets it a-sail across hitherto uncharted æsthetic seas. What such a painting or piece of sculpture does is to reach out and, with its overpowering beauty, encompass and æsthetically fence in the antecedent wandering and uncertain imagination of its spectator. As in the instance of drama, it does not so much awaken a dormant imagination as soothe an imagination already awake. Of all the arts, music alone remains a telegrapher of unborn dreams.

The theatre brings to the art of drama concrete movement, concrete colour and concrete final effectiveness: this, in all save a few minor particulars. The art of drama suffers, true enough, when the theatre, even at its finest, is challenged by it to produce the values intrinsic in its ghost of a dead king, or in its battle on Bosworth Field, or in its ship torn by the tempest, or in its fairy wood on mid-summer night, or in its approaching tread of doom of the gods of the mountain. But for each such defeat it prospers doubly in the gifts that the theatre brings to it. Such gifts as the leader Craig has brought to the furtherance of the beauty of "Electra" and "Hamlet" as Reinhardt and his aides have brought to "Ariadne" and "Julius Caesar", as Golovine and Appia and Bakst and Linnebach and half a dozen others have brought to the classics that have called to them, are not small ones. They have crystallized the glory of drama, have taken

so many loose jewels and given them substantial and appropriate settings which have fittingly posed their radiance.

To say that the reading imagination of the average cultured man is superior in power of suggestion and depiction to the imagination of the theatre is idiotically to say that the reading imagination of every average cultured man is superior in these powers to the combined theatrical imaginations of Gordon Craig, Max Reinhardt and Eleanora Duse operating jointly upon the same play. Even a commonplace imagination can successfully conjure up a landscape more beautiful than any painted by Poussin or Gainsborough, or jewels more opalescent than any painted by Rembrandt, or a woman's dress more luminous than any painted by Fortuny, or nymphs more beguiling than any of Rubens', yet who so foolish to say—as they are wont foolishly to say of reading imagination and the drama—that such an imagination is therefore superior to that of the artists? This, in essence, is none the less the serious contention of those who decline to reconcile themselves to the theatrically produced drama. This contention, reduced to its skeleton, is that, since the vice-president of the Corn Exchange Bank can picture the chamber in the outbuilding adjoining Gloster's castle more greatly to his satisfaction than Adolphe Appia can picture it for him on the stage, the mental performance of the former is therefore a finer artistic achievement than the stage performance of the latter.

The word imagination leads critics to queer antics. It is, perhaps, the most manhandled word in our critical vo-

DECORS VOOR "LA MORT DE SPARTE" □ DOOR LOUIS JOUVET, DU THÉÂTRE DU VIEUX COLOMBIER (FRANKRIJK)

cabulary. It is used almost invariably in its literal meaning: no shades and shadows are vouchsafed to it. Imagination, in good truth, is not the basis of art, but an overtone. Many an inferior artist has a greater imagination than many a superior artist. Maeterlinck's imagination is much richer than Hauptmann's, Erik Satie's is much richer than César Franck's, and I am not at all certain that Romain Rolland's is not twice as opulent as Thomas Hardy's. Imagination is the slave of the true artist, the master of the weak. The true artist beats imagination with the cat-o'-nine-tails of his individual technic until it cries out in pain, and this pain is the work of art which is born. The inferior craftsman comfortably confounds imagination with the finished work, and so pets and coddles it; and imagination's resultant mincing and giggles he then vaingloriously sets forth as resolute art. The theatre offers to supplement, embroider and enrich the imagination of the reader of drama with the imaginations of the actor, the scene designer, the musician, the costumer and the producing director. Each of these, before he sets himself to his concrete task, has—like the lay reader—sought the fruits of his own reading imagination. The fruits of these five reading imaginations are then assembled, carefully assorted, and the most worthy of them deftly burbanked. The final staging of the drama is merely a staging of these best fruits of the various reading imaginations. To say, against this, that it is most

often impossible to render a reading imagination into satisfactory concrete forms is doubt less to say what is, strictly, true. But art itself is at its highest merely an approach toward limitless imagination and beauty. Aesthetics is a pilgrim on the road to a Mecca that is ever just over the sky-line. Of how many great works of art can one say, with complete and final conviction, that art in this particular direction can conceivably go no farther? Is it not conceivable that some super-Michelangelo will some day fashion an even more perfect "Slave", and some super-Shakespeare an even more beautiful poetic drama?

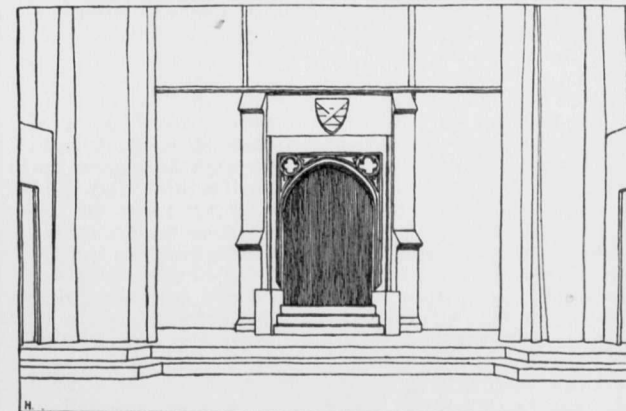
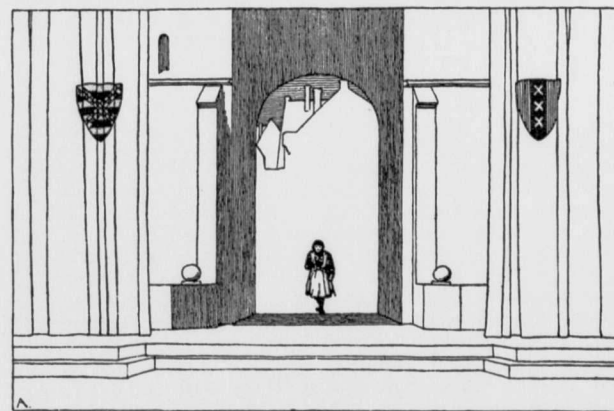
The detractors of the theatre are often expert in persuasive half-truths and masters of dialectic sleight-of-hand. Their performances are often so adroit that the spectator is quick to believe that the trunk is really empty, yet the false bottom is there for all its cunning concealment. Take, for example, George Moore, in the preface to his latest play, 'The Coming of Gabrielle'. The illusion created by externals, scenes, costumes, lighting and short sentences is in itself illusory", he professes to believe, though why he numbers the Dramatist's short sentences among the externals of the stage is not quite clear. "The best performances of plays and operas are witnessed at rehearsals. Jean de Reszke was never so like Tristan at night as he was in the afternoon when he sang the part in a short jacket, a bowler hat and an umbrella in his

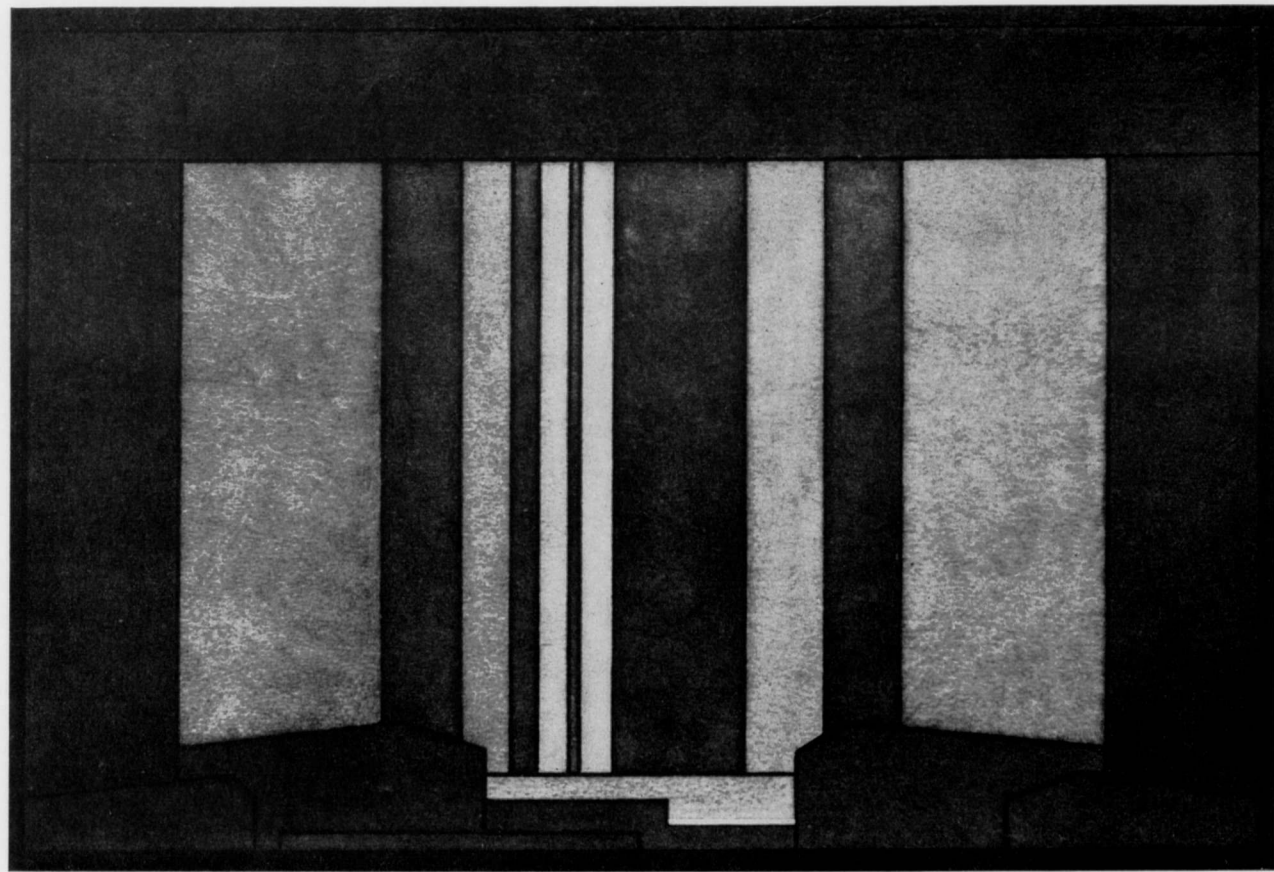
□ DECORS VOOR "L'ANNONCE FAITE À MARIE" (VAN PAUL CLAUDEL) □ DOOR FRITS LENSVELT (HOLLAND) □

hand. The chain armour and the plumes that he wore at night were but a distraction, setting our thoughts on periods, on the short swords in use in the ninth century in Ireland or in Cornwall, on the comfort or the discomfort of the ships in which the lovers were voyaging, on the absurd night-dress which is the convention that Isolde should appear in, a garment she never wore and which we know to be make-believe. But the hat and feathers that Isolde appears in when she rehearses the part are forgotten the moment she sings; and if I had to choose to see Forbes-Robertson play Hamlet or rehearse Hamlet, I should not hesitate for a moment. The moment he speaks he ceases to be a modern man, but in black hose the illusion ceases, for we forget the Prince of Denmark and remember the mummer".

Years ago, in a volume of critical essays given the title "Another Book on the Theatre", I took a boyish delight in setting off precisely the same noisy firework just to hear the folks in the piazza rocking-chairs let out a yell. These half-truths serve criticism as sauce serves asparagus: they give tang to what is otherwise often tasteless food. This is particularly true with criticism at its most geometrical and profound, since such criticism, save in rare instances, is not especially lively reading. But, nevertheless, the sauce is not the asparagus. And when Mr. Moore (doubtless with his tongue in his cheek) observes that he can much more readily imagine the lusty Frau Tillie Pfirsich-Melba as Isolde in a pink and green ostrich feather hat confected in some Friedrichstrasse atelier than in the customary stage trappings, he allows, by

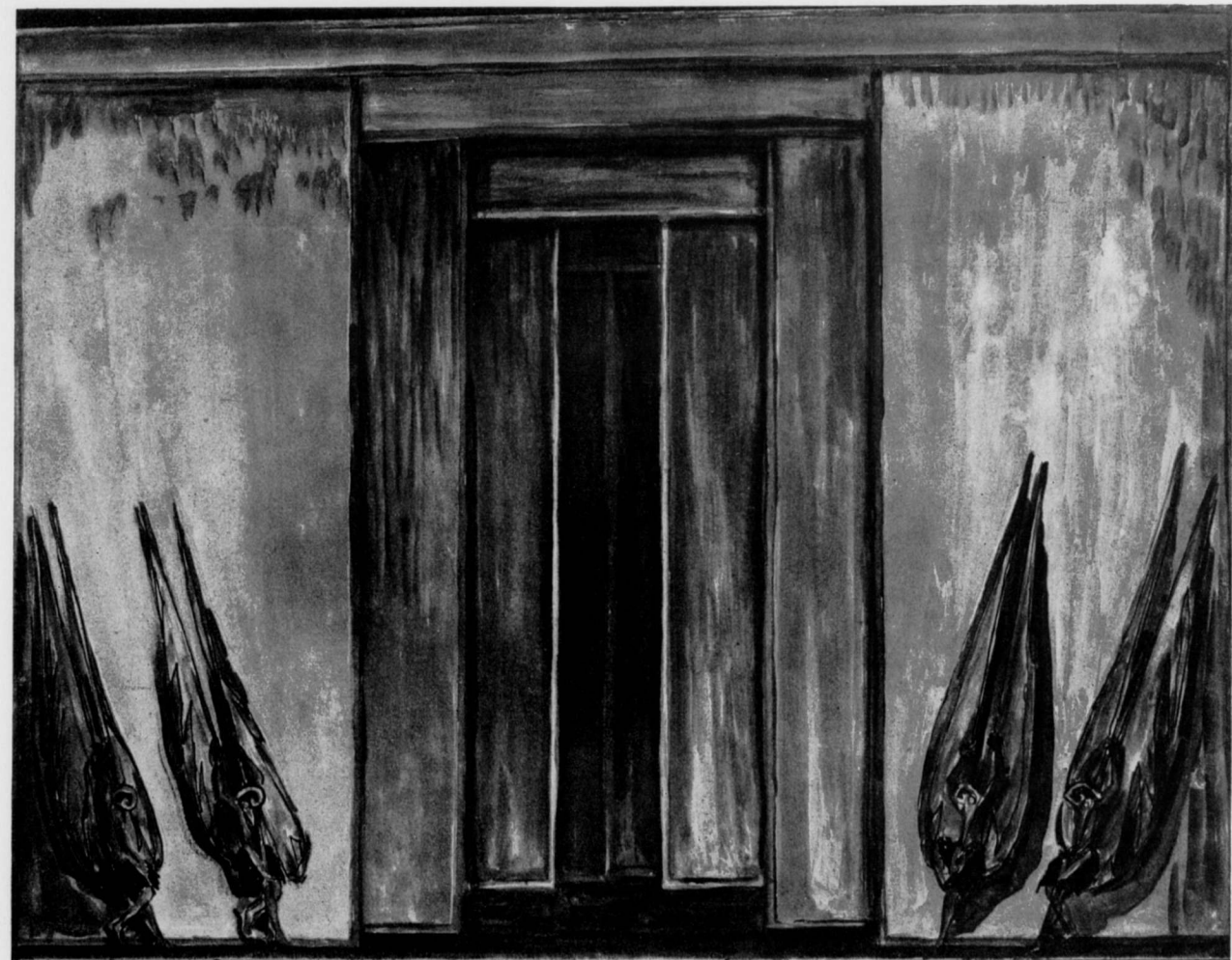
□ TWEE DECORSTEEKENINGEN VOOR "GIJSBRECHT VAN AMSTEL" □ DOOR FRITS LENSVELT (HOLLAND) □

□ □ DECORS VOOR "PELLÉAS ET MÉLISANDE" (VAN MAETERLINCK) □ □ DOOR J. R. B. DE ROOS (HOLLAND) □ □

implication, that he might even more readily imagine the elephantine lady as the seductive Carmen if she had no clothes on at all. This is the trouble with paradoxes. It is not that they prove too little, as is believed of them, but that they prove altogether too much. If the illusion created by stage externals is in itself illusory, as Moore says, the complete deletion of all such stage externals should be the best means for providing absolute illusion. Yet the complete absence of illusion where this is the case is all too familiar to any of us who have looked on such spectacles as "The Bath of Phryne" and the like in the theatres of Paris. A prodigality of stage externals does not contribute to disillusion, but to illusion. These externals have become, through protracted usage, so familiar that they are, so to speak, scarcely seen: they are taken by the eye for granted. By way of proof, one need only consider two types of Shakespearian production, one like that of Robert Mantell and one like that lately employed for "Macbeth" by Arthur Hopkins. Where the overlaid stereotyped first production paradoxically fades out of the picture for the spectator and leaves the path of illusion clear for him, the superlatively simple second production, almost wholly bereft of familiar externals, arrests and fixes his attention and makes illusion impossible. It is true, of course, that all this may be changed in time,

when the deletion of externals by the new stagecraft shall have become a convention of the theatre as the heavy laying-on of externals is a convention at present. But, as things are today, these externals are, negatively, the most positive contributors to illusion. It is the misfortune of the theatre that critics have most always approached it, and entered it, with a defiant and challenging air. I have, during the eighteen years of my active critical service, met with and come to know at least fifty professional critics in America, in England and on the Continent, and among all this number there have been but four who have approached the theatre enthusiastically prejudiced in its favour—two of them asses. But between the one large group that has been critically hostile and the other smaller group that has been uncritically effervescent, I have encountered no sign of calm and reasoned compromise, no sign of frank and intelligent willingness to regard each and every theatre as a unit, and so to be appraised, instead of lumping together good and bad theatres alike and labeling the heterogeneous mass "the theatre". There is no such thing as "the theatre". There is this theatre, that theatre, and still that other theatre. Each is a unit. To talk of "the theatre" is to talk of the Greek theatre, the Elizabethan theatre and the modern theatre in one breath, or to speak simultaneously of the Grosses Schauspiel-

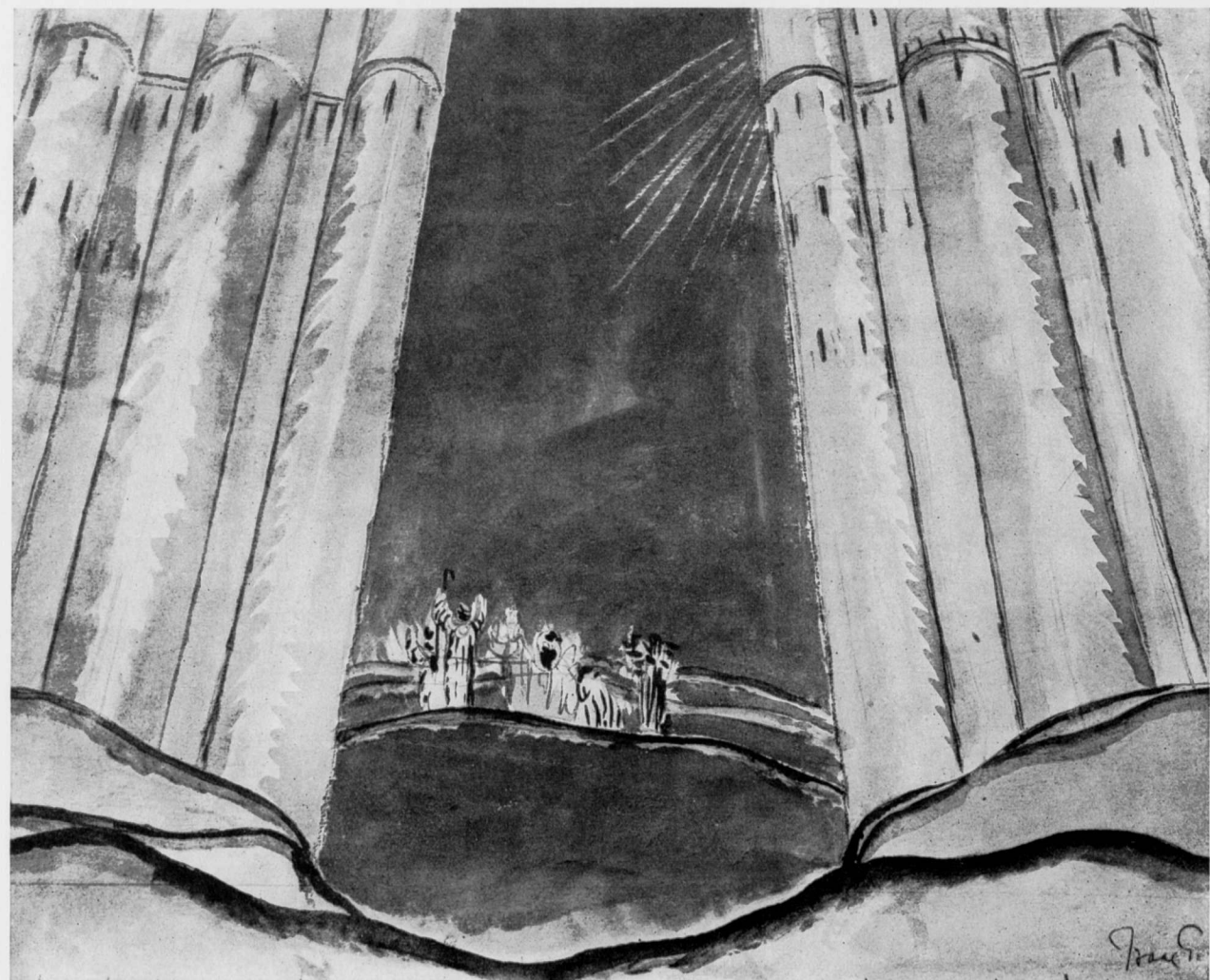

□ □ DECORS ONTWERP VOOR EEN BALLET □ □ DOOR HERMAN ROSSE □ □ (HOLLAND) □ □

haus of Max Reinhardt and the Eltinge Theatre of Al Woods. "The theatre", of course, has certain more or less minor constant and enduring conventions—at least, so it seems as far as we now can tell—but so, too, has chirography, yet we do not speak of "the chirography". There are some theatres—I use the word in its proper restricted sense—that glorify drama and enhance its beauty; there are others that vitiate drama. But so also are there some men who write fine drama, and others who debase drama to mere fodder for witlings. . . . The Shakespeare of the theatre of Gordon Craig is vivid and brilliant beauty. Call it art or not art as you will—what does a label matter? The Molière of the theatre of Alexander Golovine is suggestive and exquisite enchantment. Call it art or not art as you will—what does a label matter? The Wagner of the opera house of Ludwig Sievert is triumphant and rapturous splendour. Call it anything you like—and again, what does a label matter? There are too many labels in the world.

APHORISMEN DOOR CHRISTIAN MORGENSTERN

"Der Krug des Nichts, aus dem alle Künstler schöpfen."
□ □ □ □ □
"Ein Dichter muß 77mal als Mensch gestorben sein, ehe er als Dichter etwas wert ist."
□ □ □ □ □
"Die Orgel, das Instrument der Zukunft."
□ □ □ □ □
"Es ist eigentlich eine Ungerechtigkeit, daß der Dichter nicht — gleich dem Musiker — den Teilen seiner Werke hinzufügen darf, in welchem Tempo er sie genommen wissen will."
□ □ □ □ □
"Man kann das Theater (beispielsweise) nicht reformieren, wenn man nicht zugleich den ganzen Geist der Zeit reformiert. Es ist der Irrtum unserer Zeit, daß sie meint, man könne wesentliche Probleme aus dem Zusammenhang herausplücken und für sich allein lösen." □ □

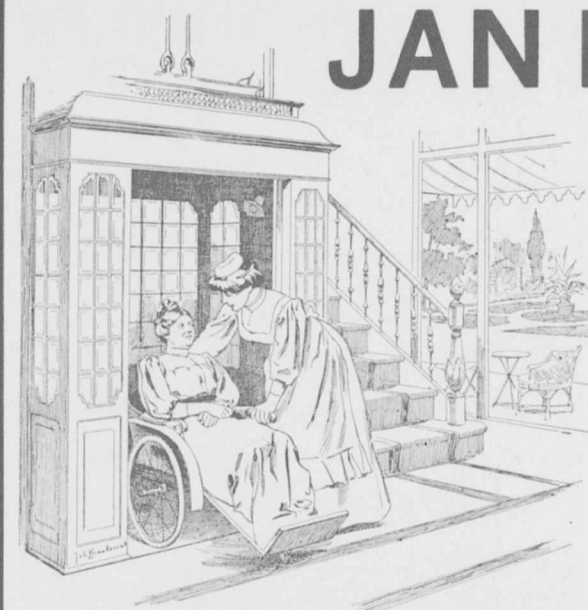
□ □ DECORS VOOR "SAMSON ET DALILAH" (VAN SAINT-SAËNS) □ DOOR ISAAC GRÜNEWALD (ZWEDEN) □ □

DIE TREPPE — EINE NEUE DIMENSION VON LEOPOLD JESSNER

INTENDANT DES STAATS-SCHAUSPIELHAUSES, BERLIN

Als am 12. Dezember 1919 Schillers „Wilhelm Tell“ im Berliner Staatlichen Schauspielhaus wie man sagte „auf einer Treppe“ spielte, entspann sich ein großer Kampf der Geister getragen von Kundgebung und Gegenkundgebung. — Obwohl man sich beruhigte, wurde jene Treppe, die bislang nur als integrierender Teil einer Dekoration und nicht als selbständiger architektonischer Aufbau existierte, dennoch nicht als konformes Attribut eines neuen Darstellungsstils, sondern als Marotte bezeichnet. Der Erfolg aber ist, daß heute kaum ein Theater in Deutschland, das „Zeitgemäße“ geben will, ohne die berühmte Treppe mehr auskommt. — Denn es zeigte sich bald, daß hiermit nicht ein modischer Sensationsakzent spekulationshalber geschaffen war, sondern das systematische Mittel eine theatralische Idee in all ihren Möglichkeiten zu verwirklichen. — Ihr Wille ist, das

Drama aus der Natürlichkeit eines überwundenen Realismus zu seiner vollen, d. h. wesenhaften Natur zu erlösen. Daß dieses aus gesteigertem Gefühl rhetorisch neu geschaffene Drama auch eine neue Gliederung der Bühne brauchte, ist eine nicht fortzudenkende Konsequenz. Denn der Bühnenraum soll nicht mehr nur Boden sein für Dekorationen, die die jeweilige Um-Welt bedeuten, sondern die Möglichkeit bieten einer eigens bewegten Darstellung, die ihre Gesetze lediglich aus dem innerlich Wesenhaften der Dichtung empfängt. So mußte das malerische Dekor — soweit es unwesentliches Beiwerk war, schwinden, und die Stelle des Dekorationsmalers vertritt nun der Bühnenarchitekt als Baumeister eines mehr oder minder raum- und zeitlosen Schauplatzes. — So habe ich den starken Glauben, daß dieser neue Darstellungsstil auf der Bühne, dessen Gedanken schon seit meiner Hamburger Tätigkeit (1910) in „Peer Gynt“ z. B. und „Dantons Tod“ vorbereitet wurden, zur weiteren Vollendung ausgearbeitet den bisherigen Verwirklichungen der Theatergeschichte neue Perspektiven eröffnen wird.

JAN HAMER & Co

FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

REEDS VER OVER DE 4000 LIFTEN IN KONINKLIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOORWEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE GEBOUWEN WERDEN IN NEDERLAND GEPLAATST

MACHINALE
HOUTBEWERKING

ONDERHOUD
EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

**PH. A. WARNERS
EN ZOON**

AANNEMERS
MAKELAARS

OVERTOOM 213
AMSTERDAM

TELEFOON
ZUID 3653

N.V. AMSTERDAMSCH STEENHOUWERIJ

□ DIRECTEUR: □
W. F. GNIRREP JR.
 AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
 □ TELEFOON 159 NOORD □
 HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
 □ TELEFOON 948 □

**GRANIET-, HARDSTEEN-
 ZANDSTEEN- EN
 MARMERWERKEN
 VOOR GEBOUWEN EN
 GRAFMONUMENTEN**

IN VOLKSWONINGEN
**ZYN SCHORSTEENMANTELS VAN
 VERGLAASDE WAALKLINKERS**
 EEN IDEAAI

GEEN BEKLEEDINGS
 MATERIAAL
 NOODIG

MODIE
 MATTE
 TINTEN

DUURZAAM
 MASSIEF EN
 HYGIENISCH

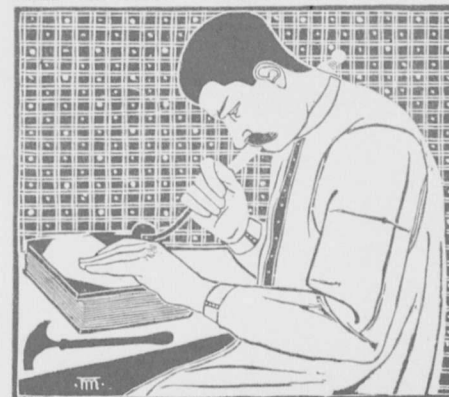
GEEN
 AANZET-
 KOSTEN

GEEN
 ONDERHOUD

**N.V. V-H.
 DERICKS &
 GELDENS**

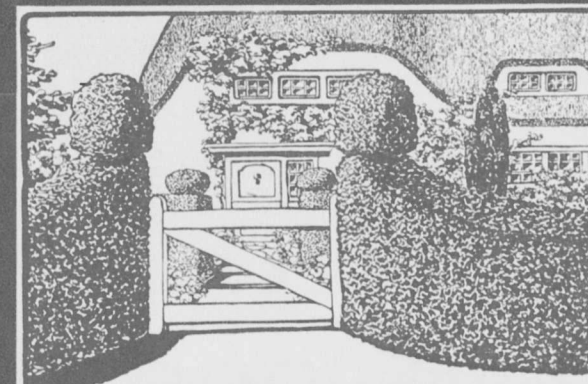
DRUTEN
 VLOERTEGEL

ELIAS P. VAN BOMMEL BOEKBINDER

**KERKSTRAAT 53
 AMSTERDAM**

ATELIER
 VOOR
**KERKELIJKE
 EN
 PROFANE GLAS:
 SCHILDERKUNST.**
CORN. v. STRAATEN.
A.B.C. STRAAT.
UTRECHT.

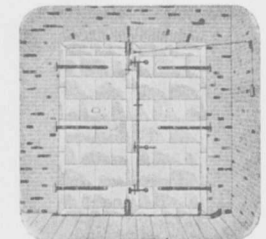

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
 AANEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
 BOOMKWEKERIJEN • NAARDEN

**GEPANTSERDE
 BRANDDEUREN
 EN
 BRANDSCHUIVEN**

GEB^{rs} GORTER
 WORMERVEER

GIDDING & ZONEN

**DECORATIEF
 SCHILDERWERK
 GLAS IN LOOD**

**130 AERT VAN NESSTRAAT
 ROTTERDAM**

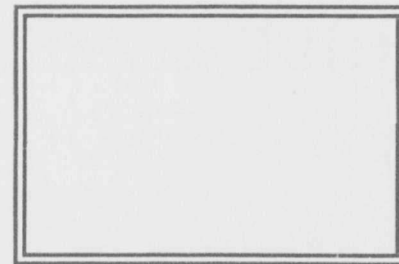
CHRISTOPH UND UNMACK
 VERTEGENWOORDIGING VOOR NEDERLAND EN KOLON.
 DAMRAK 37/38, AMSTERDAM

SILEZISCHE HUIZEN

**C. L. DE RIJK &
 A. FIENEE**

AMSTERDAM ♦ TEL. Z. 7561
 KANTOOR EN WERKPLAATS:
 1^E JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
 GEWAPEND BETON
 ADVIEZEN EN BEGROOTINGEN GRATIS

**HET PERZISCH
 TAPIJTHUIS**

E. PEREZ

SINGEL 480-482
 BIJ HET KONINGSPLEIN
 TELEFOON 6662
AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
 RADIG VAN GEGARANDEERD
 ECHTE PERZISCHE TAPIJTEN

A. J. A. HEETMAN

PIETER DE RAADTSTRAAT 44-46
 TELEF. 3047 ♦ ROTTERDAM

**GLAS
 IN LOOD
 GEËTST
 GLAS**

„BIJ ST. LAURENS“

**WINKEL
 SCHEEPS- EN HAMER
 BETIMMERINGEN
 UITMUNTEND
 DOOR
 STIJL EN TOON**

DIA: C. BREEDVELD
 ROTTERDAM
 ROCHUSSESTR. TEL: 4831

N. V. HOUTHANDEL

VOORHEEN

TH. R. VAN EPEN & Co.

GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

**PARKET-
 VLOEREN**

IN ALLE GENRES, IN
 PRIMA EIKEN- EN
 BEUKENHOUT

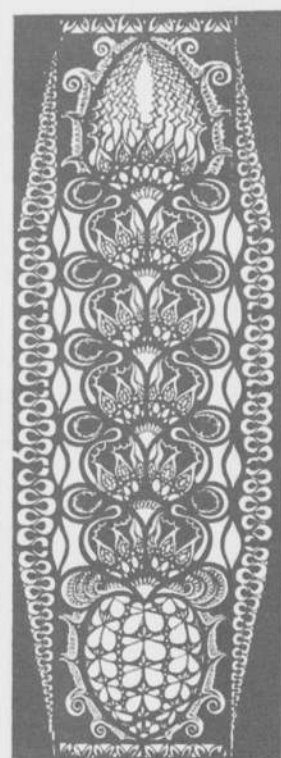
EENVOUDIG EN BILLIJK;
 GESCHIKT VOOR WONING-
 BOUW, KANTOORLOKALEN,
 ENZ., ALSMEDE VOOR:

**LUXE
 VLOEREN**

GROOTE SORTEERING DESSINS
 PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
 VERSTREKT

W. BOGTMAN HAARLEM

EMMAKADE
45

GE BRAND
GESCHILDERD
GLAS

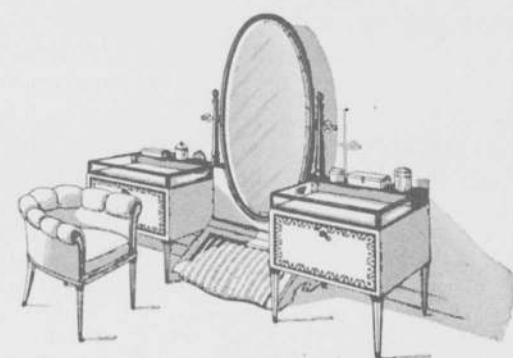
GLAS IN LOOD

LOU ASPERSLAGH

ATELIERS
VOOR KUNST-
NIJVERHEID

GE BRAND
GESCHILDERD
GLAS IN LOOD

TOLLENSSTRAAT 18-26
DEN HAAG TELEF. M. 4611

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zⁿ.
LOOIERGRACHT 61. AMSTERDAM.

MEUBILEERINGEN

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR

DECORATIESCHILDER
AMSTERDAM

RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
DECORATIE AL
FRESCO

SPATWERK EN ANDERE
CASSAINVERF-TECHNIEKEN

BOUW- EN SIER- SMEEDWERK IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.

GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
V/H H. J. LIGTERMOED
O. Z. VOORBURG WAL 96 INT. TEL.
ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204

AMSTERDAM

N.E.G.

DIR. F. KOSTER

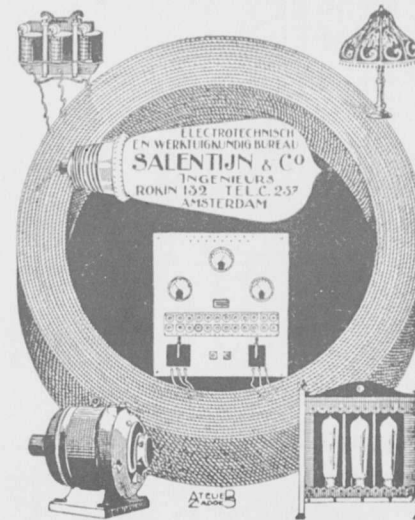
GRONINGEN

HEEREBINNENSINGEL 11 / TELEF. 2270

GLAS

SLIJPERIJ
VERZILVERING
IN LOOD
ETSEN
HANDEL

KUNSTINRICHTING

L. FLES & CO

MODERNE BETIMMERINGEN

ARTISTIEKE ONTWERPEN

BEGROOTINGEN

ZONDER VERBINDING

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTEN

METZ & CO'S MAGAZIJNEN
AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"

Jacq. van Groenendael, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,

Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER v/h N. LAMME

ALBERT CUYPSTRAAT 243
□ □ TELEFOON Z. 5936 □ □
AMSTERDAM

**UITVOERING
VAN ALLE
SCHILDERWERKEN**

STRUNCK-WERKE
SPRENDLINGEN NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)

GLAS IN TERRASIT
KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOIESTE
VOOR WAND-
BEKLEEDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE
G. M. B. H.
SPRENDLINGEN NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)
BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

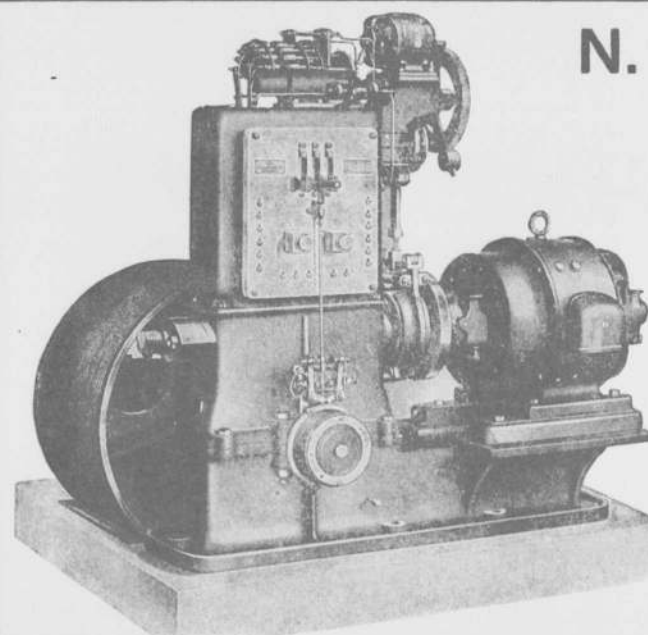
DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

J. DE WAAL & ZOON UTRECHT

GROOTHANDEL IN
SPIEGELGLAS
VENSTERGLAS
EN VERFWAREN

OPGERICHT 1692
TELEF. INTERC. 787

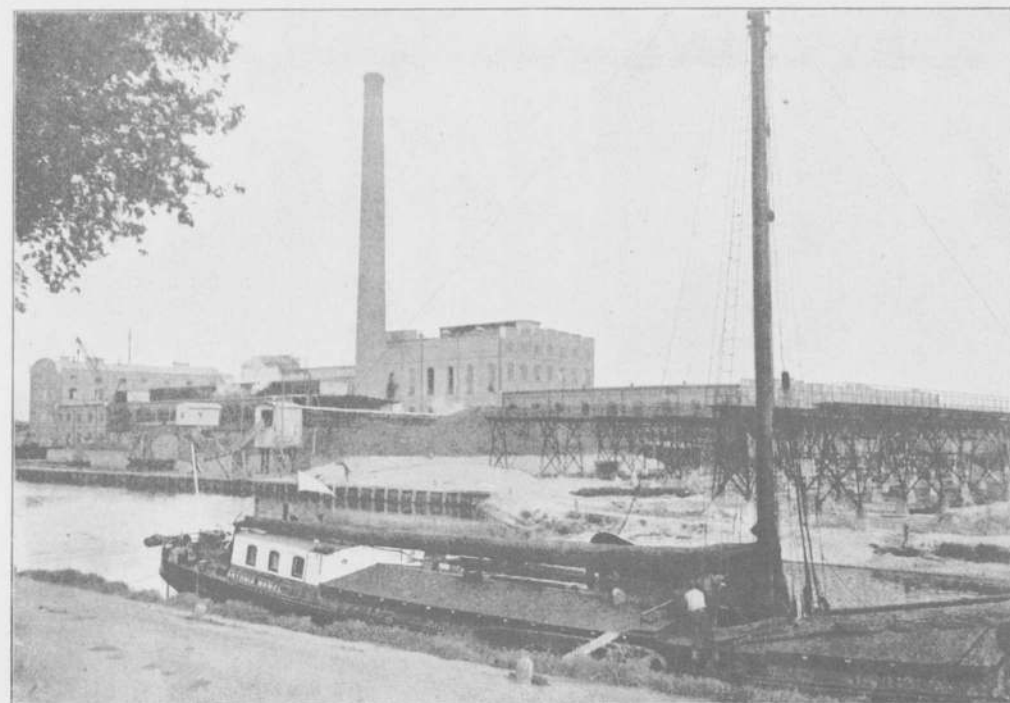

**N. V. TECHNEMA
ROTTERDAM**
v/h INGENIEURSBUREAU
FR. ERIKSSON

LIFTEN

GEGARANDEERD
STOOTVRIJ, GERUISCHLOOS BEDRIJF

FABRIEKSGEBOUWEN DER „FRIESCH-GRONINGSCHÉ COÖP. BEETWORTELSUIKERFABRIEK“
TE GRONINGEN, IN 1913 DOOR ONS AFGEDEKT MET

„RUBEROID“-DAKBEDEKKING

TOTALE OPPERVLAKE MET „RUBEROID“ BEDEKT ± 14.000 M².

IN DEN LOOP DER JAREN WERDEN DIVERSE GEBOUWEN VAN SUIKERFABRIEKEN IN
ONS LAND DOOR ONS MET „RUBEROID“ AFGEDEKT EN WEL ALS VOLGT:

1913	BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK TE SAS VAN GENT	PLM. 1500 M ²
1921	BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK TE SAS VAN GENT	1400 „
1920	GASTELSCHE BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK TE STAMPERSGAT	3000 „
1921	GASTELSCHE BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK TE STAMPERSGAT	4000 „
1920	SUIKERFABRIEK „WITTOUCK“ TE BREDA	3000 „
1921	SUIKERFABRIEK „WITTOUCK“ TE BREDA	400 „
1920	N. V. BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK V. H. HEERE & Co. TE STATENDAM BIJ GEERTRUIDENBERG	3000 „
1921	N. V. BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK V. H. HEERE & Co. TE STATENDAM BIJ GEERTRUIDENBERG	700 „
1920	ZUID-HOLLANDSCHE BEETWORTELFABRIEK TE OUD-BEIERLAND	3500 „
1921	SUIKERFABRIEK „STANDDAARBUITEN“ TE STANDDAARBUITEN	4800 „

VRAAGT MONSTERS EN INLICHTINGEN BIJ

GEBRs. KRAMER · ROTTERDAM

TELEFOON INTERC. 11257 - 11258 - 11259 - 11260 / TELEGRAM-ADRES: „RUBEROID“

NYMEEGISCHE C.A. HOOGERP-INGENIEUR
KUNSTSTEENFABRIEK HEEF-BY-NYMEGEN

DORPSTRAAT 88, HEES BIJ NIJMEGEN
TELEFOON NIJMEGEN 1768 - 1648

BOUWARTIKELÉN IN KUNST-
STEEN EN TERRAZZO
SCHOORSTEENMANTELS
IN EDELBETON
GEVELBEPLEISTERINGEN
TERRAZZOVLOEREN

DRAAI- DEUREN

UITVOERING
NAAR
TEKENING

R. CRUIJFF & Z^N
AMSTERDAM TEL. N. 2701

CONCURREERENDE PRIJZEN

SULZER-VERWARMING

AANLEG, ONDERHOUD EN REPARATIE

VAN

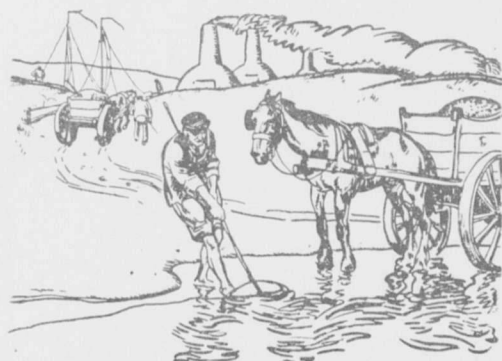
CENTRALE VERWARMINGEN

SPECIAAL VOOR ZIEKENHUIZEN, VILLA'S, GESTICHTEN ENZ.

N. V. TECHNISCHE
·INSTALLATIE MAATSCHAPPIJ „STOOM“
AMSTERDAM, 3e SCHINKELKADE 32. TEL. Z. 1816 EN 9348

VEREENIGING
VAN NEDERLANDSCHE
SCHELPKALKFABRIKANTEN

APOTHEKERSDIJK 34, LEIDEN

HOLLAND BOUWT ZICH OP
UIT DE ZEE

GEBROEDERS MERENS
HAARLEM

FABRIEK VAN TECHNISCHE
RUBBER-, ASBEST- EN
EBONIET-ARTIKELN

LEVERING VAN
RUBBER VLOEREN
IN EFFEN TINTEN,
DIVERSE KLEUREN,
EN AAN TE GEVEN
ONTWERPEN

TELEGRAMADRES: GOMFABRIEK TELEFOON No. 103

RUBBIN-RUBBER

EN

RUBBERVLOEREN

WORDEN

UITSLUITEND ONDER GARANTIE

GELEVERD DOOR

JAC^S S. WAISVISZ & C^O

167 WAGENSTRAAT

TELEF. 1119 • DEN HAAG

KANTOOR TE AMSTERDAM MARTELAARSGRACHT 15

GRANIET

VOOR GEBOUWEN, KUNSTWERKEN ENZ.
IN ALLE KLEUREN EN BEWERKINGEN

GROENE SYENIT
ZEER DECORATIEF

HARDSTEEN • ZANDSTEEN
MARMER • • TUFSTEEN
BASALTLAVA • SCHOOR-
STEENMANTELS ENZ.

JOHANNES POLET

NATUURSTEENHANDEL

SARPHATISTRAAT 175 AMSTERDAM TELEFOON N 8624

OPSLAGPLAATS EN STEENHOUWERIJ:
ZEEBURGERPAD 37 TELEFOON N 1764

FIRMA H. FERMIN
DEN HAAG

N. HAVENSTRAAT 36—38
TELEFOON H. 5623

BRONS- EN KOPERWERKEN
CISELEER-,
GRAVEER- EN EMAILLEERWERK
FIJNGIETWERK
VERLICHTINGSORNAMENTEN
NAAMPLATEN

MONSTERKAMER, WAARIN TYPESTEENEN VAN ALLE AANGESLOTEN FABRIEKEN.
AAN H. H. ARCHITECTEN WORDT VRIJE BEZICHTIGING EN KEUZE AANGEBODEN.
ALLE MET WAALSTEENEN BEREIKBARE TINTEN EN NUANCEERINGEN ZIJN VERTEGENWOORDIGD.
BINNENMUUR- EN FUNDEERINGSTEENEN WORDEN TEGEN
STERK VERLAAGDE PRIJZEN VERKRIJGBAAR GESTELD.
GEBRUIK VAN BUITENLANDSCHE STEENEN IS NU NIET VOORDEELIGER MEER.

LIFTEN

VOOR ALLE DOELEINDEN

1100 REFERENTEN

J. C. VAN STRAATEN

PRINSEGRACHT 184-184^a
's-GRAVENHAGE

IJZEREN
BRANDTRAPPEN

TEGELHANDEL

N. WAFELBAKKER & Co.
AMSTERDAM

KANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPUISTRAAT
TEL. INT. 6422 NOORD
MAGAZIJN EN FABRIEK: 78 KERKSTRAAT TEL. 7046 NOORD

CÉRAMIQUE
VLOERTEGELS
HOLLANDSCHE TEGELS
FAYENCE TEGELS

(WIT, GEKLEURD EN VERSIERD)

UITVOERINGEN NAAR ONTWERP IN
GLANS-, MAT- EN KUNSTGLAZUUR
FABRIKANTEN VAN TERRAZZO-, MO-
SAIK- EN HOUT-GRANIETVLOEREN

N.V. FABRIEK VAN SANITAIRE VLOEREN

V/H VOLKING & Co.

KANTOOR, MAGAZIJN EN TOONKAMER
LELIEGRACHT 39, AMSTERDAM

LINOLEUM
RUBBER
GRANITO
ESTRICH
LITOSILO
CARRELIN
IMITATIERUBBER

VLOEREN

ALLES DOOR EIGEN VAKKUNDIGE WERKLIEDEN GELEGD
SUBERLINO ALS ONDERLAAG VAN LINOLEUM
BEZOEKT ONZE TOONKAMER EN VRAAGT PRIJZEN

CHRISTIAAN TEDERS

ARTISTIEKE MEUBILEERING
IN EERSTE KLASSE UITVOERING
OOK VOLGENS SPECIALE ONTWERPEN

KORTE LEIDSCHEDWARSSTRAAT
47, 49, 49a

AMSTERDAM

DISPONIBEL

DISPONIBEL

LIFTEN

TECHNISCH HANDELSBUREAU FA:
v. BILDERBEEK & JONKERS
FRED: HENDRIKLAAN 230 :: TEL. S 3425
's GRAVENHAGE

VERTEGENWOORDIGERS
VOOR NEDERLAND EN NED. INDIE VAN
ZSCHOCKE-WERKE
KAISERSLAUTERN

COMPL. AUT.
POMPINSTALLATIES
VENTILATOREN
THEATER-EN SCHOOLBANKEN

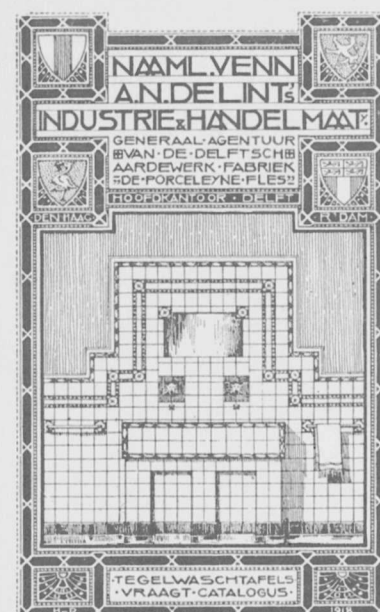
TIGLIA" TEGELEN

HANDVORM STEENEN IN ELK FORMAAT.
PROFIELSTEENEN. HANDVORM-
ORNAMENTWERK VOOR GEVELVERSIERING.
VERGLAASDE HANDVORM. ALLES VOLGENS
ONTWERP VAN H.H. ARCHITECTEN.
PRACHTKLEUR. GEGARAND. KWALITEIT.

MEN BEZICHTIGE
ENKELE
DER UITGEVOERDE
WERKEN

MARINIERSKAZERNE AMSTERDAM
KOLONIAAL MUSEUM
GEBOUW HAAGSCHE COURANT 'S-GRAVENHAGE
LEVENSVERZEKERING-MIJ. „DORDRECHT” DORDRECHT

IMBURG

TIMMERFABRIEK
“TRIO”
WIJNANDS & Co.
B U S S U M

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

A. C.
VAN DEN HOEK
TELEFOON No. 3
B U S S U M

SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

**MARMER-
WERKEN**
D. WEEGEWIJS

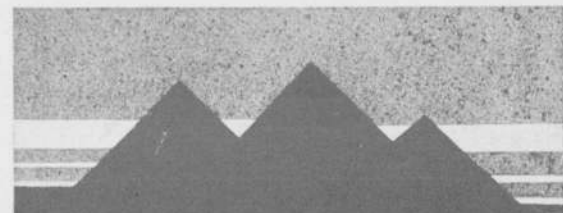
RAPENBURG 14
AMSTERDAM
STEENHOUWERIJ

GLASFABRIEK DEGENS

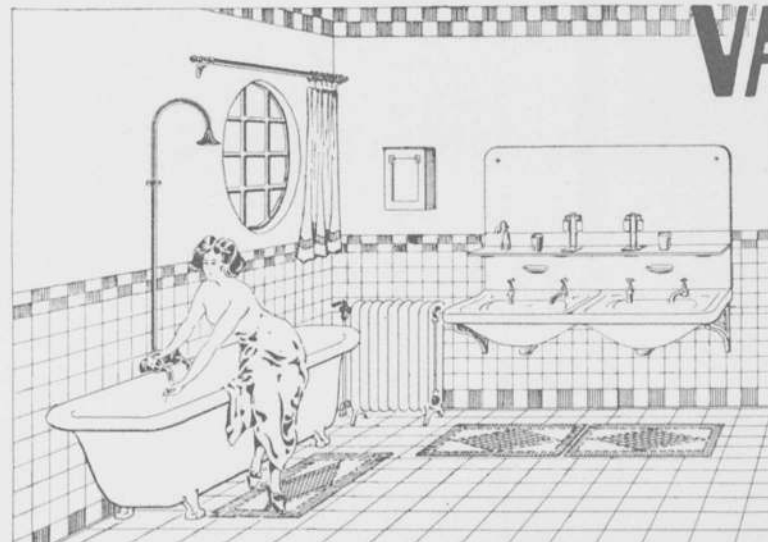
SCHIEKADE W. Z. NAAST DE VIADUCT

ROTTERDAMAFD. GLAS-SIERKUNST
VOOR HET INTÉRIEURGLAS
IN LOOD
GEBRAND-
SCHILDERDE
GLASLAMPEN
TEGELTABLEAUX
GLASPLAFONDS

BEGROOTINGEN KOSTELOOS

DE MONUMENTEN DER OUDHEID
HANDELVEN ZICH DOOR DE
DEUGDELIJKEID
IN MATERIAAL
EEN ZELFDE KWALITEIT
LEVERT U DE NED.
NATUURSTEENHANDEL
P.J.M. & STOKKUM
MONSTERZALEN
STATIONSWEG 57.59 **ROTTERDAM**

**VALKENIER
&
DE HAAS**
ROTTERDAM
TECHNISCH BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON - 4769

SANITAIRE ARTIKELEN-CENTRALE VERWARMING

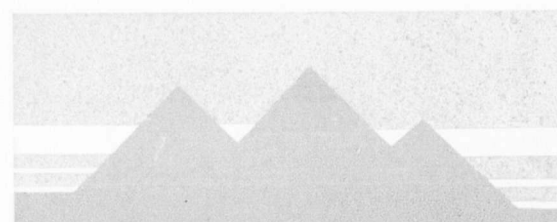
P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAAN**LIFTEN****HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN****COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARSTELEFOON
518**BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM****G.W.C. OOSTERBAAN**
AMSTERDAMATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERKSPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
**GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS**
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE**PRINSENGRACHT 570**
TELEFOON 6253 NOORD**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ**
v/h **MARTIN & Co****FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT****U. J. VLOERTEGELS,**
MODERNE WANDBEKLEEDINGIN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERKBUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 · AMSTERDAM

GLASFABRIEK DEGENS

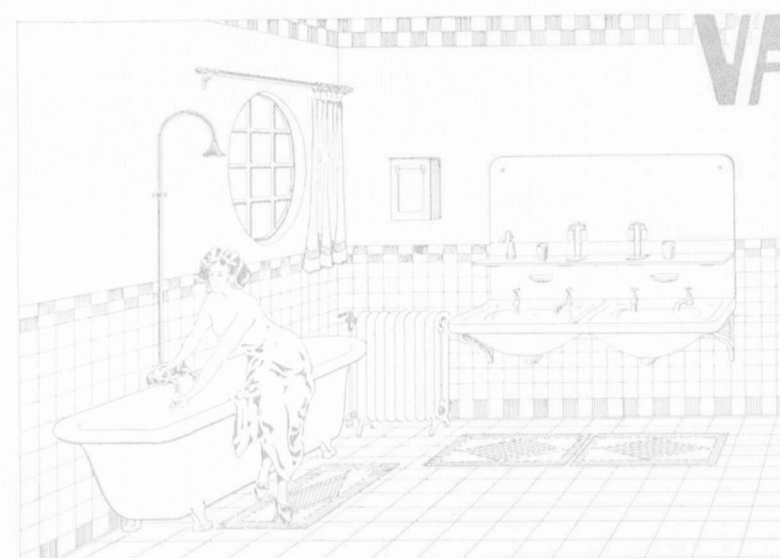
SCHIEKADE W. Z. NAAST DE VIADUCT

ROTTERDAMAFD. GLAS-SIERKUNST
VOOR HET INTÉRIEURGLAS
IN LOOD
GEBRAND-
SCHILDERDE
GLASLAMPEN
TEGELTABLEAUX
GLASPLAFONDS

BEGROOTINGEN KOSTELOOS

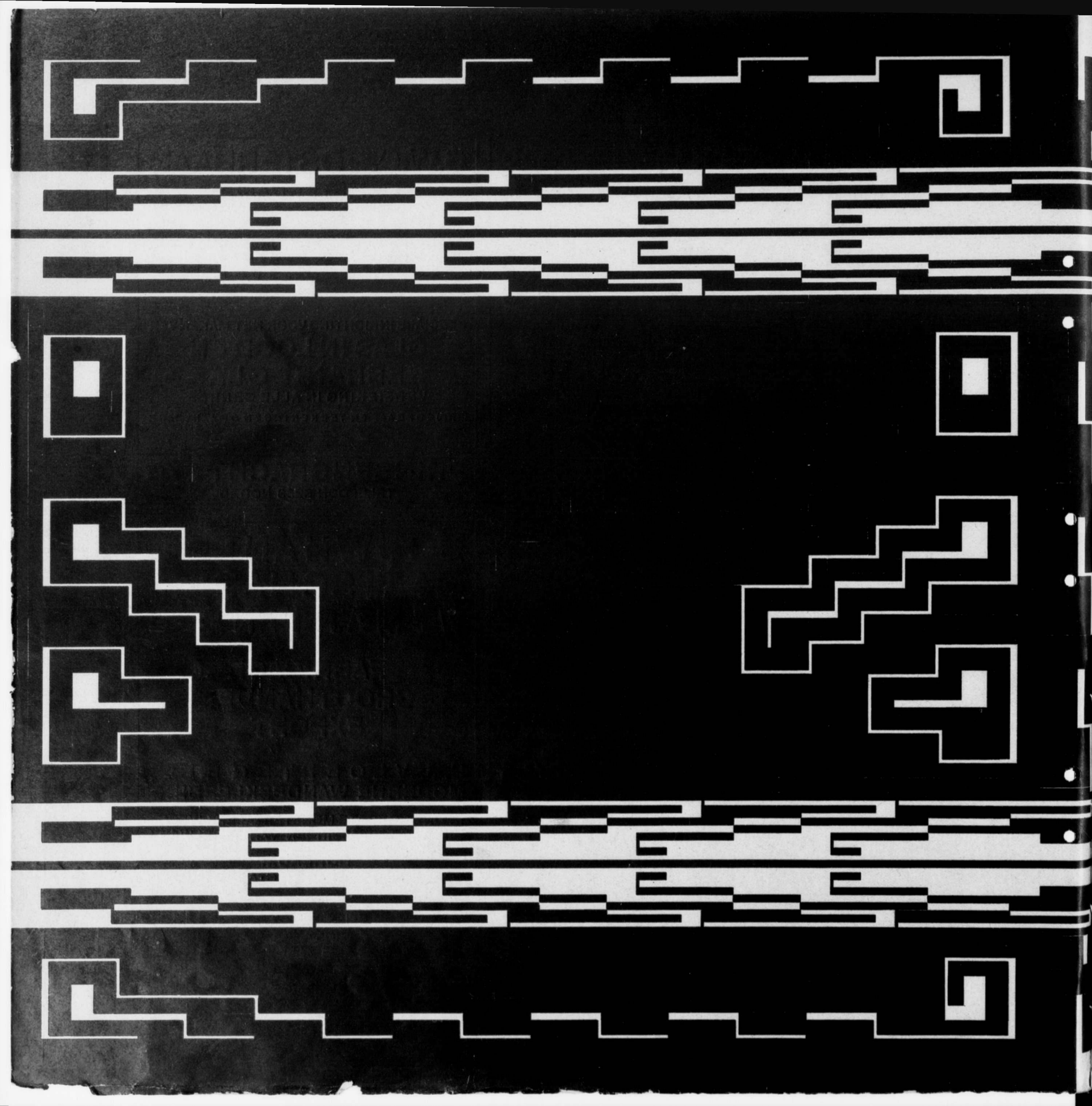

DE MONUMENTEN DER OUDHEID
HANTEEREN ZICH DOOR DE
DEUGDELIJKEID
IN MATERIAAL
EEN ZELFDE KWALITEIT
LEVERT U DE NED.
NATUURSTEENHANDEL
P.J.M. & STOKKUM
MONSTERZALEN
STATIONSWEG 57/59 **ROTTERDAM**

VALKENIER
DE HAAS
ROTTERDAM
TECHNISCH BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON - 4769
SANITAIRE ARTIKELEN-CENTRALE VERWARMING

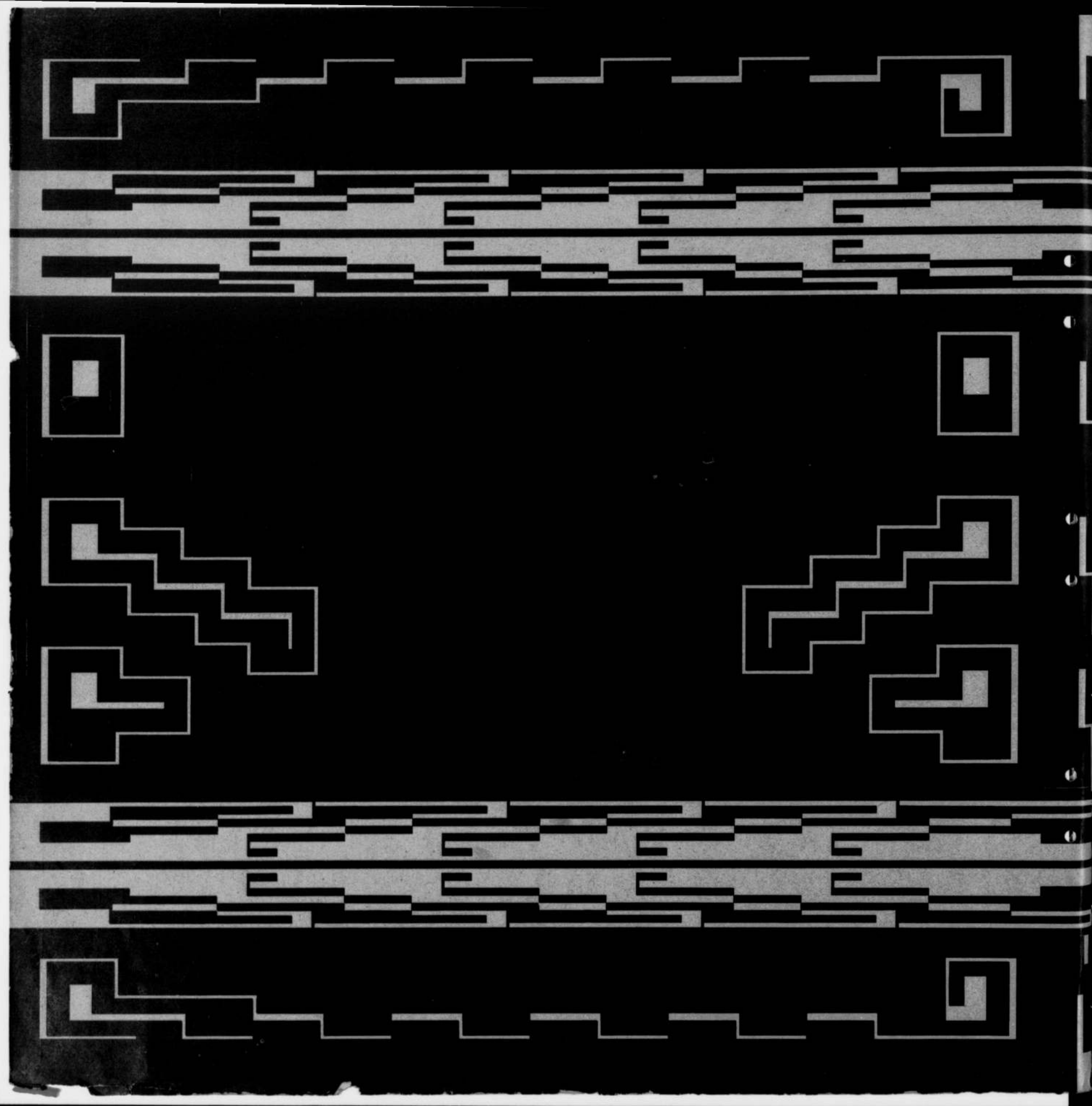
P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAK**LIFTEN****HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN****COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARSTELEFOON
518**BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM****G.W.C. OOSTERBAAN**
AMSTERDAMATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERKSPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
**GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS**
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN TEEKENINGEN OP AANVRAGE**PRINSENGRACHT 570**
TELEFOON 6253 NOORD**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ**
v/h **MARTIN & Co****FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT****U. J. VLOERTEGELS,**
MODERNE WANDBEKLÉEDINGIN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERKBUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 AMSTERDAM

WENDINGEN

Bibliotheek
VAN DE
Technische Hogeschool
DELFT

WENDINGEN

Bibliotheek
VAN DE
Technische Hogeschool
DELFT

OTIS-LIFTEN

ELECTRISCH OF HYDRAULISCH

DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE AANGENAAMSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM-
VERBRUIK EN ONDERHOUD

REEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHEELE
WERELD MEER DAN

151000 LIFTEN

IN EUROPA MEER DAN

31000 LIFTEN

(HIERONDER ZIJN NIET GEREKEND DE SPIJSLIFTEN)

FRED. STIELTJES EN CO

KEIZERSGRACHT 745-7. TEL. 237 N.

AMSTERDAM

AMSTERDAMSCH ASPHALTFABRIEK

„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

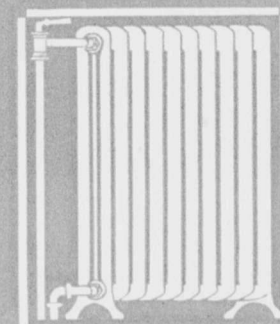
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS

VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING & SANITAIRE INRICHTINGEN

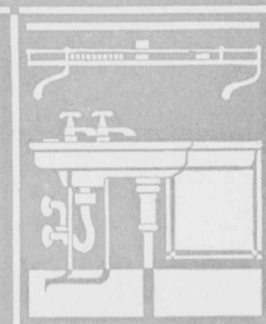

HEEREN ARCHITECTEN

HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN-AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIIK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.

SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVERZORGINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.

BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR 96

DE WAAR REDACTIE

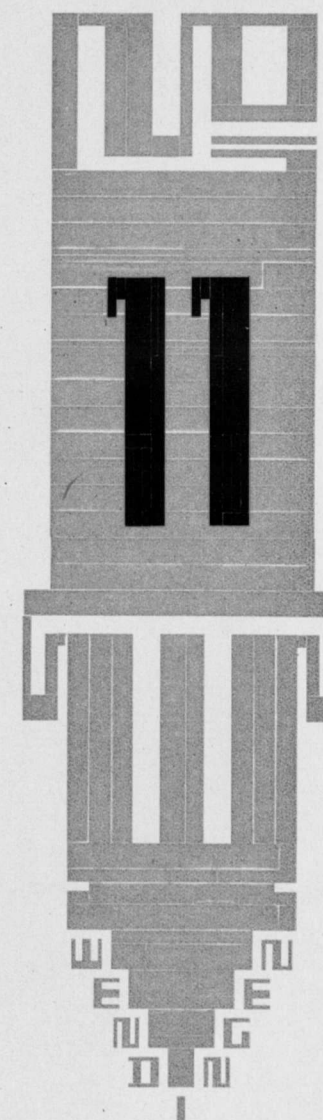
HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
R. N. ROLAND HOLST

DE NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE TWEETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN DE NEDERLANDSCHE
EN ENGELSCH TAALEN

DE TWEE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAT-
SCHAPPIJ „DE HOOGHE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRE-
TARIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

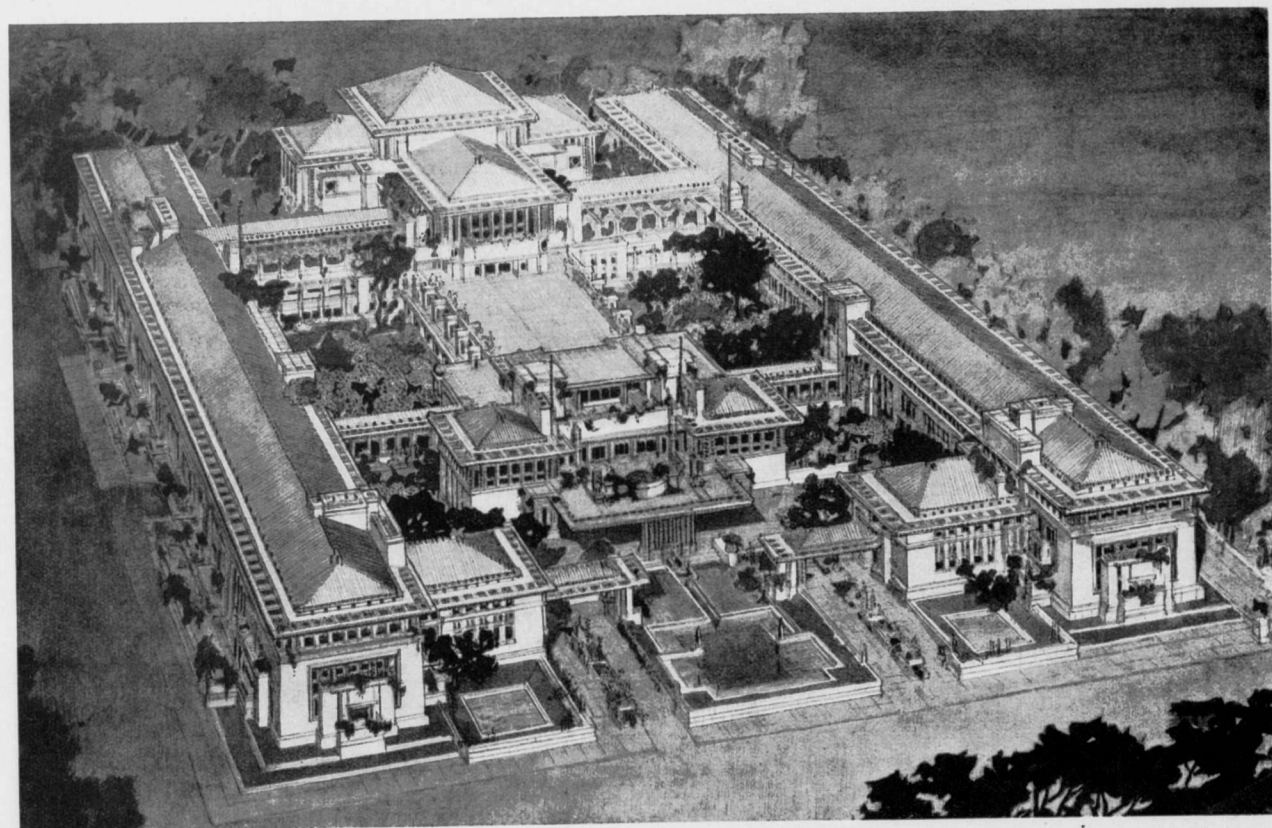
1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

DE OMSLAG WERD GELI-
THOGRAFEERD NAAR
EEN TEEKENING DOOR
EL LISSITSKY (MOSKAU)

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN HET WERK VAN DEN
AMERIKAANSCHEN ARCH.
FRANK LLOYD WRIGHT
DE INLEIDING WERD GE-
SCHREVEN DOOR DEN
ARCH. DR. H. P. BERLAGE

WENDINGEN
VERSCHIJNT SEDERT DE-
ZEN JAARGANG IN EEN
HOLLANDSCHE, ENGEL-
SCHE EN SOMS DUITSCHE
OF FRANSCH UITGAVE.
— IEDERE AFLEVERING IS
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. IN
DE VERSCHENEN NUM-
MERS VINDT MEN WERK
VAN JAN TOOROP, KLIMT,
VAN VEEL ARCHITECTEN
DE KLERK — DR. BERLAGE
POELZIG — MENDELSON
TERWIJL BEKEND ZIJN
DE NUMMERS OVER
MASKERS — TOONEEL —
DANS — HOUTSNIJKUNST
— MEUBELS — INTERIEUR
ALLE NUMMERS VER-
SCHIJNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR UIT-
GENOODE KUNSTENAARS
VOOR DEN INHOUD VAN
DEN VIERDEN JAARGANG
IS EEN NIEUW PROGRAM
OPGEMAAKT: DR. MENDES
DA COSTA OPENT MET
BEELDHOUWERK, DAN
VOLGT KEES V. DONGEN,
DE ACADEMIEBOUW ENZ.

IMPERIAL HOTEL IN TOKIO (JAPAN)

WEDDING

MANUOBLO · UDOP · BOUWEN · EN · SIEREN = VAN · ARCHITECTURA · ET · AMICITIA

FRANK LLOYD WRIGHT □ DOOR DR. H. P. BERLAGE □

Een tijd van snel wisselende kunststroomingen wijst op een wankel bouwbeginnsel. Vandaar de kracht van het individu dat, zoodra het een zelfstandigen vorm brengt, ook zeker is "school" te maken. Hetgeen zeggen wil dat de sterke persoonlijkheid niet alleen de "oppervlakken" tot volgelingen krijgt, de bewonderaars der uiterlijke verschijning zonder meer, maar ook zij die, krachtens hun talent, beginnen met tot het wezen van den nieuwen vorm door te dringen.

Het is de betoovering van de "nieuwe greep" die bij haar verschijning onweerstaanbaar aantrekt, met één slag tot verandering aanspoort, en zich met een onbegrijpelijke snelheid voortplant. Zij heeft het effect van een steenworp in een vijver. Zulk een snelle wisseling is niet mogelijk bij een veranderend kunstinzicht van meer algemeenen aard; wanneer niet de eigenlijke kunstvorm de verandering ondergaat, maar wanneer het de meer stelselmatige omzetting van een beginsel betreft; in het kort, wanneer het persoonlijk bijzondere voor het collectief algemeene plaats maakt.

Toen ik dan ook indertijd in mijn Amerikaansche reiserinneringen den indruk weergaf van het werk van Frank Lloyd Wright en bij een voordracht de veronderstelling waagde, dat misschien eenmaal de tijd zou komen van een "vreedzame Amerikaansche indringing" als wisselwerking op de daaraan voorafgegane Europeesche, bedoelde ik daarmee ook niet anders, dan dat de kunst van dien grooten architect in Europa zeker niet onopgemerkt zou blijven; tenzij dan, dat deze bovendien het karakter typeerde van een algemeen Amerikaansche bouwkunst. En dat vooral omdat Wright na Sullivan, zijn leermeester, zich geheel aan de Europeesche architectuur heeft ontworsteld.

Bij de uitgave van zijn werk heeft Wright over de juist voor Amerika zoo noodlottige stijlcopie een belangrijke studie geschreven, naar aanleiding van beschouwingen over de groote kunsttijdperken en de waarde der verschillende stijlen, welke culmineert in een haat tegen de Renaissance.

In dit verband voel ik nu de groote moeilijkheid, de "cultureele" beteekenis van een kunstenaar in een tijd als deze vast te stellen. Want daarbij ontkomt men niet aan de beginselvraag of diens werk meer een algemeene dan wel een bijzondere waarde vertegenwoordigt. En dan geloof ik dat van Wright te moeten zien als het laatste en hem ook het meest te eeren als den genialen kunstenaar, wiens invloed door de inderdaad "betoverende" greep als van zelf verzekerd moest zijn. Nu

is het wel de eigenschap van het genie, "het algemeene in het bijzondere te openbaren", maar dat algemeene waarvan in dit verband sprake is, heeft zelfs met den bouw van den allerlaatsten "skyscraper" nog nauwelijks een begin gemaakt. Want, hoewel Wright voor zijn land zeker een kunstcentrum van groote beteekenis heeft geschapen, kan toch het karakter zijner kunst niet typisch Amerikaansch worden genoemd. In dat geval ware dat karakter immers van meer machinalen aard, zou een gebouw van Wright ook geconstrueerd moeten zijn met het onverbiddeijk rationalisme der machine, waarvan geen enkel onderdeel onverantwoord is. En dit "a priori", waarbij de kunstenaar nog niet behoeft te vermechaniseeren, maar in elk geval voor romantische gevoeligheid wordt behoeft.

Het valt mij tenminste moeilijk Wright anders te zien dan als den romanticus en wel hem te zien als zijn tegendeel, den "industrieelen architect", zooals velen hem graag zien en . . . zooals hij zichzelf ook graag ziet. Dat getuigt immers een monografie van hem "in the cause of architecture" waarin hij schrijft:

"Ik verlang van een bouwwerk hetzelfde wat ik eisch van een mensch, nl. dat het eerlijk en innerlijk waarachtig zij, en deze hoofdeigenschap wensch ik mij verbonden met zooveel liefvalligheid en beminnelijkheid als slechts denkbaar is. Maar innerlijke onaantastbaarheid is het wezenlijke. De machine is het van onze cultuurperiode eigenaarde werktuig, en daarom is het een belangrijke taak, voor deze machine arbeid te verschaffen, die zij beheerschen kan.

"De aanpassing van den arbeid aan zijne mogelijkheden is de inhoud van het moderne industriele ideaal, hetwelk wij moeten opbouwen, wanneer de bouwkunst hare leidende plaats in de kunst niet wil verliezen."

"Hiernu bewijst Wright dat inderdaad van Amerika's grond wordt verwacht, dat daar de wieg zal staan der waarlijk moderne bouwkunst, die door de groote eersten der Engelsche beweging werd verfoeid.

En verder: "De zich opbouwende grenspalen zijn des kunstenaars beste vrienden. De machine is niet meer uit de wereld te krijgen, zij blijft en is de pionier der democratie, het laatste doel van ons hopen en wenschen. De architect van onzen tijd moest geen belangrijker taak kennen dan de toepassing van dit moderne werktuig, voorzoover dat maar eenigszins mogelijk is. Wat doet hij echter inplaats daarvan? Hij misbruikt dit werktuig tot het maken van vormen die zijn ontstaan in een anderen tijd en onder een anderen hemel, vormen die heden ten dage doodend werken, omdat men deze nergens ontgaat; en dat alles gebeurt met behulp der machine, welker taak het is juist deze vormen te verwoesten."

INTERIEUR VAN EEN LANDHUIS

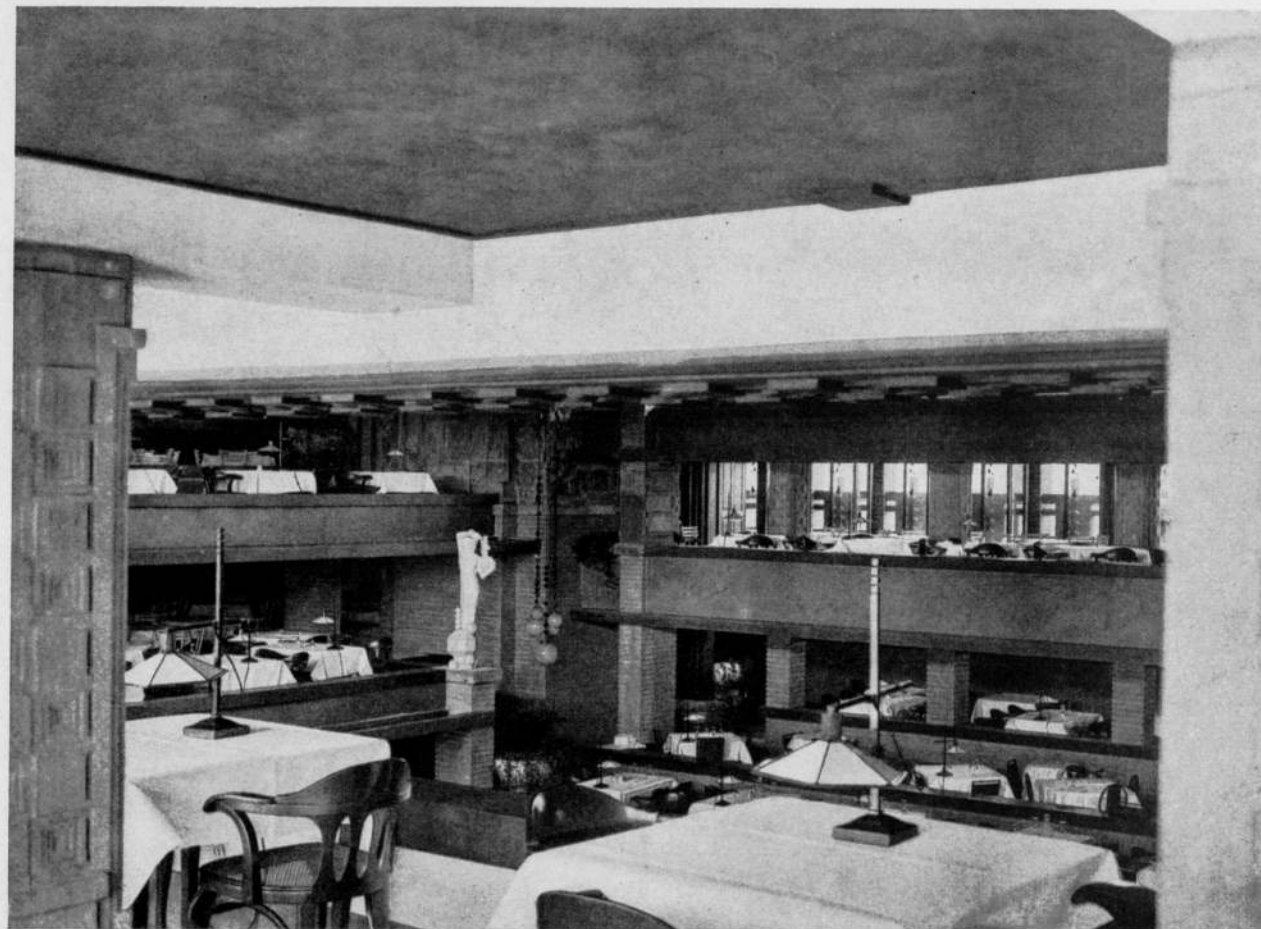
Wright schreef dit in 1908 en sedertdien is de overwinning op de oude vormen nog niet volledig behaald en zeker nog niet in Amerika. Want zelfs daar moet een kunst, met een aan de machine ontleenden stijl, hetgeen nog iets anders is dan een machinale bewerking van onderdeelen zonder meer, nog zoo goed als geheel worden opgebouwd.

Beantwoordt nu het werk van Wright aan de verwezenlijking van dit, door hemzelf zoo scherp geformuleerd ideaal? Nu hoop ik den grooten Amerikaan geen onrecht te doen, dit te ontkennen. Ik kreeg, ook bij eigen aanschouwing, niet den indruk van een zoodanige "algemeene" kunst, maar wel van een "persoonlijk" lief-tallige en beminnelijke, waaraan dat machinale slechts "schijnbaar" ten grondslag ligt.

En waaraan openbaart zich nu dat persoonlijke, althans aan het buitenhuis, waartoe zich voorloopig wel de voornaamste werkzaamheid van Wright heeft bepaald?

Aan een straf horizontalisme, met een gevelbeeindiging van een gesloten rij kleine vensters, en dat zijn accent beleef in een mateloos ver voorspringend, flauw helend dak.

Want het horizontalisme als zoodanig is niet bijzonderlijk van Wright. Dit schijnt in het algemeen modern te zijn, waarschijnlijk verklaarbaar als de reactie tegen het nog altijd nawerkend verticalisme, der neo-Gothische richting. Dit openbaart zich ook zeer sterk in de jongste Amsterdamsche architectuur, waar het zich zelfs in de ruit-verdeeling der vensters doorzet. Maar die sprong van het dak met zijn geweldige schaduwwerking, waardoor zijn beschuttende functie, nog nooit zoo sterk als bij Wright, tot uitdrukking kwam, is en blijft "de betoverende greep", het pikante van het "driedimensionale" zooals een leerling van Wright diens werk karakteriseerde. Daarom wordt hijzelf ook de slaaf van dit motief, dat in zijn overvloedig gebruik vooral hinderlijk wordt bij een asymmetrische toepassing. En dat gebeurt nogal eens, omdat de plattegronden van de woonhuizen met een prachtige volkomenheid, waartoe een symmetrische aanleg zich gewoonlijk niet leent, zijn ingesteld op de meest volledige werking der ruimten, zoowel in hun verband met elkaar als in hun ontvankelijkheid tegenover "het buiten".

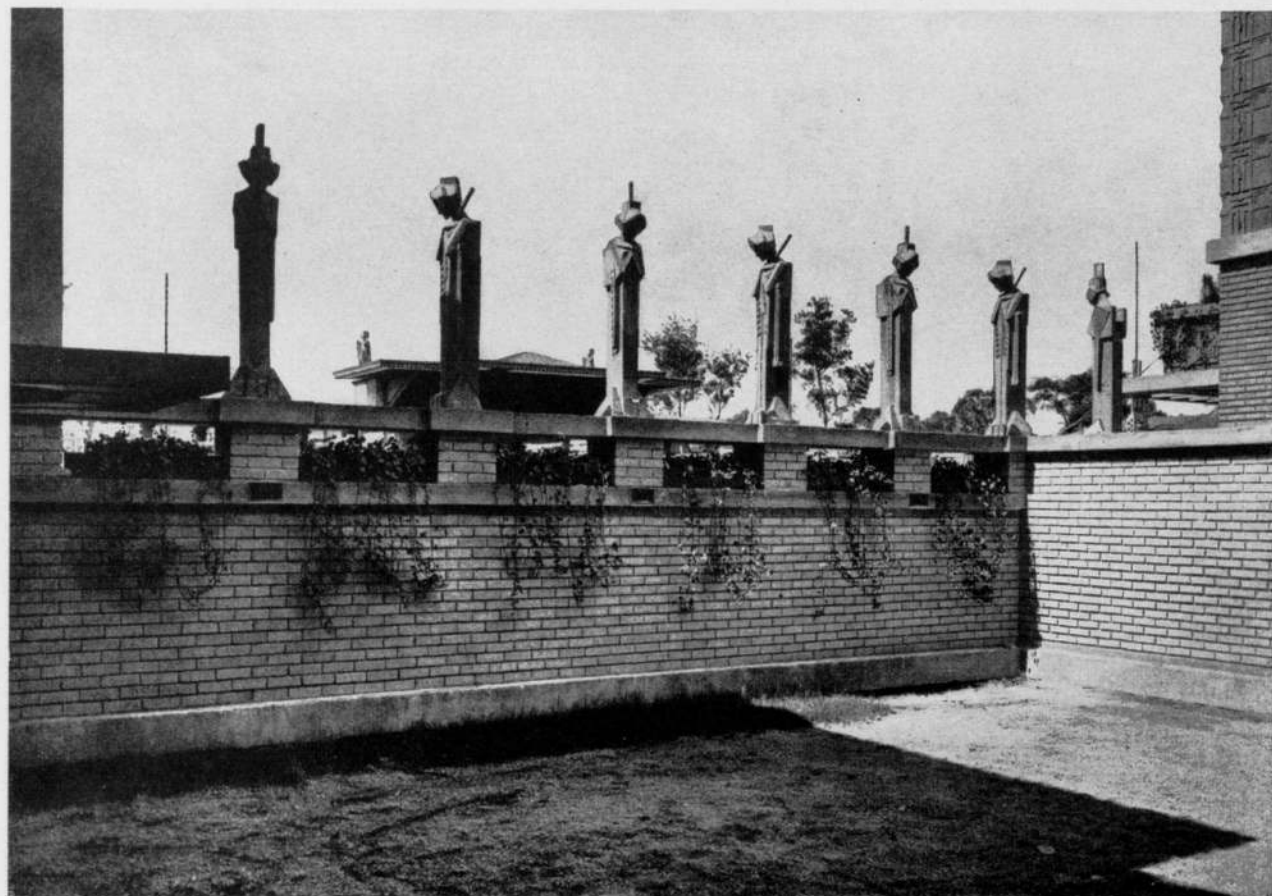
INTERIEUR VAN EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA

In de ruimte-ontwikkeling is Wright in zijn volle kracht, die bovendien, als aanbieder der natuur, tot versiering van de ruimten uitsluitend de levende bloem te hulp roept. Hij construeert ter harer eer de langgestrekte steenen bakken onder de ramen, zoowel als de ronde tot postamenten bij ingang of terras. Inwendig komt bovendien de consequente kracht van zijn stijl, met zijn lange rechte lijnen, vooral van zware plafond-construc-ties, wel het sterkst naar voren. Want Wright ontkent nagenoeg elke kromming, al gebruikt hij voor den ingang zoo nu en dan den veelvuldig getoogden halfcirkelboog, en als plafond, wat ik als een zwakheid beschouw, het tongewelf, zooals in zijn "Dana House" te Oakpark. Bovendien zijn de vertrekken laag, waarin de breedgestrekte geweldige baksteenen schouw dit karakter accentueert. Daarbij passende betimmeringen, zoowel als de meubels, die zwaar en rationeel geconstrueerd, gelijken op de Europeesche uit den eersten tijd der moderne beweging. In de ruimten wordt dan ook verrassing na verrassing beleefd, zoowel bij het schouwen naar buiten, over het felkleurige bloemen-basement naar het landschap, als

naar binnen door de verschillende, naar Amerikaansche gewoonte veelal deurloze openingen, naar de belendende gangen of vertrekken. En bij dat schouwen stijgt de bewondering voor den dichter van deze ruimtepoezie, omdat hij bovendien de uiterst gevoelige smaak bezit, al de, nu eenmaal voor dat doel bestemde, kunstvoorwerpen in die ruimten op de juiste plaats te zetten.

Hoewel Wrights talent zich aan het woonhuis heeft ontwikkeld, kreeg hij ook aan een kerk, de Unity Church bij Chicago, zoowel als aan een administratiegebouw, het kantoor van de Larkinfabrieken te Buffalo, de gelegenheid, zijn bijzondere kunst te openbaren. Want in dat kerkgebouw, een rechthoekige ruimte, herleeft iets van den klassieken tempel, en het kantoorgebouw vertoont in zijn brutale massa de onvoorwaardelijke kracht van het bedrijfsleven van dezen tijd.

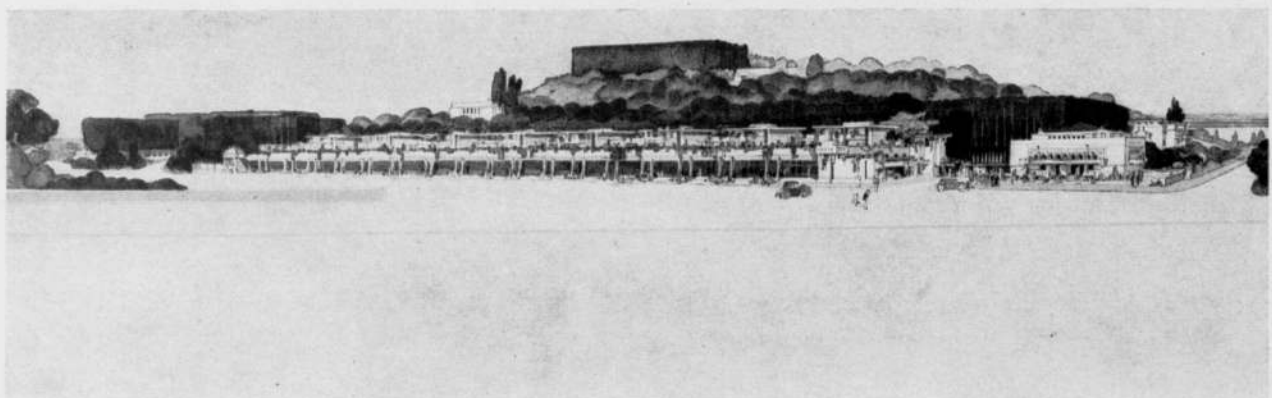
Aan de kerk gebruikte hij hetzelfde motief als aan de landhuizen, de hooggeplaatste rij vensters met het voorspringende, maar nu platte dak. Aan het administratiegebouw deed hij daarvan afstand, als zeker niet passend bij het zekelijke van dit fabriekskaantoor; want het

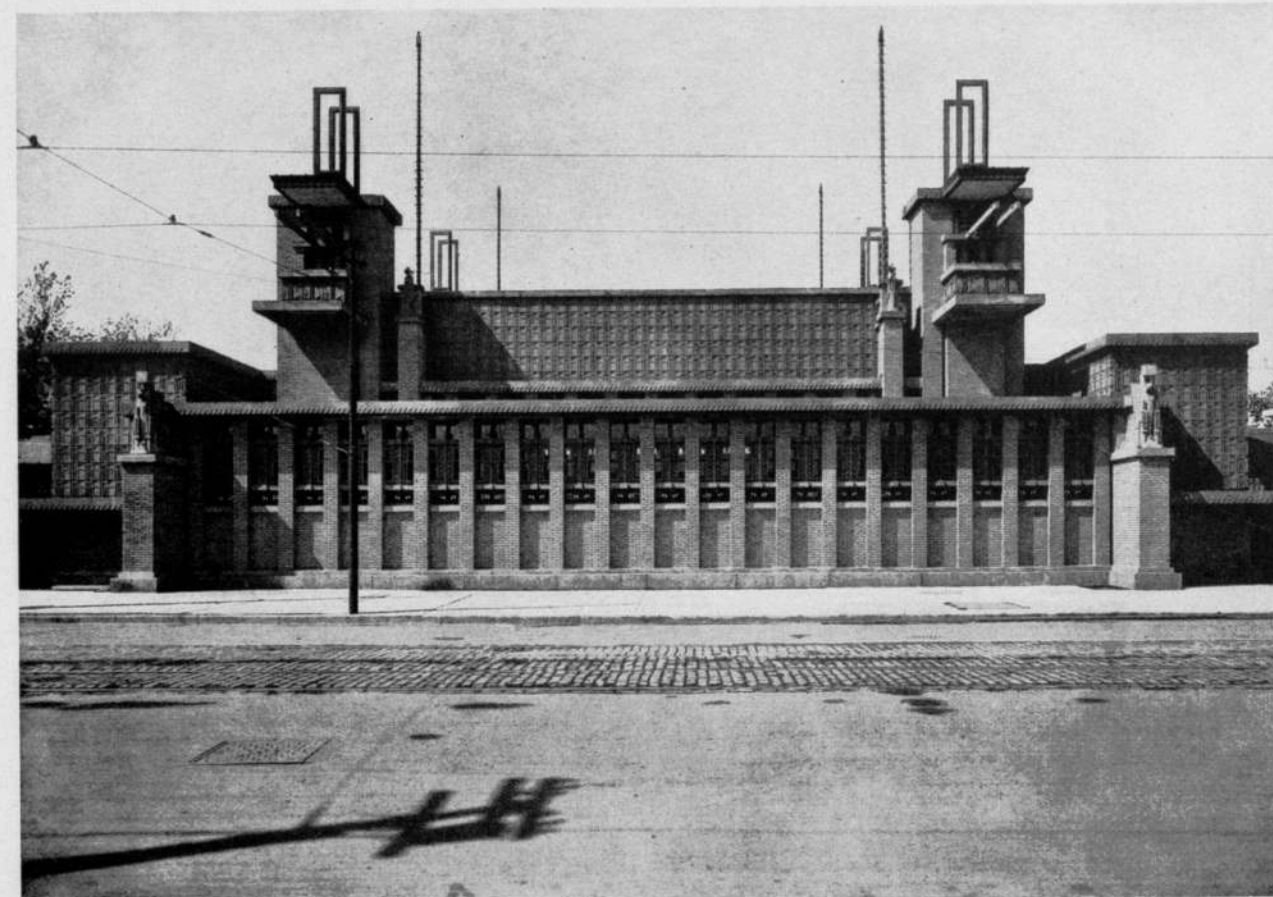
□ □ □ EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA □ □ □

karakter van dit gebouw, waartoe zijn aard zeker aanleiding gaf, komt wel het meest overeen met wat Wright in zijn "beginselprogram" heeft ontwikkeld. Dat zake-

lijke karakter komt vooral tot uitdrukking in de geweldige, tot één werkhal geworden binnenruimte, waar men het zeker in hem prijst dat hij de bovenste galerij, de

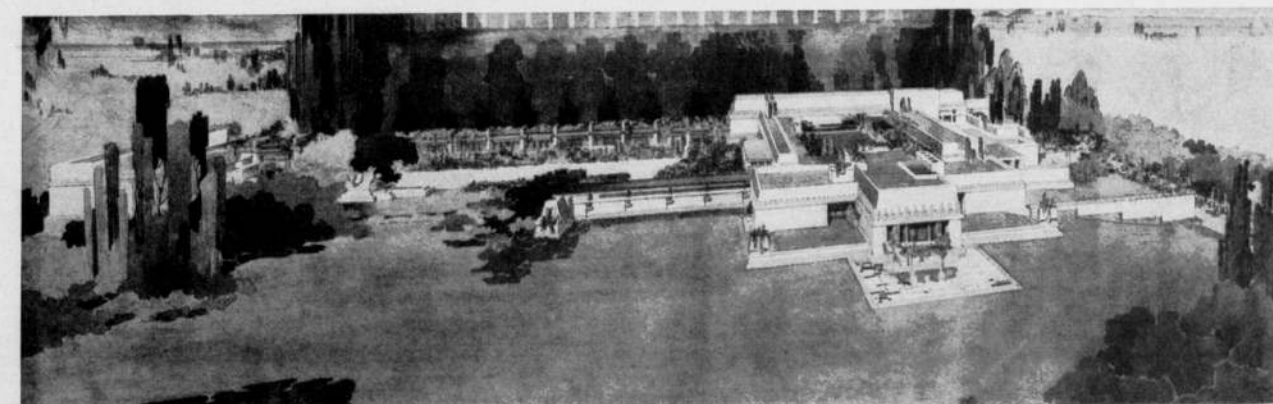
WINKELS WOONHUIZEN TERRASSEN EN BIOSCOOP □ □ □ GEBOUWD IN 1922 IN LOS ANGELOS IN CALIFORNIË

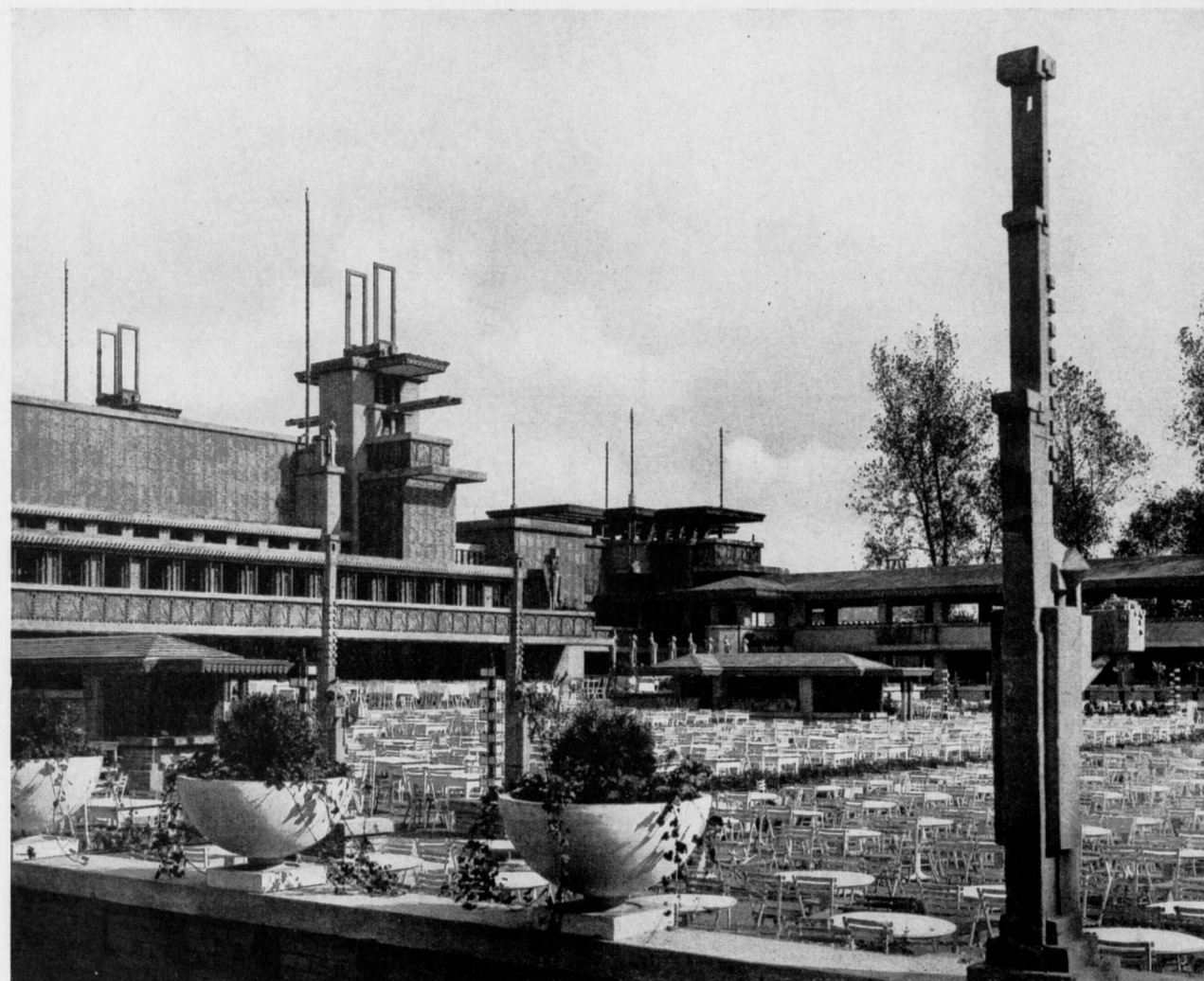
□ □ □ EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA □ □ □

galerij der verpoozing, toch ook nog met bloemen en planten heeft gesierd. Het is om die reden te hopen, dat de werkring van Wright zich nog verder in de richting

zal bewegen. Want met zijn laatste werk, een Hotel te Tokio, voltooit hij blijkbaar de apotheose van wat hij o. a. aan het landhuis "Coonley" heeft verwerkelijkt. Dit

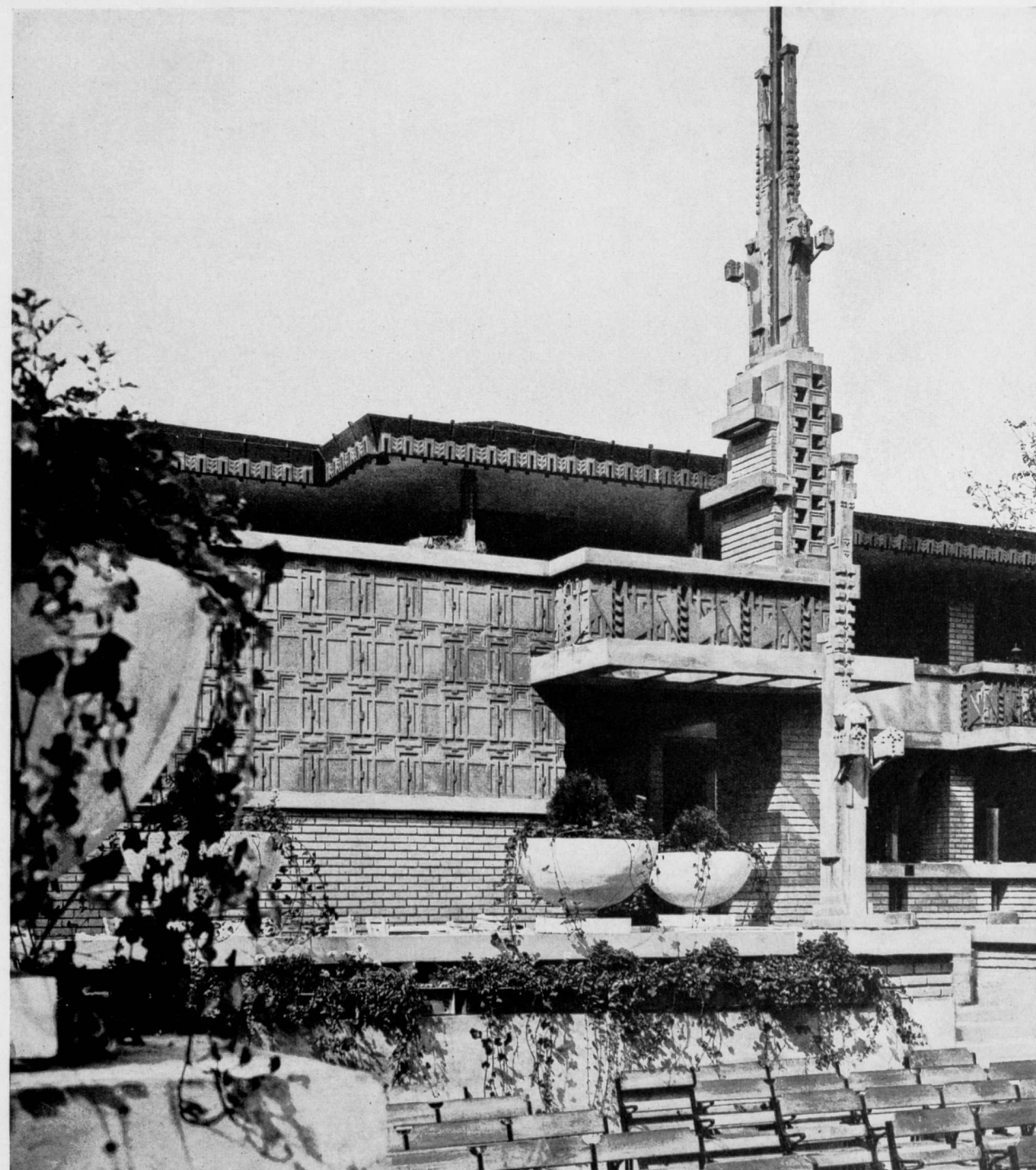
BUITENVERBLIJF ALINE BARNSDALE OLIVE HILL □ □ □ GEBOUWD IN 1921 IN LOS ANGELOS IN CALIFORNIË

□ □ □ □ EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA □ □ □ □

hotel gaf hem nl. de gelegenheid, ook al door de ongewone afmetingen, zijn verbeelding tot het uiterste te spannen, bij de zoo grootsche mogelijkheid tot toepassing van zijn karakteristieke motieven. Het talent van Wright is trouwens enorm veelzijdig. Hij heeft "ideaalprojecten" gemaakt, zooals architecten die ontwerpen noemen, die voorbestemd zijn niet te worden gebouwd. Ik verwijs daartoe naar een theaterbouw in Californië, van een meer klassieke opvatting, met een omgeving die tot een architecturaal Eden is geschapen. En dan naar Olive Hill, een buitenverblijf in datzelfde prachtige land, trouwens welgebouwd, waar Oostersche invloeden aan het werk zijn geweest. Zou niet het verblijf in Japan daaraan schuldig staan, waarvan dunk mij de architectuur van een zomertuin met een openluchttheater wel de scherpste getuigenis aflegt. Want daarin rijzen fantastische palen omhoog, hoekig gekerfd,

en worden dito balken en chassis uitgestoken, alles terwille van het effect, dat zeker Japansch aandoet. En dan zijn er allerlei figuurlijke beeindigingen en bekroningen, die dat karakter nog verbijzonderen. Maar komt het luifelvormige dat ten slotte niet ook uit datzelfde Oosten? De bewondering voor Wright is dus wel begrijpelijk, en overeenkomstig het lot der profeten, naar ik vermoed, aan deze zijde van den oceaan groter dan aan gene. Zelfs ons land, waar op dit oogenblik een moderne nationale bouwkunst bezig is te groeien, is hier en daar van dien "vreemden smet" niet vrijgebleven. Maar mag men dat bij zulk een voorganger ten kwade duiden? Er zijn niet ten allen tijde en bij elke kunstontwikkeling invloeden van buiten af werkzaam geweest. In elk geval kan nu reeds worden vastgesteld, dat Wright een plaats inneemt onder de grootste bouwmeesters van dezen tijd.

□ □ □ □ EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA □ □ □ □

FRANK LLOYD WRIGHT'S BUITENVERBLIJF

FRANK LLOYD WRIGHT'S BUITENVERBLIJF

FRANK LLOYD WRIGHT'S BUITENVERBLIJF

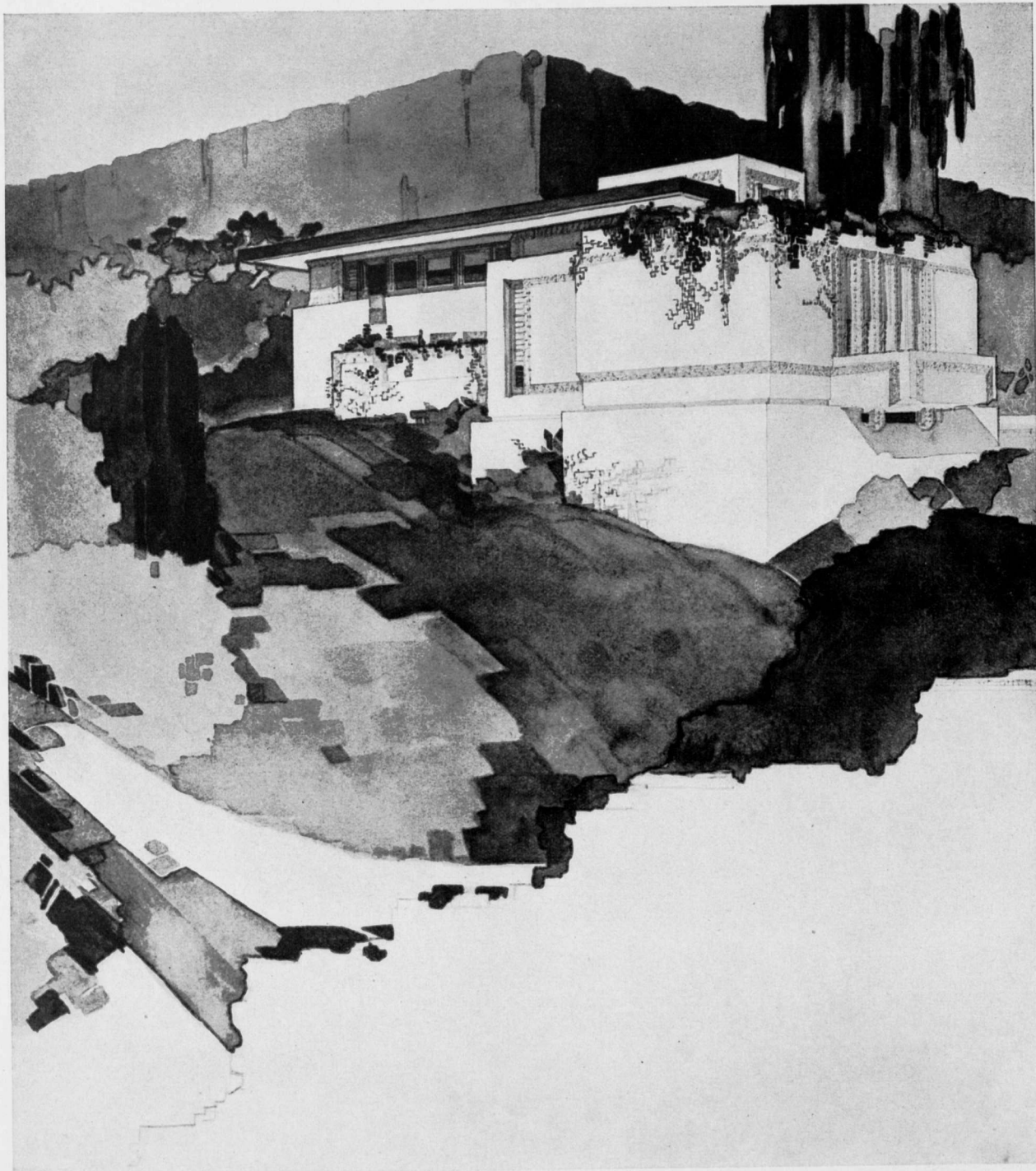
FRANK LLOYD WRIGHT'S BUITENVERBLIJF

A black and white architectural rendering of a large, modern building complex, likely a government or institutional structure. The central focus is a large, multi-story building with a prominent, rounded, domed section. To the left of this central building is a long, low structure with a series of vertical elements, possibly a colonnade or a series of small towers. To the right is another large building with a flat roof and a series of columns. The entire complex is surrounded by extensive landscaping, including large trees, shrubs, and lawns. In the background, a large, dark, forested hill rises above the buildings. The foreground shows a wide, flat area, possibly a road or a large lawn. The overall style is that of a mid-20th-century architectural drawing, with clean lines and a focus on the building's form and its integration with the landscape.

PARNELL THEATER LIVE HILL HOLLYWOOD CALIFORNIA FRANK LLOYD WRIGHT, ARCHITECT
 DIRECTORSHIP EN ACTOR'S STUDIOS (TWEED PROJECT)

1

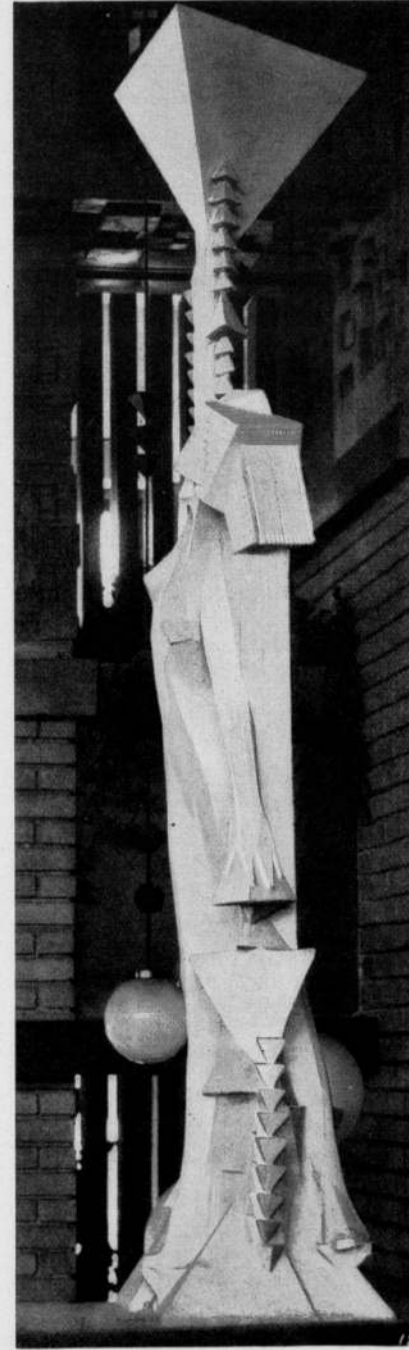
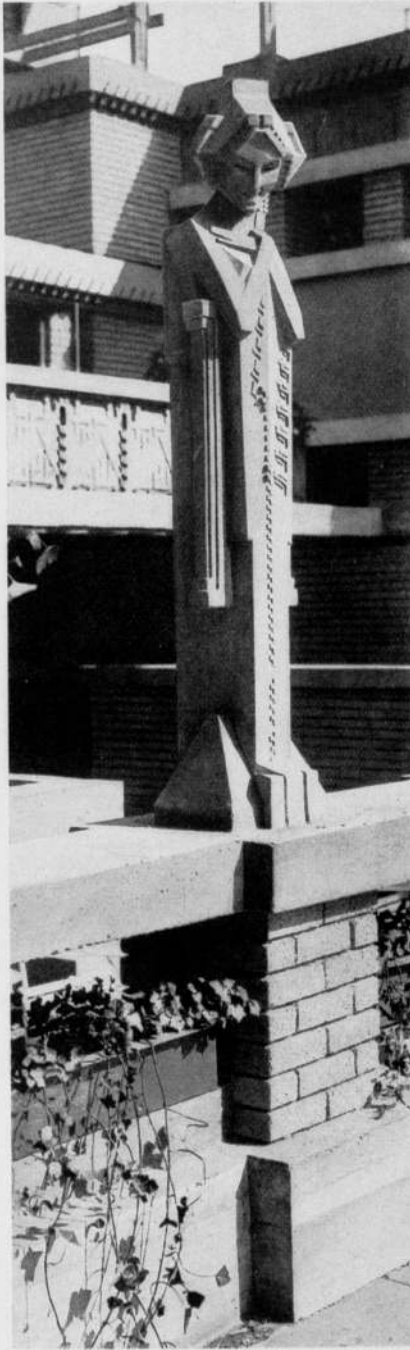
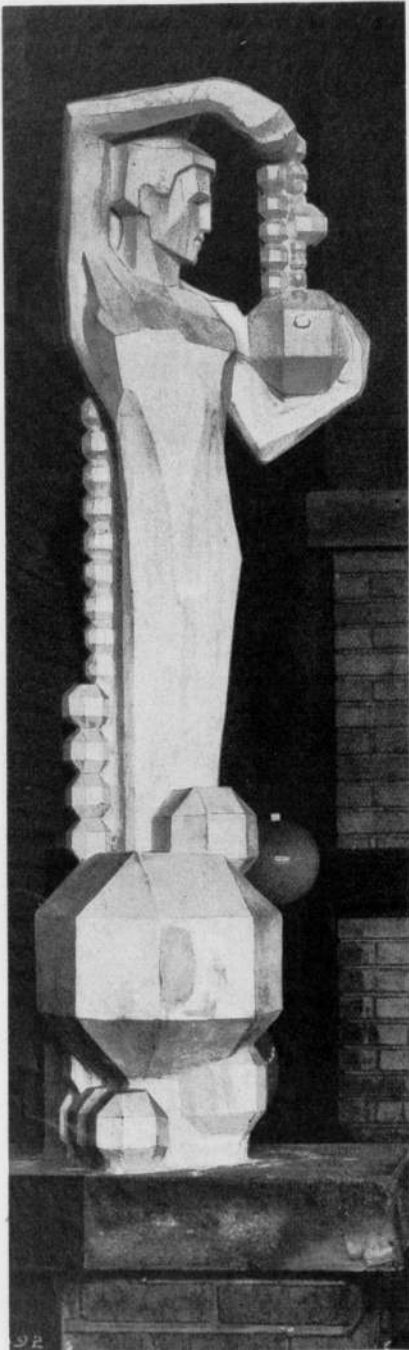
DIRECTEURSHUIS EN ACTEUR'S STUDIERRUIMTE (TWEEDE PROJECT) [

BUITENVERBLIJF "A" OLIVE HILL, LOS ANGELOS IN CALIFORNIË □ □ □ GEBOUWD IN 1921

RESIDENCE "B" OLIVE HILL
BUITENVERBLIJF "B" OLIVE HILL, LOS ANGELOS IN CALIFORNIË □ □ □ GEBOUWD IN 1921

BEELDHOUWERK VOOR EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA □ ONTWERPEN DOOR FRANK LLOYD WRIGHT UITGEVOERD DOOR A. IANNELLI

N. V. NEDERLANDSCHE IJZERGIEETERIJ „VULCANUS”
EN MACHINEFABRIEK V/H JAN HAMER & CO
AMSTERDAM · FREDERIKSPLEIN 6 EN 8

VERVAARDIGDEN EN PLAATSTEN VER OVER DE

4000
LIFTEN.

ER IS GEEN PLAATS VAN EENIGE
BETEKENIS IN NEDERLAND OF
WIJ HEBBEN ER LIFTEN GELEVERD.

HELMO
TECHNISCH
BUREAU
VOOR DE
BOUWBEDRIJVEN

AFDELING

PARKET

EN

RUBBER

VLOERBEDEKING

PALEISSTRAAT 17
AMSTERDAM

TELEFOON
CENTRUM
4124

MACHINALE
HOUTBEWERKING

ONDERHOUD
EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

PH. A. WARNERS
EN ZOON

AANNEMERS
MAKELAARS

OVERTOOM 213
AMSTERDAM

TELEFOON
ZUID 3653

N.V. AMSTERDAMSCH STEENHOUWERIJ

□ DIRECTEUR: □
W. F. GNIRREP JR.
 AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
 □ TELEFOON 159 NOORD □
 HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
 □ TELEFOON 948 □

**GRANIET-, HARDSTEEN-
 ZANDSTEEN- EN
 MARMERWERKEN
 VOOR GEBOUWEN EN
 GRAFMONUMENTEN**

IN VOLKSWONINGEN
**ZYN SCHORSTEENMANTELS VAN
 VERGLAASDE WAALKLINKERS**
 EEN IDEAAAL

GEEN BEKLEEDINGS
 MATERIAAL
 NODIG

MODIE
 MATTE
 TINTEN

DUURZAAM
 MASSIEF EN
 HYGIENISCH

GEEN
 AANZET-
 KOSTEN

GEEN
 ONDERHOUD

**N.V. V-H.
 DERICKS &
 GELDENS**

DRUIEN

N. V. DE HONSEL PYROCHROME GLAS

DECORATIEF GEBRAND GLAS
 VOOR RAMEN EN IN HET BIJZONDER
 VOOR VERLICHTINGS-DOELEINDEN

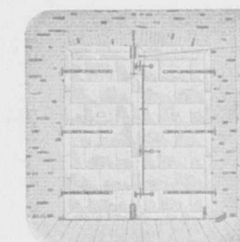
**VERLICHTINGS-
 ORNAMENTEN**

MET VOLLEDIGE BIJLEVERING VAN ALLE
 METAAL EN HOUTWERKEN, OOK NAAR
 OVERGELEGDE ONTWERPEN

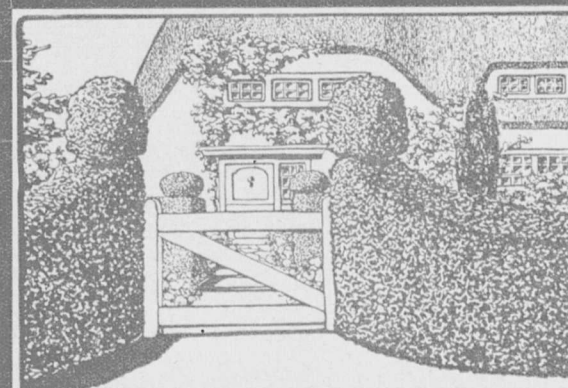
AANVRAGEN ENZ. TE RICHTEN:
 HEERENGRACHT 483 :: AMSTERDAM

**GEPANTSERDE
 BRANDDEUREN
 EN
 BRANDSCHUIVEN**

**GEB^{rs} GORTER
 WORMERVEER**

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
 AANEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
 BOOMKWEKERIJEN • NAARDEN

GIDDING & ZONEN

**DECORATIEF
 SCHILDERWERK
 GLAS IN LOOD**

**130 AERT VAN NESSTRAAT
 ROTTERDAM**

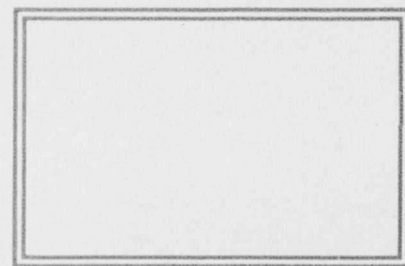
CHRISTOPH UND UNMACK
NIESKIJ, SILEZIË

SILEZISCHE HUIZEN

**C. L. DE RIJK &
A. FIENEE**

AMSTERDAM • TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS:
1^E JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON
ADVIEZEN EN BEGROTINGS GRATIS

**HET PERZISCH
TAPIJTHUIS**

E. PEREZ

SINGEL 480-482
BIJ HET KONINGSPLEIN
TELEFOON 6662
AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTEN

A. J. A. HEETMAN

PIETER DE RAADTSTRAAT 44-46
TELEF. 3047 • ROTTERDAM

**GLAS
IN LOOD
GEËTST
GLAS**

„BU ST. LAURENS“

**WIMMEL
SCHEEPS- EN HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEND
DOOR
STIJL EN TOON**

DIA: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSEWEG 11 • TEL. 4871

**N.V. PAERELS'
MEUBILERING-
MAATSCHAPPIJ**
AMSTERDAM
ROKIN 128-130

TELEFOON
INTERC.
NOORD
4541

N. V. HOUTHANDEL
VOORHEEN

TH. R. VAN EPEN & Co.
GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

**PARKET-
VLOEREN**

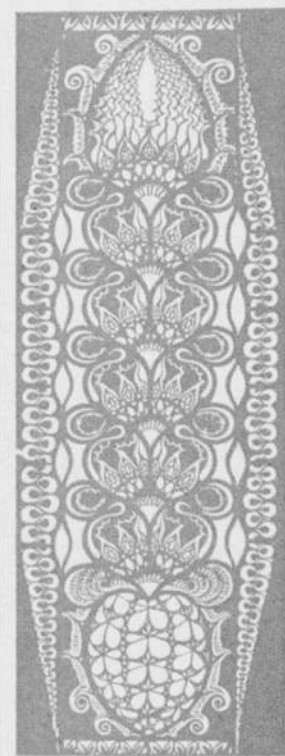
IN ALLE GENRES, IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT

EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ., ALS MEDE VOOR:

**LUXE
VLOEREN**

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
 EMMAKADE
 45

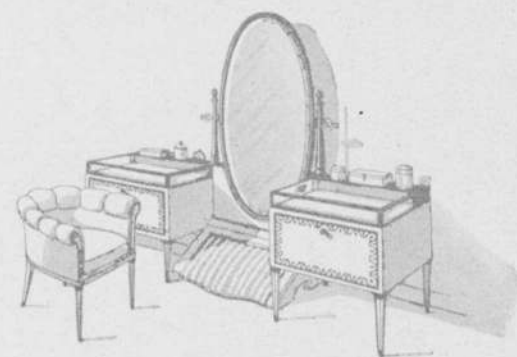
GE BRAND
 GESCHILD ERD
 GLAS

GLAS IN LOOD

LOU
ASPERSLAGH

ATELIERS
 VOOR KUNST-
 NIJVERHEID
 GE BRAND
 GESCHILD ERD
 GLAS IN LOOD

TOLLENSSTRAAT 18-26
 DEN HAAG TELEF. M. 4611

BINNENARCHITECTUUR.
Nusink & Zⁿ.
 Looiersgracht 41. AMSTERDAM.

**BOUW- EN SIER-
 SMEEDWERK**
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
 v/h **H. J. LIGTERMOED**
 O. Z. VOORBURG WAL 96 INT. TEL.
 ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204

AMSTERDAM

MEUBILEERINGEN

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR
 DECORATIESCHILDER
 AMSTERDAM
 RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
 DECORATIE AL
 FRESCO

SPATWERK EN ANDERE
 CASSAINVERF-TECHNIEKEN

N.E.G.

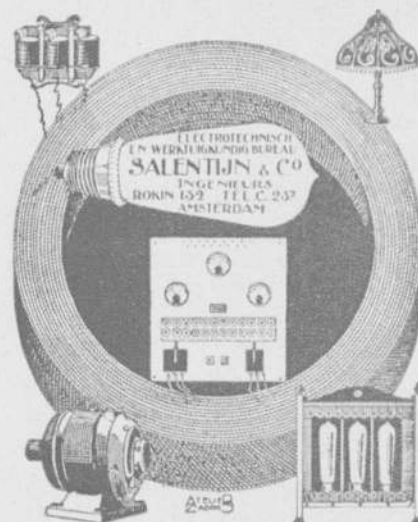
DIR. F. KOSTER

GRONINGEN

HEEREBINNENSINGEL 11 / TELEF. 2270

GLAS SLIJPERIJ
VERZILVERING
IN LOOD
ETSEN
HANDEL

KUNSTINRICHTING

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTEN

METZ & CO'S MAGAZIJNEN
AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"

Jacq. van Groenendael, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,

Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER

v/h N. LAMME

ALBERT CUYPSTRAAT 243
 □ □ TELEFOON Z. 5936 □ □
AMSTERDAM

UITVOERING
 VAN ALLE
 SCHILDERWERKEN

STRUNCK-WERKE
 SPRENDLINGEN NIJMEGEN
 (RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)

GLAS IN
 KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOISTE
 VOOR WAND-
 BEKLEEDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE
 G. M. B. H.
 SPRENDLINGEN NIJMEGEN
 (RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)
 BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

DE WEERVASTE
 NATUURSTEEN
 EDEL-BEPELISTERING
 IN ALLE TINTEN

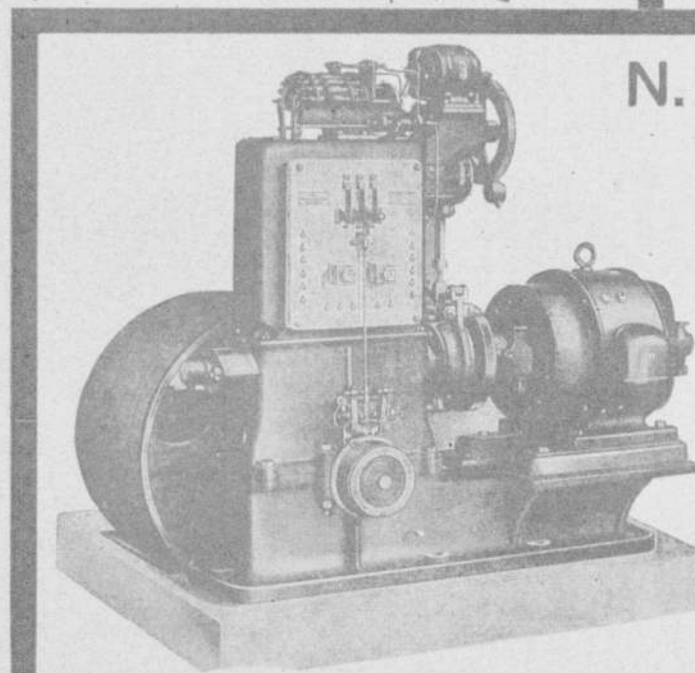
BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

J. DE WAAL & ZOON

UTRECHT

GROOTHANDEL IN
 SPIEGELGLAS
 VENSTERGLAS
 EN VERFWAREN

OPGERICHT 1692
 TELEF. INTERC. 787

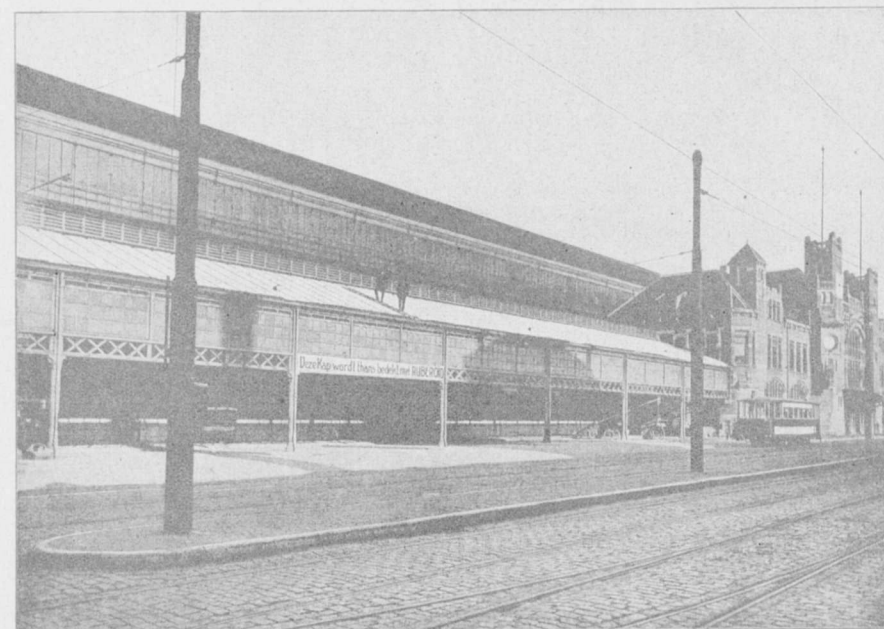

N. V. TECHNEMA
ROTTERDAM
 v/h INGENIEURSBUREAU
 FR. ERIKSSON

LIFTEN

GEGARANDEERD
 STOOTVRIJ, GERUISCHLOOS BEDRIJF

STATIONSOVERKAPPINGEN DER H. IJ. S. M. TE HAARLEM IN 1906-1907 BEDEKT MET

„RUBEROID“-DAKBEDEKKING

OPPERVLAKTE RUIM 17 500 M²!!

AMERIKAANSCH „RUBEROID“ DAKBEDEKKING
VOOR AFDEKKING VAN STEILE EN HELLENDE DAKEN

BIJNA 2 000 000 M² IN NEDERLAND GEDEKT

„RUBEROID-CEMENT“ DAKBEDEKKING

VOOR AFDEKKING VAN VLAKKE DAKEN

TEERVRIJ • ELASTISCH • ISOLEEREND

GEbruik VAN ZINK EN LOOD VOOR DEKRANDE ENZ. OVERBODIG

LANGDURIGE GARANTIE

PRIJSOPGAVE EN INLICHTINGEN KOSTELOOS

VRAAGT MONSTERS EN INLICHTINGEN BIJ

GEBR. KRAMER • ROTTERDAM

TELEFOON INTERC. 11257-11258-11259-11260 / TELEGRAM-ADRES: „RUBEROID“

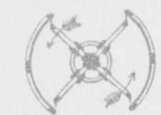
NYMEEGSCHE CA. HOOGERP-INGENIEUR
KUNSTTEENFABRIEK HEET-BY-NYMEGEN

DORPSTRAAT 88, HEES BIJ NIJMEGEN
TELEFOON NIJMEGEN 1768 - 1648

SCHOORSTEENMANTELS
IN EDELBETON
VOOR MIDDENSTANDS-
EN ARBEIDERSWONINGBOUW
ARTISTIEKE ONTWERPEN

DRAAI- DEUREN

UITVOERING
NAAR
TEKENING

R. CRUIJFF & Z^N
AMSTERDAM TEL. N. 2701

CONCURREERENDE PRIJZEN

SULZER-VERWARMING

AANLEG, ONDERHOUD EN REPARATIE

VAN

CENTRALE VERWARMINGEN

SPECIAAL VOOR ZIEKENHUIZEN, VILLA'S, GESTICHTEN ENZ.

N.V. TECHNISCHE
INSTALLATIE MAATSCHAPPIJ „STOOM“
AMSTERDAM, 3e SCHINKELKADE 32. TEL. Z. 1816 EN 9348

VEREENIGING
VAN NEDERLANDSCHE
SCHELPKALKFABRIKANTEN
APOTHEKERSDIJK 34, LEIDEN

HOLLAND BOUWT ZICH OP
UIT DE ZEE

GEBROEDERS MERENS HAARLEM

FABRIEK VAN TECHNISCHE
RUBBER-, ASBEST- EN
EBONIET-ARTIKELN

LEVERING VAN
RUBBER VLOEREN
IN EFFEN TINTEN,
DIVERSE KLEUREN,
EN AAN TE GEVEN
ONTWERPEN

TELEGRAMADRES: GOMFABRIEK TELEFOON No. 103

RUBBIN-RUBBER

EN

RUBBER VLOEREN

WORDEN

UITSLUITEND ONDER GARANTIE

GELEVERD DOOR

JAC^S S. WAISVISZ & C^O

167 WAGENSTRAAT
TELEF. 1119 • DEN HAAG

KANTOOR TE AMSTERDAM MARTELAARSGRACHT 15

GRANIET

VOOR GEBOUWEN, KUNSTWERKEN ENZ.
IN ALLE KLEUREN EN BEWERKINGEN

GROENE SYENIT
ZEER DECORATIEF

HARDSTEEN • ZANDSTEEN
MARMER • • TUFSTEEN
BASALTLAVA • SCHOOR-
STEENMANTELS ENZ.

JOHANNES POLET

NATUURSTEENHANDEL

SARPHATISTRAAT 175 AMSTERDAM TELEFOON N 8624

OPSLAGPLAATS EN STEENHOUWERIJ:
ZEEBURGERPAD 37 TELEFOON N 1764

FIRMA H. FERMIN DEN HAAG

N. HAVENSTRAAT 36-38
TELEFOON H. 5623

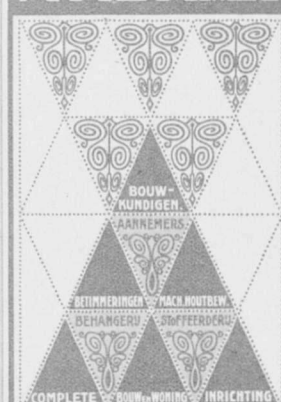
BRONS- EN KOPERWERKEN
CISELEER-,
GRAVEER- EN EMBLEEMWERK
FIJNGIETWERK
VERLICHTINGSORNAMENTEN
NAAMPLATEN

N.V. HANDELMAATSCHAPPIJ WAAALSTEEN NIJMEGEN STARINGSTR. 9

MONSTERKAMER, WAARIN TYPESTEENEN VAN ALLE AANGESLOTEN FABRIEKEN.
AAN H. H. ARCHITECTEN WORDT VRIJE BEZICHTIGING EN KEUZE AANGEBODEN.
ALLE MET WAAALSTEENEN BEREIKBARE TINTEN EN NUANCEERINGEN ZIJN VERTEGENWOORDIGD.
BINNENMUUR- EN FUNDEERINGSTEENEN WORDEN TEGEN
STERK VERLAAGDE PRIJZEN VERKRIJGBAAR GESTELD.
GEBRUIK VAN BUITENLANDSCHE STEENEN IS NU NIET VOORDEELIGER MEER.

A-KOK EN CO

WORMERVEER

LIFTEN

VOOR ALLE DOELEINDEN

1100 REFERENTEN

J. C. VAN STRAATEN

PRINSEGRACHT 184-184a
's-GRAVENHAGEIJZEREN
BRANDTRAPPEN

GLAS IN LOOD

GEBRANDSCHILDERD GLAS

AMSTERDAM

A. LINDEMAN

TEGELHANDEL

N. WAFELBAKKER & Co.
AMSTERDAMKANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPUISTRAAT
TEL. INT. 6422 NOORD

MAGAZIJN EN FABRIEK: 78 KERKSTRAAT TEL. 7046 NOORD

CÉRAMIQUE
VLOERTEGELS
HOLLANDSCHE TEGELS
FAYENCE TEGELS
(WIT, GEKLEURD EN VERSIERD)UITVOERINGEN NAAR ONTWERP IN
GLANS-, MAT- EN KUNSTGLAZUUR
FABRIKANTEN VAN TERRAZZO-, MO-
SAIK- EN HOUT-GRANIETVLOERENN.V. FABRIEK VAN
SANITAIRE
VLOEREN

V/H VOLKING & Co.

KANTOOR, MAGAZIJN EN TOONKAMER
LELIEGRACHT 39, AMSTERDAMLINOLEUM
RUBBER
GRANITO
ESTRICH
LITOSILO
CARRELIN
IMITATIERUBBER

VLOEREN

ALLES DOOR EIGEN VAKKUNDIGE WERKLIEDEN GELEGD
SUBERLINO ALS ONDERLAAG VAN LINOLEUM
BEZOEKT ONZE TOONKAMER EN VRAAGT PRIJZEN

CHRISTIAAN TEDERS

ARTISTIEKE MEUBILEERING
IN EERSTE KLASSE UITVOERING
OOK VOLGENS SPECIALE ONTWERPENKORTE LEIDSCHEDWARSSTRAAT
47, 49, 49a

AMSTERDAM

DISPONIBEL

KUNST BRONS- EN
METAAL-GIETERIJ
„DE KROON“
HAARLEM, HOUTMARKT 23
TELEFOON 3899

AFDEELING KUNSTGIETWERK IN ZAND EN ZIRE-PERDU
MONUMENTEN, BUSTEN, GROEPEN,
PLAQUETS, KRANSEN, LETTERS ENZ.
MEDAILLES EN SPORTPRIJZEN
EIGEN GRAVEERINRICHTING
SPECIAAL MACHINERWERK EN IEDERE
LEGEERING BEWERKT EN ONBEWERKT
AFDEELING KUNST SIERSMEEDWERK EN DRIJFWERK
LAMPEN, HAARDEN, BRONZEN, DEUREN, HEKKEN
PENDULES IN ELKE UITVOERING NAAR
EIGEN EN GEGEVEN ONTWERPEN
PATINEEREN EN OPMAKEN VAN
ALLE BRONS- EN KOPERWERKEN
EIGEN SLIJP- EN POLIJSTINRICHTING

LIFTEN

TECHNISCH HANDELSBUREAU FA:
V. BILDERBEEK & JONKERS
FRED: HENDRIKLAAN 230 :: TEL. S 3425
's GRAVENHAGE

VERTEGENWOORDIGERS
VOOR NEDERLAND EN NED. INDIË VAN
ZSCHOCKE-WERKE
KAISERSLAUTERN

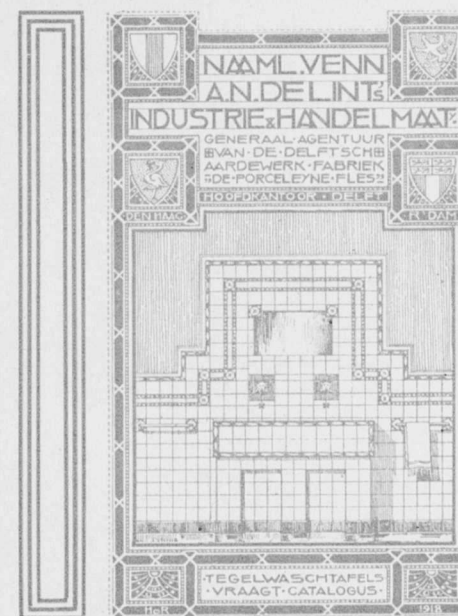
COMPL. AUT.
POMPINSTALLATIES
VENTILATOREN
THEATER- EN SCHOOLBANKEN

TIGLIA" TEGELEN

HANDVORM STEENEN IN ELK FORMAAT.
PROFIELSTEENEN. HANDVORM-
ORNAMENTWERK VOOR GEVELVERSIERING.
VERGLAASDE HANDVORM. ALLES VOLGENS
ONTWERP VAN H.H. ARCHITECTEN.
PRACHTKLEUR. GEGARAND. KWALITEIT.

MEN BEZICHTIGE
ENKELE
DER UITGEVOERDE
WERKEN

MARINIERSKAZERNE AMSTERDAM
KOLONIAAL MUSEUM
GEBOUW HAAGSCHE COURANT 'S-GRAVENHAGE
LEVENSVZERKERING-MIJ. „DORDRECHT“ DORDRECHT

TIMMERFABRIEK
„TRIO“
WIJNANDS & Co.
B U S S U M

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

A. C.
VAN DEN HOEK
TELEFOON No. 3
B U S S U M

SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

**MARMER-
WERKEN**
D. WEEGEWIJS

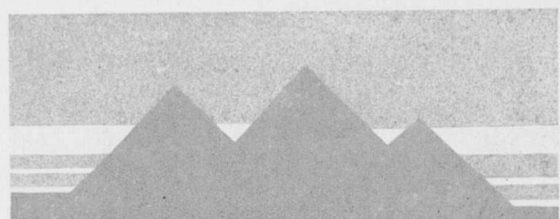
RAPENBURG 14
AMSTERDAM
STEENHOUWERIJ

GLASFABRIEK DEGENS

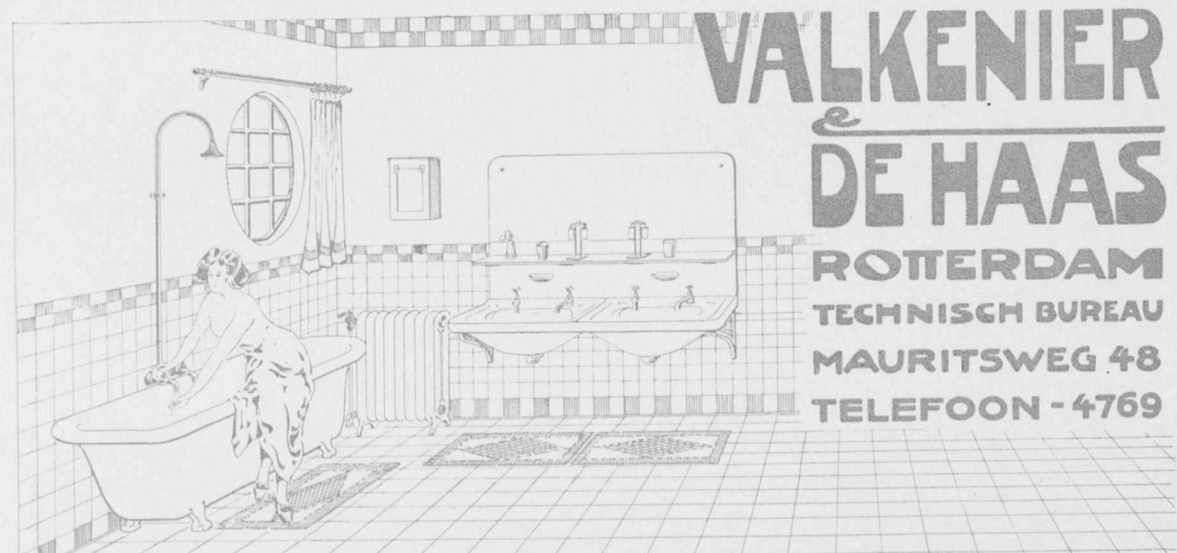
SCHIEKADE W. Z. NAAST DE VIADUCT

ROTTERDAMAFD. GLAS-SIERKUNST
VOOR HET INTÉRIEURGLAS
IN LOOD
GEBRAND-
SCHILDERDE
GLASLAMPEN
TEGELTABLEAUX
GLASPLAFONDS

BEGROOTINGEN KOSTELOOS

DE MONUMENTEN DER OUDHEID
HANDHAVEN ZICH DOOR DE
DEUGDELIJKHEID
VAN MATERIAAL
DEN ZELFDE KWALITEIT
LEVERT U DE NED.
NATUURSTEENHANDEL
P.J.M. & STOKKUM
MONSTERZALEN
STATIONSWEG 67.69 **ROTTERDAM**

VALKENIER
DE HAAS
ROTTERDAM
TECHNISCH BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON - 4769
SANITAIRE ARTIKELN-CENTRALE VERWARMING

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAK**LIFTEN****HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN****COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARSTELEFOON
518**BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM**BIJ DE UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAMVERSCHIJNT IN DEN
LOOP VAN OCTOBER EEN**TOOROP-KALENDER**

VOOR 1923

ZESBLADIG, MET DOOR DEN
MEESTER AFGESTANE, NOG
NIMMER GEREPRODU-
CEERDE TEEKENINGENALS KALENDER VERZORGD DOOR
ARCHITECT H. TH. WIJDEVELD

PRIJS: FL. 9.—

**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ**
v/h **MARTIN & Co**FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT**U. J. VLOERTEGELS,**
MODERNE WANDBEKLIEDINGIN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERKBUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 AMSTERDAM

GLASFABRIEK DEGENSSCHIEKADE W. Z. NAAST DE VIADUCT
ROTTERDAMAFD. GLAS-SIERKUNST
VOOR HET INTÉRIEURGLAS
IN LOOD
GEBRAND-
SCHILDERDE
GLASLAMPEN
TEGELTABLEAUX
GLASPLAFONDS

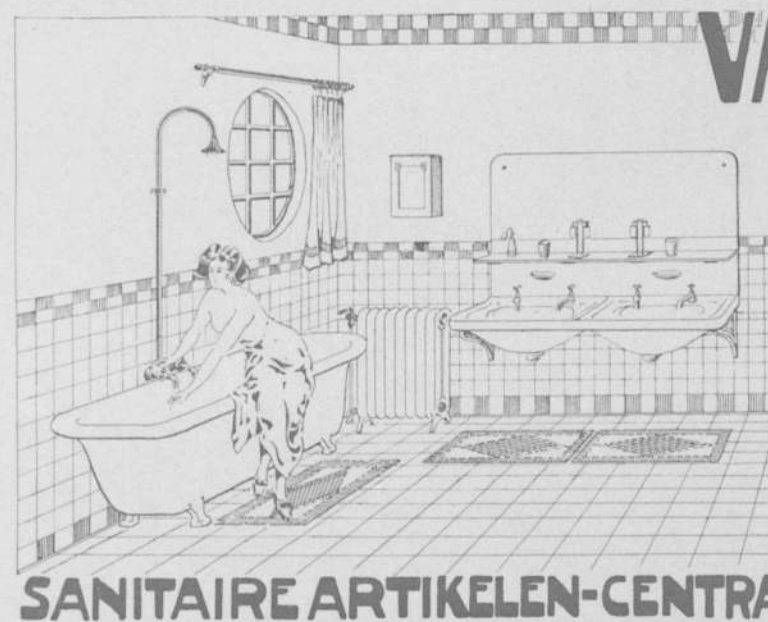
BEGROOTINGEN KOSTELOOS

DE MONUMENTEN DER OUDHEID
HANDHAVEN ZICH DOOR DE
DEUGDELIJKHEID
VAN MATERIAAL

EEN ZELFDE KWALITEIT
LEVERT U **DE NED.**
NATUURSTEENHANDEL
P.J.M. & STOKKUM

MONSTERZALEN
STATIONSWEG 67.69 **ROTTERDAM**

VALKENIER
DE HAAS
ROTTERDAM
TECHNISCH BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON - 4769

SANITAIRE ARTIKELN-CENTRALE VERWARMING

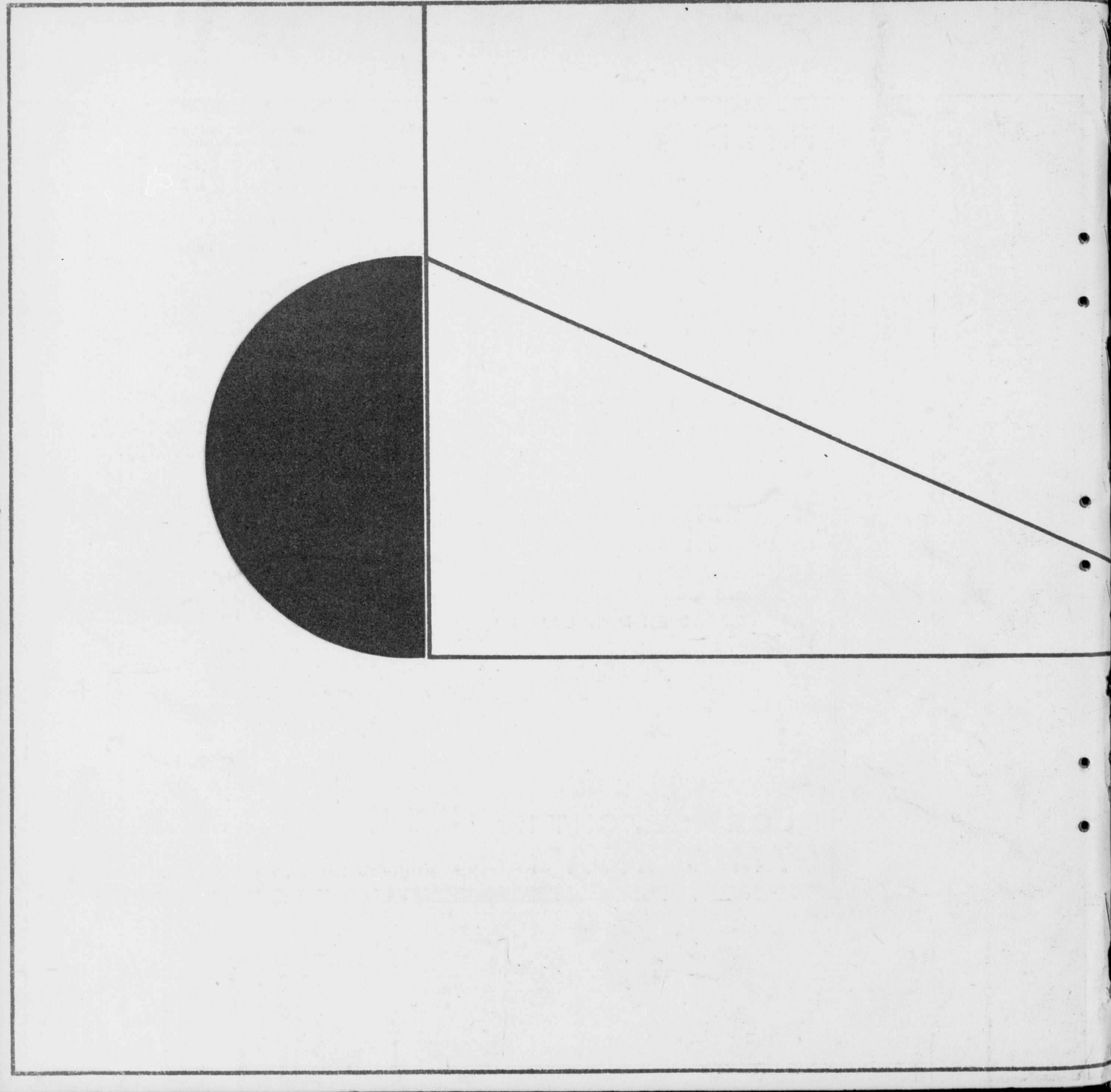
P.M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAK**LIFTEN****HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN****COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARSTELEFOON
518**BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM**BIJ DE UITGEVERSMATSCHAPPIJ „DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAMVERSCHIJNT IN DEN
LOOP VAN OCTOBER EEN**TOOROP-KALENDER**

VOOR 1923

ZESBLADIG, MET DOOR DEN
MEESTER AFGESTANE, NOG
NIMMER GEREPRODU-
CEERDE TEEKENINGENALS KALENDER VERZORGD DOOR
ARCHITECT H. TH. WIJDEVELD

PRIJS: FL. 9.—

**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ**
v/h **MARTIN & Co****FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT****U. J. VLOERTEGELS,**
MODERNE WANDBEKLEEDINGIN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERKBUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 · AMSTERDAM

OTIS-LIFTEN

ELECTRISCH OF HYDRAULISCH

DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE AANGENAAMSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM-
VERBRUIK EN ONDERHOUD

REEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHEELE
WERELD MEER DAN

151000 LIFTEN

IN EUROPA MEER DAN

31000 LIFTEN

(HIERONDER ZIJN NIET GEREKEND DE SPIJSLIFTEN)

FRED. STIELTJES EN CO

KEIZERSGRACHT 745-7. TEL. 237 N.

AMSTERDAM

AMSTERDAMSCH ASPHALTFABRIEK

"DE VESUVIUS"

v/h VAN DEN BERG & VIËTOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN

STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

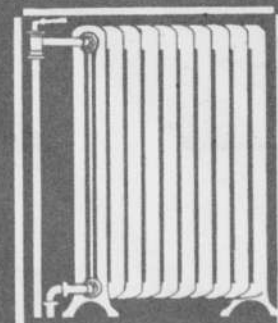
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS

VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING & SANITAIRE INRICHTINGEN

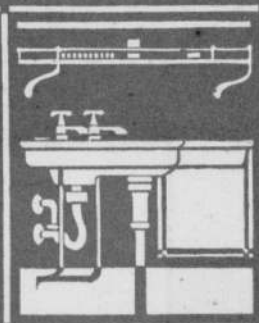

HEEREN ARCHITECTEN

HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROOTINGEN TEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIJK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.

SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.

BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR 96

DE HAAR REDACTIE

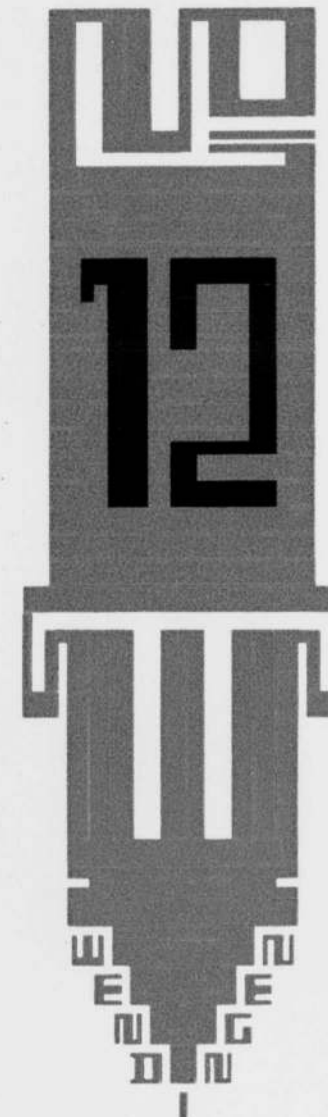
HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE TWEETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN DE NEDERLANDSCHE
EN ENGELSCH E TAAL

DE TWEE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAT-
SCHAPPIJ "DE HOOGHE
BRUG" TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRE-
TARIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
"DE HOOGHE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD

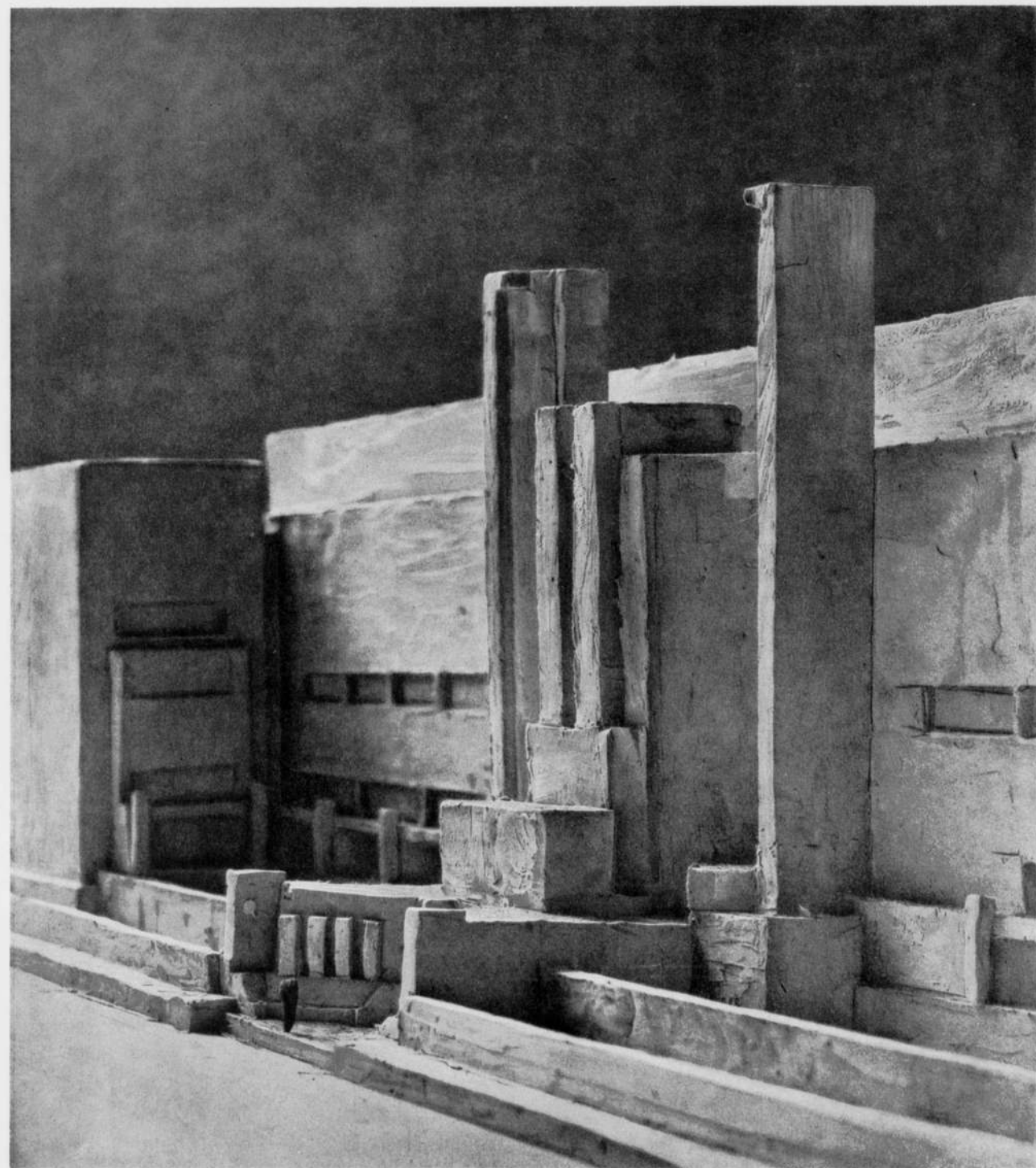
OMSLAG TEEKENING
DOOR DE ARCHITECTEN
B. BIJVOET EN J. DUKER

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN HET PROJECT VAN
DE ARCHITECTEN
B. BIJVOET EN J. DUKER
TEZANDVOORT VOOR HET
NIEUWERIJKSACADEMIE-
GEBOUW TE AMSTERDAM

HET BEVAT EEN AANTAL
REPRODUCTIES NAAR
DE UITGEWERKTE
TEKENINGEN VAN DE
ARCHITECTEN EN VAN
HUN MEDEWERKER
DEN HEER A. L. OGER

DE BEGELEIDENDE TEKST
GESCHREVEN DOOR
PROF. A. J. DERKINDEREN
EN H. TH. WIJDEVELD

HET ONTWERP IS MET
DEN EERSTEN PRIJS
BEKROOND IN DEN
PRIJSVRAAG, WELKE
IN 1917 WERD UIT-
GESCHREVEN. HET
WAS BESTEMD OM
UITGEVOERD TE WORDEN
DOCH MOET NU, NA DE
ALGEHEELE AFWERKING
DER TEEKENINGEN,
VALLEN ALS EEN DER
SLACHTOFFERS VAN
HET ZOOGENAAMDE
BEZUINIGINGS-PROGRAM
VAN HET TEGENWOOR-
DIGE MINISTERIE!

SCHETS-MAQUETTE □ □ □ □ RIJKS-AKADEMIE-GEBOUW □ □ □ □ HOOFD-INGANG

WEDDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEKEN - VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

HET NIEUWE AKADEMIE-GEBOUW DOOR PROF. A. J. DERKINDEREN

Enkele maanden geleden schreef ik, vol verwachting van de dingen die komende waren, het hier volgende artikel met de bedoeling dit te publiceeren:

□ □ □ DE EERSTE HEIPAAL □ □ □

De Architecten van het nieuwe Academie-gebouw kwamen mij verrassen met het groote nieuws: "Wij gaan beginnen met "proef heien". Wat een bericht! Het is het einde van een lange periode van moeite en zorgen, die reeds begon in 1820, toen een wel georganiseerde Koninklijke Academie de verouderde Stads-Academie vervangen zou.

Een gebouw was er niet, maar, na een groot aantal candidaat-leerlingen eenvoudig te hebben afgewezen, werd voor de overigen een onderdak gevonden in de bovenverdieping der Beurs. Ze moest echter na weinig jaren worden afgebroken en de Academie verhuisde naar eenige lokaliteiten aan de Oumanhuispoort. "Nu zijn we toch al te dicht bij Armenzorg te land gekomen" werd bij de feestelijke opening gezegd. Men zou er niettemin veertig jaren zitten. Toen na vele wederwaardigheden eindelijk in 1870 de Rijks-Academie gesticht werd, toen stond dan toch de eisch voor een eigen gebouw als nummer één op het verlanglijstje.

Het eigen gebouw is er ook waarlijk gekomen: maar — na hoeveel penible onderhandelingen! En hoe weinig bleek het reeds onmiddellijk te voldoen! Jaar in jaar uit werd er geklaagd, plannen van verbouwing werden gemaakt en verworpen tot met de instelling van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aan de moeilijkheden een kort en goed einde gemaakt werd.

Een fiksche opgezette prijsvraag werd uitgeschreven, de Stad toonde zich bereid een prachtig terrein beschikbaar te stellen. Meer dan honderd bouwmeesters beproefden hun krachten aan de schoone opgave. De Heeren Bijvoet en Duiker verwierven in den Wedstrijd den prijs, en weldra zagen zij zich belast met den bouw, waaraan zooveel verwachtingen verbonden zijn. Minister Dr. de Visser, zijn Raadsman Mr. Duparc, Amsterdam's Burgemeester Tellegen, — zij hebben allen de Academie een onschatbaren dienst bewezen en het ontworpen Aug. Allebéplein herinnert er bovendien aan, hoe zijn voortreffelijke arbeid het verkregen resultaat mogelijk maakte . . . na 100 jaren van strubbelingen.

Maar "de eerste heipaal" annonceert niet alleen een gunstiger tijd voor een instelling, die men te lang de noodige verzorging onthield. In dien "eersten heipaal" mag men het tastbaar begin van ruimer organisatie be-

groeten, die het Kunstonderwijs weer zijn rechte plaats in de Regeeringszorg en de algemeene belangstelling hergeven zal.

De Wet, waarbij de Rijks-Academie in 1870 gesticht werd, bedoelde niet een geïsoleerde en ietwat beperkte Kunstschool te scheppen. Neen — men wilde na al de misère van vroeger jaren waarlijk een Hoogeschool, waarvan in den allerruimsten zin opwekking en bezieling zou uitgaan. Men wilde in de eerste plaats een veelzijdiger opleiding, waaruit men voortreffelijke schilderij-schilders verwachtte, maar ook andere Kunstenaars, die aan zoo menig nieuw verlangen zouden hebben te voldoen.

Hoe vol besteekeenis wordt deze bedoeling, wanneer men zich de klachten der Heeren Tjipke Visser en E. Schaap herinneren wil, die onlangs in de dagbladen tegen de aanmoediging en zelfs tegen de opleiding van jonge artiesten meenden te moeten waarschuwen, omdat er geen levenskansen voor hen zijn en onze tijd de Kunst zoo ongunstig gezind is. Ik zou niet gaarne te kort doen aan de verdienste van zulke waarschuwingen! Integendeel, zij schijnen mij een ernstige bespreking ten volle te rechtvaardigen. Maar het zwakke punt ervan blijft, dat ze het heil slechts zoeken in de beperking van het aantal beoefenaars. De bedoeling der Wet lijkt mij zooveel beter en — hooger! Zet Uw eigen arbeidsveld uit, zoo wordt daarin gezegd, maak U veelzijdig bekwaam, ontworstel U aan die beperking, die U geheel afhankelijk maakt van den Kunsthandel, zoek de groote gemeenschap van Kunst en Leven!

Dat behoort de nieuwe Academie zooveel mogelijk te bevorderen door de invoering van nieuwe studievakken, door verfrissing der oude. Hoeveel hebben we nog weer te leeren, wil ons Kunstleven den rijkdom en diepte vertoonen van vroeger tijden. En welk een verdorring is er te verjagen uit de studie van perspectief en proportie, anatomie, ornamentiek en Kunstgeschiedenis, die ten uiterste gespecialiseerd of ge vulgariseerd, alle practisch verband met de levende Kunst dreigen te verliezen.

Verruiming en verfrissing — die mogen in het nieuwe Gebouw gevonden worden. Directe hulp zal daardoor zeker gebracht worden, in de eerste plaats aan de studie der Bouwkunst.

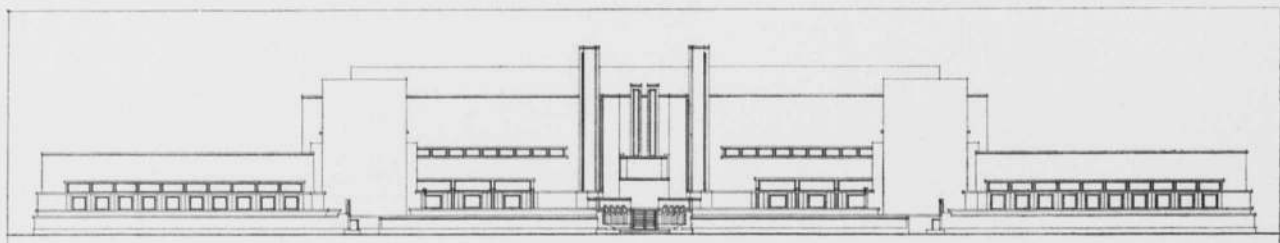
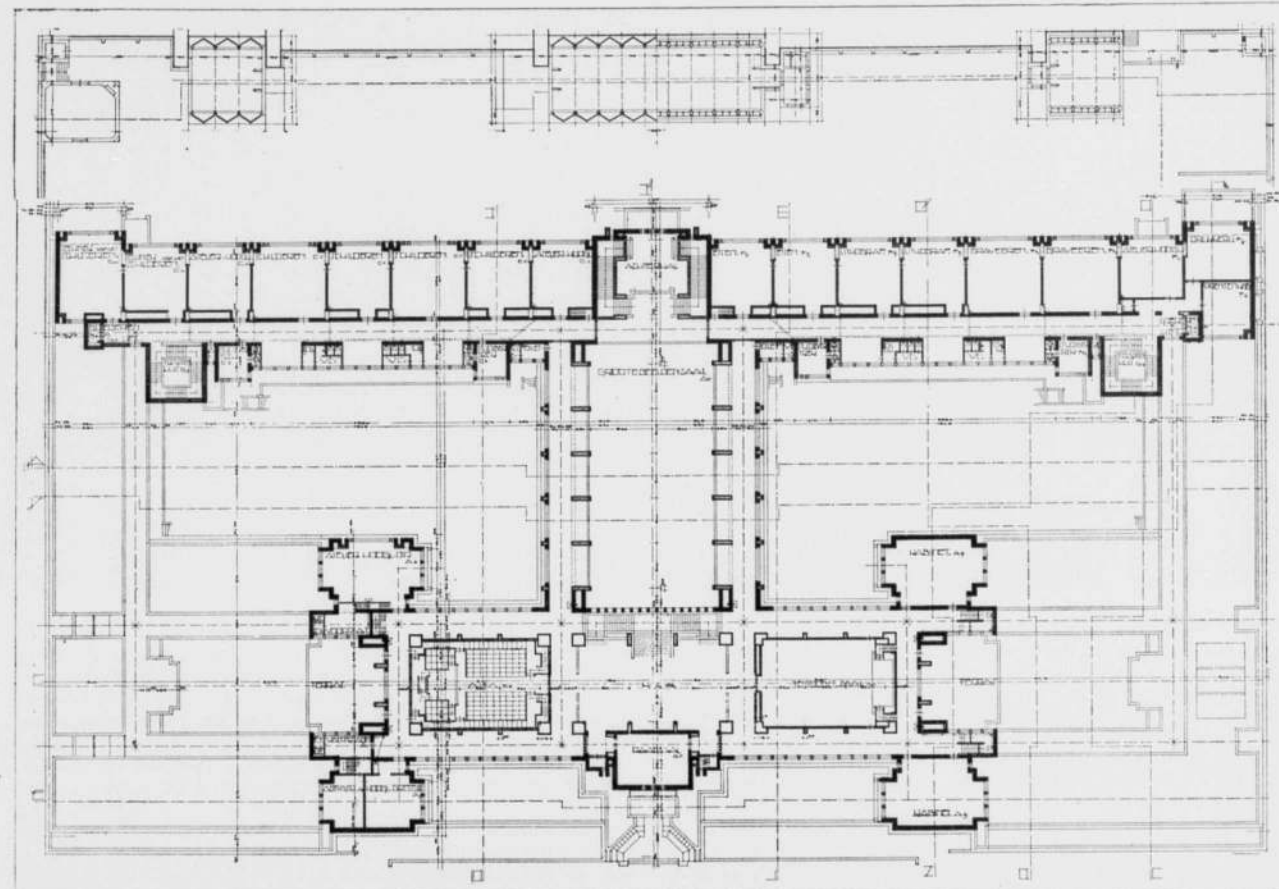
Die Bouwkunst aan de Academie — dat is al een zeer vreemde historie.

Aan de Koninklijke Academie werd zij volledig onderwezen, aan de Rijks-Academie zou ze voor een gedeelte (het Aesthetisch-historische) onderwezen worden, en de wetgever (gepord door een haast algemeene belangstelling) gaf een prachtig denkbeeld van den avondcursus, dien de Academie inrichten . . . zou! Er is echter van dien

avondcursus nooit iets gekomen! Na weinig jaren was iedereen de plannen van 1870 vergeten en zelfs een wakker man als Jhr. de Stuers wist er zich ten slotte niets van te herinneren. Eindelijk werd in 1909 door den Bouwmeester Kromhout en de medewerking der bouwkundige genootschappen een avondcursus aan de Academie ingericht in de verwachting dat de Regeering besluiten zal, dat de Wet van 1870 ook in dit opzicht zal worden uitgevoerd.

zwaar opgeheven: er is in gerekend op de noodige lokaliteiten. En de eerste "heipaal" — hij wijst den architecten den weg naar de instelling, waar ook voor hen een plaats behoort te wezen.

Van niet minder waarde mag geacht worden, dat door het nieuwe Gebouw ook de opleiding der Akten M. O. mogelijk zal zijn. Natuurlijk heeft ook dit steeds in de bedoeling der Wet gelegen, maar aan gelegenheid om volgens deze bedoeling te handelen, heeft het steeds ontbroken.

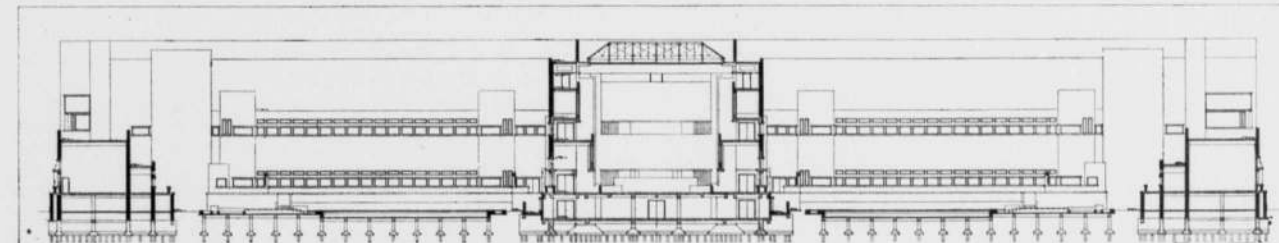
[illegible]

PLAN EERSTE VERDIEPING □ □ □ □ □ □ □ RIJKS-ACADEMIE

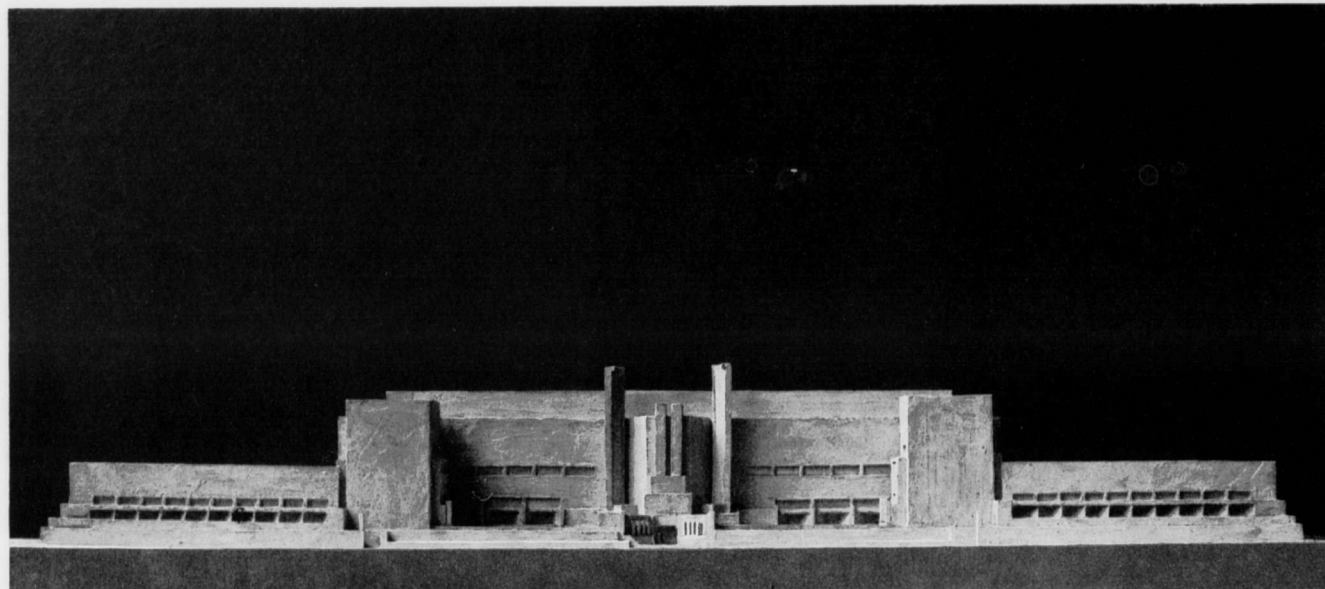
Hoeveel jongelieden zijn daardoor in den loop der jaren geschaad! Alle Hoogescholen stellen hun studenten na goed volbrachte studie in het bezit van een Diploma, dat voor hen een groote maatschappelijke waarde bezit en hen bevoegd erkent tot het geven van onderwijs. Is het niet een wonder, dat de Academie, dit belangrijke voorrecht missende, toch nog zoo vele jaren door zoovelen bezocht werd?

Maar de eerste heipaal aan het Allebéplein verkondigtons, dat ook dit nu anders worden zal, niet alleen ten bate van

de Academie, maar evenzeer tot vestiging eener hechtere organisatie van ons Kunstonderwijs in het algemeen. In twee belangrijke rapporten (dat der Ineenschakeling-Commissie en dat der Ministerieele Commissie voor Kunst en Teekenonderwijs van 1913) werd er op aangedrongen dat de Academie erkend zou worden als een instelling van Hooger onderwijs. De jongste actie der Vereeniging van Leeraren bij het M. O. heeft dezen aandrang nog op belangrijke wijze versterkt. En dit alles geschiedde ongetwijfeld met de gedachte, dat voor een

DOORSNEDE A-B □ □ □ □ □ □ □ □ RIJKS-ACADEMIE

goede organisatie, het groote complex van Kunstonderwijs zijn Hoogeschool evenmin missen kan als het wetenschappelijk onderwijs de zijne. Zelfs in breder zin gezien is het ondenkbaar, dat onze nationale Kunstverzorging (die niet alleen het behoud van den ouden Kunst-schat bedoelen mag, maar ook op het steeds vloeiende nieuwe leven bedacht moet zijn) harmonisch en compleet zou kunnen zijn, indien zij den steun en medewerking eener Hoogeschool ontberen moest.

Een nieuw gebouw zal dus voldoen aan groote en erkende behoeften. Wel mag ik het dus een goed nieuws noemen dat de Architecten mij brachten, toen zij "den eersten heipaal" kwamen aankondigen. De tijd van praten en betoogen, de tijd van passen en meten is voorbij! Er zal gewerkt worden, gewerkt zooals dit bij een monumentaal gebouw mogelijk is; door heiers en grondwerkers, door timmerlui en metselaars, door schilders en beeldhouwers! En met vreugde zal het dreunen der eerste zware werkzaamheden door de Academie, en niet alleen door haar naar ik hoop, vernomen worden!

Zoo schreef ik dus enkele maanden geleden. Het klinkt misschien een beetje naïf. Maar ik hoopte daardoor de goede zaak te dienen, dreigende moeilijkheden zoo mogelijk te voorkomen en althans nog iets bij te dragen tot sterking van het vertrouwen, dat die versterking soms zoo onverwacht blijkt te behoeven.

Heel spoedig bleek mij het nutteloze van verdere inspanning. De Academie bouw werd stopgezet en mijn optimistisch stukje kon worden opgeborgen, nog voor het de Redactie bereikt had.

Nu komen de bouwmeesters van het waarlijk wel onfortuinlijk gebouw mij verzoeken iets te schrijven naar aanleiding eener expositie van hun werk, in het altijd actieve tijdschrift "Wendingen" dat daaraan een nummer wijden wil . . .

Ik mag het niet weigeren. Maar wat is er voor mij nog te zeggen, nu het reeds opgeborgen stuk toch gedrukt is? Niemand is er aan de Academie, onwillig in te zien, dat de algemeene toestand de voorziening in bijzondere be-

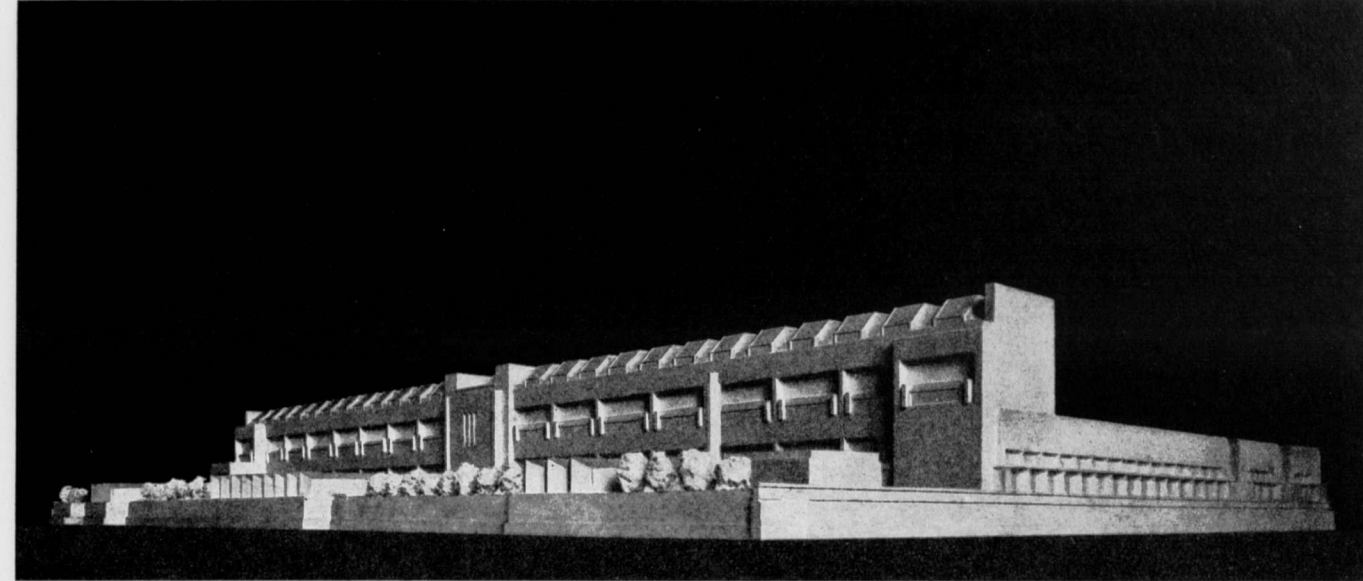
hoeften bezwaarlijk maken en zelfs verbieden kan. In deze materie valt er waarlijk niets te zeggen. — Nog eens de verdiensten van het ontwerp der Heeren Bijvoet en Duiker aan te toonen zou men met reden minder gewenscht kunnen noemen. Want het Jury-Rapport werd met zooveel zorg en veelzijdige medewerking saamgesteld om de waardeering van het grootsche bouwplan, met de gronden waarop die berustte, volledig te doen kennen. —

Een aantrekkelijke taak zou het kunnen zijn de kwestie: "Prijsvragen en Wedstrijden" eens opnieuw ter bespreking in te leiden, nu onze, door de Regeering zoo breed opgezette wedstrijd ten slotte toch nog zoo groote teleurstelling brengen moest. Sedert de "studie" die door de V. A. N. K. reeds voor eenige jaren ondernomen werd, en die zoo animeerend opende met een ondervraging van wel zeer verschillend gezinde Kunstenaars zijn wij nog niet veel verder gekomen. Hoe interessant zou het b. v. kunnen zijn eens te onderzoeken, in hoeverre het stelsel van Prijsvragen en Bekroningen, aansluit bij de antieke denkwijze en de herleving der antieke ideeën! Misschien zou door zulke beschouwingen een belangstelling gewekt kunnen worden, krachtig genoeg om ons eindelijk eens een deugdzame algemeene regeling voor lastgever en kunstenaar te brengen.

Het beste echter lijkt het mij, meer voet bij stuk te houden en te speuren, of het verloop der zaak verlamdend voor verdere actie zijn moet, of dat er wellicht nog eenige bemoediging te vinden is. Dit laatste schijnt mij werkelijk het geval te zijn. Er kan immers bij het stilleggen van den arbeid der materiele fundeering voortgewerkt worden aan den meer geestelijken grondslag die in de inwendige organisatie der Academie en het daar gegeven onderwijs gelegen is.

Het is vooral dit deel van den arbeid, dat voor stilstand weinig geëigend is. De Regeering heeft reeds de eerste en belangrijke stappen gedaan, en getoond, dat zelfs bij de huidige Wet en Reglementeering groote verruiming en verbetering mogelijk is. De Academie zelve zorgde

MAQUETTE VOORGEVEL

MAQUETTE VOORGEVEL

in 1909 voor een nieuw Concept-Reglement dat, bij volledige invoering, een werkelijk veelzijdige vernieuwing, binnen de bepalingen der bestaande wet, gebracht zou hebben. En het laatste woord, zoo mogen de belangstellenden veilig aannemen, is in deze aangelegenheid nog niet gesproken; de geestelijke fundeering, zij zal niet worden verwaarloosd! Niet voor niets immers wordt er in Wet en Reglement gesproken van "ontwikkeling en verbetering der Academie".

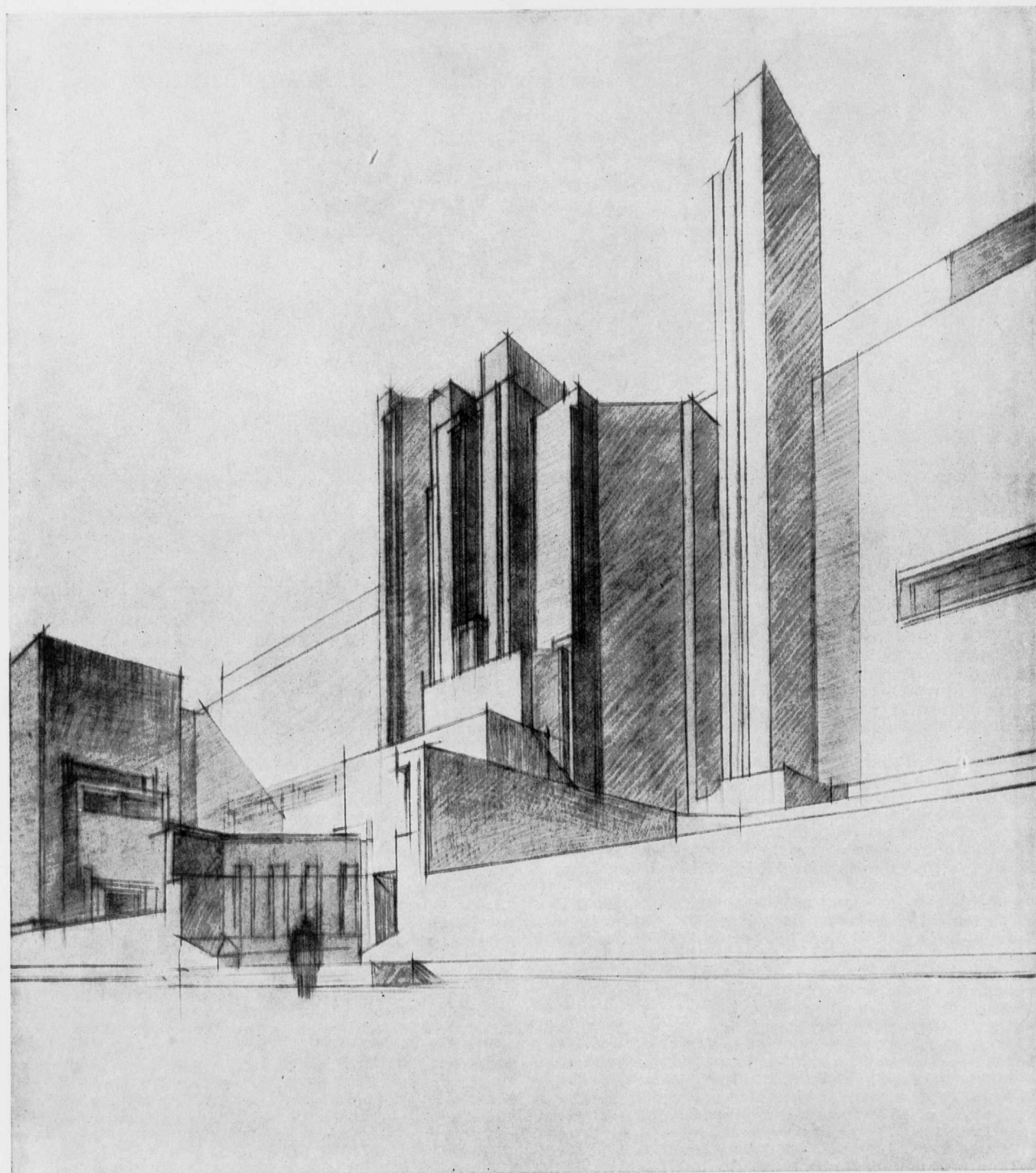
Maar de hechtere organisatie van ons Kunst-onderwijs in het algemeen zal daarbij niet mogen worden voorbij gezien, en dit is een veel grooter moeilijkheid! Reeds in 1909 schreef de Commissie van Toezicht in haar jaarverslag, dat men in het Kunst-onderwijs een anarchie zag ontstaan, die bij verdere verwaarloozing der Academie nog op bedenkelijke wijze zou toenemen. En ook bij de besprekingen over de jongste Staatsbegroting werd met zorg gewezen op de anarchie dien men in het Kunst-nijverheids-onderwijs meende te zien. Hier liggen waarlijk de grootste gevaren, niet alleen voor alle instellingen op zich zelf, niet alleen voor den algemeenen geest, maar zelfs voor de . . . zuinigheid! En hier mag dus het stopzetten van den Academie-bouw allermindst stilstand van verdere actie beteekenen. Bezieet men zoo de Academie, die niet leven kan buiten algemeener verband en buiten den groei der beeldende Kunsten zelve, dan vraagt ten slotte één Kunstbelang dat door het stopzetten van den bouw een groote en directe schade lijdt, onze bijzondere aandacht. Ik bedoel dit:

In het Programma voor den Academie-wedstrijd kan men eenige bepalingen lezen, die daarin bijzonder ten bate der beeldende Kunsten waren opgenomen. Zoo was er o. m. voorgescreven, dat 8 à 10% van de bouwsom voor het gebouw wellicht twee of twee en een half miljoen guldens gekost zou hebben, dan behoeft men geen groot rekenmeester te zijn, om in te zien hoeveel kostbare opdrachten hier voor de Kunstenaars open lagen. En wat zullen de inkomsten van menig Kunstenaar zijn of de steun die hij op eenige wijze ontvangen kan, vergeleken

bij de anderhalve of twee en een halve ton die hier door het stopzetten van den Academie-bouw verloren gingen! Het is bij den tegenwoordigen nood buitengewoon bedroevend, hier aan te denken. En toch — ook in dit opzicht behoeft niet alles verloren te zijn! Het idee, dat aan deze voorschriften ten grondslag lag, kan immers gered en behouden worden! Van de zijde der Architecten of hunne Vereenigingen (en zij verdienen daarvoor naar het mij voorkomt lof en dank) is geen enkel protest tegen de hier bedoelde bepalingen vernomen. Ook zij willen blijkbaar medewerken om de "niet genoeg te vervloeken verwijdering tusschen Architecten en andere Kunstenaars" waarover de beroemde Weener bouwmeester Otto Wagner klaagde, op te heffen. Dat de beeldende Kunstenaars zelve niet ijveriger hun ingenomenheid met de hier bedoelde en voor hen zoo gunstige bepalingen hebben uitgesproken, — zou dit wellicht veroorzaakt zijn door de, niet onverklaarbare, gedachte: dat deze schatten toch slechts aan een bepaalde categorie van Kunstenaars ten goede zouden komen? Ware het zoo, dan zou men deze Kunstbroeders toch mogen toeroepen: "Weest waakzaam; zorg dat het gestelde voorbeeld niet vruchteloos zij, dat voortaan bij alle monumentale gebouwen althans een bepaald gedeelte der bouwsom voor de beeldende Kunsten gereserveerd worden".

Daardoor zouden zij van zelf ook een redelijk medezeggenschap kunnen verkrijgen, wat voor de Kunst van groote betekenis zijn kan, en niet minder voor de maatschappelijke positie der Kunstenaars, die niet behoeft te worden verwaarloosd om hun werk te doen groeien en bloeien.

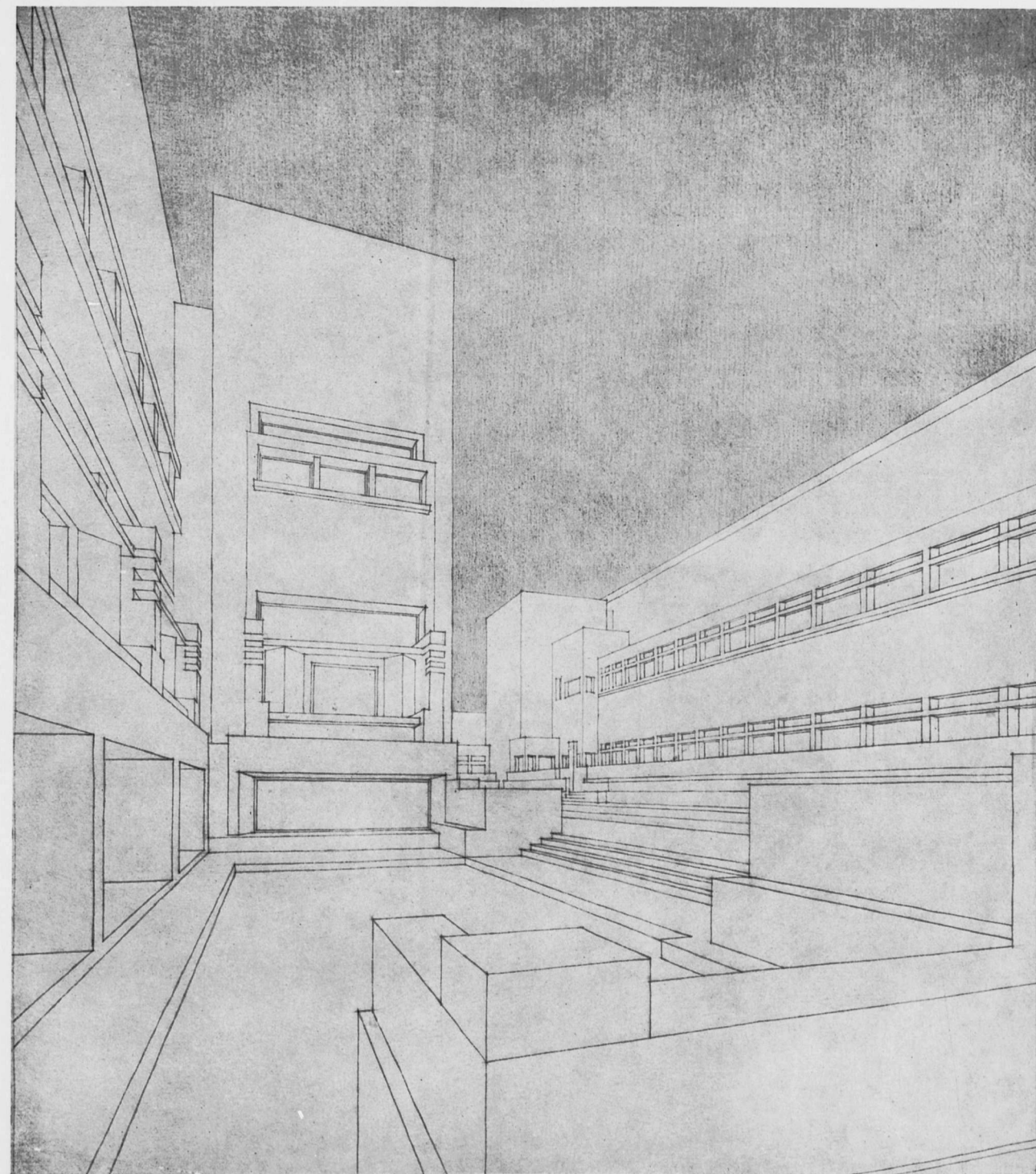
Het stopzetten van den bouw behoeft dus een verdere actie niet te verlammen. Wordt er volgens een leidende, bezielende gedachte aan de geestelijke grondslagen der Academie gewerkt, dan kunnen zelfs de zoo zeer teleurgestelde Architecten de zaak getroost inzien. Want dan zal ook het finantieel bezwaar nog wel eens opnieuw gewogen worden en — de heipalen zullen maar tijdelijk hun bestemming hebben gemist!

DETAIL VOORGEVEL

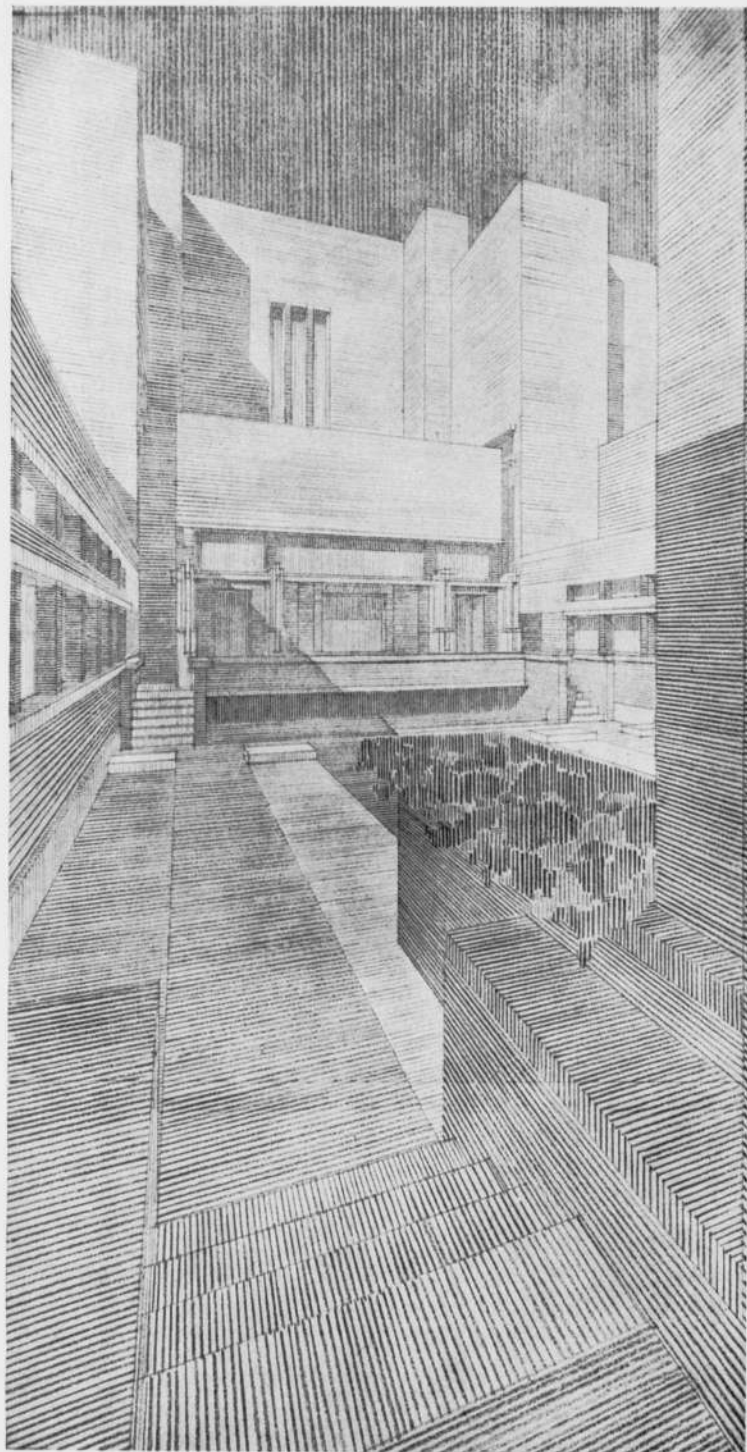
HOOFD-INGANG

GROOTE BINNENPLAATS

RIJKS-ACADEMIE

KLEINE BINNENPLAATS □ □ □ RIJKS-ACADEMIE

DE RIJKS-ACADEMIE VOOR BEELDDE KUNSTEN EEN WAARDEBEPALING DOOR H. TH. WIJDEVELD

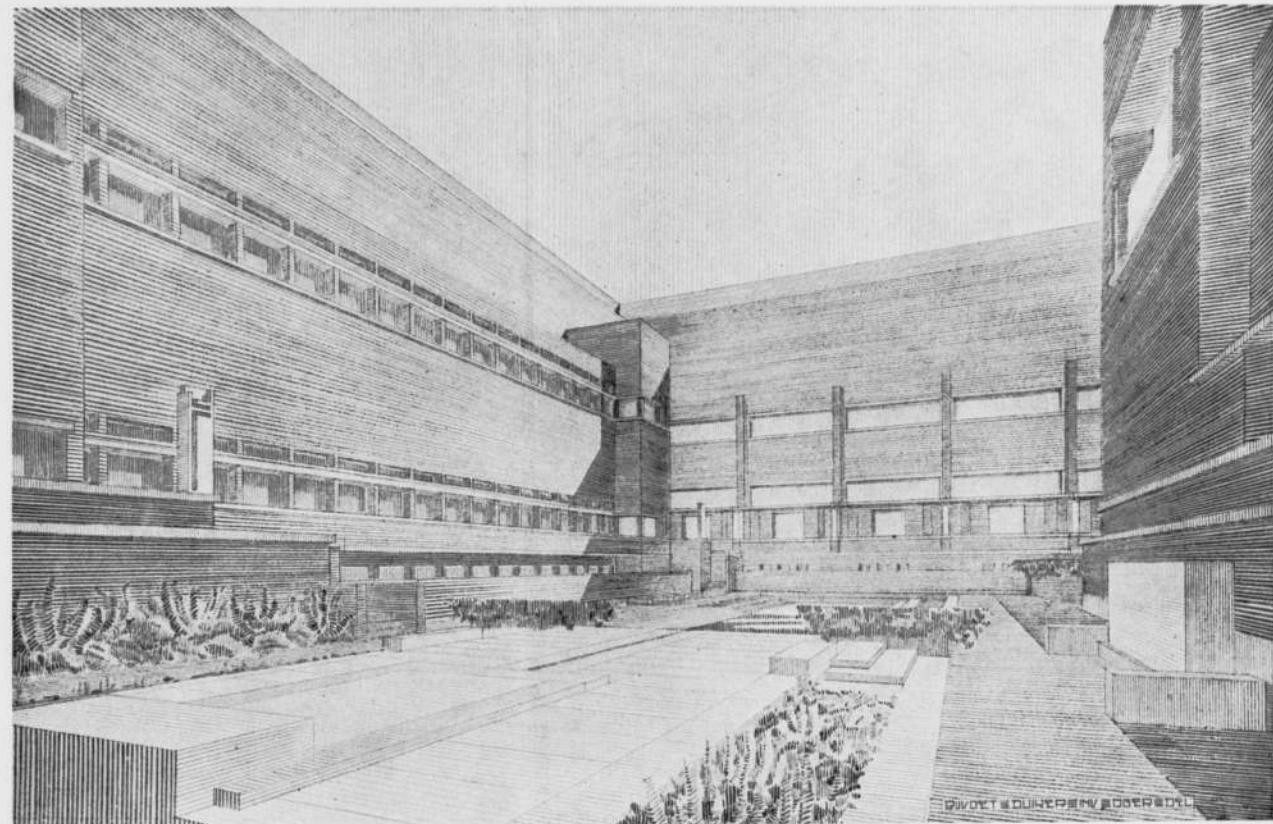
Mag men een volk de geestelijke sieraden onthouden, die het nog juist genoeg zouden smukken om het leven dragelijk te maken voor hen, die de schoonheid zoeken en er voor willen werken?

□ □ □ □

Een zooveel oudere en wijzere vriend schreef mij voor korten tijd: „Wanneer expressie te zeer op den voorgrond treedt, wordt het demonstratief en is dan van korten duur“, wijze woorden, en recht wijs van hem wiens levenswerk rust op de vaste grondslagen en het wel-overwogen principe van een wereld in stilte en rust, een wereld echter die voor velen het evenwicht verloren heeft en zich ziekelijk haast naar een algeheel proces van ontbinding.

Ja, het is 't tijdelijke, dat nu in de daden van velen naar voren dringt, — het is 't nieuwe, het verrassende, het geexalteerde, het onmogelijke, — het is alles behalve de rust. Het is 't nieuwe, dat zingt van de toekomst en dus onlogisch is, of jammert over den ondergang, waardoor het eerst recht zijn waarde mist. Het is 't nieuwe, dat zich loswringt van den ouden vorm en daardoor slechts „strijd“ kan toonen. Het is 't nieuwe, dat zich werpt op het ongekende en dus in onzekerheid verkeert. Het is de doem van dezen tijd, die exaltatie der vormen, dat expressionisme, dat wil overheerschen en zich wil uitdrukken in het verticale of horizontale in de rechte lijn of gebogen lijn, in het kubisme of mechanisme. Alles gescheiden, doch allen symptomen van wat te zamen de grondtoon voor het Nieuwe zal worden. En als één van die vormgevingen die zich, zoekende, boven al de ellende van de dagelijksche bouwkunde zou gaan verheffen, en ongetwijfeld in zijn speurzin ons iets gebracht zou hebben, beschouwen wij het Rijks-academie-gebouw. Wij aanvaarden het in zijn sterken strijd, als een karakter, al is het een aanvoelen en voortzetten van datgene wat in Amerika zijn ongetwijfeld sterkeren aanvanger heeft.

Het is een bouwwerk, dat zich ontworstelde uit de koele zielloos geworden school van het klassicisme, waarvan het toch nog lijdend de trekken heeft. Het draagt de „kennis“ van het machinale in zich, wordt sterk door de consequente doorvoering van den rechten lijn en voelt zich overtuigd, dat het daarmee den geest des tijds heeft geraakt. Deze overtuiging doet hier en daar aan als grootsch en karaktervol. Hier is iets gewild, met voor-op-gezet doel, met moeite en zorg, met oneindig veel beraden, met ijzeren wil, met onwrikbaren eigensin met moed, met alles wat edele gedachten en bedoelen maar kunnen voortbrengen; wat echter niet recht wild naar voren stormde, wat niet gevoeld wordt in gelukzalige

GROOTE BINNENPLAATS □ □ □ □ □ RIJKS-ACADEMIE

momenten. Het is niet zondig, het is rechtschapen en alles welgeplaatst, maar de ziel heeft niet meegeleefd, hunkerend rondgewaard, en slechts hier en daar getoefd bij wat er aan willekeur en romantisme in verscholen ligt. Het draagt monumentaliteit in zich, maar een monumentaliteit der willekeur, geforceerd, niet uit de praktische omstandigheden opgegroeid, doch tegen wil en dank, over de omstandigheden heen. Het wil geheel zakelijk zijn, doch smacht van verlangen naar poëzie en vloeiend rythme.

Moge dit alles aandoen als een afwijzend aanvaarden van het Academie-project; wij respecteren den moed der overtuiging die consequent wilde doorvoeren, en in de plannen, de gevels, zoowel als in de binnen-architectuur alle toenadering tot de gebogen lijn heeft weten te vermijden. De plannen vooral dragen mooie partien in zich en bieden in opzet en indeeling wél gevonden oplossingen.

Wij hadden den bouw gaarne gezien, dit voortbrengsel van onzen tijd van tijdelijkheden, want alleen langs den weg van het „bouwen“ vindt ons oog en gevoel nieuwe aanknoopingspunten, nieuwe mogelijkheden voor de juiste expressie, die de komende kunst zal worden. En hoeveel beeldhouwers, schilders en andere kunstenaars waren er bij dezen bouw niet betrokken geworden, en welke scholing voor het karakter der moderne kunst zou dit bouwwerk in zich gedragen hebben.

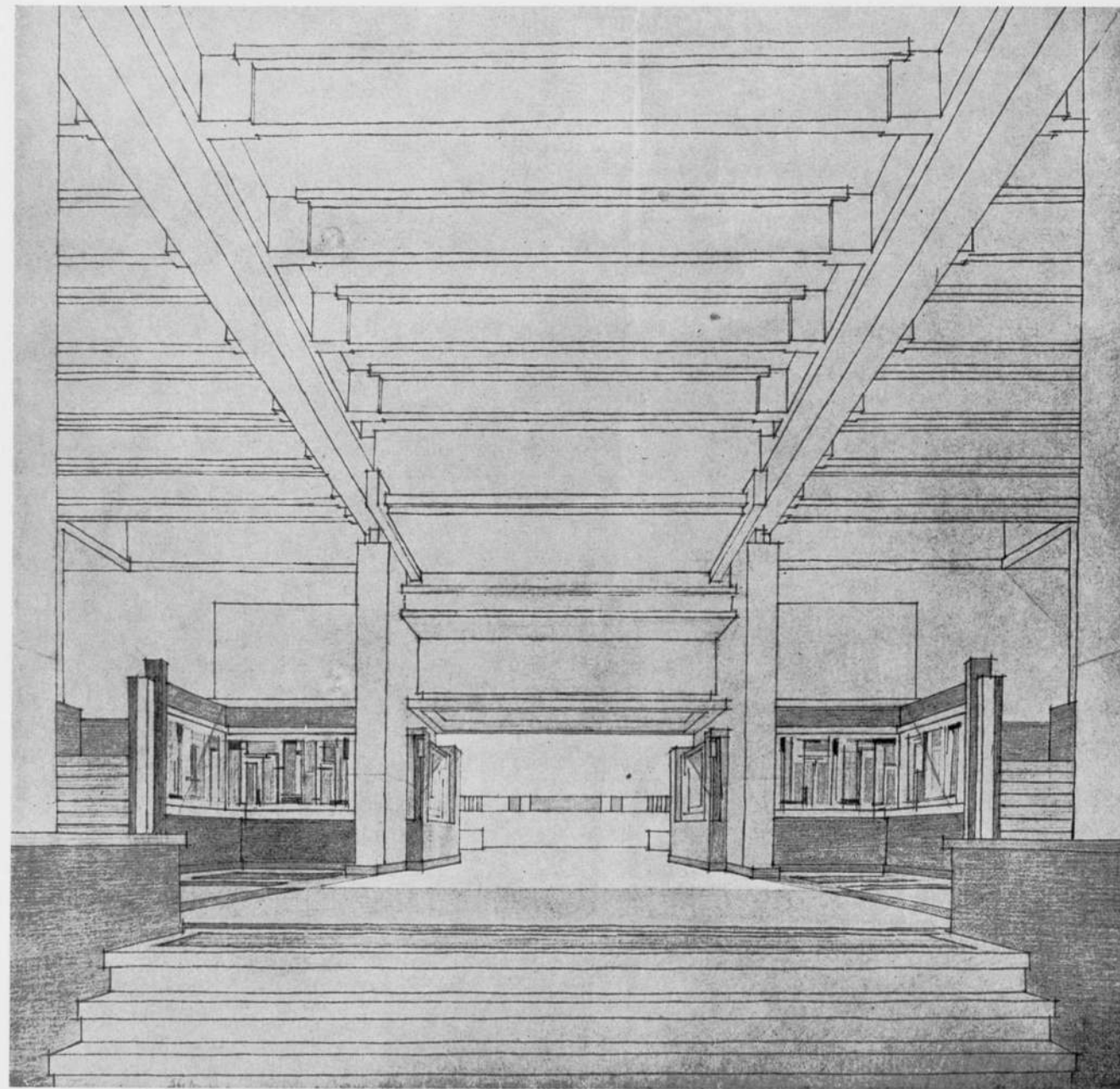
Maar de regeering heeft er voor zorg gedragen in haar wijze van bezuinigen, dat de geweldige arbeid, die de prijsbekroonden in hun jarenlangen opbouw van illusies in teekening en teekening — die straks in steen en ijzer en hout zouden omgevormd worden, — dat de droom der voltooiing van zulk een levenswerk, nu opgeborgen ligt in de bekende „portefeuille“ waarin reeds zoo menige opdracht tijdelijk!! verdween.

□ □ □ □ □

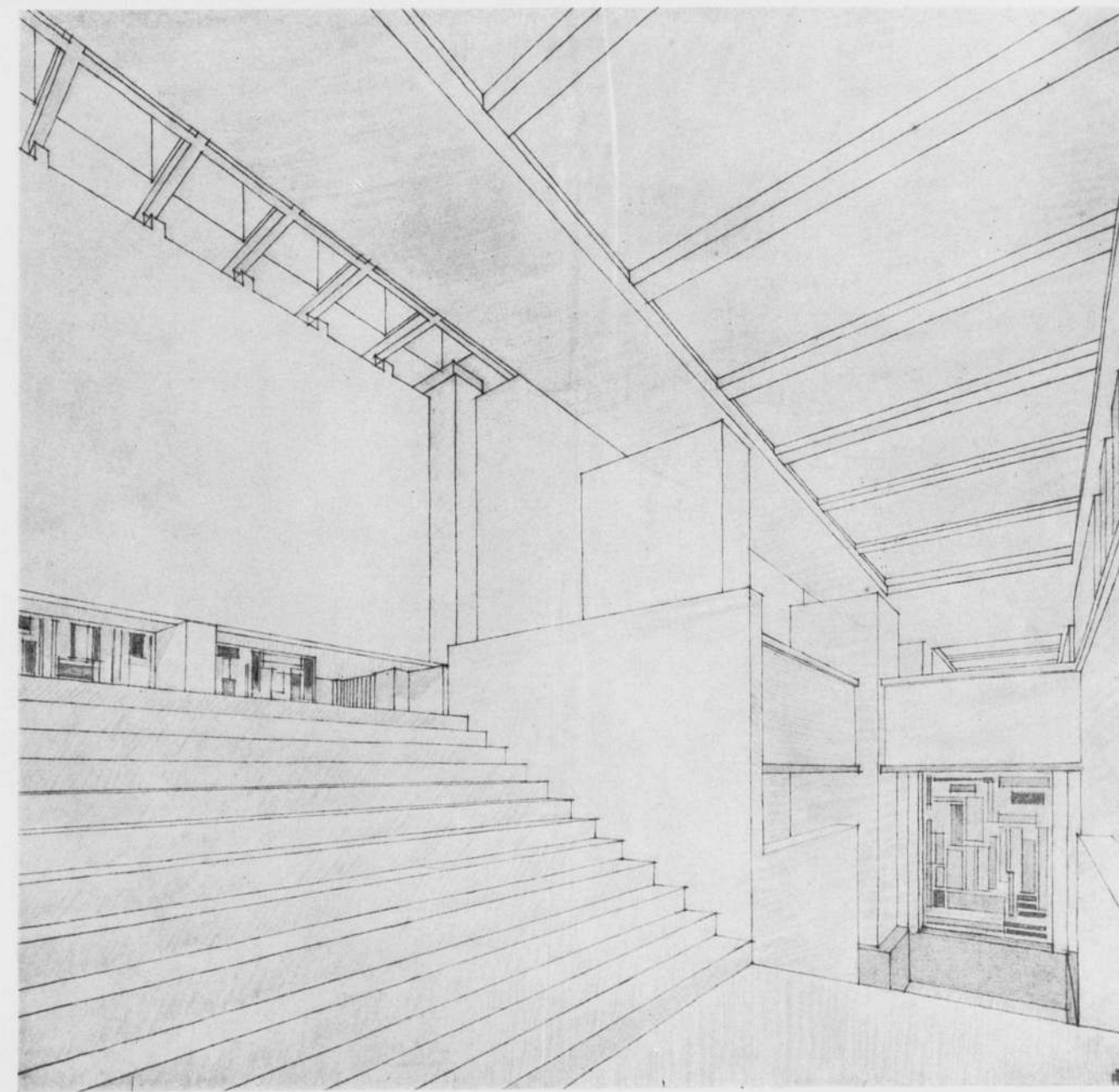
En nu mogen zij, die in het oude Academie-gebouw werken, wederom verder doordringen in de plannen voor omwerking en vernieuwing van het kunstonderwijs in Nederland; plannen die zich echter alleen aan de praktijk kunnen toetsen; hervormingen die niet zonder proeven kunnen plaats vinden.

Terwijl op't oogenblik bij de regeering een program van meer dan Honderd Milioen Gulden wordt ineengezet, voor den aankoop van Kanonnen, wordt op dit voor onze cultuur belangrijk bouwwerk, een onnoozele 4 à 5 Milioen Gulden gespaard.

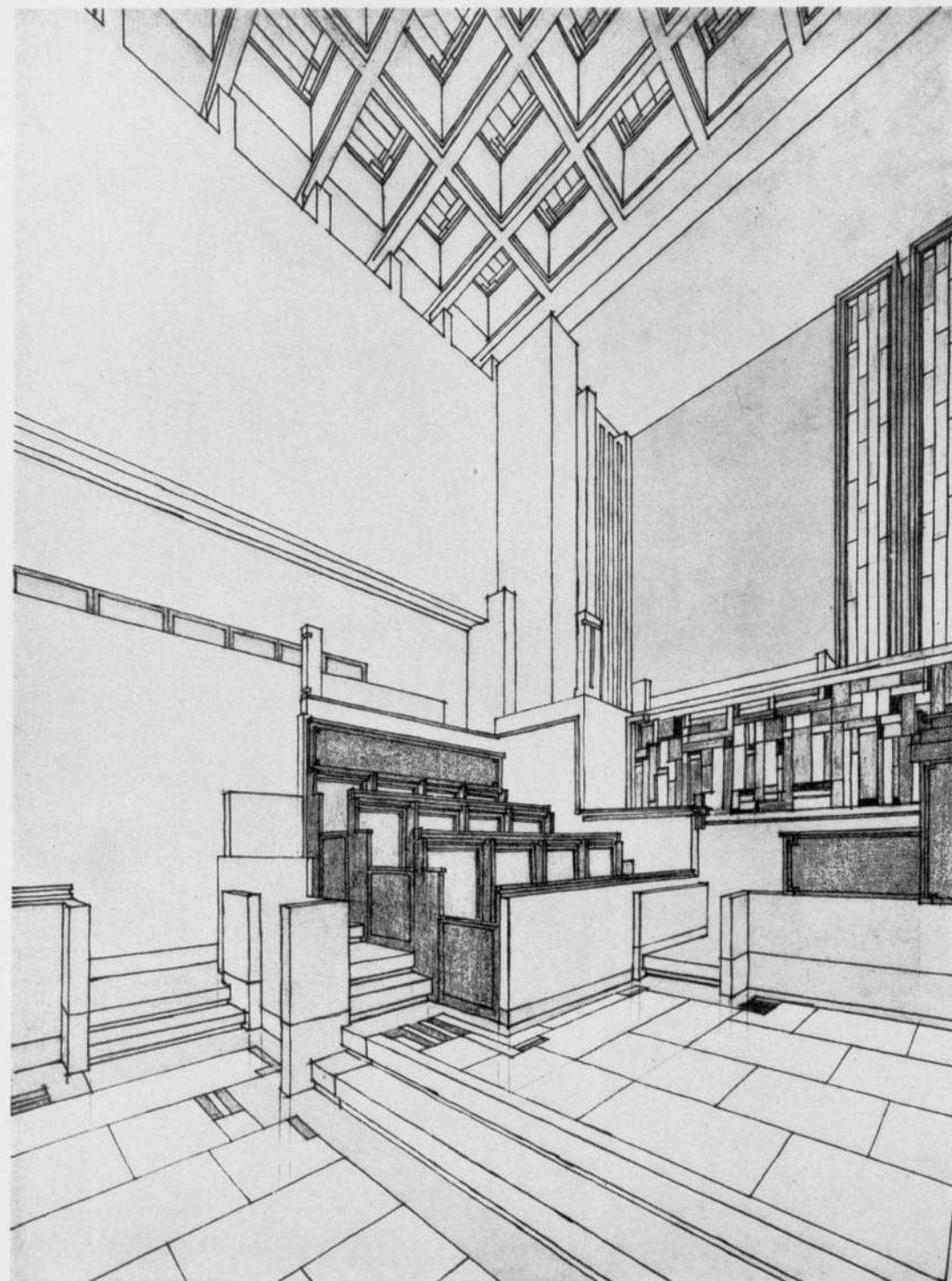
Wanneer zal de volkswil krachtig genoeg zijn om van de regeeringen te vergen, bezuinigingen, indien zij noodig zijn, niet te vinden in de geestelijke ontwikkeling van het volk, maar in den eeuwigen kanker van het Militarisme? En tot zoolang zullen wij wachten, maar ondankbaar, met onrust en toemeloos ongeduld.

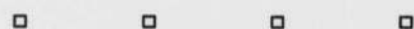
HOOFD-TRAP □ □ □ □ □ □ □ □ BENEDEN-HAL

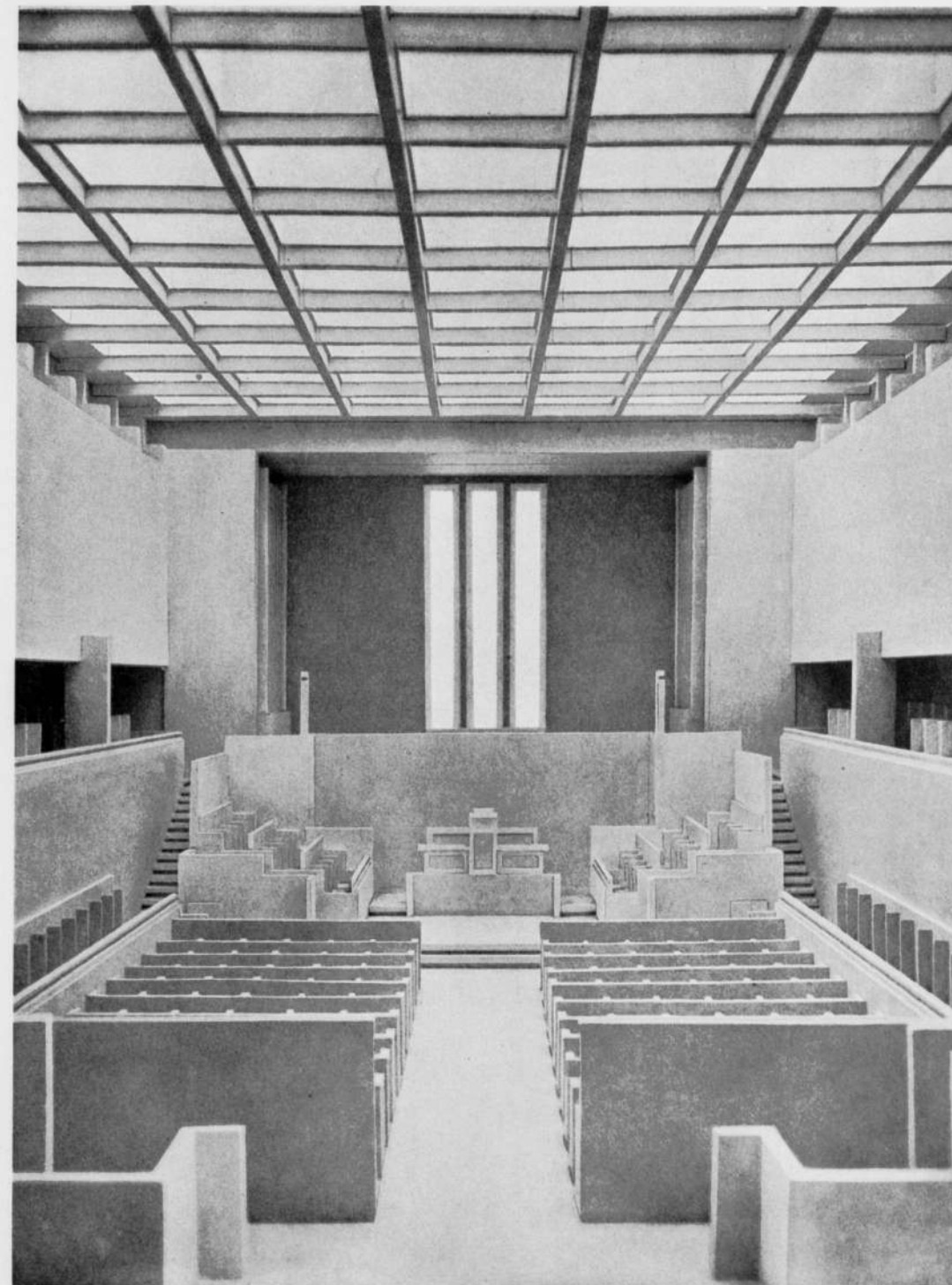
HOOFD-TRAP □ □ □ □ □ □ □ □ BOVEN-HAL

GROOTE GEHOORZAAL

RIJKS-ACADEMIE

GROOTE GEHOORZAAL

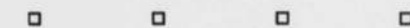
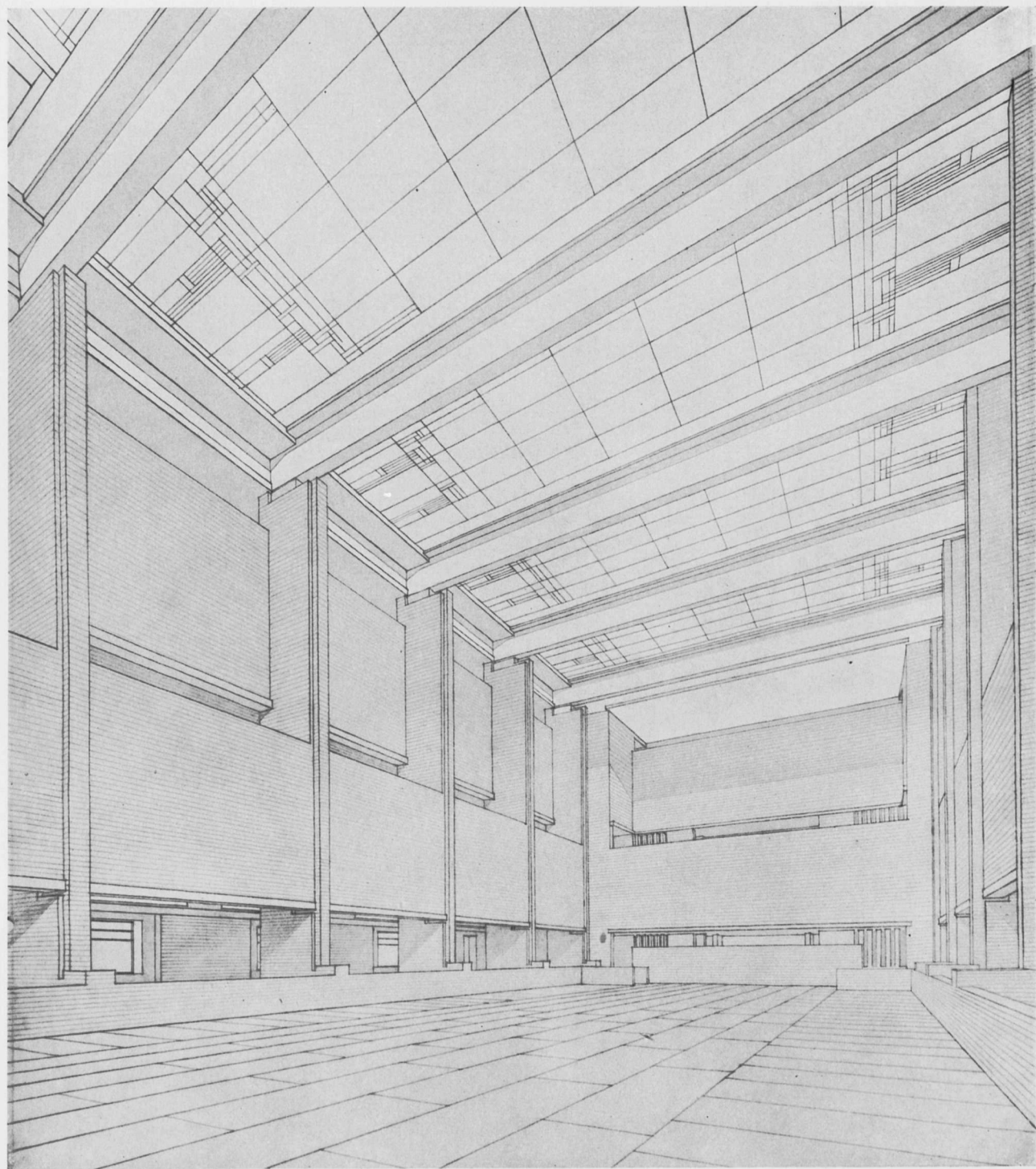

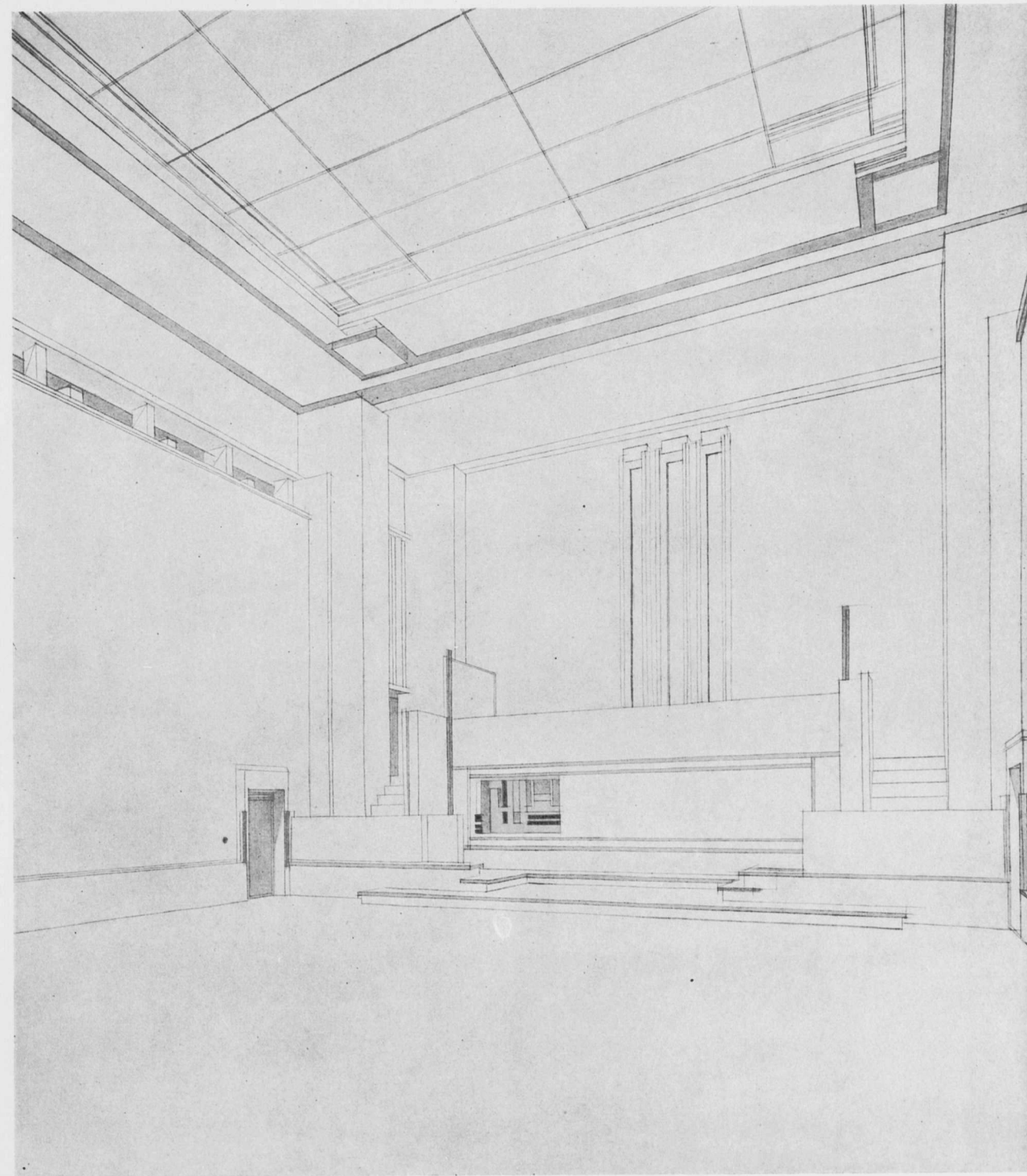
PHOTO-MAQUETTE

GROOTE GEHOORZAAL

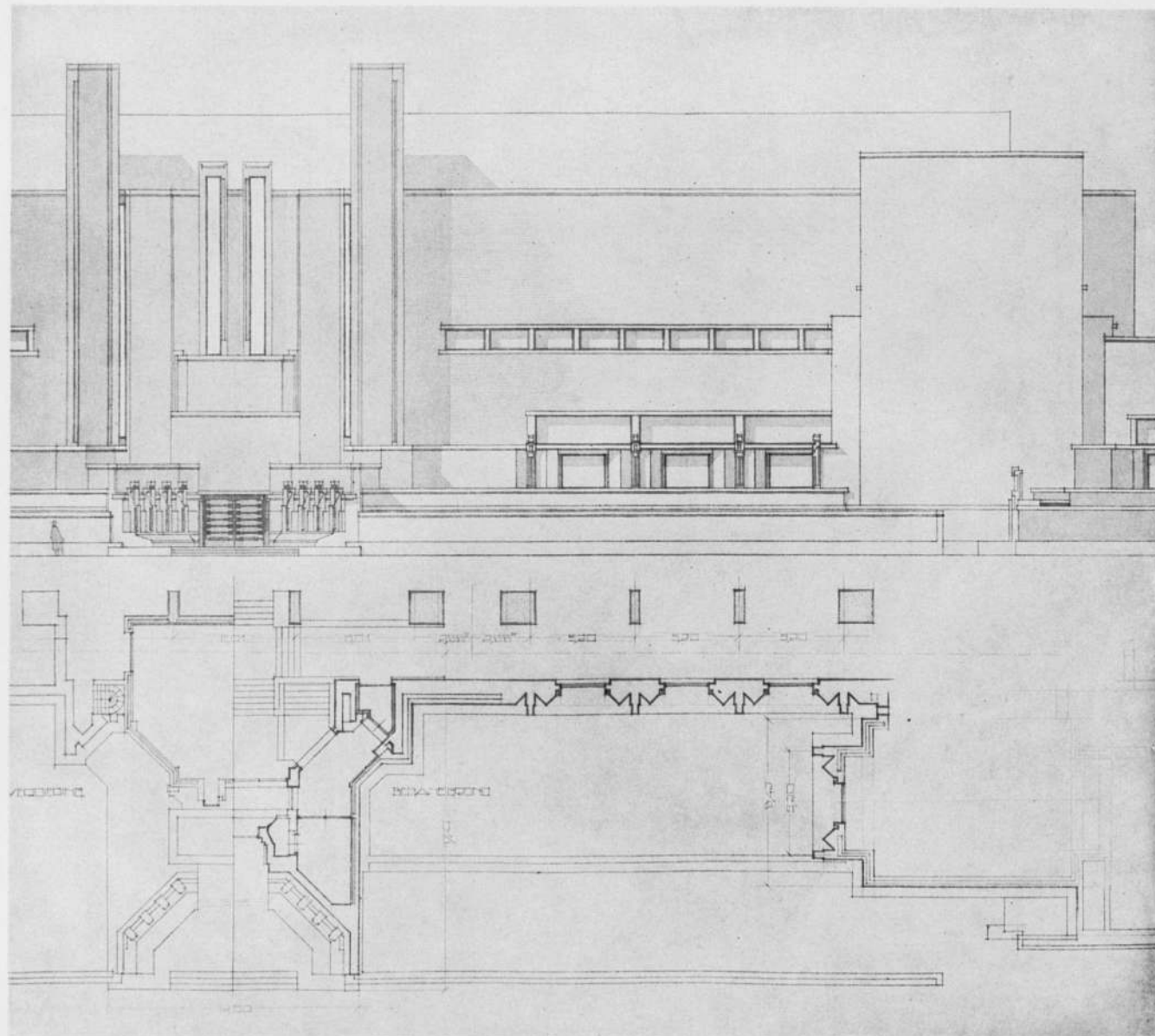
RIJKS-ACADEMIE

GROOTE TENTOONSTELLINGS-ZAAL

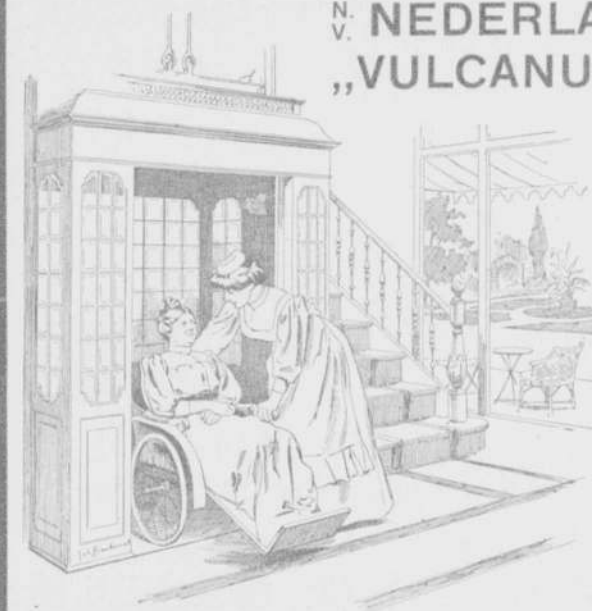

RIJKS-ACADEMIE

DETAIL VOORGEVEL □ □ □ □ □ □ □ RIJKS-ACADEMIE

N. V. NEDERLANDSCHE IJZERGIETERIJ
 „VULCANUS“ EN MACHINEFABRIEK
 V/H JAN HAMER & CO
 FREDERIKSPLEIN 6 EN 8
 AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
 TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

REEDS VER OVER DE 4000 LIFTEN IN KONINK-
 LIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-,
 SPOORWEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE GE-
 BOUWEN WERDEN IN NEDERLAND GEPLAATST

HELMO
 TECHNISCH
 BUREAU
 VOOR DE
 BOUWBEDRIJVEN

AFDELING
PARKET
 EN
RUBBER
VLOERBEDEKKING

PALLISSTRAAT 17
 AMSTERDAM
 TELEFOON
 CENTRUM
 4124

MACHINALE
 HOUTBEWERKING
 ONDERHOUD
 EN ASSURANTIE
 VAN GEBOUWEN

PH. A. WARNERS
 EN ZOON

AANNEMERS
 MAKELAARS

OVERTOOM 213
 AMSTERDAM

TELEFOON
 ZUID 3653

N.V. AMSTERDAMSCH STEENHOUWERIJ

□ DIRECTEUR: □
W. F. GNIRREP JR.
 AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
 □ TELEFOON 159 NOORD □
 HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
 □ TELEFOON 948 □

**GRANIET-, HARDSTEEN-
 ZANDSTEEN- EN
 MARMERWERKEN
 VOOR GEBOUWEN EN
 GRAFMONUMENTEN**

IN VOLKSWONINGEN
**ZYN SCHORSTEENMANTELS VAN
 VERGLASDE WAALKLINKERS**
 EEN IDEAAL

DUURZAAM
 MASSIEF EN
 HYGIENISCH

GEEN
 BEKLEEDINGS
 MATERIAAL
 NODIG

MODIE
 MATTE
 TINTEN

GEEN
 AANZET-
 KOSTEN

GEEN
 ONDERHOUD

**N.V. V-H.
 DERICKS &
 GELDENS**

DRUIEN

N. V. DE HONSEL PYROCHROME GLAS

DECORATIEF GEBRAND GLAS
 VOOR RAMEN EN IN HET BIJZONDER
 VOOR VERLICHTINGS-DOELEINDEN

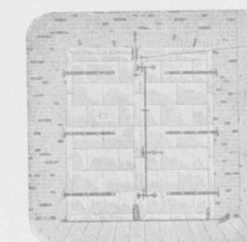
VERLICHTINGS- ORNAMENTEN

MET VOLLEDIGE BIJLEVERING VAN ALLE
 METAAL EN HOUTWERKEN, OOK NAAR
 OVERGELEGDE ONTWERPEN

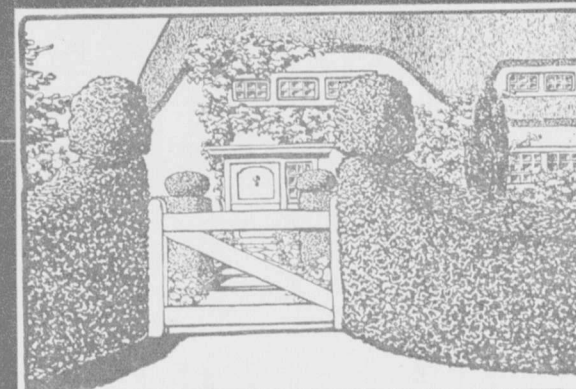
AANVRAGEN ENZ. TE RICHTEN:
 HEERENGRACHT 483 :: AMSTERDAM

**GEPANTSERDE
 BRANDDEUREN
 EN
 BRANDSCHUIVEN**

**GEB^{rs} GORTER
 WORMERVEER**

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
 AANEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
 BOOMKWEKERIJEN ♦ NAARDEN

GIDDING & ZONEN

**DECORATIEF
 SCHILDERWERK
 GLAS IN LOOD**

**130 AERT VAN NESSTRAAT
 ROTTERDAM**

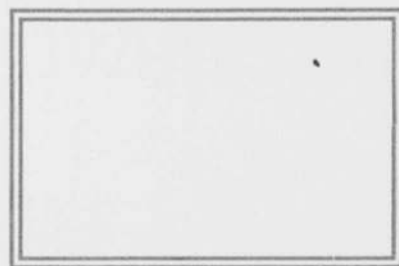
CHRISTOPH UND UNMACK
NIESKIJ, SILEZIË

SILEZISCHE HUIZEN

**C. L. DE RIJK &
A. FIENEE**

AMSTERDAM ♦ TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS:
1^E JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON
ADVIEZEN EN BEGROTINGEN GRATIS

**HET PERZISCH
TAPIJTHUIS**

E. PEREZ

SINGEL 480-482
BIJ HET KONINGSPLEIN
TELEFOON 6662

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTEN

A. J. A. HEETMAN

PIETER DE RAADTSTRAAT 44-46
TELEF. 3047 ♦ ROTTERDAM

**GLAS
IN LOOD
GEËTST
GLAS**

„BU ST. LAURENS“

**WIMMEL
SCHEEPS- EN HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEND
DOOR
STIJL EN TOON**

DIA: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. TEL: 4811

**N.V. PAERELS'
MEUBILEERING-
MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM** TELEFOON
ROKIN 128-130 INTERC.
NOORD 4541

N. V. HOUTHANDEL
VOORHEEN

TH. R. VAN EPEN & Co.
GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

**PARKET-
VLOEREN**

IN ALLE GENRES, IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT

EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ., ALSMEDE VOOR:

**LUXE
VLOEREN**

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
 EMMAKADE
 45

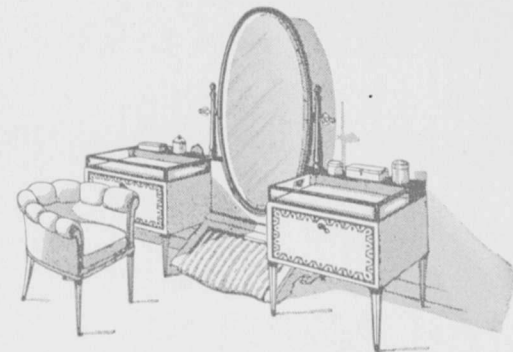
GEBRAND
 GESCHILDERD
 GLAS

GLAS IN LOOD

LOU
ASPERSLAGH

ATELIERS
 VOOR KUNST-
 NIJVERHEID
 GEBRAND
 GESCHILDERD
 GLAS IN LOOD

TOLLENSSTRAAT 18-26
 DEN HAAG TELEF. M. 4611

Binnenarchitectuur.
Nusink & Zⁿ
 Looiersgracht. 41. Amsterdam.

MEUBILEERINGEN

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR
 DECORATIESCHILDER
 AMSTERDAM
 RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
 DECORATIE AL
 FRESCO

SPATWERK EN ANDERE
 CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
 SMEEDWERK**
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
 GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
 V/H **H. J. LIGTERMOED**
 O. Z. VOORBURG WAL 96 INT. TEL.
 ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204

AMSTERDAM

N. E. G.

DIR. F. KOSTER

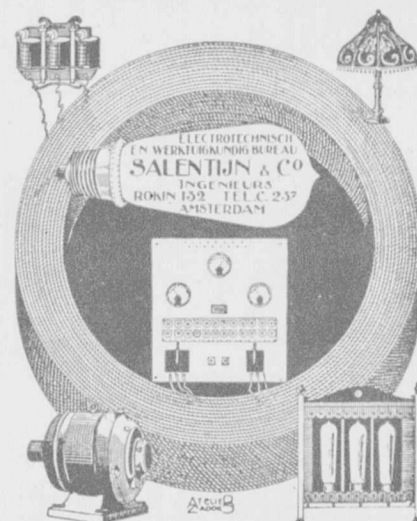
GRONINGEN

HEEREBINNENSINGEL 11 / TELEF. 2270

GLAS

SLIJPERIJ
VERZILVERING
IN LOOD
ETSEN
HANDEL

KUNSTINRICHTING

JAN SLUIJTERS-ALBUM

VAN HET JANS LUIJTERS-ALBUM, EEN OVERZICHT IN KOPER-
DIEPDruk VAN HET WERK VAN DEZEN SCHILDER, UITGE-
VOERD ONDER ZIJN PERSOONLIJKE LEIDING EN VOORZIEN
VAN EEN OPMERKELIJKE STUDIE VAN JUST HAVELAAR,
ZIJN NOG EXEMPLAREN VOORRADIG BIJ DE

UITGEVERSMATSCHAPPIJ "DE HOOGE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

EXEMPLAREN OP DUURZAAM PAPIER MET EEN DRIEkleurendruk NAAR EEN PORTRET
□ □ FL. 20.— □ □
EXEMPLAREN OP JAPANSCH, EVENEENS MET DRIEkleurendruk, EN GENUMMERD EN
GETEEKEND DOOR DEN KUNSTENAAR FL. 40.—

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTEN

METZ & CO'S MAGAZIJNEN
AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"

Jacq. van Groenendael, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER v/h N. LAMME

ALBERT CUYPSTRAAT 243
□ □ TELEFOON Z. 5936 □ □
AMSTERDAM

**UITVOERING
VAN ALLE
SCHILDERWERKEN**

STRUNCK-WERKE
SPRENDLINGEN NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)

GLAS IN
Koudglazuur-tegels

HET BESTE EN MOOISTE
VOOR WAND-
BEKLEEDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE
G. M. B. H.
SPRENDLINGEN NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)
BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

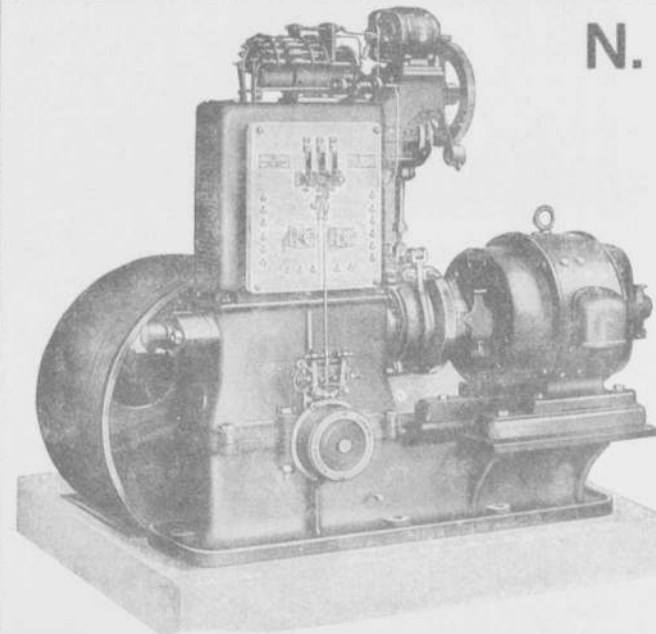
BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

**J. DE WAAL & ZON
UTRECHT**

**GROOTHANDEL IN
SPIEGELGLAS
VENSTERGLAS
EN VERFWAREN**

OPGERICHT 1692
TELEF. INTERC. 787

**N. V. TECHNEMA
ROTTERDAM**
v/h INGENIEURSBUREAU
FR. ERIKSSON

LIFTEN

GEGARANDEERD
STOOTVRIJ, GERUISCHLOOS BEDRIJF

„RUBEROID“-DAKBEDEKKING

BETOENDAKEN DER LOODS „ROTTERDAM“ VAN DE HOLLAND-AMERIKALIJN

:: TE ROTTERDAM, IN 1910 AFGEDEKT MET ::

RUBEROID-DAKBEDEKKING

:: OPPERVLAKTE RUIM 15500 M² ::

VRAAGT MONSTERS EN INLICHTINGEN BIJ

GEBRs. KRAMER · ROTTERDAM

TELEFOON INTERC. 11257 - 11258 - 11259 - 11260 / TELEGRAM-ADRES: „RUBEROID“

NYMEEGISCHE-CA-HOOGERP-INGENIEUR
KUNSTSTEENFABRIEK — HEET-BY-NYMEGEN

DORPSTRAAT 88, HEES BIJ NIJMEGEN
TELEFOON NIJMEGEN 1768 — 1648

GOOTSTEENEN
EN AANRECHTBLADEN
NEUTEN EN DORPELS
IN KUNSTSTEEN
TRAPTREDEN IN KUNSTSTEEN

DRAAI- DEUREN

UITVOERING
NAAR
TEKENING

R. CRUIJFF & Z^N
AMSTERDAM TEL. N. 2701

CONCURREERENDE PRIJZEN

SULZER-VERWARMING

AANLEG, ONDERHOUD EN REPARATIE

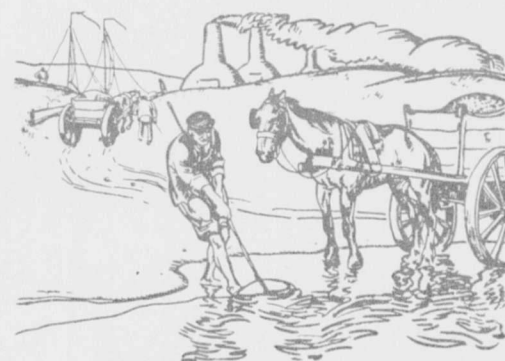
VAN

CENTRALE VERWARMINGEN

SPECIAAL VOOR ZIEKENHUIZEN, VILLA'S, GESTICHTEN ENZ.

**N.V. TECHNISCHE
INSTALLATIE MAATSCHAPPIJ „STOOM“**
AMSTERDAM, 3e SCHINKELKADE 32. TEL. Z. 1816 EN 9348

VEREENIGING
VAN NEDERLANDSCHE
SCHELPKALKFABRIKANTEN
APOTHEKERSDIJK 34, LEIDEN

HOLLAND BOUWT ZICH OP
UIT DE ZEE

GEBROEDERS MERENS
HAARLEM

FABRIEK VAN TECHNISCHE
RUBBER-, ASBEST- EN
EBONIET-ARTIKELN

LEVERING VAN
RUBBER VLOEREN
IN EFFEN TINTEN,
DIVERSE KLEUREN,
EN AAN TE GEVEN
ONTWERPEN

TELEGRAMADRES: GOMFABRIEK TELEFOON No. 103

RUBBIN-RUBBER

EN

RUBBERVLOEREN

WORDEN

UITSLUITEND ONDER GARANTIE

GELEVERD DOOR

JAC^S S. WAISVISZ & C^O

167 WAGENSTRAAT
TELEF. 1119 • DEN HAAG

KANTOOR TE AMSTERDAM MARTELAARSGRACHT 15

GRANIET

VOOR GEBOUWEN, KUNSTWERKEN ENZ.
IN ALLE KLEUREN EN BEWERKINGEN

GROENE SYENIT
ZEER DECORATIEF

HARDSTEEN • ZANDSTEEN
MARMER • • TUFSTEEN
BASALTLAVA • SCHOOR-
STEENMANTELS ENZ.

JOHANNES POLET

NATUURSTEENHANDEL

SARPHATISTRAAT 175 AMSTERDAM TELEFOON N 8624

OPSLAGPLAATS EN STEENHOUWERIJ:
ZEEBURGERPAD 37 TELEFOON N 1764

FIRMA H. FERMIN
DEN HAAG

N. HAVENSTRAAT 36-38
TELEFOON H. 5623

BRONS- EN KOPERWERKEN
CISELEER-,
GRAVEER- EN EMBAILLEERWERK
FIJNGIETWERK
VERLICHTINGSORNAMENTEN
NAAMPLATEN

MONSTERKAMER, WAARIN TYPESTEENEN VAN ALLE AANGESLOTEN FABRIEKEN.
AAN H. H. ARCHITECTEN WORDT VRIJE BEZICHTIGING EN KEUZE AANGEBODEN.
ALLE MET WAALSTEENEN BEREIKBARE TINTEN EN NUANCEERINGEN ZIJN VERTEGENWOORDIGD.
BINNENMUUR- EN FUNDEERINGSTEENEN WORDEN TEGEN
STERK VERLAAGDE PRIJZEN VERKRIJGBAAR GESTELD.
GEBRUIK VAN BUITENLANDSCHE STEENEN IS NU NIET VOORDEELIGER MEER.

A-KOK EN CO

WORMERVEER

MEUBEL- EN TIMMERFABRIEK J.L.CONIJN-'s GRAVENHAGE

FABRIEK EN KANTOOR:
V. D. NEERSTRAAT 66-68
TELEF. M. 2989 : POSTREKENING 44099

SPECIAAL ADRES VOOR BETIMMERINGEN VAN
WINKELS .: MAGAZIJNEN .: KAMERS .: SCHEPEN ENZ.
STOFDICHTHE VITRINES

:: PRIMA MATERIALEN ::
EERSTE KLAS AFWERKING

GLAS IN LOOD
GEBRANDSCHILDERD GLAS

AMSTERDAM
A.J. LINDEMAN

TEGELHANDEL

N. WAFELBAKKER & Co.
AMSTERDAM

KANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPUISTRAAT
TEL. INT. 6422 NOORD

MAGAZIJN EN FABRIEK: 78 KERKSTRAAT TEL. 7046 NOORD

CÉRAMIQUE
VLOERTEGELS
HOLLANDSCHE TEGELS
FAYENCE TEGELS

(WIT, GEKLEURD EN VERSIERD)

UITVOERINGEN NAAR ONTWERP IN
GLANS-, MAT- EN KUNSTGLAZUUR
FABRIKANTEN VAN TERRAZZO-, MO-
SAIK- EN HOUT-GRANIETVLOEREN

N.V. FABRIEK VAN SANITAIRE VLOEREN

V/H VOLKING & Co.

KANTOOR, MAGAZIJN EN TOONKAMER
LELIEGRACHT 39, AMSTERDAM

LINOLEUM
RUBBER
GRANITO
ESTRICH
LITOSILO
CARRELIN
IMITATIERUBBER

VLOEREN

ALLES DOOR EIGEN VAKKUNDIGE WERKLIEDEN GELEGD
SUBERLINO ALS ONDERLAAG VAN LINOLEUM
BEZOEKT ONZE TOONKAMER EN VRAAGT PRIJZEN

CHRISTIAAN TEDERS

ARTISTIEKE MEUBILEERING
IN EERSTE KLASSE UITVOERING
OOK VOLGENS SPECIALE ONTWERPEN

KORTE LEIDSCHEDWARSSTRAAT
47, 49, 49a

AMSTERDAM

DISPONIBEL

KUNST BRONS- EN
METAAL-GIETERIJ
„DE KROON“
HAARLEM, HOUTMARKT 23
TELEFOON 3899

AFDEELING KUNSTGIETWERK IN ZAND EN ZIRE-PERDU
MONUMENTEN, BUSTEN, GROEPEN,
PLAQUETS, KRANSEN, LETTERS ENZ.
MEDAILLES EN SPORTPRIJZEN
EIGEN GRAVEERINRICHTING
SPECIAAL MACHINWERK EN IEDERE
LEGEERING BEWERKT EN ONBEWERKT
AFDEELING KUNST SIERSMEEDWERK EN DRIJFWERK
LAMPEN, HAARDEN, BRONZEN, DEUREN, HEKKEN
PENDULES IN ELKE UITVOERING NAAR
EIGEN EN GEGEVEN ONTWERPEN
PATINEEREN EN OPMAKEN VAN
ALLE BRONS- EN KOPERWERKEN
EIGEN SLIJP- EN POLIJSTINRICHTING

TECHNISCH HANDELSBUREAU FA:
v. BILDERBEEK & JONKERS

FRED. HENDRIKLAAN 230
DEN HAAG — TEL. S. 3425

HEF- EN TRANSPORTWERKTUIGEN
CONSTRUCTIEWERK
SIERRASTERWERK
SMEEROLIËN — IJZEREN RAMEN

POMPINSTALLATIES

V/H FABRIKAAT ZSCHOCKE-WERKE

MAAL- EN BREEKWERKTUIGEN

V/H FABRIKAAT CHRISTY & NORRIS

SCHOORSTEENEN
STOOMKETELINMETSSELING

V/H FABRIKAAT ALPHONS CUSTODUS

PAKKINGMATERIAAL
GEPANSERDE SLANGEN

V/H FABRIKAAT TUCK & CO.

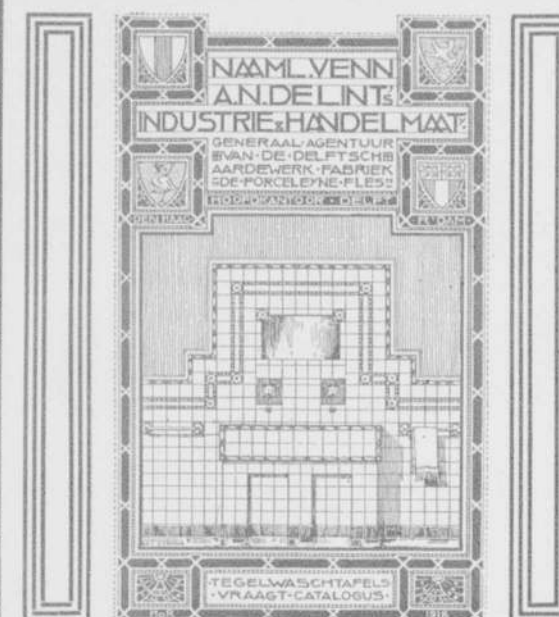
TIGLIA" TEGELEN

HANDVORM STEENEN IN ELK FORMAAT.
PROFIELSTEENEN. HANDVORM-
ORNAMENTWERK VOOR GEVELVERSIERING.
VERGLAASDE HANDVORM. ALLES VOLGENS
ONTWERP VAN H.H. ARCHITECTEN.
PRACHTKLEUR. GEGARAND. KWALITEIT.

MEN BEZICHTIGE
ENKELE
DER UITGEVOERDE
WERKEN

MARINIERSKAZERNE AMSTERDAM
KOLONIAAL MUSEUM
GEBOUW HAAGSCHE COURANT 'S-GRAVENHAGE
LEVENSVERZEKERING MIJ. „DORDRECHT“ DORDRECHT

A. C.
VAN DEN HOEK

TELEFOON No. 3

BUSSUM

SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

TIMMERFABRIEK

“TRIO”

WIJNANDS & Co.

BUSSUM

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

MARMER-
WERKEN
D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14
AMSTERDAM

STEENHOUWERIJ

**VALKENIER
&
DE HAAS**
ROTTERDAM
TECHNISCH BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON - 4769

SANITAIRE ARTIKELN-CENTRALE VERWARMING

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAK

LIFTEN

**HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN**

**COETERIER
& LADIGES**
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

**BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM**

BIJ DE UITGEVERSMATSCHAPPIJ „DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

VERSCHIJNT IN DEN
LOOP VAN OCTOBER EEN

TOOROP-KALENDER

VOOR 1923

ZESBLADIG, MET DOOR DEN
MEESTER AFGESTANE, NOG
NIMMER GEREPRODU-
CEERDE TEEKENINGEN

DOOR DESKUNDIGE HAND
ALS KALENDER VERZORGD

PRIJS: FL. 9.—

**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co**

**FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT**

**U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEEDING**

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2.6 · AMSTERDAM